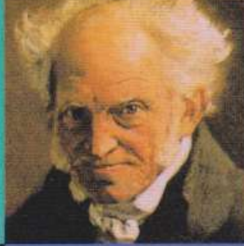
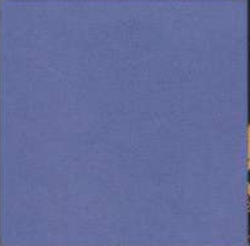
FELSEFENİN ÖYKÜSÜ

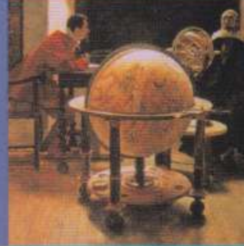
Antik Çağlardan Günümüze

Christoph Delius
Matthias Gatzmeier
Deniz Sertcan
Kathleen Wünscher

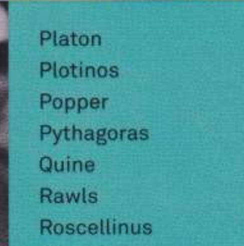
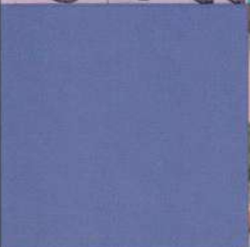

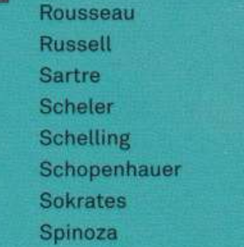

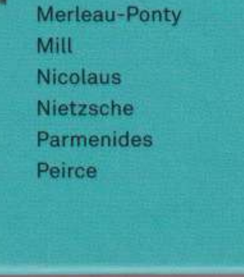
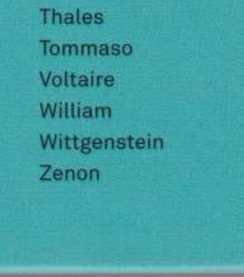

Abaelardus
Adorno
Anaksagoras
Anaksimandros
Anaksimes
Arendt

Aristoteles
Aziz Augustinus
Benjamin
Bentham
Bergson
Berkeley
Bloch
Bruno
Camus
Carnap
D'Alembert
Davidson
Demokritos
Derrida

Descartes
Dewey
Dilthey
Duns Scotus
Empedokles
Epikuros
Feuerbach
Fichte
Foucault
Frege
Gadamer
Gehlen
Gulielmus de Campellis
Habermas
Hegel
Heidegger
Heracleitos
Hobbes
Horkheimer
Hume
Husserl
Jaspers

Kant
Kierkegaard
Ksenophanes
Leibniz
Lévi-Strauss
Levinas

Locke
Lucretius
Lukács
Machiavelli
Marcus Aurelius
Marcuse
Marx
Merleau-Ponty
Mill
Nicolaus
Nietzsche
Parmenides
Peirce

Platon
Plotinos
Popper
Pythagoras
Quine
Rawls
Roscellinus
Rousseau
Russell
Sartre
Scheler
Schelling
Schopenhauer
Sokrates
Spinoza
Thales
Tommaso
Voltaire
William
Wittgenstein
Zenon

hep kitap

Felsefenin Öyküsü

Orijinal adı: Geschichte der Philosophie von der Antike bis heute

Yazanlar: Christoph Delius, Matthias Gatzmeier, Deniz Sertcan, Kathleen Wünscher
İngilizceden çeviren: Ayşegül Gürsel Duyan

1. baskı / Ocak 2018, İstanbul

ISBN 978-605-192-161-7

Sertifika no: 34204

Baskı: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
Dudullu Organize Sanayi Bölgesi
1. Cadde No:16 Ümraniye İstanbul
Sertifika no: 31345

hep kitap
Mecidiyeköy Mahallesi,
Büyükdere Caddesi,
Ercan Han B Blok 121/9
Şişli 34381 İstanbul

www.hepkitap.com.tr / info@hepkitap.com.tr

** hep kitap, TEAS Yayıncılık A.Ş.'nin tescilli markasıdır.*

Christoph Delius, Matthias Gatzmeier,
Deniz Sertcan, Kathleen Wünscher

ANTİK ÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE

FELSEFENİN ÖYKUSÜ

Çeviren: Ayşegül Gürsel Duyan

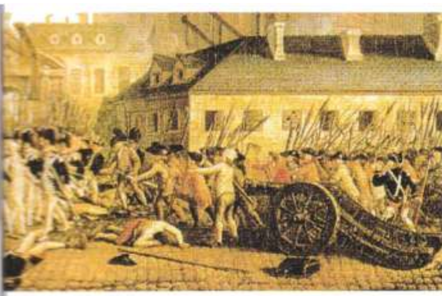
İçindekiler

KLASİK DÖNEM

FELSEFENİN BAŞLANGICI

YUNAN FELSEFESİ

Mitostan Logosa

"Başlangıçtan beri merak, insanlığı felsefe yapmaya itmiştir, hâlâ da itmektedir." Platon'a kadar uzanan, Aristoteles'in bu sözü bugün hâlâ geçerli. Aristoteles "felsefi merak" deyişini anlamlandıramadığımız olaylar karşısında şaşkınlığımızı anlatmak için kullanır. Bu şaşkınlık nedenler hakkında soru sormayı sağlamakla birlikte felsefenin doğuşu ve başlangıcıyla ilgili sorunlara da işaret eder. Felsefi bilgi yalnızca akademik, profesyonel felsefede saklı değildir; mitler de merak etmenin, açıklamalar bulmak adına soru sormanın bir sonucudur. Aslında mit, felsefe öncesi dönem ve felsefe arasındaki sınır; felsefe tarihinin bölüm başlıklarından yola çıkarak yargıda bulunulabilecek kadar belirgin değildir. Ele aldıkları materyal; diğer bir deyişle evrenin başlangıcı ve doğal olayların açıklaması, sosyal kurallar ve kurumlar, felsefe ve mitin ortak noktasıdır. Yine de konulara yaklaşımlarıyla birbirlerinden farklılaşırlar ya da bu konuları dile getirme yöntemlerinde da-

KLASİK ANTİKÇAĞ
Batı felsefesinin kökleri Antik Yunan'a uzanır. Yunanlar, felsefi anlamda düşüncelerini yaklaşık MÖ 600'de ifade etmeye başladılar. Bu dönemin belirleyici özelliği, aristokrat devlet krizine ve sonunda da yeni yönetim biçimlerine (tiranlık, demokrasi) yol açan, geniş bir etki alanına sahip ekonomik ve sosyal değişimdi.

Bu değişimlerle **mitostan logosa geçiş** gerçekleşti. Başka bir deyişle dünyaya ilişkin mitolojik ya da dini yorumlamaların (örneğin, başlangıçla ilgili anlatılan tanrı hikâyeleri ve tabii ki dünya ve içerdiklerine ilişkin öyküler) yerini gitgide felsefi, bilimsel ve dünyanın ussal açıklamaları almaya başladı. Fakat bu geçiş son derece aşamalıydı, bu nedenle mitlere özgü etkiler antikçağ dönemindeki pek çok düşünürün görüşlerinde hâlâ kendini gösterir.

Antikçağ felsefesi, Miletoslular (Thales, Anaksimandros), Pythagorasçılar, Elea okulundan olanlar (Ksenophanes, Parmenides)

Pythagoras, Gravür, 16. yüzyıl, Bibliothèque Nationale (Milli Kütüphane), Paris

ve Atomcuların da (Leukippos, Demokritos) dahil olduğu **Sokrates-öncesi düşünürlerle** başlar.

Sokrates-öncesi felsefe, dünyaya nüfuz eden ve dünyanın ve içindeki şeylerin ortaya çıktığı ana maddeye odaklanır.

Ardından gelen **klasik dönem (MÖ yaklaşık 480-yaklaşık 320)** Yunan medeniyetinin **altın çağıydı**. Yunanlar bu dönemde görsel sanatlar (Perikles'in kontrolü altındaki Akropolis'in genişletilmesi; önemli heykeltıraşlar: Myron, Phidias, Polykleitos), edebiyat (Atina tragedyasının en büyük temsilcileri: Aiskhylos, Sophokles, Euripides) ve felsefe (Sokrates, Platon, Aristoteles) alanında müthiş başarılara imza attılar. Atina bu dönemde felsefenin merkezi haline geldi; devletin yeni hali olan *polis* ya da şehir devleti burada anlam kazandı.

Helenistik dönem (MÖ 323-MÖ yaklaşık 1. yüzyıl), oryantal unsurların da öğrenilmesiyle karma bir kültürün ortaya çıktığı bir zamandı. Yunan etkisi, yine de "en yüce" olarak kalmaya devam etti. Bu dönem boyunca Yunanlar Ortadoğu'dan Kuzey Hindistan'a kadar geniş bir alana hâkim oldular. Bilim, ilim ve ticaret gelişti. İskenderiye ve Pergamon kültür merkezleriydi. Helenistik sanat ve mimarinin ayırt edici özelliği, farklı tarzların bir arada bulunmasıydı. Edebiyat ve felsefe kozmopolit bir tavırla ortaya konulmuştu. Yeni felsefi okullar (stoacılar, Epikurosçular) ortaya çıkmıştı.

Felsefeciler Grubu, Roma mozaiği, MS 1. yüzyıl, Museo Nazionale Archeologico, Napoli

Yunan geleneğinde, aslında MÖ 6 ve 7. yüzyıllarda değişen gruplaşmalardaki yedi devlet adamından fazlasını kapsayan "Yedi Bilge" daha sonraları felsefi anlamda sistematize edilen, kurallara dayalı ve tümüyle pratik düşünme ve temsil biçiminin kurucusu olarak kabul edilir. Onlardan bize miras kalan ünlü ifadelerden bazıları şöyledir: "Kendini bil", Hiçbir şeyi abartma", "Arzularına hükmet", "Her şeyin bir zamanı var", "Çoğu insan kötüdür." Büyük ihtimalle Helenistik modeli temel alan Pompei mozaiğinin gerçekten "Yedi Bilge"yi tasvir edip etmediği tartışmalıdır, ancak tümüyle imkânsız değil; çünkü bu motifin temsilleri klasik dönemden biliniyor (örneğin Köln). Bu mozaik aynı zamanda Platon'un Akademia'sının tasviri olarak da bilinir. Öyleyse ağacın altında oturmuş, kuma bir sopayla çizen ya da muhtemelen halkalı usturlab (gezegenlerin uydularının yer aldığı gökküresi) olarak yorumlanan topu işaret eden figür Platon olmalı. Konu her ne ise tartışma halindeki bir grup bilgenin yer aldığı bu canlı resim, eğitimli Romalıların Yunanistan'dan miras aldıkları felsefeye ilgilerinin devam ettiğini gösteriyor.

ha net bir yaklaşım sergilerler. Mitten logosa geçişin en çok yinelenen noktası bir tarafta tanrıların ve kahramanların öykülerinde kullanılan dil arasındaki fark, diğer tarafta da katı tartışmadır. İnsanoğlu tanrıları dünyayı açıklamak için kullanmak yerine, bunu kabullenmenin her geçen gün daha rasyonalist bir yolunu aradı. Aristoteles bu ayrımı şu şekilde açıklar: "Mitoloji uzmanları yalnızca anlayabildikleri şekilde düşündüler; bize pek de önem vermediler. Tanrıları yöneten konumuna getirdiklerinde, her şeyi tanrıların yarattığını ve tanrıların içkisi ya da ölümsüzlük veren yemekleriyle beslenmeyen herkesin ölümlü olduğunu savunduklarında bu nedenlerin etkileri konusunda söyledikleri her şey onlar için makuldür ama bizim için anlamsızdır. Ancak mitlere özgü bu anlayış biçimini ciddiye almamıza gerek yok. Aksine kanıtlarla tartışanlardan bilgi almamız gerekir." Daha dar bir anlamda felsefenin doğuşu, tartışmanın keşfedilmesiyle gerçekleşmiştir.

Yunan felsefesi Yunan anakarasında değil (Atina'ya MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında ulaştı, Sparta'da hiçbir zaman gerçek anlamda kendine yer edinemedi); Miletos'un Yunan kolonilerinde ve Güney İtalya'da (örneğin Crotone ve Elea) doğdu. Çünkü bu yerlerde düşünceye ilişkin yeni sorular ve problemlerle yüzleşme, teorik tartışmaya anakaradan çok daha müsaitti. Taşımacılık ve

nın göreceli ve nesnel olduğu pragmatik tecrübeden, bilgi için herhangi bir güvenli esasın mümkün olmadığı genel tavra ulaştılar. Mantıksal bir sonuç olarak felsefedeki doğruya ilişkin tezi bırakarak tartışma yoluyla ikna etmekten vazgeçip retorik yeteneklerle ikna etmeyi tercih ettiler.

İletişim felsefesinin gelişip ilerlemesi retoriğe verilen bu öncelik sayesinde oldu. Sofistler Yunan şehirlerinde dolaşarak politik açıdan hırslı genç nesli özellikle topluma hitap etme konusunda, hukuk davasında ya da siyasi tartışmalarda daha zayıf konumdakini daha güçlü konumuna getirebilecekleri vaadiyle eğiten öğretmenlerdi. (Sokrates ve Platon'un şiddetle eleştirdiği bu hizmetler için bazı durumlarda muazzam ücretler alıyorlardı.) Şeylerin göreceliliğine özel bir önem veren Protagoras en bilinen sofistler arasındadır. Ona göre bir ifade bir durumda doğruyken, başka bir durumda yanlış olabilir. Bu düşünce insan öznelliğinin tüm bilginin temeli olduğunu öne sürdüğü ünlü deyişini ortaya çıkarmıştır: "İnsan tüm şeylerin ölçüsüdür; var olan şeylerin var olduğunun, var olmayanlarınsa var olmadığının ölçüsüdür." Sofistlik, klasik Yunan felsefesinin sonraki döneminde büyük bir etki yarattı. (Sokrates, Platon, Aristoteles).

Sokrates

Sokrates MÖ 399'da idama mahkûm edildi ve baldıran zehri içirilerek infaz edildi; işlediği iddia edilen başlıca suç sofistike felsefesiyle Atinalı gençleri yozlaştırmasıydı. Sofistlerin, amacı doğruyu bulmak değil, yalnızca kazanmak olan tartışma sanatına Sokrates'in cevabı, felsefi diyalogdaki doğru tartışma konseptiydi.

Diyalektiğinin temeli karşısındakinin o zamana kadar kesin saydığı teorik ve uygulanabilir yargılar üzerine kafa yormasını ve bu yargıları gözden geçir-

Sokrates ve Öğrencileri, Pinelli'nin bir resminden ilhamla yapılmış gravür

MÖ 399'da Sokrates ateizm ve gençleri yozlaştırmakla suçlanarak idama mahkûm edildi. Arkadaşları tarafından ayarlanan kaçma fırsatını geri çevirdi çünkü bunu suçluluğu kabul etmek olarak gördü. Sokrates'in son saatlerini Platon, *Phaidon*'da anlatır. Bu idealize edilmiş bir resim olduğundan tarihsel gerçekliğini tahlil etmek de zor. Yine de Sokrates'in ölümü sükûnetle karşılayıp son saatlerini arkadaşları ve öğrencileriyle hapishanede geçirmiş olma ihtimali yüksek. Zira Yunan geleneğinde arkadaşlar, aile sorumluluklarından önce gelir. Sokrates baldıran zehri içirilerek idam edildi. Zehir kabını korkusuzca ve mutlu bir yüz ifadesiyle aldığı söylenir. İroni anlayışını dahi kaybetmemişti çünkü içmeden önce birkaç damlayı tanrılara adayıp adayamayacağını sormuştu.

mesini sağlama amacı taşıyan Sokratik soruydu. Bu soru vasıtasıyla sorunun sorulduğu kişi, ona yöneltilen çelişkiler kanalıyla kışkırtılacaktı. Böylelikle bilgi, ahlak ve politik yaşam hakkında gelişim gösterebilecekti.

Bu diyaloglarda Sokrates kendini en başta bilginin peşindeki cahil arayıcı olarak tanıtır, böylece muhatabının onunla tartışmaya girmekten çekinmemesini sağlamayı hedefler. Hedeflenen sorular soruldukça Sokrates muhatabını tartışma içinde eleştirel bir bakış açısı edinmeye ikna eder. Sokrates diyaloğu kesin bir sonuç üretmeyip yalnızca problemi netleştirdiğinde ve çözüme bir adım yaklaştırdığında da faydalı olarak değerlendirir. Diyalog bu haliyle pek çok tartışma partnerini ürkütürken, bazılarının diyaloğun eğitimsel değerini fark etmelerini sağladı.

Sokrates kendisini bir öğretmen olarak değil, kişinin kendine yönelik eleştirel bakışını kolaylaştıran bir ebe olarak görür. İronik bir tavırla bildiği tek şeyin hiçbir şey bilmediği olduğunu söylemiştir. Herhangi bir felsefi yazının yazarı olmamasına rağmen (onun felsefesi Platon ve diğer çağdaşlarının çalışmaları sayesinde bize ulaşmıştır) etkisi olağanüstüdür. Sayısız öğrencisi kendi felsefe okulunu açmıştır: Platon Akademiası, Kynik Antisthenes ve Aristippos'un hedonizmi, Sirenaika okulu.

Platon

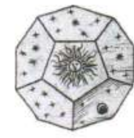
Felsefesinin Temel Özellikleri

Platon kendi felsefi konumuna ulaşabilmek için kendinden öncekilerle –özellikle Pythagoras, Herakleitos, Parmenides ve sofistler– genellikle eleştirel tartışma yöntemini kullandı. Felsefeye diyalektik yaklaşımı, yanıltıcı ifadeleri kesin bilgi olarak sunmaktan büyük oranda kaçınması anlamına gelir. Öte yandan ister epistomolojik ister dilbilimsel olsun, metodolojik kavrayışı kalıcı kural olarak görür.

Kesin olarak sunulan bilgiler arasında bulabildiğimiz genel varsayımlar şunlardır: idealar –özellikle iyi ideası– olmalıdır; yanlış yapmak yanlışlığa maruz kalmaktan daha kötüdür; öğrenme ve bilgi olasılığı fark edilmelidir; rasyonalist bir hayat tam tersi bir hayata tercih edilmelidir. Platoncu felsefenin göze çarpan bir özelliği mitleri ve kısa öyküleri özgürce kullanma şeklidir; bunlar yine de mitsel düşünceye dönüşü temsil etmez – örnekleme, açıklama ve tartışmayı tamamlama amacı taşır; tartışmanın yerine geçmez ve tartışmayla çelişmezler. Platon'un felsefesinin merkezinde erdem vardır. Temel kaygısı önceden bilinen bilgiyi kanıtlama ihtimalidir. Sokrates'in etik tartışmaları büyük çoğunlukla bireysel etik problemleriyle alakalıyken Platon toplumsal etiğin genel tarafını vurgular, bu bağlamda da doğru yetiştirme ve eğitim sorusu önemli bir rol oynar.

Platon'un İdealar Teorisi

Platon'un "idealar" teorisinin amacı sofistlerin öznellik ve göreceliliğine karşı, gerçekliğin nesnel bilgisinin mümkün olduğunu göstererek felsefi bir platform yaratmaktı. Bu düşüncenin başlangıç noktası epistemolojik aksiyomdur. Buna göre her şey kendiliğinden apaçıktır, yani bilgi nesneleri bilgi kapasitesine (ve tersine) karşılık gelir. Yani bilhassa bilginin güvenilirliği, söz konusu nesnelere bağlıdır; bu nedenle de ampirik dünyadaki değişen nesneler asla kalıcı olarak sağlam bilgiye yol

Antik elementlerden tahsis edilen Platonik katı maddeler, Johannes Kepler, *Harmonices Mundi*, libri V, Linz, 1619, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Kepler-Kommission

Platon, *Timaios* diyaloğunda kozmosun başlangıcı ve özelliklerinin resmini çizer. Platon'a göre; ateş, hava su, toprak ve eter olmak üzere beş elementin fiziksel varoluşundan bile önce, madde kendini, birbirinin aynısı düzenli çokgenlerden oluşan yüzleri olan ve köşeleri çevre küresinin yüzeyinde bulunan ideal geometrik katı maddelere göre şekillendirdi. Bunlar, bu koşulları yerine getirebilen beş çokyüzlü cisimdir. Bu cisimlerin matematiksel ilişkileri ve elementlerin birbirleriyle ilişkisi, analojide çok sayıda spekülatif girişimi mümkün kılmıştır.

Atina Okulu, Fresk, Raffaello, 1508-1511, Musei Vaticani, Roma

Zengin evreniyle Raffaello'nun freski sadece birçok filozofun değil felsefenin kendisinin de tasviridir, ayrıca mimari bir analojiyle düşüncenin soyut koridorlarının betimlemesidir. Rönesans dönemindeki antikçağlara ait bilgi aslında parçalıydı ama resme bakan çok az kişi sanatçının karakter ve akımları resmetmedeki becerisine bakınca bundan şüphe eder. Raffaello elbette resmettiği filozofların aynı tarihlerde yaşamadığının farkındaydı; tarihsel bir sahne tasvir etmiyordu. Figürlerin çok azı açık bir şekilde resmedilmiştir. Ortadaki Platon kolunun altında *Timaios* diyaloğuyla "idealar cenneti"ni işaret eder; öğrencisi Aristoteles ise parmağını kolunu yatay bir biçimde onun önüne uzatır. Aristoteles Platon'un idealarını inanmaz, buradaki bunun sembolik bir anlatımıdır. Aristoteles için Universal ve Particular dünyevi şeylerle aktarılır. İkisine arkasını dönmüş Sokrates parmaklarıyla argümanları hesaplar. Sol önde Pythagoras oturup yazar, önündeki tablette uyumlu rakamsal oranlar görünür. Diogenes yarı çıplak ve rahat bir şekilde merdivende uzanmaktadır, Ptolemaios ise taç giymiş bir kral olarak sağda bir küre tutmaktadır.

açmaz. Platon, değişmez biçimde kesin olan bilginin her şeye rağmen mümkün olduğunu göstermek için özel bir bilgi tarzı olarak "idea"ların varlığını kabul eder. Bunlar –Parmenides'in varlık kavramıyla kıyaslandığında– değişmez, ebedi ve (değişen ampirik dünyanın aksine) duyularla kavranamayan, yalnızca akıl yoluyla bilinebilen kavramlardır. Bu ideaları kavrayabilen herhangi biri (ki Platon kendisinin bunu yapabildiğini hiçbir zaman söylememiştir), geniş kitlelerin yetindiği ve algı alanının tamamında erişilebilecek tüm bilgiyi temsil eden saf bilginin (doxa) aksine değişmez, kalıcı ve kesin bilgiye sahip olur.

Bilinebilen çeşitli şeyler için idealar vardır: doğadaki şeyler için (örneğin hayvanlar ya da ağaçlar), eşyalar (örneğin masalar), etik ya da siyasi konseptler için (örneğin erdemler ya da hükümet biçimleri) ve özellikle geometri nesneleri için (örneğin daireler ya da üçgenler). Bunlardan en önemlisi, yani Platon'un teorisini açıkça üzerine kurduğu yapı olan geometri ve sosyal yapılar söz konusu olduğunda ampirik gerçekliğin ideal olanla asla eşleşmemesi makuldür; zaten bu nedenle, *a priori* ideal yapı için neredeyse haykırırlar. Böylelikle Platon'un idealar teorisi, ahlak kurallarına, geleneğe ve devlete ilişkin geçerli durumların düşünülmesini sağlayan eleştirel bir araç yaratır.

Bu ideaları bilmenin mümkünlüğünü akla yatkın kılmak için Platon, ölümsüz oldukları varsayılan ruhların doğum öncesi durumda idealar olarak görüldükleri bir mitle ilişki kurar; doğum, bilgiyi yok eder ancak bu bilgi anımsama (*anamnesis*) ile yeniden aktif hale getirilebilir. Platon'a göre, öğrenmek boş bir kâğıdı doldurmak değil, anımsamadaki ilerlemedir. Psikolojik açıdan, ideaların bilinmesine giden yol aynı türün farklı algısal etkileriyle başlar (örneğin güzel nesneler ya da insanlar), nihayetinde güzelliğin hepsini kucaklayan ve bütünsel bir ideanın bizzat kendisi ortaya çıkana kadar bu şekilde devam eder. Platon epistemolojik yolu

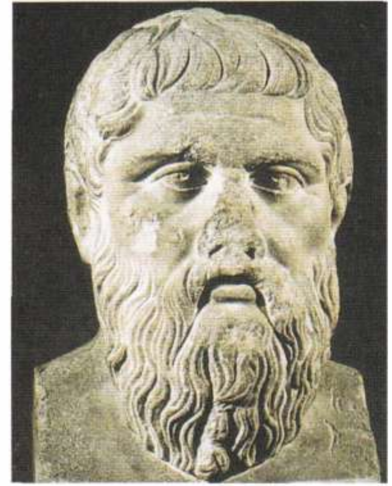
birbirini takip eden beş aşama ile tasvir eder: 1) adlandırma; 2) tanımlama 3) imge; 4) kavrayış ve bilim; 5) ideanın aniden belirmesi. Son aşama, idealarıın görülmesi, ancak kişi diğer tüm aşamalardan geçtiğinde gerçekleşebilir ve yalnızca başkalarıyla birlikte uzun bir süre felsefi yaşam sürdürenlere açıkça görünür.

Bir bütün olarak varlığı ele alan ontoloji doğrudan idealar teorisinden türer. Varoluş hiyerarşisinin zirvesinde idealar bulunur. Kelimenin gerçek anlamıyla yalnızca onlar vardır. Duyular dünyasının orijinal yapıları olarak işlev görürler. Aksine, ampirik dünya, duyuların fiziksel, algılanabilir, geçici şeylerini Platon bağımsız bir varoluşları olmayanlar olarak ele alır, bunlar yalnızca kopyaları ya da görüntüleri olan idealara "katılım"ları sayesinde var olabilirler. Varoluşun alanlara ayrılması, yansımasını, bilgi elde etme kapasitesinin akıl ve algı ayrımında bulur. Ancak Platon geç dönemindeki eseri *Timaios*'ta bu farklı varoluş ve bilgi alanları arasındaki kesin ayrımı bulanıklaştırır. Bunu kısmen, tanımsız mekân ve özelliği olmayan materyal ya da (Pythagoras geleneğinden türetilen) ideal sayıları, idealar ve duyular dünyası arasındaki bağdaştırıcı örnekler olarak kullanarak bir yandan akıl ve idealarla tahsis edilen hakikat ile diğer yandan ampirik dünyayı işaret eden saf fikrin arasında yatan doğru ve gerçek fikir kavramını ileri sürerek yapar.

Platon'un Etiği ve Siyaset Felsefesi

Bireysel ve sosyal tüm eylemlerin, aynı zamanda her teorik çabanın yol göstericisi, idealar evreninin zirvesinde bulunan ya da başka bir deyişle diğer tüm idealardan üstün olan İyi ideasıdır. Bu arada Platon'un herhangi bir yerde İyi kavramına ilişkin bir tanım vermediğine de dikkat edilmelidir. En önemli idea olarak diğer ideaların, dolayısıyla tüm dünyanın varlığını sağlamlaştırmak; bilim ve eylemlerde ideaların kullanışlılığını güvence altına almak, bilgi ve yeteneklerin yanlış kullanılmasını engellemek ve somut örneklerle amaçlar ve araçlar arasındaki düzgün ilişkiyi belirlemekten sorumludur. Toplumsal erdemlere ilişkin (cesaret, adalet vs.) erken dönem diyaloglarda geliştirdiği analiz, Platon'a göre tamamen yozlaşmış olan gerçek toplumsal pratiğe tezatla idealize edilmiş bir resim ortaya koyar. Bu resim aynı zamanda önyargılara ve genelgeçer değerlere, özellikle sofistlerin ve siyasetçilerin düşüncelerine, bir eleştiridir de. *Menon* (yeniden anımsama üzerine) diyaloğunda öne sürülen, erdemin öğretilebilirliği tezi, erdemin bir bilgi biçimi olduğunu ve kimsenin daha iyi bir bilginin aksine hareket edemeyeceği varsayımı üzerine kuruludur. Benzer bir argüman Platon'un etik ve siyasi teorisinin bütününün de temelidir. Akıllı bir varlık olarak kendinin farkında, yeterli kavrayışa sahip olan bir kişi rasyonalist ya da akıldışı bir hayat sürme seçeneğiyle karşı karşıya kaldığında muhtemelen ikinci seçeneği tercih eder. Bu nedenle yetiştirme ve eğitimin en önemli hedefi, insanlarda kendilerine dair farkındalık yaratmaktır.

Platon geniş kapsamlı eseri *Devlet*'te, kapsamlı eğitim, sosyal ve yasal teoriyi irdeler. Devleti üç sınıfa ya da katmana ayırır. 1) Yönetici sınıf (Yöneticiler), devleti yönetmekle görevlidir. Bilginin her alanında yüksek seviye eği-

Platon, MÖ 427-347, Büst, Orijinal Yunan eserden Roma kopyası, Mermer, Louvre, Paris

Öğretmeni Sokrates gibi Platon da doğrunun formüllere indirgenip bağlamından bağımsız bir şekilde herhangi bir zaman diliminde ileri sürülemeyeceğini düşünmüştür. Hatta her insan kendisi keşfetmelidir ancak bunu soyutlanarak yapmamalıdır – birbiriyle tartışan partnerler gereklidir. Bu nedenle tüm yazıları, iki ya da daha fazla insanın konuştuğu diyaloglar halindedir.

Platon'a göre doğru önsezilerim tesadüfle ilgisi yoktur. Var olan ve yok olan şeyler ideaların zamansız alanından temel bir farkla ayrılır. Bu alan birinin aklında olup olmamalarından bağımsız bir biçimde, gerçek varlıklar ve ampirik nesnelerin orijinalleri olarak var olurlar.

Platon'un Mağara Eğretilemesi, Cornelis van Haarlem'den ilhamla Jan Saenredam imzalı gravür, 1604, Albertina, Viyana

Platon'un "mağara eğretilemesi" *Devlet* diyaloğunda yer alır. Ömür boyu bir mağarada zincirlenmiş olan insanlar sürekli göremedikleri şeylerin gölgelerini ateşin ışığında görür ve gölgeleri şeylerin kendisi olarak kabul ederler. Oysa şeylerin kendisi, mağaranın dışında, parlayan güneşin gösterdiği ideal varlıkların salt imgeleridir. Platon bu benzetmeyi ideaların kavranmasına giden yolu anlatmak için kullanır. İdealar, gerçek orijinalleri gibi, maddi dünyadan, onların kopyası görülebilir şeylerden daha yüksek bir konumdadır. Resimdeki reprodüksiyon gravür, aynı zamanda içeriğin ana hatlarını da yazan, Amsterdam'daki akademisyen bir hümanist tarafından sipariş edilmiştir. Bu nedenle, akılda kalan klasik imgelerin çağın değişen ruhuna göre nasıl uyarlanabileceğini de gösterir.

tilmiş olmalıdırlar. Platon yöneticilerin jimnastik ve müzik (daha geniş anlamda şiir ve ritim de dahildir) eğitiminin yanı sıra kendisinin hacim ölçümünü de eklediği dört Pythagoras bilimi hakkında aldıkları eğitimi detaylı bir şekilde anlatır. Yönetime hazırlık amacı taşıyan bu eğitim, kişi kırk dokuz yaşına gelene kadar devam eder. 2) Askerler, polis ve ordunun kombinasyonudur. İç ve dış güvenliği sağlamaktan sorumludurlar. 3) Genel nüfus; yemek, ticaret ve zanaattan sorumludur. Bu katmanların her biri için uygun olan erdemler sırasıyla anlayış, cesaret ve özdenetimdir. Dördüncü ana erdem olan adalet diğer hepsini içine alır; erdemlerin ve sosyal sınıfların birliğini ve karşılıklı ilişkisini düzenleyerek tüm katmanları kapsar. İlk iki katman için Platon eşya, kadın ve çocukları ortak meta olarak varsayar. Diğer bir deyişle, devlet için en kötü olan şeylerin –yani açgözlülük ve sonuçta ortaya çıkan çekişmeler– yalnızca özel mülkiyet ve diğer özel isteklerden feragat edilmesiyle önüne geçilebilir. Yalnızca bilgiyi uygulamak değil, aynı zamanda Platon idealarına da ulaşmalarını sağlayan çok yönlü eğitimlerinin erdemi sayesinde yöneticiler, topluma filozof kral olarak hizmet etme hakkı ve görevine sahip olurlar, ki Platon bu görevin kesinlikle kadınlara da açık olduğunu ifade eder. Eğitim teorisinin tartışılması bağlamında Platon, şairlerin sert bir eleştirisini yapar. Devletinde şairleri kesinlikle men eder çünkü şairler 1) yalan söylerler, diğer bir deyişle ne hakikati bilirler ne de onu yayarlar; 2) çocukları ve gençleri yanlış düşüncelerle doğru yoldan saptırır ve onları bilgiden uzak tutarlar; ve 3) ideaları, hatta idealarının imgelerini değil, imgelerin imgelerini kopyalayıp yayarlar (örneğin insan yapımı eşyalar).

Platon'un Doğa Felsefesi

Nedenler kuramı ve dünyanın başlangıcının açıklaması Platon'un doğa felsefesinin temel konularını oluşturur. Dünyada meydana gelen olayların tam açıklaması için gerekli nedenleri şu şekilde sıralar: 1) bir şeyin meydana geldiği madde; 2) sonucu meydana getiren

Sempozyum, Yunan vazo resmi, MÖ yaklaşık 460-450, bir çanağın dış yüzeyi, Louvre, Paris

Antik Yunan'da "sempozyum" sadece erkeklerin katıldığı bir akşam yemeği ve içki partisiydi. Her sempozyum, bir sempozyum başkanı (*symposiarch*) tarafından yönetilirdi. Sempozyum başkanı konuşmanın konularını (genellikle tartışma konusudur) belirleyen; şarap ve suyun alışılagelmiş karışımının ne kadarının ne zaman ve hangi oranlarda içileceğine karar veren kişiydi. Şüphesiz aşk (homoseksüel aşk da dahil) genellikle konuşulan konulardan olmasının yanı sıra, cinsel arzu da -Platon'un bu olayı tarif ettiği üzere- en ünlü edebi sempozyum janrının önemli konularından biriydi. Ancak Platon cinsel arzuyu insan ve kutsal olan arasında bulunan şeytani bir güç olarak ele alır. Etkileyici bir yükselme ve birbiri ardına gelen tartışmaların ikna ediciliğinin giderek derinleşmesiyle cinsel istek burada evreni bir arada tutan bir bağlayıcı işlevi görür ve Güzel ideasının görüleceği durumdur, bu da en önemli idea olan İyi İdeasıyla birleşir. Felsefi nedenlerden ötürü Platon dünyayı mitler üzerinden yorumlamaktan hoşlanmaz, ancak başka türlü açıklaması zor olacağı için *Şölen*'de görüşlerini Sokrates'le alakalı mistik hikâyeler olarak açıklar. Bu nedenle diyalog temasına mükemmel bir şekilde uyan şiire de yer verir.

fiziksel neden; 3) bir olayın ya da sürecin hizmet edeceği amaç; 4) idealar, –ki nihayetinde– dünyadaki her olay onlara uygun olarak ortaya çıkar. Gerçek anlamda neden, Platon için en iyi ideadır, diğer bir değişle İyi formudur.

Dünyanın başlangıcını mitsel bir tavırla anlatır. Dünyanın mimarı (*demiurgos*) başlangıçtaki kaosu kozmosa dönüştürür; diğer bir deyişle tek bir bütün haline getirir ve böylesi bir yolla ideaları sürekli görünür kılarken, önceden beri var olan maddeden oluşturulabilmesi mümkün tüm dünyaların en iyilerini bir araya getirir. Bu düşünce daha sonraları Leibniz tarafından benimsendi. Burada bahsedilen yokluktan var etmek (*creatio ex nihilo*) değildir; tüm Yunan filozoflar böyle bir düşünceye yabancıdır, çünkü *demiurgos* var olan biçimler ve maddelerle çalışmadır.

Platon, dünyanın yapısını açıklamak için Empedokles'in dört unsur teorisine başvurur. İlk aşama olarak maddi olmayan geometrik biçimleri, daha açık belirtmek gerekirse beş düzgün katı cisim (daha sonraları Platon katı cisimleri olarak anılacak dörtyüzlü, sekizyüzlü, yirmiyüzlü, küp ve onikiyüzlü cisim) ele alır, bunları da iki temel üçgene indirger. Bunlardan önce sayılar, sayılardan önce de dünyayı belirleyen idealar gelir, böylelikle evrendeki ontolojik hiyerarşi şöyle şekillenir: idealar, sayılar, geometrik cisimler, elementler ve somut cisimler.

Aristoteles

Felsefesinin Temel Özellikleri

Aristoteles'in felsefesi olağanüstü geniş ve farklı konulardan oluşur. Felsefe tarihinde ilk defa içsel bir ayrım söz konusudur, bu da daha sonraları bilimin farklı dallarının kurulmasını sağlamıştır (örneğin psikoloji, mantık, zooloji). Dikkatli, kesin bir şekilde üzerinde düşünülmüş bir metodoloji, Aristoteles'in ortaya koyduğu terminoloji ve tanımlamalar kullanılmışsa her alanda ayırt edilebilir. Aristoteles, alıntı yaptığı hemen her konuda diğer filozofların teorilerini detaylı bir biçimde eleştirdiği ve yeniden kurguladığı için

Felsefe (Platon ve Aristoteles), Luca della Robbia'nın rölyefi, yaklaşık 1437-1439

Platon ve sofistler, en az onlardan sonra gelen Aristoteles, bilginin çeşitli alanlarını sınıflandırma girişiminde bulunmuştu. Ağırlıklı olarak bilim ve felsefe öğretme üzerine pratik sorularla ilgilendiler. Antik dönemin sonlarında ve ortaçağda sosyal bilim geleneği başladı; okullarda ve sonunda da üniversitelerde müfredat buna göre düzenlendi. Söz konusu sosyal bilimler dilbilgisi, retorik, diyalektik (mantık), geometri, aritmetik, müzik ve astronomiydi. Floransa Katedrali'nin çan kulesinde yer alan bu rölyef bu sanatların tasvirlerinin yer aldığı serilerden biridir ve felsefeyi ya da daha net söyleyecek olursak mantığı, Platon ve Aristoteles arasındaki hareketli tartışma şeklinde göstermektedir.

felsefe tarihyazımının kurucusu olarak kabul edilebilir. Bu nedenle çalışması Sokrates-öncesi düşünürlerin büyük oranda kaybolmuş eserlerinin bir anlamda koleksiyonu gibidir. Aristoteles, sadece eylemlerin değil aynı zamanda doğal fenomenlerin kapsamlı teleolojisi ile birlikte Platon'un dilsel ve mantıksal teorik yaklaşımlarını da benimsemiştir. İdealar teorisini, bunların boş laflar ve şairane metaforlar olduğunu iddia ederek kesin bir biçimde reddeder. Transandantal ideaların dünyanın temel prensipleri olmadığını, halihazırda şeylerin içinde fiilen ideaların bulunduğunu ileri sürer.

Aristoteles'in Platon'dan ayrıldığı daha önemli bir nokta ise, doğaya karşı, özellikle değişim ve gelişim probleminin analizi ve açıklanmasına, açıkça duyduğu bireysel ilgilidir; ki ünlü ve tarihi açıdan önemli olan madde ile biçim, gerçeklik ile olasılık arasındaki ayrımı bu bağlamda geliştirmiştir.

Mantık ve Dilbilim Felsefesi

Aristoteles'in mantık üzerine yazıları genel olarak *Organon* [araç] terimi altında toplanır. Mantık alanındaki en büyük başarısı "tasım"dır [kıyas]; bu yöntemle birlikte belirli sonuçlar yalnızca biçimlerine dayanarak geçerli kabul edilebileceği anlayışıdır. Tasım, iki önerme ve bir sonuçtan oluşur. Örneğin büyük terim, "Bütün insanlar ölümlüdür"; küçük terim, "Bütün krallar insandır"; sonuç, "Bu durumda bütün krallar ölümlüdür" şeklindedir. Bu örnekteki "insan" orta terimdir ve sonuç aşamasında kaybolur.

Eğer önermeler doğruysa sonuç da mutlaka doğrudur. Bu tür tasımlara Aristoteles zorunlu önerme der. Eğer

önermenin doğruluğu, etik ya da retorik tartışmalarda olduğu gibi, kanıtlanamıyorsa, bu tip tasımları diyalektik ya da muhtemel sonuçlu olarak adlandırır. Tasımın temel problemine gelince, sağlanamayan doğru önermelerin doğruluğunu ortaya koyarken, basit ve doğrudan algıyla, bir şeyi bir şey olarak algılamak için, örneğin bir nesneyi Callias isimli bir adam olarak algılamada ve bu algıyı, algısal karar olarak formüle etmede Aristoteles bizim yeteneğimize işaret eder.

Dilbilim felsefesinde Aristoteles bir cümlenin tanımını Platon'daki nesne ve dayanaktan oluşan belirli bir doğruluk değeri olarak eler alır. Ayrıca *Kategoriler* adlı eserinde geliştirdiği teoriye göre, önermelerdeki olası bütün ifadeler şu kategorilere ayrılabilir: madde, nicelik, nitelik, ilişki, yer, zaman, konum, durum, hareket ve duygulanım. Madde söz konusu olduğunda, somut tekil nesneleri işaret ettiği birincil maddeler ile bir şeyin özünü (ya da tanımını) açıkladığı ikincil maddeleri birbirinden ayrıştırır. Platon'un ontolojisinin tersine, önceliği birincil maddelere verir çünkü

onlar var olmadan başka hiçbir şey olamaz ya da açıklanamaz.

Aristoteles'in Doğa Teorisi

Aristoteles doğayı, kendi içinde hareket ve diğerlerinin prensibini (başlangıcını) barındıran ve yalnızca fiziksel esası değil, aynı zamanda dört elementi de içeren şeylerin alanı olarak tanımlar. Bu nedenle öncelikli problemi hareket olayını analiz etmek ve açıklamaktır. (Buna yalnızca hareket yeteneği değil, aynı zamanda tüm değişim biçimleri dahildir.) Parmenides bu "hareket"in kavranamaz olduğunu öne sürmüştü. Aristoteles, varoluşun olumsuzlanması ve hükmün olumsuzlanmasının birbirinden farkını göstererek bu fikri çürüttü. Aristoteles'in bu ayrımı; hareketle ilgili ifadelerde olumsuzlananın varoluş değil, sadece hükmün özelliği olması ihtimalini doğurur.

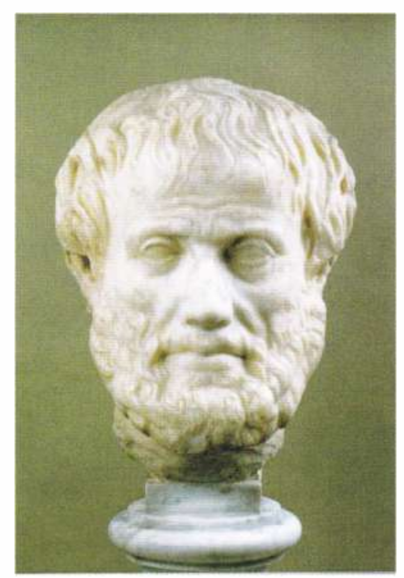
Bu yöntemle hareketin şu analizini elde eder: 1) Sürekli olan bir şey vardır, bu tüm hareket sürecinden çok daha kalıcıdır: madde (*hylē*); 2) ayrıca biçimin iki tanımı vardır; birincisi sürecin başlangıcı, diğeri sonu içindir. Aristoteles tüm doğal değişimlerin teleolojik olduğuna (yani bir amacı olduğuna) inandığından, başlangıç durumu henüz olmamış, son tanımlamadan yoksun ve mahrumdur; son aşama ise aksine, bir hedefe (duruma göre orta düzeyli bir hedefe) ulaşmayı işaret eder. Başka bir deyişle, başlangıç mümkün olma hali (*dynamis*, olasılık); sonuç ise gerçeklik (*energeia*, hakikat) ya da tamamlama (*entelekheia*) aşamasıdır. Aristoteles bunu tüm formülasyonun bahsi geçen unsurları ortaya koyduğu "Eğitim gören bir insan" cümlesine referans vererek açıklar. Eğitimsiz (biçimin mahrumiyet olarak tanımı; potansiyel) insan (madde) eğitimli (biçimin hedef olarak tanımı; gerçeklik) bir insan (madde) haline gelir.

Aristoteles'in Metafiziği

Aristoteles, Platon'un idealları gibi transandantal varlıkları kabul etmedi. İdea ve gerçek nesne arasındaki Platonik düalizm, Aristoteles'in üstesinden gelmek istediği bir şeydi. Ona göre, şeylerin özü kendi içlerindedir; bu nedenle öz yalnızca onların içinde bulunabilir. Öz, gerçekliği belirli bir biçim vasıtasıyla elde eder; diğer bir deyişle madde ve biçim nesnedeki birliği yaratmak üzere birleşir. Hareketli ve hareketsiz olanı, farklı varoluş biçimleri olarak birbirinden ayırır; dahası, hareketli olanı ruhun farklı yetilerine göre, bitkiler (besleme ve büyüme yetisi), hayvanlar (ek olarak, hareket kabiliyeti ve algılama yetisi) ve insanlar (ek olarak düşünme yetisi) şeklinde ayrıştırır.

Metafizik, bilgeliğin genel teorisi ya da "ilk felsefe", varlığın ve düşünmenin ilk neden ve prensiplerinin temel teorisidir. Varlık açısından Aristoteles (Platon'dan bildiğimiz) dört neden teorisini ve var olan şeylerin birlik, özdeşlik, özdeklik, olabilirlik, gerçeklik, maddilik ve biçimsel neden gibi genel özelliklerini tartışır, bu temel tanımlar aynı zamanda şeylerin karakteristiği, düşüncenin prensipleridir.

Dünyada meydana gelen olayların nedenler zincirinin daha ileriye doğru takibini yapmak, metodolojik olarak kabul edilemeyecek bir durum olan sonsuz gerilemeye düşme riskine yol açabilir. Bunun önüne geçmek için Aristoteles varlığın varoluşunu diğer tüm şeylerin nedeni olarak kabul ederken,

Aristoteles, MÖ 384-322, Mermer, Kunsthistorisches Museum, Viyana

Aristoteles Büyük İskender'in özel eğitmeni olup ardından Atina'da kendi felsefi okulunu kurmadan önce, yirmi yıl boyunca Platon'un Akademia'sının bir üyesiydi. Platon'un felsefesine ilişkin eleştirdiği şey idealar ve tecrübe edilen dünya, öz ve gerçek obje arasındaki bağlantı kurulamaz boşluktu. Ona göre, şeylerin özü kendi içlerindeydi; onların transandantal ideası formunda değil. İdeaların görüntüsü şeklindeki Platoncu teori, ona göre, evrensel bilgiydi, bunlar bir bireyin tecrübesi ya da bilgisine katkıda bulunurdu. Aristoteles felsefenin büyük düzenleyicisi olarak kabul edilir. Okulunun temel kaygısı olayların çeşitliliğini sınıflandırmaktı.

Aristoteles Okulu, Gustav Adolph Spangenberg imzalı fresk, 1883-1888, University of Halle

bizatihi kendisinin nedeni olmadığını ifade eder: hareketsiz hareket ettirici. Bu varlık sonsuz, değişmez, hareketsizdir; mücadele nesnesidir (dolayısıyla harekete neden olur), saf gerçekliktir (olasılık olmadan), tinseldir, akıldır. Bu, dünyayı açıklamak için temel felsefi prensiptir. Ancak Aristoteles'in "Tanrı" dediği bu varlık ne dünyayı yaratmıştır ne de şu anda dünyaya önderlik etmekte ya da bir görev almaktadır.

Etik ve Siyaset Felsefesi

Aristoteles'in etiği, mutluluk ve erdem etiğidir. Tüm hareketlerin (teorik, pratik ya da siyasi olabilir) yol gösterici prensip olarak sonraki aktiviteleri belirlediği olgusundan hareketle, İyi'yi (Platon gibi aşkın bir konsept olarak değil) hareketin hedefi olarak tanımlar. Genel iyinin hareketin tüm amaçlarını kapsayıp kapsamadığı sorusu, hareketleri, daha ileriki hedefler için giriştiğimiz ve kendi için yapılan hareketler olarak ayırmasına neden olmuştur. Yalnızca ikincisi hareketin genel amacı olarak işlev görür ve ancak mutluluk ve neşe başka bir amaca yönelik olmayan yüksek bir hedefin şartlarını yerine getirir.

Aristoteles mutluluğun maddi tanımına hareketleri ve insanlara özgü yetileri sorguladıktan sonra ulaşır. Bu yetiler, insanları hayvanların bir kademe üzerine taşıyan ruh durumlarına bağlıdır. Böylelikle mutluluğun şu tanımına ulaşırız: İnsan ruhunun kendine özgü yetisi, yani aklı ile gerçekleştirdiği bir aktivitedir. Bu süreçte Aristoteles mutluluğun harici özelliklerinin minimumunun (örneğin mülkiyet ya da sağlık) mükemmel mutluluğa ulaşmak için gerekli olduğunu söylemeden geçmez.

Aklın faaliyeti pratik hareket alanıyla ya da erdemlerin etik ve düşünsel olarak ayrılmasına ilişkin teoriyle ilişkilendirilebilir. Etik erdemler (dört ana erdemle birlikte Aristoteles davranışın gerçekte daha pratik biçimlerini de analiz eder) iki uç arasındaki orta yolu elde etmeye çalışmaya bağlıdır: cesaret, örneğin, korkaklık ve gözü karalık arasındaki orta yoldur. Düşünsel ya da entelektüel erdemlerle kastettiği bilimsel aktivitenin beş çeşididir, bu nedenle

Attalos Stoası, MÖ 159-132 yılları arasında yapılmış, 1952-1956 yılları arasında yeniden inşa edilmiştir, Atina

Stoa, klasik kutsal bina ve geniş kamu alanlarında yer alan üstü kapalı yaya yolu. Atina'da en bilinen örneği, ünlü ressamların resimleriyle süslenen ve stoacı felsefecilerin ismini aldıkları toplanma yeri olan *stoa poikile*'dir (boyalı salon). Stoacıların kurucuları, bir yer almak için yeterli paraları olmadığından, bu kamu binasını eğitim amaçlı kullanmışlardı.

Stoacılara göre, doğanın tamamı kutsal akıl ile doludur. Yalnızca bu prensiple uyum içinde yaşayanlar mutluluğa erişebilirler. Doğayla uyum içindeki birey, arzulanan hissizliği bozan korku ve arzu duygularından kurtulur. Bu duygulardan kurtulma (*apathia*), stoacıların en yüce ideallerinden biriydi.

bunları *Nikomakhos'a Etik*'te tartışır. Bir orta yol olarak değil, elde edilebilir ideal olarak tanımlanırlar.

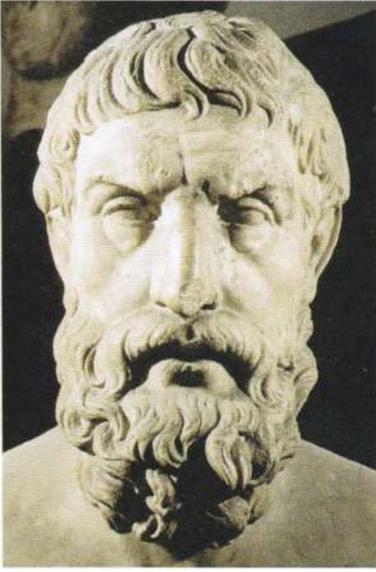
Aristoteles'in, Platon'un ütopyasının aksine, malların ve kadınların ortak mal olarak kabul edilmesini kesinlikle reddettiği siyasal teorisi düşünsel anlamda pragmatiktir. Yetiştirme problemlerini, özellikle müzik eğitimini, fazlasıyla detaylı bir biçimde tartışır, ancak *Politika*'nın büyük bir bölümünü ekonomi, vatandaşlık hakları ve hizmetlerin ayrımı gibi sorulara ayırmıştır. Modern bir kavram olan güçler ayrılığını öngörerek devlet gücünün yasama, yürütme ve yargı unsurlarını birbirinden ayırır. Devleti etik hedef açısından, mümkün olan en iyi hayatın elde edilmesini amaçlayan, yani vatandaşların mutluluğunu sağlamaya çalışan, kendi kendine yeten özerk bir topluluk olarak tanımlar. Ona göre devlet ya da anayasanın en iyi biçimi, diğer bir deyişle bencilce amaçlar için kullanılma tehlikesinin en az olduğu, insanların çoğunluğu için en faydalı biçimi –pragmatik olarak ve orta yol prensibini uygulaması açısından– demokrasi ve oligarşinin karışımıdır. Bu sistemde aşırı yoksulluk ve aşırı zenginliğin önüne geçilir; hakların çoğu orta sınıf vatandaşlara tahsis edilir.

Helenistik Çağ Felsefesi

Platon'un kurduğu Akademia ve Aristoteles tarafından kurulan peripatetik okul dışında Epikurosçu okul ve Porch ya da Stoa, klasik felsefenin en önemli okullarıydı.

Bunlara ek olarak birkaç okul daha vardı. Sokrates'in öğrencisi Antisthenes ya da Pythagoras veya Diodoros'a atfedilen Kynikler bunlardan biridir. Ancak Sinoplu Diogenes (takma adı "köpek gibi" anlamına gelen *kynikos*'tur) ile birlikte okulun kendisi kurulabilmiş, okul MS 5. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Felsefi Kynizmin karakteristik özelliği, kendi fikirlerine uygun olarak, sosyal kısıtlamalar olmadan özel alanına çekilerek yaşayabileceği bir alanla birlikte geleneklerin, kurumların ve dini

Epikuros, MÖ yaklaşık 342-271, Helenistik büst, Louvre, Paris

Epikuros'un felsefesinin merkezinde mutlu yaşam öğretisi yer alır. Mutluluğun temelini biçimlendiren zevk prensibi Epikuros tarafından fiziksel ve duygusal acının yokluğu şeklinde tanımlanmıştır. Epikurosçu felsefenin ideali insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabildikleri ve krizleri soğukkanlılıkla karşılayabildikleri basit bir yaşamdır. Epikuros tarafından yüceltilen zevkin duyusal zevk ve hazla ilgisi yoktur: Kişi aynı zamanda anlık zevkler veren ancak can sıkıcı ve talihsiz sonuçları olabilecek tecrübelerden de kaçınmalıdır.

düşüncelerin alaycı, Kynik bir eleştirisi olmasıydı. Hayattaki en yüksek gaye mutluluktu, bu da aksiliklerden kaçınarak ve kendini gerçekleştirme ile mümkün olabilirdi. Bu, "doğaya geri dönme" prensiplerine uygun olarak sürdürülen ve onur, zenginlik ve sağlık gibi yaygın harici ölçütlerle sağlanan mutluluğun aksine, kendine yeten bir hayat olarak kabul ediliyordu. Bu davranış muhtemelen akıl melekesini eğitmekle, ihtiyaçları azaltmakla (sofuluk) ve cehalet, lükse düşkünlük, düşüncesizce arzuların peşinden gitmek gibi talihsizliğin ana nedenlerinin önüne geçmekle mümkündü.

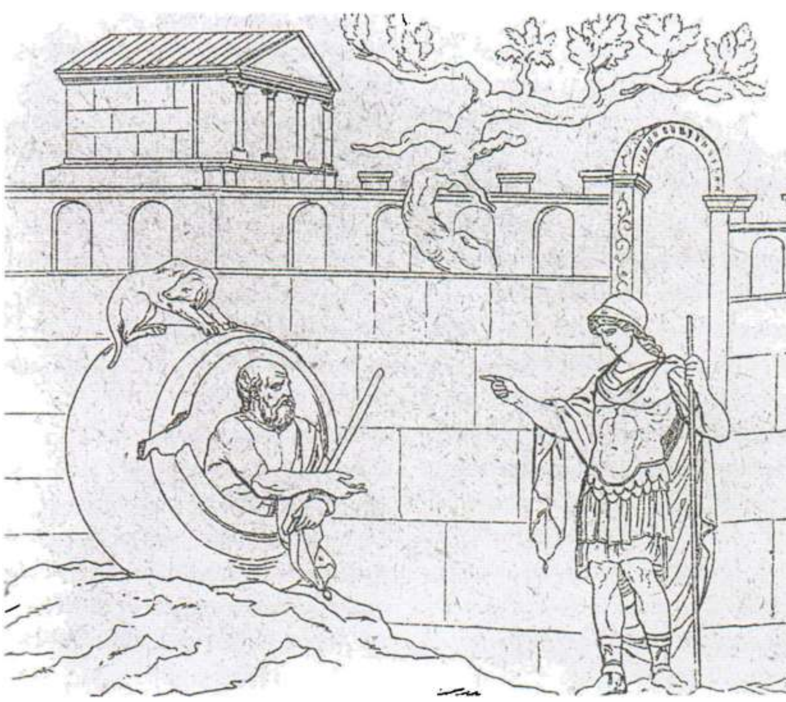
Epikuros, okulunu MÖ yaklaşık 307'de Akademia ve Aristoteles'in okuluna rakip olarak kurmuştur. Epikurosçuluk acı ve endişenin olmadığı, neşeli ve keyifli bir hayattan oluşan bireysel mutluluğun felsefesiydi. Temel durum *ataraxia*, değişmez entelektüel tarafsızlıktır, bu da hepsinden öte felsefi kavrayış ve vazgeçişle sağlanabilir. Epikurosçuların kontrolsüz zevke bağlı oldukları yönündeki yaygın suçlama dayanaksızdır. Doğanın süreçlerini anlamak yalnızca teorik bilgiyi uygulamak değil, aynı zamanda, insanı özellikle tanrı ve ölüm korkusundan kurtaran pratik bir aydınlanmadır da.

Epikuros'un atomcu ve Demokritos'un algı teorisine kadar giden bilgi teorisine göre, duyusal kanılar atomlardan oluşan nesnelerden kaynaklanan yayılmaya bağlıdır. Ölümle yok olan insan ruhu da atomlardan oluşmuştur. Tanrılar, atomların ölümsüz biçimleridir.

Stoacı okul Kıbrıslı Zenon tarafından, Atina'da MÖ yaklaşık 300'de yapılan parlak boyalı tavanlı gezinti yeri olan Poikile Stoası'nda kuruldu. MS 3. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür. Erken dönem stoacılığın kynizmle benzerlikleri vardı. Stoacılar kendilerini Sokrates'in halefi olarak, bazen Akademia ve peripatetiklerin aksine, eleştirmeni olarak kimi zaman da polemikçi olarak görürler.

Sokrates gibi, Zenon da siyasal ve sosyal dengesizliğin olduğu ve epistemolojik açıdan hepsinden öte sofistlerin şüpheciliğine bağlı olarak belirsizliğin hâkim olduğu bir dünyada, teorik kesinliği ve nesnel güvenilirliği sağlayacak entelektüel bir yapı kurmayı amaçladı. Temel kaygısı, bireyleri kendi hayatlarını sürdürmelerine katkıda bulunacak ve Epikurosçular ve Kyniklerden farklı olarak politik anlamda istikrar eğilimi gösteren bir felsefe kurmaktı. İnsanlığın hedefi olan mutluluk, bireyin kendiyle ve doğayla uyum içinde yaşamasıyla sağlanır; bu da doğanın kanunlarını araştırmak ve bireyin yanlış önyargıların ve eğilimlerin üstesinden gelerek saf harici meziyetler için çaba gösterip kendisini sürekli olarak akla yönlendirmesiyle elde edilebilir. Hareketleri gerçekleştirirken bir tek erdem yol gösterici olmalıdır. Bilginin temeli algıdır; bu algı, yanılma payı olmayan doğru zihinsel imgeler sağlar ve mantığın yardımıyla bu imgelerden daha kesin sonuçlar elde edilir.

Dünyayı, kozmosu genel prensibe göre tümüyle ateşle ve *logos*'un kutsal nefesiyle (*pneuma*) doldurulmuş ve ilahi takdirle belirlenen bütün bir canlı organizma olarak algılar. Evrensel dünya-*logos* politik yaşamı belirlediğinden, sistemin politik teoriye uygulanması ister istemez, daha geniş çaplı kozmopolitlik için Yunan *polis*'inden ("şehir-devlet) uzaklaşmayı gerektirir.

Fıçının İçindeki Diyojen Büyük İskender'i Kabul Ediyor, Roma rölyefinden ilhamla yapılan gravür taslağı

Burada barınağının (fıçı ya da büyük, kilden bir sürahinin) içinde resmedilmiş Sinoplu Diogenes kendisinden beş yüz yıl sonra yaşamış ve klasik felsefe tarihinin mevcut tek eserinin yazarı Diogenes Laertios ile karıştırılmamalı. Uzun yıllar Atina'da yaşayan bu Sinoplu adamın "mesajı", kendi yaşam tarzında, gerçek hayattaki hazırcevaplarında ve aforizmalarında bulunur. Atinalı kurumları, varlıkların olmadığı, ılımlılık ve memnuniyet için gayret eden bir varoluşla karşılaştırdı. Bu kurum, kışkırtıcı bir şekilde insanın değersizliğini ortaya koymak ve doğal insanlığı sergilemek üzere kurgulanmıştı. Gündüz saatlerinde elinde fenerle pazaryeri etrafında dolaşıp dürüst bir insan (yani sosyal düzenin sınırlarının içinde köle gibi çalışanları değil) aradığını söylüyordu. Efsaneye göre, Büyük İskender bir dileğini gerçekleştirmek vaadinde bulunduğunda cevap olarak "Gölge etme başka ihsan istemem" demişti. Aşağılayıcı olsa da kendisinin de onayladığı *kynik* (köpek gibi) lakabı takılmıştı ona; dolayısıyla o ve onun tutumunu benimseyen çağdaşları da "kynikler" olarak bilinmeye başladı.

Felsefi konumunu yeniden fomüle ve sistematize ettiği için Khrysippos, stoacılığın ikinci kurucusu olarak görülür. İlgisinin odağında diyalektik bulunur. Diyalektik mantık ve tartışmanın temek bilimi olarak algılanır; genel mantıkla birlikte kapsamlı dilbilim, semantik, epistemoloji ve retorik de yer alır. Ünlü stoacı mantık büyük oranda onun eseridir.

Epistemolojide ampirizm ve rasyonalizmi bir araya getiren oydu. (Yanılabilme potansiyeli taşıyan) Duyuların etkisi –ruhun akılla donatılmış olan bölümü buradan ideaları (*phantasia*)– üretir, hakikat ve bilgiyi meydana getirir, ancak bu ideanın kendisi akıl süzgecinden geçmeden gerçekleşmez. Hafızanın yardımı, karşılaştırma ve soyutlama yetisi sayesinde, sınanmış ideayı tecrübeye dönüştürürüz, bu da bizi tanımlamalara ve kavramlara götürür. Khrysippos, stoacıların doğayla uyum içinde bir yaşam sürdürme şeklindeki temel ilkesini doğrudan insanın rasyonalist doğasıyla ilişkilendirir. İnsanlar prensipte tümüyle belirleyici dünya-*logos*'a tabi olsalar da özgür iradeleriyle hareket ederek yine de kendilerine yetip kendi kendilerini idare etme olasılığını sürdürebilirler.

Orta dönem stoacılığının kurucusu olan Panaitios'la birlikte Yunan felsefesi kendini Roma imparatorluk düşüncesine yöneltmişti. Panaitios, atalarının ilgisinin merkezinde yer alan diyalektik ve fizikten ziyade etiğin pragmatik ve siyasi yönleriyle ilgiliydi. Erken dönem Stoacılığın katı bir şekilde çileci etiğini ve doğal dürtülerin bastırılmasını reddetti; haz ve dışarıdaki mallara sahip olma konusuna pozitif bir yargı getirdi. O zamana dek hâkim olan ruhani Stoacı bilgeliğin yerine, politik görev idealine ilişkin uygulanabilir bir dokt-

Khrysippos, Mermel heykel, MÖ 3. yüzyıl, Louvre, Paris

Khrysippos, Atina'daki stoa okulunun başındaki üçüncü kişiydi. Diğer stoacılar gibi bilimi fizik, etik, mantık şeklinde sınıflandırdı ve doğanın tamamının tek bir akılsal prensipten çıktığına inandı. Kendinden önce gelenlerin tezlerini sayısız yazıda sistematize etti. Heykel, son derece etkileyici bir tavırla Helenistik sanatın bireyselleştirici gerçekliğini ortaya koyuyor. Özellikle gözlerde ve "konuşan" ellerde kendini gösteren bir konsantrasyon anını temsil ediyor. Aynı zamanda bilindik, tipik duruş açısı, tipik düşünen adam formülü de ihmal edilmemiş. Dinleyicilerin önünde duran öğretmenle de ilgili olan bu formül, felsefecilerin temsilinin standardı haline geldi. Bazı Roma imparatorları da sonradan kendilerinin böyle resimlerini yaptırarak filozof-yönetici oldukları iddialarını vurguladılar.

rin yarattı, bu da Roma'nın siyasi ve entelektüel elit tabakasına (Cicero, Scipio) son derece uygundu.

ROMA FELSEFESİ

Yunan Mirasının Korunması

Hiçbir orijinalliği olmayan ve hiçbir yeni okulun karakterini belirlemediği Antik Roma felsefesi büyük ölçüde Yunan felsefesine dayanıyordu. Tarihi miras göz önünde bulundurulduğunda, Roma'nın felsefe adına gerçekleştirdiği en büyük görev felsefi düşünceyi Roma İmparatorluğu'na taşımak ve Latin terminolojisi üretmekti, bu da ortaçağda felsefenin yayılmasına zemin hazırladı.

Lucretius kaleme aldığı didaktik şiiri *Evrenin* Yapısı'nda Epikuros'un öğretisiyle Demokritos'un atomculuğunu bir araya getirdi. Eserin tamamı doğal süreçlerin tutarlı bir biçimde akılsal açıklamasıyla doluydu; böylelikle insanları ölüm, rahip ve Tanrı korkusundan kurtarmak isteniyordu.

Cicero, çalışmalarında antikçağlardaki çeşitli felsefi eğilimleri bir araya getirdi. Epistemolojide Akademia'nın şüpheci farklılığına; etik, antropoloji ve teolojide Stoacılığa sadık kaldı. Felsefeye pek de candan onay vermeyen Romalıların Yunan felsefesini benimsemesi onun sayesinde oldu. Her şeyden önce, Yunan etik ve politikasını Roma İmparatorluğu'na getiren çevirmen ve Yunan felsefesini taşıyan kişi olarak saygı görmelidir. Düşünceli ve aynı zamanda pragmatik bir politikacı olarak ideal yaşamı felsefe ve retoriğin sentezinde ve yasal konsensüs ve dayanışma grubu üzerine kurulu bir kurum olarak değerlendirdiği devlet işlerinde görmüştür. Retoriğin kötüye kullanılmasını engellemek için konuşmacıların yalnızca retorik yeteneğine değil, aynı zamanda ahlaki onura da sahip olmalarını talep etmiştir.

Epistemolojide tam anlamıyla kesin bilgi olasılığını reddetmiş, dolayısıyla dogmatizme karşı çıkmıştır. Bireyin kendi yargılarının doğruluğunun da olası tüm karşı argümanlar değerlendirdikten sonra belirlenebileceğini savunmuştur.

Seneca da Roma siyasetinde aktif bir şekilde yer almış bir diğer isimdi.

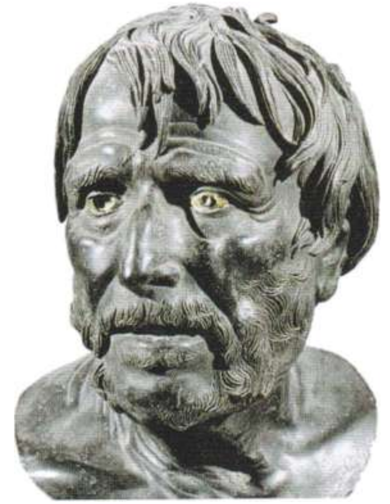
Neron'un öğretmeni ve eğitmeni olan Seneca daha sonra öğrencisinin emriyle intihar etti. Atomcu teoriyi şiddetle reddetti, özellikle erken dönem stoacılık, kynizm ve Epikurosçuluğa yöneldi. Temel felsefi kaygısı Stoacılığın eşyalara ilişkin doktrini üzerine kurulu olan uygulanabilir, hatta halk tipi bir etik anlayışıydı. Bireyin rol modelinin özellikle arzular ve ölüm karşısında soğukkanlılığa sahip, temkinli Stoacı bilge olması gerektiğini söylüyordu. Lucretius gibi o da bilimsel araştırmayı aydınlanma ve etiğin merkezine koymuştur.

"İmparatorluk tahtındaki felsefeci" olan Marcus Aurelius genellikle stoacıların etik ve siyasi felsefesine sadık kaldı. Etik ve dini birbirine bağlaması, akılsal olmayan hareketin Tanrı'ya itaatsizlikle eşdeğer olduğu tezine neden oldu. Tüm insanların akılsal özdeşliğinden kozmopolit siyasi ideali türetti, bu aynı zamanda Roma'nın imparatorluk iddiasının ideolojik meşrulaştırmasını şekillendirdi.

Geç Antik Dönem

Klasik felsefe, Yeni-Platonculuk'la (3-6. yüzyıl) büyük bir canlanma yaşadı. Yeni-Platonculuk, başlangıcından ortaçağda Aristoteles'in yazılarının yeniden keşfedilmesine kadarki süreçte hâkim entelektüel güçtü, neredeyse diğer felsefi okul ve eğilimlerin tamamının yerini almıştı. Kurucusu Plotinos, varoluş ve düşüncenin tüm alanlarını kapsayan, birleştirici açıklayıcı bir model oluşturmuştu; Platon'un ontolojisi üzerine kurulu ama önemli yönleriyle ondan ayrılan bu model dünyayı varlığın hiyerarşi seviyesine göre ayrıştırıyordu (hipotezler): Bir, Akıl (*nous*) ve Ruh. Her seviye, bir sonrakinin varlığında süregelen herhangi bir azalma olmaksızın yukarıdakinden kaynaklanır. Var olan tüm bu şeylerin temeli ve başlangıcı Bir'dir. Bir'i aynı zamanda İyi ya da Kutsal olarak da adlandırır. Tüm varlık ve düşünceden üstündür. Tinseldir ve niteliği yoktur. İkinci seviye olan *nous* ("akıl", "ruh" ya da "zekâ" şeklinde çevirileri vardır) çoğunluğun ve idealarn olduğu yerdir, bu nedenle gerçekten var olanın yerini belirler. Üçüncü seviye olan Ruh kısmen dünyanın ruhu, kısmen her insanın, hayvanın ya da bitkinin bireysel ruhu olarak düşünülür. Bütün dünyayı doldurarak kozmosu tek bir organizma haline getirir. Bu üçünün altında, dünyadaki maddi şeylerin kusurlu hipotezleri vardır. Plotinos bunları kötülükle bir tutarak aşağıladı. Bunu yaparken bedene düşmanlık geleneğini başlattı ve bu gelenek epey uzun sürdü. Ona göre, en yüksek etik ve ruhsal amaç Bir'le aşkın bir birliktelik kurmaktan oluşur; bu da bedenle ilgili her şeyden kopmayı gerektiren, yalnızca tam anlamıyla çilecilikle mümkün olabilecek bir durumdu.

Çoğu Yeni-Platoncu gibi Boethius da Platon ve Aristoteles'in felsefesini bir bütün olarak değerlendirdi; onların eserlerini Latinceye çevirmeyi ve yorumlamayı ana görevi olarak gördü. Aristoteles'in *Organon*'unun üzerine yazdıklarıyla antik dünyanın mantığını ortaçağa ulaştıran bir kanal haline geldi. Theodericus tarafından hükümdara ağır ihanet suçundan mahkûm edildikten sonra, hücresinde *Felsefenin Tesellisi*'ni yazdı; eserde tüm dünyevi tanrıları değersiz olarak tasvir edip Tanrı'yı en üstün iyi olarak yüceltti.

Pseudo-Seneca, Yunan orijinalin Roma kopyası, Bronz, Museo Nazionale Archeologico, Napoli

19. yüzyılın başında Seneca'nın üzerinde ismi olan, bilinen tek portresi keşfedildi. Burada resmedilen bronz başla az bir benzerliği vardı, bu aynı zamanda çok sayıda mermer versiyonunda da vardı ve 16. yüzyılın sonuna kadar Seneca olduğu düşünüldü. 17. ve 18. yüzyılda deyim yerindeyse bir Seneca rönesansı yaşandığı için çok sayıda sanat koleksiyonunda alçı büstü ya da başının resmi yer aldı.

Romalı felsefeci ve şair yalnızca etik tavrı anlamında erdemin en iyi örneği olduğu için değil, aynı zamanda tragedyaları Fransız ve Alman Barok edebiyatında belli bir etki yaratmış olan önemli bir oyun yazarı olarak da hayranlık uyandırıyordu.

ORTAÇAĞ

FELSEFE VE TEOLOJİ

İNANÇ VE BİLGİ

Geç Antik Dönemden Ortaçağa

4. yüzyılda klasik antik dönem medeniyeti çok fazla sonuç doğuracak değişimler geçirdi. Germen kabilelerden kuzeye uygulanan baskının artışı, içteki dağılma belirtileri ile birlikte 4. yüzyılın sonlarına doğru Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı İmparatorluğu şeklinde ikiye ayrılmasına yol açtı. Bir süre sonra, Batı İmparatorluğu'nun başkenti Roma barbarlarca talan edildi ve MS 476'da Batı İmparatorluğu dağıldı. Doğu İmparatorluğu ise aksine, başkenti Konstantinopolis 1453 yılında Türklerin eline geçinceye kadar ayakta kaldı. Batı ve Doğu İmparatorluklarının çöküşü arasındaki neredeyse bin yıllık süre, bizim bugün genel olarak ortaçağ olarak bildiğimiz dönemdir.

Klasik felsefeden ortaçağ –Hıristiyanlık– felsefesine geçişteki sembolik tarih MS 529'dur. Bu tarihte Doğu'da Platon'un Atina'daki Akademiası, İmparator İustinianos tarafından kapatılmıştır. Aynı yıl, Batı'da ilk büyük manastır tarikatı olan St. Benedictus Tarikatı ortaya çıkmıştır. Bundan sonra Avrupa'da manastırlar bilimin ve eğitimin merkezi haline gelmiştir.

Ortaçağın başlangıcı aynı zamanda Hıristiyanlığın Avrupa'da yayılmaya başladığı tarihtir. İmparatorluğun büyük şehirlerinde uzun süredir dini cemaatler vardı, ancak bunlar önem-

ORTAÇAĞ
Ortaçağ felsefesi temelde felsefeyle teolojinin birliğinden oluşuyordu, çünkü Hıristiyan öğretisi üzerine kuruluydu, bunun da savunulması ve akılsal bir dayanağa oturtulması gerekiyordu.

Bu nedenle de ortaçağ felsefesinin temel konularından biri, **inanç ile bilgi arasındaki ilişki** ve bilgi ile felsefi kavrayışın arasındaki aşikâr farkın üstesinden gelme girişimiydi.

İlk dönem (yaklaşık 200-700) geç antik döneme denk gelir. En önemli temsilcisi **Aziz Augustinus** tüm ortaçağ felsefesinin temelini atmıştır.

Ortaçağ Batı Avrupası'nın teolojik ve felsefi öğretisi **skolastisizm** (Latincede "okul" anlamına gelen *schola* kelimesinden) bilinir. Bu terim aynı zamanda inanç değerlerinin açıklandığı yöntemi de işaret eder

("skolastik yöntem" manastır okullarında öğretilirdi).

Skolastisizmin gelişimi üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama olan **Erken Skolastisizmde (yaklaşık 800-1200)** skolastik yöntem ortaya çıktı, Aristoteles'in yazılarıyla ilk karşılaşma gerçekleşti. Bunu takip eden süreç olan **Yüksek Skolastisizm (yaklaşık 1150-1300)** hareketin altın çağı olarak görülür. Aristoteles'in kalan eserlerinin keşfedilmesi ve Aristoteles'in felsefesini Hıristiyan öğretisiyle

Okyanusla çevrili bir çark olarak dünya, Fransız tezhip, 15. yüzyıl, Bibliothéque Nationale, Paris

(Aquino'lu Tommaso) bir araya getirme girişimiyle şekillendi. Ayrıca Arap felsefesiyle de tanışıldı. Son dönem olan **Geç Skolastisizm (yaklaşık 1300-1400)** çöküşün yaşandığı dönemdi.

Ortaçağ felsefesinin ana meselelerinden biri tümeller problemiydi. Bu, genel terimlerin herhangi bir gerçekliğinin olup olmadığı ya da bunların sadece düşünce ve dilin yapıları olup olmadığıyla ilgiliydi.

Skolastisizmin gelişimi için en önemli şey üniversitelerin kurulmasıydı (12. yüzyıldan itibaren), bunlar hızla entelektüel yaşamın merkezi haline geldiler.

li bir rol oynamıyorlardı. Fakat artık işler değişmişti. 4. yüzyılın başlarında İmparator Konstantinos Hıristiyanlığın pagan dinlerle eşit konumda olması gerektiği hükmünü verdi. Yaklaşık yüz yıl sonra Hıristiyanlık devletin tek dini oldu. Sonraki dört yüzyıl içinde tüm Avrupa Hıristiyanlaşmıştı.

Hıristiyanlığın Avrupa'da yayılması felsefedeki değişimi de beraberinde getirdi. Ortaçağ felsefesi her şeyden önce felsefe ve teolojinin iç içe geçmesinden ibaretti. Temel kaygısı inanç ve bilgi arasındaki ilişkiydi. Dayanağı Hıristiyan öğretisiydi, bu savunulması gereken ilahi bir durumdu. Ancak ortaçağ felsefesinin klasik antik dönemden tam anlamıyla bir kopuşu temsil etmediği anlaşılacaktı. Pek çok âlim Antik Dünya'nın felsefi teorilerini anlamaya ve onları Hıristiyan öğretimiyle bağdaştırmanın yollarını aradı.

Bu âlimlerden biri, Aziz Augustinus ismiyle geç antik dönem ve ortaçağ arasındaki geçiş döneminin en önemli filozofu olan Aurelius Augustinus'tur. Düşünceleri bilhassa Platon ve Yeni-Platoncuların etkisindeydi.

Augustinus Yeni-Platonculuktan tüm varoluşun kutsal bir kaynağı olduğu görüşünü almıştır. Platon'un idealar teorisini benimsemiş, ancak ideaları Tanrı'nın yaratımı bağlamında ele almıştır. Tanrı'nın, şeyleri zihninde halihazırda var olan idealar temelinde yarattığını söylemiştir. Platon için olduğu gibi Augustinus'a göre de idealar öncelikli şeylerdir, ancak Tanrı tarafından düşünülüp bu bağlamda onun şeyleri yarattığı şeylerdir. Augustinus bu şekilde Platon'un idealar kavramını kutsal metinle bağdaştırmada başarıya ulaşmıştır. Augustinus'un kötüye bakışı da genel olarak Yeni-Platonculukla uyumludur. Kötü salt iyinin olumsuzlanması olduğundan, bağımsız bir varoluşu yoktur.

Augustinus'un tüm düşüncesi doğrudan Tanrı'yla ilgilidir. Ona göre Hıristiyanlık tüm doğruluğun kaynağıdır. Açıklanması gerekense bu doğrunun yalnızca inançla ortaya konup konamayacağı ya da akılla da keşfedilip keşfedilemeyeceğidir. Augustinus'a göre akıl ve inanç birbirinden ayrılamazdı. Akıl inançta, inanç da akılda yatıyordu. Bu nedenle bilgi ve inanç aynı yolu, Tanrı'ya giden yolu izliyordu. Augustinus'a göre bu yol ruhun en içteki mekanizması vasıtasıyla yönlendirilebilirdi. Bilgi ve hakikatin temeli kişinin kendini kesin olarak bilmesinde yatıyordu. Bireyin yalnızca duyularla algılanabilen dıştaki her şeyin varlığından şüphe duyması mantıklıydı. Ancak insanlar şüphe duyarak yalnızca kendilerinin

Aziz Augustinus'un Çağrısı, 14. yüzyıl, Guariento imzalı fresk, Chiesa degli Eremitani, Padova

17. yüzyıla kadar Hıristiyan kilisesi için en önemli otorite olan Aziz Augustinus, gerçek adıyla Aurelius Augustinus (354-403), geç antik dönemden ortaçağa geçiş sürecinin en önemli filozofu olarak kabul edilir. Retorik öğretmeni olarak başladı, ancak kargaşa ve belirsizlik döneminin ardından Hıristiyanlığa geçti. Ünlü eseri *İtiraflar*'da onu doğru inanca ulaştıran, arayış ve kararsızlık dönemini sona erdirenin kutsal ilham olduğunu anlattı.

Bu tecrübeden sonra öğretme aktivitelerinden vazgeçti, ülkeden ayrıldı ve kendini sadece Hıristiyanlık ve felsefeye adadı. Düşüncesinin temelini Yeni-Platonculuk oluşturuyordu, idealar teorisini ve tüm varoluşun kutsal başlangıcı kavramını buradan almıştı. (Yeni-) Platonculuk düşüncesini Hıristiyan öğretisiyle bir araya getirerek ortaçağ Hıristiyan felsefesinin temelini oluşturmuştur.

Albertus Magnus Masa Başında,
Tommaso de Modena imzalı fresk, 1352,
Capitolo dei Dominicani, Treviso

Aristoteles'in yazıları 12. yüzyıl boyunca Arap filozofların vasıtasıyla Avrupa'da bilinir hale geldi. Hıristiyan âlimler dünyası böylelikle mantık, metafizik ve doğa felsefesi alanlarında yeni bakış açıları kazandı. Fakat pek çoğu Aristotelesçi öğreti ile Hıristiyan inancı arasındaki çelişkileri gördü, bu nedenle bazı üniversiteler Aristoteles'in eserlerinin kullanımını yasakladı. Aristotelesçi felsefe dönüm noktasını Albertus Magnus'a borçluydu. Aristotelesçi düşüncenin doğa araştırmalarına uygulanmasının ister istemez doğru felsefeye yönlendireceği fikri ona aitti. Ama Aristoteles'in bu düzenli bilimsel felsefesi ile teolojik geleneği bir araya getiren öğrencisi Aquino'lu Tommaso'ydu.

şüpheciliğinin farkına varırlar. Bu kendinden emin olma halinin önemi duyusal algının aşkınlığında ve sonrakinin sağladığı bilgidedir. İnsanlar en içteki varoluşlarına yaklaştıkça hakikate de o kadar yaklaşırlar. Kendinden emin olmak Augustinus'a göre, başlangıçtan beri Tanrı'yla olan ilişkiye dayanır. Kişinin kendinden emin olması Tanrı'nın kesinliğini işaret eder, çünkü Tanrı, insanı kendi suretinde yaratmıştır.

SKOLASTİSİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Skolastik Yöntem

9. yüzyıla gelindiğinde problem artık Hıristiyan ve klasik öğretiler arasına sınır çizmek ya da bu iki öğretiyi bir araya getirmek değil, daha ziyade inanç değerlerinin düzenli genel bir resmini oluşturmak ve akılsal açıklamasını yapmaktı. Bu geniş kapsamlı girişim için alansa Latince öğretilen okullardı; bu nedenle skolastisizm terimi Latincede "okul" anlamına gelen *schola*'dan gelir. Teolojiye göre daha az öneme sahip olan ya da teolojinin altında yer aldığı düşünülen felsefenin görevi, açıklanmış hakikat ve felsefi kavrayış arasındaki –bazı durumlarda kesinlikle bağdaşmayan– çelişkileri uzlaştırmaktı. Amaç, açıklanmış inanca karşı olan itirazları ortadan kaldırmak ve şimdiye kadar yapılanın aksine, Hıristiyan öğretisini yalnızca savunmak yerine, onun için akılsal bir temel oluşturmaktı.

Bu amaç için "skolastik yöntem" denen belirli bir metot kullanıldı. Birtakım âlimler tarafından geliştirilen bu yöntem manastır okullarında uygulandı. Bir metnin incelenmesi öncelikle otoriteler (yani İncil ve Kilise Rahipleri) temelinde yorum yapmak ve sonrasında herhangi bir çözülmemiş problemi aydınlatmak amacıyla tartışma yürütmek demekti. Farklı görüşler, probleme çözüm aramak amacıyla karşılaştırılırdı. Bu nedenle bu metot büyük oranda, inancın dogma temellerini belirleyen Rahipler (örneğin Aziz Augustinus) tarafından açık bir şekilde ifade edildiği üzere var olan yorumlara uygulandı. Mantığın bu yöntemdeki önemli rolünün bizi şaşırtmamalı. Neticede ortaçağ müfredatının teolojik olmayan unsurunun tamamını oluşturan Yedi Sosyal Bilim'den biriydi, bu nedenle de tüm yükseköğretimi şekillendirmişti. Yedi Sosyal Bilim öğreniminin birinci aşaması retorik, gramer ve diyalektikten (mantık) oluşuyordu; bu *trivium* olarak biliniyordu. İkinci aşama aritmetik, geometri, astronomi ve müzikten oluşuyor, bu aşama da *quadrivium* olarak biliniyordu.

Skolastisizmin gelişimi üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama Erken

Dönem Skolastisizmde (yaklaşık 800-1200) skolastik yöntem ortaya çıktı, Aristoteles'in yazılarıyla ilk karşılaşma gerçekleşti. Bunu takip eden süreç olan Yüksek Skolastisizm (yaklaşık 1150-1300) hareketin altın çağı olarak görülür. Aristoteles'in kalan eserlerinin keşfedilmesi ve Aristoteles'in felsefesini Hıristiyan öğretisiyle (Aquino'lu Tommaso) bir araya getirme girişimiyle şekillendi. Ayrıca Arap felsefesiyle de tanışıldı. Son dönem olan Geç Skolastisizm (yaklaşık 1300-1400) çöküşün yaşandığı dönemdi.

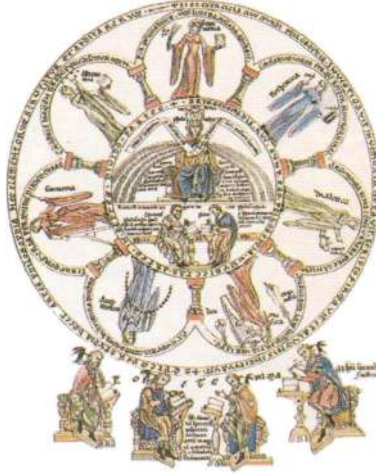
Tümeller Problemi

Skolastik yöntemi ilk kez ortaya atan Petrus Abaelardus. Abaelardus, ortaçağ felsefesinin en önemli meselelerinden biri olan tümeller problemine bulduğu çözüm nedeniyle önemli bir isimdi. Bu problem basitçe şöyle ifade edilebilir: Genel terimlerin (tümeller) kendi hakikatleri var mıdır? "İnsan" terimini ya da diyelim ki "hayvan" terimini genel anlamda ("Bütün insanlar ölümlüdür" örneğinde olduğu gibi) kullanırken, bu, gerçek bir bireye işaret etmez; çünkü aksi takdirde konuşmanın şu ya da bu insan veya hayvan olması gerekirdi. Ancak bu terimler bir şeyi işaret etmekte ve belirli bir anlam taşımaktadır. Soru şudur: Bu tümeller, gerçekte var mıdır? Ya da başka bir şekilde soralım: Gerçekte, tıpkı bireysel insanlar ya da hayvanlar olduğu gibi "insanlık" ya da "hayvanlık" gibi bir şey de var mıdır? Ya da bir başka şekilde: Bireysel şeylerin varoluşundan bağımsız olarak, bir gerçeğe atfedilebilen tümel varlıklar var mıdır?

Felsefi problemler tarihinde tümeller problemi Aristoteles'in eleştiri ve Platon'un idealar teorisinin yeniden yorumlanmasına kadar uzanır. Platon için idealar gerçekten varken, Aristoteles bu tür bir aşkınlığı gereksiz bir yapı olarak değerlendirir.

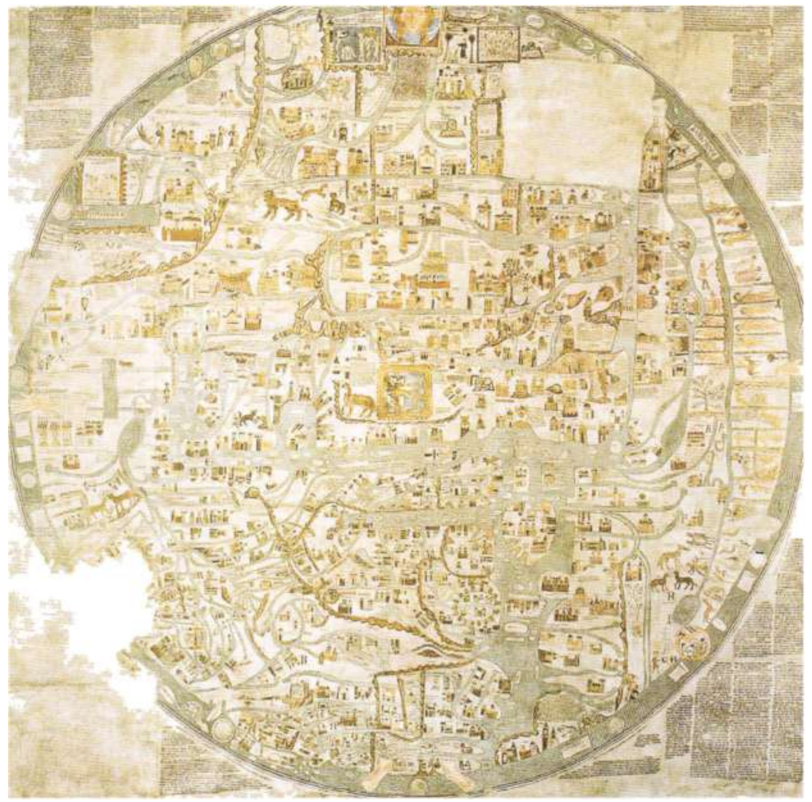
Tümeller problemini çözmeye ilişkin iki çözüme de uygulanamayan çok sayıdaki değişken dışında iki temel çözüm vardır. Birinci yaklaşım tümelin yalnızca isim (yani kelime ya da işaret) ve ancak kişisel şey (*universalia sunt nomina post rem*) şeklinde var olduğunu kabul eder. Bu görüş nominalizm (Latincede "isim" anlamına gelen *nomen* [*nomina*'nın çoğulu] kelimesinden gelir) olarak bilinir. Tümelleri gerçek şeyler ya da orijinal şablonlar olarak kabul edenler gerçekçi düşünce okulundandır. Gerçekçilere göre (bu bağlamda) tümel, özel şeylerden önce var olmuş bir gerçekliktir (*universalia sunt realia ante rem*).

Nominalizmin ana temsilcisi Roscellinus Compendiensis'tir. Tümellerin yalnızca sözel ifadeler olduğunu, gerçeklikle bağı olmadığını söylemiştir. Bu onları yalnızca dilin bir malzemesi

Yedi Sosyal Bilim, Herrad von Landsperg'in *Hortus deliciarum* [Zevkler Bahçesi] eserinden, Strasbourg kütüphanesindeki yangında zarar gören el yazmasının ardından yapılan çizim taslağı, yaklaşık 1170, sonradan renklendirildi.

Ortaçağda eğitim antik dünyadan türeyen Yedi Sosyal Bilim sistemine dayanıyordu. Klasik antik dönemde felsefeye giriş biçimi olarak görülürken, ortaçağda teolojik olmayan çalışmaların tümünü kapsayan genel müfredat halini aldı. İki aşamaya ayrılıyordu: alt aşama ya da *trivium*, "konuşma" (gramer, retorik, mantık) sanatlarından; üst aşama ya da *quadrivium* ise "müzik, aritmetik, geometri ve astronominin" dahil olduğu "hesaplama" sanatlarından oluşuyordu. Yedi Sosyal Bilim her ortaçağ üniversitesindeki müfredatın temeliydi.

Ebstorf Dünya Haritası, yaklaşık 1283, önceleri Uelzen yakınlarındaki Ebstorf Manastırı'ndaydı.

Yunanlar Dünya'nın dairesel olduğu düşüncesine aşinayken ortaçağ bu görüşü Hıristiyanların kutsal kitabıyla uyumsuz olarak değerlendirdi ve bu görüşe Dünya'nın düz olduğu iddiasıyla karşılık verdi. Ünlü 13. yüzyıl haritasında olduğu gibi Dünya daha çok okyanusla çevrili dairesel bir alan olarak görünüyordu; bu alan en büyükleri Avrupa, Afrika ve Asya olan kıtalara ayrılmıştı. Ortada, gerçekten Dünya'nın merkezi olduğu düşünülen Kudüs yer alıyordu. Bu disk başı, elleri ve ayak noktası sırasıyla doğu, güney, kuzey ve batıya denk gelen İsa figüründen doğmuştu.

Dünyanın bu sunumunun son derece basitleştirilmiş ve ölçeksiz olduğu aşikâr. Bu kısmen bir yerin konumunun modern hesaplama yöntemleriyle belirlenmemiş olmasıyla alakalı. Diğer taraftan, coğrafi doğruluk birincil kaygı değildi. Ortaçağ haritalarının tipik özelliği daha ziyade anlatıma dayalı olmalarıdır. Yaratılış'tan başlayarak dünyanın hikâyesini anlatırlar ve çağın gelenek ruhu içindeki mucizelerini sunarlar. Bu nedenle dünya yüzeyinin ölçekli haritaları olmaktan ziyade kroniklere benzerler.

yolunu temsil ediyordu. Bilgiye giden bu iki yol yine de birbirine paralel bir varoluş sergiliyordu; birbirlerini etkiliyor, böylelikle diğerine ilişkin yaklaşımın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunuyorlardı. Tommaso'nun temel kaygılarından biri teolojik ifadelerin felsefi savlarla savunulmasıydı. Ancak aklın her soruyu cevaplama yetisi olmadığı için belirli sınırları olduğuna inanıyordu. Örneğin, Teslis ya da vücut bulma gibi bazı hakikatler yalnızca vahiy yoluyla açıklanabilirdi.

Tommaso felsefe ve teoloji arasında, Aristoteles'le benzerlik temelinde bir sentez yaratmayı başardı. Aristoteles'in ortaçağ üzerindeki etkisi, Aquinolu Tommaso'nun eserlerinde en yüksek noktaya ulaşmıştır. Yaratma doktrini, Hıristiyan öğretisi ile Aristotelesçi bilimi bir araya getirmek için ne kadar uğraştığının bir örneğidir.

Tommaso, tüm varlıkların Tanrı tarafından hiçlikten yaratıldığını savunan Yeni-Platoncu teze katılıyordu. Bu varsayım onun Aristotelesçi bilim anlayışının temelini oluşturur. Aristoteles'e göre, şeylerin özünü açıklayabilmek için maddeden başlanmalıdır. Şeylerin özü kendi içlerindedir. Madde ve biçim arasındaki ayrımından hareketle Aristoteles oluş öğretisini yaratmıştır. Aristoteles'e göre, öz, maddede potansiyel olarak mevcuttur. Biçim yoluyla bu potansiyel gerçekliğe dönüşür. Hareket ve oluş, madde ve biçimle ilişkili olarak sürekli değişim gösterir. Sonuç olarak var olan her şey aşama aşama

inşa edilir; ilk maddeden yalnızca potansiyele, potansiyelden de saf hakikat olan Tanrı'ya.

Aristoteles'ten farklı olarak Tommaso bu prensibi Tanrı ve Yaratıcı ile açıklar. Başlangıç nedeni olarak Tanrı dünyaya potansiyel ve gerçekliği yerleştirmiş, böylelikle oluş ve ölüm sürecini hazırlamıştır. Bu nedenle bu prensip kutsal aklın ifadesidir. Tanrı'nın dünyayı neden ve nasıl yarattığı insan aklıyla anlaşılamaz, çünkü yaratma bir bağımsızlık hareketidir.

Geç Dönem Skolastisizm

Ortaçağın son dönemleri (yaklaşık 14. yüzyıldan itibaren), yalnızca tutumluluk ve sosyal gelişmeler anlamında değil, teoloji ve felsefe anlamında da kriz süreciydi. İkisi arasındaki fark giderek daha belirgin hale geliyordu; Aquino'lu Tommaso tarzı bir sentez giderek daha da imkânsızlaşıyordu. Bu dönemin felsefi projelerinin teme özelliği, insan bilgisinin dayanakları sorusuna giderek daha fazla önem verilerek kesinlik için kararlı bir arayış içinde olunmasıydı.

Ockham'lı William bu yeni vurgunun ve çözüm bulmak için gerçekleştirilen geç dönem ortaçağ girişimlerinin bir örneğidir. Düşüncesi temel olarak iki prensibe dayanıyordu: her şeye gücü yetme ve tutumluluk. Bunlardan birincisine göre, Tanrı şeyleri kendi özgür iradesiyle yaratmıştır, diğer bir deyişle isteseydi daha farklı şekilde yaratabilirdi. Bunun sonucu, artık dünya, gerekli bir dünya olarak değil, aynı zamanda herhangi diğer muhtemel dünyalardan biri olarak da görülemez. Tanrı'nın (ki yalnızca ona zorunlu varoluş atfedilebilir) haricinde her şey zorunlu olmaktan ziyade rastlantısaldır. Buna bağlı olarak akıl da dünyayı akılsal olarak kavrayabilirken, zorunlu olarak algılayamaz; bu nedenle de Tanrı'nın özü ve yaratıcı bağımsızlığına dair tam anlamıyla bir kavrayışa sahip olamaz. Aziz Augustinus, Tanrı idealarına ulaşmanın insan kavrayışının aydınlanmasıyla (*illuminatio*) mümkün olacağını varsaydıysa da William insanın bilgi kapasitesinin sınırlı olduğunu düşünür. İşte bütün bu düşüncelerle felsefe ve teoloji arasında ayrım daha belirgin hale geldi.

Tutumluluk prensibi, "nesnelerin zorunlu olanlar dışında çoğaltılmaması" gerektiğini ifade eden "Ockham'ın usturası" ilkesini kapsar. Diğer bir deyişle herhangi bir şey hakkındaki gereksiz açıklamalar anlamsızdır ve bunların önüne geçilmelidir. Bu tezin amacı terimlerin ve nesnelerin birebir karşılık gelmesinin önüne geçmekti, çünkü terimler yanıltıcıdır; her tanım gerçek varoluşa sahip bir nesneye karşılık gelir.

Duns Scotus, Pedro Berrugate, Palazzo Ducale, Urbino

13. yüzyılın sonunda, Aquino'lu Tommasa tarafından oluşturulan sentez bağlamında felsefi teoloji vahye dayanan teoloji karşısında gitgide daha tehlikeli bir hale geliyordu. Duns Scotus, Aziz Augustinus'u yeniden değerlendirdikten sonra teoloji ve felsefeyi bir kez daha kesin bir biçimde ayırmıştır.

Öğretmen Öğretirken, El yazması tezhibi, Zürih, yaklaşık 1310-40, *Heidelberger Liederhandschrift*'tan [Heidelberg şarkı el yazmaları] (Manesse Kodeksi)

Ortaçağ eğitiminin amacı insanları Hıristiyan cemaatinin bir parçası olarak yetiştirmek ve onlara inancı öğretmekti. Öğretmenler ortaçağın geç dönemine kadar papazlardı. Okul altın çağını Charlemagne döneminde geçiren manastır eğitimiyle başlıyordu. Katedral ve diğer yüksekokullar ise 8. yüzyılda gelişti. Ardından bunlar 12. ve 13. yüzyılda, âlimlik rönesansında üniversitelere dönüştüler.

Örneğin farklı terimlerin atfedildiği şeyler vardır. Ockham'ın "usturası"yla işaret etmeye çalıştığı şey gereksiz açıklamaların ya da terimlerin muhtemelen (tarif edilen şeyin gerçek varoluşuna ilişkin) yanlış varsayımlara yol açacağıdır. Bu nedenle bir tür bilimsel ilke oluşturur.

Tümeller problemi bağlamında Ockham'lı da nominalistlerdendi. Ona göre, genel terimler işaretler bağlamında isimler ya da anlam taşıyıcılardı, ki bunlar biri düşünürken somut nesneler olarak yer tutuculardu ve insan düşüncesi bunları şeyleri tarif etmek için kullanıyordu. Ockham'lı için yalnızca bireysel şeyler herhangi bir varoluşa sahip olabilirlerdi; bu nedenle de bilgi onlara yönlendirilmeliydi.

Ockham'lı sezgisel olanı soyut bilgiden ayırır. İlki anlık ve doğrudan algılanabilen nesne ve olgulardır ve içsel tecrübeye yöneliktir; ikincisi ise nesnenin anlık varoluşu olmaksızın kavramlar temelindeki ifadeleri doğurur. Önceki durumda, bu nedenle, birey hemen gerçekliklere dönerken, ikincisinde sonuçlar türetilmiştir. Sezgisel bilgi Ockham'lıya göre soyut bilginin önkoşuludur. Bireysel şeylerin bilgisi ve ampirik deneyim böylelikle bilimin temel prensibi haline gelir. Bu nedenle Tanrı'nın varlığını kanıtlamak imkânsızdır, çünkü "Tanrı" terimi yalnızca türetilmiştir ve tecrübeye dayalı değildir. Ockham'lıya göre, bu sebeple yalnızca Tanrı'ya inanç mümkündür,

Tanrı'nın bilgisi değil. Ockham'lının açıklamasının önemli bir özelliği sezgisel ve soyut bilginin bireyin rastgele dikkate alacağı farklı nesnelere değil, bilginin kendisine dayanmasıdır. Diğer bir deyişle, bu, merkezdeki bilginin nesnesinden ziyade, bilme sürecidir.

Ockham'lının geç dönem ortaçağ nominalizmi, modern çağ felsefesinin tipik özelliği olan şüpheci ve eleştirel yaklaşımlarının yolunu açmıştır. Ockham ve çağdaşlarından bazıları "yeni yöntem"in (*via moderna*) temsilcileriydi. Bu yeni yöntem, Aquino'lu Tommaso ve Albertus Magnus gibi okulların "eski yöntem"inin yerini alıyordu. Bu iki grup uzun bir süre aynı fikirde olamayacaktı, ancak üniversitelerde gidişatı belirleyen *via moderna*'ydı.

RÖNESANS

GEÇİŞ DÖNEMİ

MODERNİTENİN DOĞUŞU

Rönesans ve Hümanizm

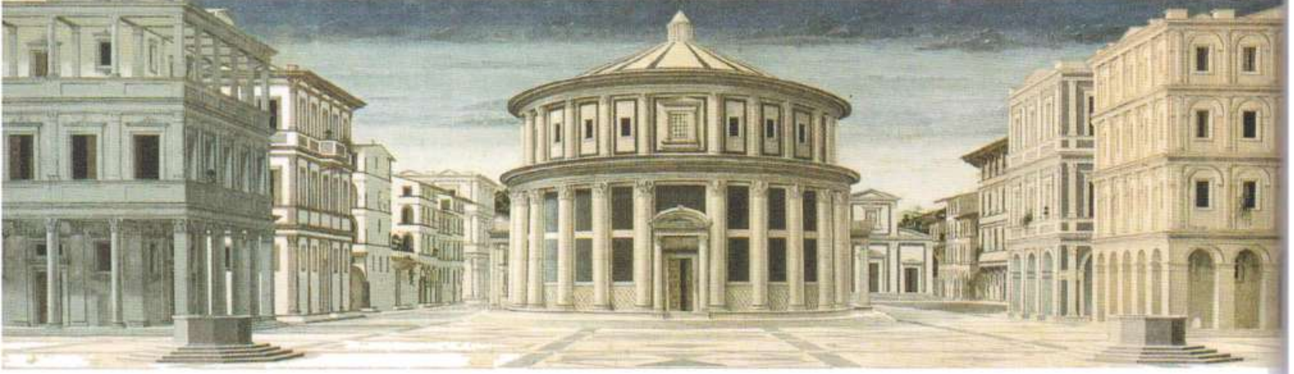
Rönesans, ortaçağ, modern çağ... Avrupa tarihi, bir medeniyeti diğer tür bir medeniyetten ayırmak üzere bu bilindik çağlara ayrılmıştır. Böyle bir ayrımın mümkün olduğu çok uzun zaman önce, 15. yüzyılda, modern çağın doğuşunda fark edilmişti; ortaçağ, İncil'deki, teolojik ifadeleri ve tamamlanmış bir yaratılış planına bağlı olduğu düşünülen, çok farklı bir ayrım sistemini kabul etmişti. 18. yüzyıl boyunca insanlar sonunda üç yüzyıldır yeniçağda yaşadıklarına ikna oldular ve aslında çağların birbirini takip etmesi bu dönemde ortaya çıktı.

Aslında, şimdi genellikle erken modern dönem denilen süreçte yani Rönesans'ta başlayan gelişmelerin çoğu 18. yüzyılda zirveye ulaştı. Ortaçağ sonrası devlet sistemi bu zamanlarda kuruldu, Hıristiyan ve feodal politik değerler Aydınlanma düşünürlerince etraflıca göreceleştirildi; kültürel kurumlar ve dünyanın tüm imajı laikleştirildi (diğer bir deyişle Kilise'yle olan bağından ve dogmalardan kurtarıldı).

Üç Filozof, Giorgione imzalı tablo, yaklaşık 1508, Kunsthistorisches Museum, Viyana

Tablonun bugünkü ismi sanatçı tarafından verilmemişti. Her ne kadar resimdeki üç adamın filozof oldukları açık bir şekilde anlaşılmasa da yeterince uygun bir isim. Rönesans boyunca "filozof" yalnızca teorik metafizikçilere, ahlakçılara ya da ilahiyatçılara değil, aynı zamanda doğacılara verilen bir isimdi. Resmin sağ tarafında duran yaşlı adamın elindeki parşömendeki figürlerin ifade ettiği astronomik araştırma da felsefenin kapsamındadır. Giorgone, insanın üç çağını, dünyayla kurulan üç ilişkiyi tasvir ediyor. Tarafsız düşünme, harekette kararlılık, muhtemel sihirli yeteneklerle birlikte şüpheci bilgelik; bunlar insan varoluşunun geleneksel felsefi tanımlarında göze çarpan basmakalıp düşüncelerdir. Giorgione genel temayı heyecanlandırıcı bireysellikle bir araya getiriyor. Üç adam manzarayla doğal bir bütünlük içinde; entelektüel ve genel anlama gerçekliğin samimi dokunuşunu katmış.

İdeal Kent Peyzajı, 15. yüzyıl, Palazzo Ducale, Urbino

Rönesans sanat ve mimarisi mükemmel ahenk ve güzellik çabasıyla şekillenmiştir. Antik dönemde bu estetik ideallerin halihazırda gerçekleştirildiği düşünülürdü. Klasik bilginin yeniden keşfi, resim ve mimaride de görülebilir. Dengeli bağlantılara ve uyumlu oranlara özel bir önem verildi, simetrinin yaratıldığı kurallar araştırıldı. İdeal kentteki alanın şekillendirmesindeki merkezi perspektif bu ahenk çabasıyla uyumluydu.

Bilimler belirleyici ve özerk bir rol oynadı, skolastisizmin kalıntıları ortadan kaldırıldı. Tüm dünyadaki doğal olaylar ve halklar karşılaştırılıp sınıflandırıldı, kozmopolit bir orta sınıf kendisini devrimsel bir potansiyel taşıyan toplumun geniş çaplı dayanağı ve vazgeçilmez katmanı olarak gördü, birey kendini ifade etmenin yeni biçimlerini keşfetti.

18. yüzyıldaki bu durumun erken dönem modern kökleri, özellikle 14. yüzyılın belirleyici ve uygulanabilir buluşlarındaydı (ya da duruma göre geliştirilmiş uygulamalarda). Francis Bacon'ın 1620'de yayımladığı kitabındaki sıralamasıyla, "matbaa, barut ve pusula. Bu üçü dünyadaki şeylerin biçimini ve yüzünü değiştirdi; çok sayıda değişiklik bunları takip etti ve görünen o ki hiçbir imparatorluk, hiçbir mezhep, hiçbir grup insan ilişkileri üzerinde bu mekanik şeylerden daha büyük bir etki bırakmadı."

Bu "üç şey" gerçekten, modern çağın başlangıcını şekillendiren tarihi olgularla bağlantılı olabilir: Rönesans'ın hümanist ilmi ve Reform'un risaleleri ve yazılarıyla matbaa; ateşli silahların kullanılmaya başlanmasıyla şövalyelik ve böylelikle devletin yeni biçimlerinin ortaya çıkması; pusulanın bulunmasıyla Kolomb ve Vasco de Gama gibi kâşiflerin çığır açan coğrafi keşifleri.

16. yüzyılın ortalarında ressam ve mimar Giorgio Vasari ünlü sanatçıların biyografilerini yayımladı; seri, Vasari'nin "barbar" olarak tanımladığı gotik tarzın ilk "işgalcileri" ile başlıyordu. Burada ortaçağ, Klasik antik döneme, bu dönemin 14. yüzyılın İtalyan sanatında yeniden doğuşuna (Giotto), hepsinden de öte, 15. yüzyıl ve 16. yüzyılın başlarındaki sanata (örneğin Leonardo, Michelangelo, Raffaello) kıyasla hor görülüyordu. 19. yüzyıl boyunca "Rönesans" terimi kültürel çağın bütünü için kullanılmaya başladı; bu yaklaşık 1400'den 1530'a ya da 1600 kadar geç bir tarihe kadar devam etti; ancak büyük oranda İtalya'yla sınırlı olduğu ya da en azından başlangıcının İtalya olduğu kabul edildi.

Kökeni düşünüldüğünde, "Rönesans" terimi sanat tarihinde kullanıldığında netlik kazanır; diğer alanlarda, Rönesans ve bir uçta ortaçağ, diğer uçta barokla aradaki ayrımı yapmak çok daha zordur. Bugün Rönesans kültürün tümünü kapsayan bütüncül bir olaydan ziyade, yeni şeylerin mükemmel bir biçimde ortaçağ geleneğiyle iç içe geçtiği

bir "eşik dönemidir".

Bu dönemin çağ açan buluşlarının çoğu görsel sanatlar alanındadır. 15. yüzyılın başlarında mimarlar ve ressamlar görsel bir derinlik illüzyonu yaratan, insanların ve şeylerin bir alanda oranlarının doğru bir biçimde yeniden üretildiği merkezi perspektif tekniğini keşfettiler.

Ortaçağ resminin simgeler ve resimsel formüllerle yapılandırılmış görüntü yaratma prosedürlerinin aksine, perspektif görüntüleme, kişinin, alanın ve seyircinin bakış açısı arasındaki ilişkinin her birinde, resmi bu unsurların bir "fonksiyonu" haline getirmeye dayanır. Bilimsel ve ussal olarak resim, izleyicinin izlenimini verdiği için gerçekliğin kesin bir imgesi olarak tarif edilir. Bu, mekân ve doğaya matematiksel bakışıyla hem modern rasyonaliteyi hem de nesnenin (ve izleyicinin) zihin yapısını gördüklerine atfettiği bir dünya anlayışını müjdeliyordu.

Bakış açısının perspektif resmin ayrılmaz bir parçası olması gibi, portre resminin yeni türünün konusu da poz veren kişinin bireyselliği olmuştu. Aslında bireysel olarak insanların değeri ve tekliği Rönesans boyunca sıklıkla vurgulanmıştır. Burada da ortaçağdan henüz başlamakta olan kopuşu görüyoruz, bu da keşişlik ruhuyla, ortak inanç topluluğu idealiyle şekillenmişti. Hepsinden önemlisi, prenslerin yanı sıra Giotto ve Michelangelo gibi yazarlar ve "zanaatkârlar" yüceltilip da taçlandırılıyordu.

Modern çağın Roma'daki Capitol'de defne tacıyla taçlandırılan ilk şairi, klasik geleneği takip eden ve ilk büyük hümanist olan Petrarca'ydı. Hümanizm edebi-felsefi bir hareket ve tavır olarak Rönesans döneminde sanat ve bilimdeki öğrenme ve ilmi işaret ediyordu, bu da insanoğlundaki "insanı"

RÖNESANS

Fransız tarihçi Jules Michelet *Histoire de France* [Fransa Tarihi] isimli kitabında 15. ve 16. yüzyılın buluşlarını "dünyanın keşfi ve insanın keşfi" şeklinde özetlemiştir. Tarih bir dönemi anlatmak için "Rönesans" ya da "yeniden doğuş" ifadelerini 1854 yılında ilk kez o kullanmıştır.

Klasik cumhuriyete özgü kurumların geri getirilmesi Cola di Rienzo'nun öncülük ettiği Roma ayaklanmasında (1347) denenmişti. Siyasi teorisyen Machiavelli de buna binaen 16. yüzyılın başlarında yeniden doğuş üzerine konuşmuştu.

Benzer şekilde, 16. yüzyılda, klasik antik dönemin çağdaş sanatta yeniden doğuşu yaygınlaştı.

Coğrafya, astronomi ve doğa tarihinde ufuklar büyük bir hızla genişledi.

1453 yılında Kopernik'in dünyayı gezegenler sisteminin merkezine yerleştirdiği astronomi tezleri yayımlandı. Filozof Giordano Bruno bu tezi destekledi ve evrenin sonsuz olduğunu iddia ederek bu tezi daha da ileri taşıdı.

Şehir devletler ve orta sınıflarının yükselişiyle birlikte, Johannes Gutenberg tarafından yaklaşık 1440 yılında bulunan matbaa, eğitim ve bilgi sisteminde devrim yarattı.

Martin Luther, Wittenberg'deki kilisenin kapısına tezlerini asarak vahye dayalı Hıristiyan inancının yozlaşmamış hükümlerinin ve dini pratiklerinin yeniden doğuşunun arandığı Reform'u başlattı.

Katolik Karşı-Reformu diğer şeylerle birlikte Engizisyon'un yeniden düzenlenmesi ile ilişkili olarak Trento Konsili'ni kurdu (1545-1563). Rönesans gibi Hümanizm de Francesco Petrarca'dan beri (1304-74) ahlak felsefesiyle birleştirilen işlenmiş bir dilin ruhuyla, klasik edebiyatın bilgisi üzerine kurulu bir hayatı nasıl yaşayacağıyla ilgilendiğinden, tüm İtalyan olaylarının üzerinde yer alıyordu. (s. 27)

Ortaçağ ve modern çağ arasındaki bu geçiş döneminde insan, tarih ve doğayla gitgide daha çok ilgileniyordu.

Francesco Petrarca tarihi bir hafıza, nesnel ve öznel olanı kapsayan gerçekçi dünyanın içsel -kavranması olarak algılamıştır.

Petrarca, Gentli Justus, 1476'dan sonra, Palazzo Ducale, Urbino

***Nicolaus Cusanus* (1401-64)**, Memleketi Bernkastel-Kues'teki St. Nikolaus Hastanesi'ndeki şapelde bulunan bir çarmıha gerilme resminin detayı, yaklaşık 1463-80.

Her yanıyla Rönesans'ın hümanizm ruhunu taşıyan Cusanus insan yetisinin bilgiye yönelik yaratıcı tarafını vurgulamıştır, ona göre bu, Tanrı'nın dünyayı yaratışıyla paralellik gösterir. Tıpkı Tanrı'nın doğal biçimleri yaratması gibi, insan da düşüncesinde var olanları (yapay biçimleri) yaratıyordu.

şekillendiren şeyin ta kendisiydi. Gramer, tarih, edebiyat ve ahlak felsefesi öğretmek üzere klasik kaynaklardan faydalanan profesörlere 15. yüzyıl boyunca *Humanistae* deniyordu.

Hümanistler Latince ve kademeli olarak da Yunan edebiyatı âlimleriydi. Fakat aynı zamanda çoğu kendi içinde mükemmel birer stilist ve hatiptiler. Halefleri gibi Petrarca da antik dönem ruhundan insanlığın yeniden doğuşunu istemiş, akılsal düşünce ile işlenmiş dilin ayrılmazlığını savunmuştu. Siyasi modeli Roma cumhuriyetiydi; bu durum Floransalı hümanist Leonardo Bruni için de geçerliydi. Bruni cumhuriyetçi fikirlerine hem yazılarında hem de önemli bir devlet dairesinde yer vermiştir. Teori ve uygulamanın bir araya getirilmesi hümanizmin genel taleplerinden biri olmuş, Rönesans'ın *uomo universale*, yani kapsamlı bir eğitim almış, sağlam ahlaki temele sahip ve son derece görgülü olan insan idealini ortaya çıkartmıştı.

Hümanizm İtalya ile sınırlı değildi. Klasik ve Hıristiyan edebiyatının çağdaş ustası Rotterdamlı Erasmus tüm Avrupa'daki insanlarla geniş çaplı yazışmalar yapmıştı. Onun hoşgörülü düşünce sisteminde insanın arzuları, dini çatışma ve klasik dönem ile Hıristiyanlık arasındaki çatışmaya ilişkin soruna çözüm aranıyordu. Hümanistler İngiltere'de ve Fransa'da da aktiflerdi; Almanya'da da Ulrich von Hutten çağın tüm karmaşasının ortasında şöyle diyebildi: "Ah o yüzyıl, Ah o bilim, yaşamak ne keyifli! Bilimler gelişiyor ve ruhlar yer değiştiriyor."

RÖNESANS FELSEFESİ

Nicolaus Cusanus

Sonsuzluğun Bilinçli Cahilliği

Rönesans sanatçılarının gerçekçiliğiyle paralellikler taşıyan, dilbilim ve insan dünyasının tarihi gerçekliğiyle ilgili modern kaygı, hümanistlerin skolastisizmi, onun doğal olmayan, mantıksal açıdan karmaşık, ve Aristoteles üzerine sayısız yorumunu tekrar eleştirmesine neden oldu. Kişinin Aristoteles vasıtasıyla daha zeki olabileceğini ama daha iyi olamayacağını düşünen Petrarca Aristoteles'e karşı Platon'un öğretilerini savundu, böylelikle Floransa'da Platoncu Akademia'nın kurulmasına yol açan gelişmelerin öncüsü oldu.

Platon'un felsefesinde, özellikle İyi İdeasında, Petrarca kutsal hakikate yaklaşımı görmüştü, bunu da *De sui ipsius et multorum ignorantia* (Kendi Başınalık ve Kalabalığın Cehaleti) eserinde de dile getirdi. Burada "cehalet", nihai hakikate yalnızca inançla ulaşılabileceğini düşünen Hıristiyanları işaret etmektedir. Bu nokta, dini diplomat, hümanist, kardinal ve filozof Nicolaus Cusanus (ya da bilindiği diğer isimleriyle Nikolaus von Kuesveya Nicholas of Cusa) için de izlence niteliğinde olmuştur. *De docta ignorantia* (Öğrenilmiş Cahillik Üzerine ya da "Bilinçli Cahillik Üzerine", 1440) isimli kitabında Tanrı'nın sonsuzluğunun anlaşılmazlığını kabul etmiş, bu olumsuz bakış açısını bu anlaşılmazlığın olumlu bir tanımlaması için başlangıç noktası olarak düşünmüştür.

Eğer sonsuzluk, yaratılmış dünyanın ve bireysel şeylerin tamamının "yabancı" tarafıysa, göreceli değil "mutlak"

Reformcular Grubu, (tasvir edilenler arasında Martin Luther, Johannes Bugenhagen, Rotterdamlı Erasmus, Philipp Melanchthon ve Johannes Forster yer alıyor), Meienburg Yazıtı'ndan ilhamla Genç Lucas Cranach için kopyalanmıştır, Wittenberg, Lutherhalle

Luther tezlerini Wittenberg'deki kilise kapısına astığında (1517) başlayan Reform geç skolastik teolojiyi hedef alıyordu; bu teoloji hem İncil'in öğretisinden uzak hem de Kilise'nin finansal uygulamalarına da karşıydı. Reformcuların hedefi Kilise'nin gospelleri esas alarak yenilenmesiydi. Luther'e göre, birey Tanrı ile doğrudan ilişki kuruyordu, böylelikle Katolik Kilisesi tarafından üstlenilen aracı görevine gerek kalmıyordu. Luther Aziz Augustinus tarafından formüle edilen, Tanrı'nın bireyin hayatına ilişkin her şeyi önceden bilmesi doktrinini benimsemişti. Bu doktrine göre, kurtuluş ve kıyamet Tanrı tarafından önceden buyurulmuştu. İnsanın iradesine getirilen bu kısıtlama onun hümanistlerin bazılarıyla, örneğin insanın kendi kaderini belirleme hakkının insani kültürün temelini oluşturduğunu düşünen Rotterdamlı Erasmus'la çelişmesine neden olmuştu.

olansa, skolastiklerin karşıtlık/dışlama ya da anlaşma/içerme üzerine kurulu mantıksal donanımlarıyla ele alınamazdı.

Mutlak olanda bu göreceli ilişkiler meydana gelemez. Cusanus'a göre, mutlaklık, karşıtlıkların bir araya gelmesi olarak düşünülmek zorundadır. Cusanus bunu geometrik bir örnekle açıklar: Belirli bir boyuttaki dairenin tanjantı yalnız bir noktadan dairenin çevresine değmektedir. Bu aşikâr, ancak gerçekte canlandırılabilir değil. Cusanus, kendi cehaletini görmek ve özünü anlamak için anlaşılabilirliğin limitlerini kavramaya çalışıyordu. Bu amaçla herhangi bir şeyi nasıl bildiğimizi araştırdı; böylelikle insan ve kutsal zihinsel aktivite arasındaki ilişkiyi tanımlayabildi.

Zihin şeyleri karşılaştırıp birbirinden ayırır, sayısal ilişkiler yaratır, ölçer ve hesaplar. Bu nedenle şeyler hakkında edinilen bilgi her zaman göreceli ve tamamlanmamıştır, çünkü dünyanın sonsuz şeyleri arasındaki ilişkilere dair keşfedilecek daha pek çok şey vardır.

Bireysel şey yalnızca mutlak bir standartla tam olarak ölçülebilir ve yine ancak zıtlıkların mutlak birliğiyle dünyanın sonsuz başkalaşımı mükemmelleştirilebilir ve ortadan kaldırılabilir. Cusanus'a göre, akıl kavrayışı kapsarken, kesin olanın bilincine varmak kavrayışa en azından "dokunur". Bu temas sayesinde akıl böylesi bir ölçülebilirliği ve birliği imgeleyebilir. Bu imgelenebilirlik zihinsel aktivitenin temelidir; zihinsel aktivite olmadan amaçsız bir biçimde yalnızca ayrımdan ibaret olurdu.

Akıl ve kavrayış arasındaki bu ilişki insan aklının şeylerin önceden belli olan gerçekliğine tümüyle alışmak yerine, kendi bilgisini yaratmaya nasıl muktedir olduğunu gösterir. Akıl, tıpkı

Melankoli, gravür, Albrecht Dürer, 1514

Dört mizaç doktrini, bunların kombinasyonu ve insan özelliklerini dünyadaki düzenle ilişkilendiren kozmik ilişkileri, Rönesans felsefesinin yinelenen bir konusuydu. Satürn gezegeni tarafından kontrol edilen melankoli mizacı bir taraftan kasvetli bir uyuşukluk hali hatta zihinsel bozuklukla ilişkilendirilirken, diğer taraftan yaratıcı zekânın önkoşulu olarak kabul ediliyordu. Dürer'in alegorisi kesinlikle zamanın hayal gücüne göre bir psikoloji türünü göstermekle kalmıyor, aynı zamanda tükenmeyen anlamların yaratılışı için birer araç olarak felsefeyi bilimle birleştirerek sanatın kendini ifade etme özelliğini ortaya koyuyor. Dürer şöyle demişti: "İyi bir ressam içsel olarak figürlerle doludur; sonsuza kadar yaşasa bile çalışmasında yeni bir şey ortaya koymak üzere Platon'un yazdığı idealardan yararlanabilir."

Cusanus'un hipotez (varsayım) olarak adlandırdığı tüm ölçü birimleri gibi, birliğin de tek başına hesaplama ve matematiğin temeli olduğunu varsayar. Hipotezlerin yardımıyla insan şeyler arasındaki ilişkiyi anlar, ancak bu ilişki yine de her zaman belli bir dereceye kadar saydamlığını korur. Bu, Tanrı'nın yaratıcılığına paralel bir yaratıcı aktivitedir: "Tanrı, gerçekte var olan şeylerin ve doğal biçimlerin yaratıcısıdır, insan ise düşüncede ve yapay biçimlerde var olan şeylerin yaratıcısı; bunlar insanın aklındaki benzerliklerden başka bir şey değildir, tıpkı yaratıkların kutsal aklın benzerlikleri olması gibi."

Rönesans Platonculuğu

Mutlak prensip (Tanrı) varsayımıyla, – ki aklın mutlak olanla ilişkisi sayesinde her şey bilinebiliyordu– Cusanus (Yeni-) Platoncu düşünceyi benimsiyordu. Bu düşünceyi benimseyen sadece o değildi: 15. yüzyıl Platonculuğun gerçek Rönesansı'na tanıklık etmişti. Petrarca döneminden beri hümanist kaynak metin

Ortaçağ Dünya İmgesinden Kopuşun Sembolik Temsili, 16. yüzyıl tarzı renklendirilmiş gravür, Camille Flammarion'un, *L'atmosphère. Météorologie populaire*'inden [Atmosfer. Popüler Meteoroloji], Paris, 1888

Başarılı bir 19. yüzyıl popüler bilim eserinden alınmış bu illüstrasyonun röprodüksiyonlarının uzun süre orijinal bir Rönesans gravürünün kopyaları olduğu düşünüldü. Ortaçağ evreninin stilize hali sunulmuştur, çünkü artık ortaçağ düşüncesi ne Dünya'nın düz olması anlamında ne düzgünce sınırlandırılmış gökküre ne de ötesinde ne olduğu konusunda ciddiye alınmıyordu.

Meraklı bir araştırmacı skolastisizmin eski dogma yapısını kırdı ve bugüne dek evrenin sınırı olduğu düşünülen ufkun ilerisinde yeni, tuhaf bir Dünya olduğunu keşfetti. Giordano Bruno'nun felsefesine göre, bu sınır çizgisinin ortadan kaybolduğu 16. yüzyılda anlaşılmıştı. Kopernik'ten farklı olarak Bruno yıldızları sonsuz bir evrene sonsuz biçimde yayılan ve kendi gezegen sistemi olan güneşler olarak kabul ediyordu.

avcıları Platon'un Yunanca tüm yazılarının izini sürüyorlardı. Marsilio Ficino bunların tümünü ilk kez Latinceye çevirmiş, böylelikle hepsini Avrupa'daki tüm âlimler için ulaşılabilir hale getirmişti. Ficino ve onun gibi düşünen hümanistler sarraf, sanat hamisi ve Floransa Cumhuriyeti'nin resmi olmayan yöneticisi Cosimo de' Medici önemli bir sponsordu. 1450'lerin sonlarından beri zaman zaman Cosimo'nun kır evinde toplanıyorlardı; bu ortam Platoncu Floransa Akademiası'ndan beri biliniyordu.

Ficino Platon'un felsefesinde, çağın tüm karşıt eğilimlerinin sentezine olanak sağladığını düşündüğü, son derece güncel bir öğreti buldu. Ona göre, bu öğreti, her alanda ayrı bir yönde ilerleyen din ve felsefenin yanı sıra metafizik ve bilimi de uzlaştırabilirdi. Platon'un düşüncesi yalnızca Hıristiyan doktrininde yer almakla kalmıyor, deyim yerindeyse, temel bir kutsal vahyin en saf ifadesini bulduğu antik bilgeliği de yayıyordu. Ficino'nun "Platoncu Teolojisi" (1474), akıl ve doğa ile varoluşun tüm seviyelerini bir bütün olarak sunarak "felsefi dinin" bu birleştirici gücünü gözler önüne seriyordu. Yeni-Platoncu geleneği yeniden yorumlarken Ficino tüm bu seviyeleri şöyle adlandırmıştı: kutsal varlık; saf akıl alanı (melekler dünyası); ruh; fiziksel nitelikler (renk, sıcaklık vs.); vücut (biçimsiz madde, tümüyle maddesel varlık). Varlığın merkezinde dünyanın ruhu vardır. Karşılığı ve temsili, artık evrenin merkezine alınan insan ruhundadır (ya da tininde). İnsanın bilgi kapasitesi Tanrı ve bedenin aşırı uçlarını bir araya getirebilir ve (belli bir anlamda) varlığın kalıcı birliğini yansıtır.

Ficino'ya göre algı ve bilgi, pasif kaydetme ve işleme işlemleri yüzünden değil, tüm varoluş seviyelerine dahil olduğu için ruhu bilinen şeye yöneltmektedir. Goethe, Platon'un bilen ve bili-

Dışbükey Aynada Otoportre, Parmigianino, yaklaşık 1523-24, Kunsthistorisches Museum, Viyana

Parmigianino bugün bile modern olduğu düşünülen bu otoportreyi çizdiği sırada, portre çizimi uzun süredir var olan bir gelenek değildi. Portre resmin gelişmesi Rönesans'ta bireye giderek daha fazla değer verildiğini ortaya koyuyor. Otoportreler, bir tür olarak, sanatçının kendi yaratıcı üretkenliğinde toplumsal olarak ifade edilmiş bir güven duygusuyla da şekillenirler. Ortaçağ düşüncesi, yaratıcılığı yalnızca Tanrı'ya atfetti; sanatçı yalnızca ister gerçek ister idea algısı olsun, önceden biçimlenmiş olanı üretirdi.

Artık sanatçı Tanrı'ya benzer özellikler yüklenmeye başlamıştı. Parmigianino dahice sabun köpüğü malzemesini, aynadaki görünüşle yeniden üretebilme yetisini ortaya koymuştu. Bir moda uzmanı olarak, gördüğü olayı kendisini dik açılı nesnellikten, deyim yerindeyse "gerçek dünyadan" kurtararak çizmişti. Öznel merkez olarak sanatçının aslında olayın önkoşulu olduğunu, olayı kendisine nasıl yönlendirdiğini ve böyle görünümlerde olayları nasıl tecrübe ettiğini ve açıkladığını gösterir.

Platon, Pedro Berruguete, yaklaşık 1477, Louvre, Paris

Platon'un yeniden keşfedilmesi, özellikle İtalyan Rönesansı açısından, Rönesans felsefesinin ayırt edici özelliği olmuştur. Bu eğilimin ana temsilcisi, Platon'un eserlerini Latinceye çeviren ve böylelikle bunları tüm Avrupalı âlimler için erişilebilir kılan Marsilio Ficino'ydu. Platon'un özellikle İyi İdeası, çağın hümanist eğilimleriyle uyumluydu. Ficino'ya göre, akıl ve doğa ve varoluşun tüm seviyeleri tek bir bütünü temsil ediyordu. Yeni-Platoncu gelenekle paralel olarak Kutsal Varlık seviyesini (idealar dünyası) en yüksek aşama olarak kabul ediyordu.

Cosimo de' Medici İtalyan Rönesansı filozofları için önemli bir hamiydi. 1459 yılında, Platon'un klasik dönem Atinası'ndaki felsefe okulu tarzında bir sohbet ortamı olan Platoncu Floransa Akademiası'nı kurdu.

nen arasındaki uyuşma konseptini bir dizesinde şöyle ifade etmiştir: "Eğer göz, güneşi andırmıyorsa, güneşi hiçbir zaman göremez; eğer Tanrı'nın kendi gücü bizim içimizde değilse, kutsal olan bize nasıl haz verebilir?" Ruhun Tanrı ile olağanüstü birliği sağlama şansı ve estetik dünya görüşüne –ki bunun parlak uyumunu biz de ruhumuzun ahenginde tecrübe ederiz– sahip olduğu düşüncesi genellikle Ficino'nun öğretisinin Rönesans sanatının bir yansıması gibi görünmesine neden olmuştur.

İnsanın bağımsız ve merkezi konumu, Ficino'da olduğu gibi, öğrencisi Pico della Mirandola tarafından da vurgulanmıştı. Ünlü konuşması "İnsan Onuru Üzerine"de, Tanrı, Âdem'e şöyle der: "Diğer varlıkların doğası bizim koyduğumuz yasalarla belirlenir, bu nedenle sınırlar içinde kalır; sen bu nedenle hiçbir aşılmaz sınıra bağlı değilsin. Seni dünyanın merkezi yaptım ki dünyada olan her şeye oradan rahatlıkla bakınabil. Seni, kendi bağımsız ve yaratıcı heykeltıraşın ve şairin olarak hangi biçimde yaşamak istediğine karar verebilmen için ne ilahi ne de dünyevi, ne ölümlü ne de ölümsüz bir varlık olarak yarattık."

İnsan dünyanın merkezidir ama bu kesinlikle insanın Tanrı'nın imgesi olarak başlangıçtan beri tüm şeylerin ölçüsü olduğu anlamına gelmez. Burada merkezle kastedilen, yaratılışın işgal edilen diğer belirli alanların aksine belirsiz bir alan olduğudur. Merkez, yönelimsizliği işaret eder, bu da bağımsız olma potansiyelidir.

Platoncu felsefedeki akıl kavramına Rönesans boyunca hiçbir şekilde karşı çıkılmadı. Bu nedenle Cristoforo Landino insanı beden ve ruhun birliği ve sosyal bir varlık olarak gördü. *Vita activata* ya da "aktif yaşama", Platoncular tarafından yüceltilen *vita contemplativa* ya da "düşünceli yaşam"dan daha yüksek bir statü vermiştir. "En mükemmel anne olarak doğa bizi sosyal yaşama aktif katılımımız ve insan ırkının devamlılığını sağlamamız için üretti." Beden ve ruhun birliğinin daimi gerçekliği, Aristoteles okulunda eğitim görmüş Pietro Pomponazzi tarafından da vurgulanmıştı. Hatta daha o tarihte, cesur bir iddiayla, ruhun ölümsüz olabileceğini reddetmişti.

17. YÜZYIL

ANLAYIŞ VE TECRÜBE

YENİ BİLİM ANLAYIŞI

Felsefe Bilinci

Kapalı kozmosun ötesindekiyle ilgilenen doğa araştırması, bilinçlilik ideası ve insan bireyselliğinin takdiri... Bunların hepsi Rönesans'ta ortaya çıktı; bunu takip eden barok dönemde, yaygınlaşıp geliştiler; hepsinden öte, yeni temellere oturtuldular. Doğa artık matematiksel olarak yönlendirilmiş hipotezlere dayalı deneylerde kullanılan niceliksel yöntemlerle başarılı bir şekilde incelenir hale gelmiştir.

Hareketsiz Dünya'nın merkezde olduğu eski evren modeli artık kesinlikle kullanılmıyordu; yeni Güneş sistemi modeli aşama aşama, eğitim ayrıcalığının keyfine varan herkes tarafından kanıksanmaya başlamıştı.

Makul, rasyonalist düşünürler artık insanın, yaratılış tarihinde özel bir yer tuttuğunu düşünmekten ziyade, insanı belli duygusal tepkileri olan ve sosyal yaşam biçimleri üretmeye doğuştan eğilimli özel bir tür olarak görüyorlardı. Bilinç keşfedilmek üzere orada olanlar yığınına düzen getirmek üzere bilginin prensiplerini kendi içinde arayan, saf düşüncenin şeylerin dünyasına karşı olduğu bir yer olarak felsefi bir kavram haline gelmişti.

17. YÜZYIL

17. yüzyılın din savaşlarıyla geçen ilk yarısının ardından, ikinci yarısı **Avrupa'nın modern bölgesel devletlerinin** birleşimine tanık oldu. Papalık uluslararası siyasi önemini kaybetti. 1625'te Hugo Grotius'un modern uluslararası hukukun temelini atan *Savaş ve Barış Hukuku* isimli kitapçığı ortaya çıktı.

Fransa'da ana güç haline gelen XIV. Louis ve Kardinal Richelieu **merkezileştirilmiş mutlak monarşi sistemini** kuruyorlardı. Bu sistem diğer pek çok devlet tarafından da kabul edildi. Thomas Hobbes'un, felsefi bir açıklama getirmeye çalıştığı da yine bu sistemdi.

Burjuva sınıfı Hollanda ve İngiltere'nin yanı sıra Fransa'da da **nüfuz kazanmaya** başladı.

Özellikle bu nedenle genel insan aklı felsefenin merkez prensibi konumuna geldi.

Doğa kanununun, genellikle antropoloji ve "devlet yönetim biçimlerinin" (toplum sözleşmesi) başlangıçtaki biçimi üzerine tezlerle ilgili değerlendirmeleri de önemliydi. Doğa kanununun temelleri genellikle şeylerin akılsal düzeninde aranırdı ve bir ülkenin yasalarının hükümet biçimi ne olursa olsun doğal yasayla çelişmemesi yönünde talepler vardı.

Matematiksel doğa araştırması üzerine yeni yöntemler ve onların metafizikle bir araya getirilmesi Batı dünyasının gelişme rotasını belirledi.

René Descartes analitik geometri buluşuyla modern bilimin gelişmesine önemli bir katkıda bulundu; aynı zamanda felsefi temel de sağladı.

Descartes'ı takiben dünyanın ikilik ve mekanikle ilişkili imgesi yaygın hale geldi. Buna göre, dünyanın makine gibi işlev gören fiziksel uzantısı, zihin ya da aklın dünyasından maddesel olarak ayrı olduğu düşünülüyordu.

Rasyonalistler (Descartes, Spinoza ve Leibniz de dahil olmak üzere) düşünceyi gerçeklik bilgisinin temeli olarak görüyorlardı. Sistematik düşünce yalnızca tecrübe verilerinin nedenlerini değil, dünyanın yapısına ilişkin temel nedenleri de kapsıyordu.

Ampiristler (Locke, Berkeley, Hume da dahil olmak üzere) bu tür iddialara kararlı biçimde şüpheci yaklaşıyorlardı. Onlar tecrübe sınırları içinde akla dönmeye çalışıyorlardı.

XIV. Louis, Hyacinthe Rigaud imzalı tablo, 1701, Louvre, Paris

Nedimeler, Diego Velásquez, 1656, Prado, Madrid

Fransız filozof Michel Foucault *Kelimeler ve Şeyler* isimli kitabında modern "düşünce sistemlerinin" yani bir çağın bilgi ve bilimini düzenleyen ve onları biçimlendiren temel kanıların yeniden yapılandırılmasını irdeler. Hepsinin ötesinde, 17. ve 18. yüzyıl ile Rönesans ve 19. yüzyılın yeni başlayan modernitesi arasındaki sınırı belirlemeye çalışır. Giriş kısmında Foucault 17. ve 18. yüzyıl düşüncesini, Velásquez'in çağın modeli olan ünlü tablosunu analiz ederek şekillendirir. Foucault'ya göre "temsil", dönemin temel belirleyici kavramıydı. İdealar şeyleri temsil ediyor, onları kapsamlı bir işaretler "tablosu" düzenine sokuyordu; çağdaş nesnellikle uyumlu bir şekilde tıpkı ressamın kendisini resmederken yaptığı gibi kendilerini de temsil edebilirlerdi. Modern dönemin aksine, hâlâ özgöndergesel nesnellik anlamında sınırlar vardı. Saray temsil oyununun belirleyici faktörü, İspanyol kraliyet ailesi, resmin merkezinde resmedilmemiş, tablodaki odanın arka duvarında yer alan aynada çizilmiştir.

Bilginin akılsal açıdan güvenilirliği meselesi doğabiliminin yükselmesiyle giderek daha önemli bir hal almıştı. Bir tarafta felsefi tezlerin, fiziksel hipotezler ve açıklamalar gibi sınanabilir olması gerekirken, diğer taraftan tecrübe edildiği için gerçeklikle bağdaştığının gösterilmesi gerekiyordu. Özel bir metot bulup sürekli bunu uygulamak, bu tezlerin olumlu geçirgenliğini kesinleştirdi. Felsefi "sistemler", yani formülasyonları ve çözümleri metodolojiye kapalı olan, anlamları önkoşulları ve açıklamalarıyla değerlendirilen şeyler hakkında konuşmak normal olmuştu.

Diğer taraftan "felsefe" genel olarak bilimin üstünde bir terim olmaya devam ederken (Örneğin, Newton'un mekanik ve kozmik sistem üzerine çalışması, *Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri* 1687'de yayımlanmıştı) gerçekte fizik çoktan bağımsızlığını ilan etmişti. Bu nedenle felsefe artık özellikle bireysel bilimlerde bilinçli ya da bilinçsiz, ilgili konunun şekillendirme kısmı olmaksızın önkoşul olarak kabul edilen temel varsayımlara odaklandı.

Gerçekten "olmak", görünümün altında yatan ve şans olgusu değiştiğinde muhafaza edilen "töz" nedir? Ya da töz gibi herhangi bir şey için hiçbir şey söylenemeyebilir mi? Sadece bireysel

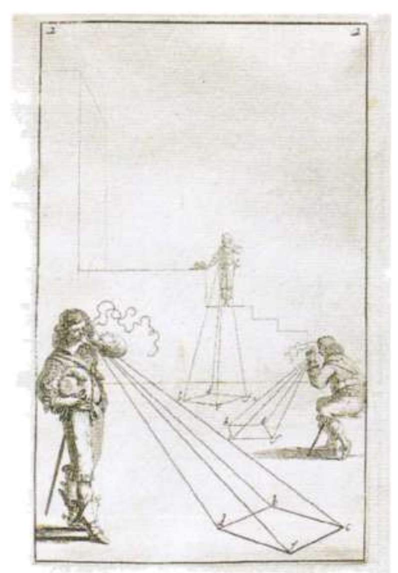
algılar mı gerçektir? Bu soruların cevapları "hakikat" ve genel geçerliliği iddia eden ifadeler açısından ne anlama gelmektedir? Bu sorular tabii ki felsefenin birincil alanını teşkil eder. Bunlar farklı biçimde modern epistemolojik bir renkli görünüş kazanmış metafizik problemlerdir. Bu, şu şekilde açıklanabilir: Düşünülen şeyin fikri ve varoluşu düşünme işleminin kendisinde birbirinden ayrıştırılır. Felsefe bu karşıtlığın antik zamanlardan beri farkındadır; belirli zihinsel işlemler (mantık) için kurallar da, tıpkı düşünce ve varoluş arasındaki ilişki ve Tanrı ve dünya hakkında nasıl doğru açıklama yapılabileceği üzerine olan teoriler kadar eskidir. Ancak modern çağda düşünce bizzat kendisine yöneltildi ve kendini "dış dünyaya" karşı izole etti. Felsefi uçlar göz önünde bulundurulduğunda, soyut bir "ben" tarafından üretilmedikçe bu dış dünyanın var olmasına bile gerek yoktur. Yine de bu sıra dışı fikrin 17. yüzyılda değil, daha sonraları ortaya çıktığını söylememiz gerekir.

Felsefeci John Locke klasik düşünce ya da ortaçağ düşüncesinde öngörülemeyen insan kavrayışı üzerine kapsamlı bir eser yazdı. Düşüncenin "işlev gördüğü" yöntem detaylıca araştırıldı. Bir süre sonra, David Hume bilinçlilik ve bilginin salt duyusal algılar, onların iletimi ve birlikteliklerinden oluştuğunu iddia etti ve töz hakkındaki tüm iddiaları ve algıdan bağımsız herhangi bir gerçekliği reddetti.

Bu bağlamda Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım" ifadesi, hakikatin nesnel keşfinin başlangıç noktası olarak düşünüldü. Ancak bu aynı zamanda düşünce ve varoluşun yeni konumunun mottosuydu: Hakikat bizim için yalnızca zihinsel yapıların çerçevesinde var olur. Matematik, felsefenin metodolojik ideali haline geldi. "Hakikate giden doğru yolu arayanlar, aritmetik ve geometrik kanıtların sağladığı kesinliği elde edemeyecekleri herhangi bir konuyla ilgilenmemeliler."

Salt nedensel olarak doğa kanunları tarafından belirlendiği düşünülürse, doğa böyle bir konudur. Rönesans'ta olduğu gibi insan ve doğanın ya da evrenin doğrudan birliği bu nedenle bozulabilir. Felsefeciler artık bilgi koşullarıyla ilgili olarak neyin kesin olarak ifade edilebileceği ile bilgiyle ilişkili olanın ötesindeki kendinden şeyler arasındaki ayrımı yapmışlardı. Geometrik oranlardaki uyum ve güzellik ile bunların doğadaki karşıtlıklarını bulmak Rönesans için hâlâ doğru ve gerekli özellikleri dünyanın ayrıntılarında bulmak demekti. Modern rasyonalizm ise pek çok alanda şeylerin anlamını, insan kavrayışını ve kutsal düzen arasındaki gizemli bağı kesmişti.

Bu nedenle örneğin Hegel'in –yaklaşık 1820'de felsefe tarihi üzerine verdiği konferansta– Rönesans ve Reform'un genel kültür ortamını yeniçağın başlangıcı olarak algıladığı, yerini alacak felsefenin yeniden doğuşunu 17. yüzyıla ve Descartes'a atfettiği görülebilir. Bu tutum Rönesans düşünürleri tarafından hafife alınsa da 18. yüzyılda ve Hegel'e kadarki süreçte felsefi gelenek içindeki en önemli etkiler –klasik dönem otoritelerini bir kenara bırakırsak– Descartes, Locke, Leibniz ve çağdaşlarından gelmişti, nadiren de olsa Ficino hatta Giordanı Bruno'ya kadar uzatılabilirdi.

Perspektif İllüstrasyon, Abraham Bosse'un *Manière universelle de M. Desargues*'inden [Mösyö Desargues'nin Evrensel Yöntemi], Paris, 1648

17. yüzyılda, konuyla ilgili rasyonelliğin ve alanın matematiksel ifadesi olarak perspektif, zamanın temel bilimsel ve felsefi tavırlarıyla Rönesans'ta olduğundan bile fazla, uyuştu.

Bu illüstrasyon perspektif öğretme el kitabında yer alıyor. Bosse sonradan, 1648'de kurulmuş olan Paris Sanat Akademisi'nde perspektif öğretmeye başlamış bir gravürcüdür. Burada matematikçi Girard Desargues tarafından bulunmuş ve yayımlanmış yapım aşamasını anlatıyor. Bu aşama matematiksel yenilik olmaksızın uygulanabilirdi. Ancak Desargues perspektifin yok olma noktasını kesişme düzlem noktası olarak tanımlayarak eklemiştir, bu da aslında yenilik demekti. Rönesans'ta temel kaygı nesnelerin doğru kısaltım perspektifiydi. 17. yüzyıla gelindiğinde perspektif artık yansıtmanın genel kurallarını içeren özel bir konu değildi.

Francis Bacon, 1561-1626, Bakır levha gravürü, William Marshall, 1640, Bibliothèque Nationale, Paris

Bacon'ın felsefi hedefi doğanın bilimsel kontrolüydü, çünkü "bilgi güçtür". Felsefenin görevi bu nedenle bilimlerin düzenlenmesiydi. Şeylerin doğru bilgisini elde etmek için bireyin öncelikle kendisini önyargıdan ve yanlış yargılardan kurtarması gerekiyordu. Önemli eseri *Novum Organum*'da , bu illüzyonların ya da "idollerden" kaçınmanın yollarını anlatır. Bacon'a göre, doğru bilgiyi elde etmenin doğru yöntemi tümevarımdı, bu yolla doğanın genel biçimleri, gözlemler toplanıp karşılaştırılarak ve deneyler yapılarak edinilebiliyordu.

Francis Bacon

Tümevarım Yöntemi

Dünyanın deneyler aracılığıyla anlaşılmasını savunan ruhuyla İngiliz Francis Bacon bir bilgi turuna çıktı. Temel ilgi alanları tecrübenin ve felsefenin pratik uygulamalarıydı.

Instauratio Magna (Büyük Yenileme) yalnızca yazdığı kısa metinlerin bulunduğu altı ciltlik bir eserin ortak başlığıdır. Öncelikle, öğrenme akıl, düş gücü ve bellek melekelerine göre tarih, "şairlik" ve felsefe gibi bölümlere ayrılır. Bunların her biri daha sonra kendi içinde de ayrışır. "İlk felsefe" bilginin tüm alanları için geçerli olan temelleri kapsar. *Novum Organum*'da (adını Bacon'ın eleştirdiği Aristoteles'in *Organon* metninden alır) tümevarımcı yöntem için bir plan geliştirmiştir, bu yöntemle belirli kurallardan yola çıkarak kesin genellemelere varılıyordu. Böylelikle skolastik tümdengelim yönteminden ayrılıyordu, zira bu yöntemde doğa kategorileri büyük ihtimalle hakikatler pahasına varsayımsal temel prensipler temelinde mantıksal akıl yürütme neticesinde belirleniyordu. Kitabın ismiyle uyumlu olarak, Bacon'ın güçlü tarzına iyimser misyoner bir ruh hâkimdi. Halk tabakasından biri olarak dünyaya gelen Bacon, St. Albans vikontu olmuş ve ofisteyken hediyeler aldığı için itibarı zedelenene dek –o zamanlar son derece normal bir hareketti– *lord chancellor* [adalet bakanı] olarak kalmıştır.

Didaktik felsefi programını, ünlü doktrini "idola"nın dört sınıfı, diğer bir deyişle önyargılar ya da yanılgılarla, başlatır. Nesnellik adına, öncelikle bunların ortaya çıkmasını sağlamak, ardından bir kenara koymak gerekir. Birinci sınıf "soy idolleri"ydi (*idola tribus*), yani kavrayış ve davranışımızın yansıtılmasıydı. Bu, doğal süreçler ve diğer uygun olmayan nesneler üzerinde ya da onlara karşı his ve amaç tarafından şekillendiriliyordu. "Mağara idolleri" (*idola specus*) bireysel bir seviyede işliyordu: Önbilgi, koşullar ve fikirlerin yargımızı belirsizleştirmesine imkân verir. "Çarşı idolleri" (*idola fori*) insan iletişiminin ortak parasıdır; yani, şeylere kendi şekillerini kendileri veren gelenek, anlaşma ve dilin kullanımıdır. Bu şeylere ilişkin gerçeği algılamak için felsefe okullarının (*idola theatri* ya da "tiyatro idolleri") kavramsal ağlarının ortadan kalkması gerekir. Bunların tümü sağlandığında gerçek yine de basit bir biçimde tüm duyulara açık olmayacaktır. Evet, Bacon duyusal algıya ciddi bir önem atfetmiştir, ancak bu bütünlüklü bir tecrübe ve bilgi çerçevesindedir; farklı bir deyişle, potansiyeli hem algı hem de anlayış için gerekli olan bağlantılar zinciridir. Dünyadaki bilginin dolayısıyla da yönelim metodolojik bir eğilimle elde edilir: hedef sorgulama, birbiriyle uyumlu gözlemlerin bir araya toplanması ve varsayımların doğruluğu ya da yanlışlığına ilişkin sonuçların sonradan düzenlenmesi.

Bacon'ın bilgiyi olgularla bağdaştırdığı yöntem, cezai soruşturmadaki durumla ilgili kanıtların toplanmasını hatırlatır. Bir olayı bilimsel olarak saptamak için –mesela ısı– olabildiğince fazla olgu tablo halinde listelenmelidir. Beraberindeki koşullar doğal olarak pek çok durumda farklıdır: Isı ışıkla, canlı bedenlerle, mayalanmayla, sürtünmeyle vs. ortaya çıkar. Tablo her zaman söz konusu olayla birlikte ortaya çıkan ve bu nedenle özüymüş gibi soyutlanabilecek özel bir takımın ya da tek

bir tanenin sayısız özelliğini ortaya koyar. Aynı zamanda varsayımsal karakteristik özelliklerin yer aldığı önemli olaylar da eksiktir; bu nedenle önemsiz olduğu düşünülerek çıkarılabilir.

Aynı yöntem farklı olayların meydana geliş kuralları olarak düzenlerin keşfine de imkân verir. Bacon özellikle süreçler ve onların düzeniyle ilgileniyordu çünkü doğayı statik bir varlıktan ziyade gelişmekte olan bir varlık gibi ele almak istiyordu.

Buna bağlı olarak bir şeyi açıklamak, kendi koşullarından doğması, neredeyse gerçekten onu düşüncede yeniden üretmek anlamına geliyordu. Belli bir seviyeye kadar Bacon, hipotezlerden ortaya çıkan şey hâlâ test edilebilir olduğu sürece, açıklama olarak tecrübenin ötesine geçen unsurları içeren hipotezleri de kabul etmiştir.

Bilgi Güçtür

Araştırmanın amacı, keşfedilenlerin buluşlara, doğanın kullanımı ve doğadan faydalanmaya, medeniyet ilerleyişini geliştirecek her şeye uygulanmasıdır. "İnsan bilgisi ve insan yeteneği (ya da insan gücü) bir araya gelir, çünkü cehalet bizi başarıdan mahrum bırakır. Biz sadece dönüştürerek doğanın ve gözlemlediğimizde neden olarak görünenin üzerinde güç sahibi olabileceğimiz için uyguladığımızda bizim için bir kural işlevi görür." Teknik hedeflerin "uygulanan" doğa kanunu olasılıkları olarak teknik hedeflerin formülasyonu o zaman için kanıksanmış bir şey değildi. Bu nedenle İtalyan matematikçi G.U. del Monte, yaygın bir biçimde okunan, mekanik üzerine kitapçığında kitabının konusunu "marangozlar, inşaatçılar vs. tarafından doğa kanunları dikkate alınarak yapılan her şey" şeklinde ifade etmiştir.

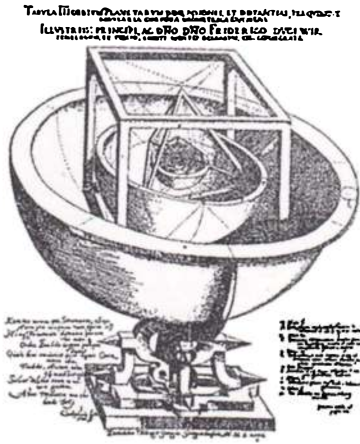

Francis Bacon, *Instauratio Magna*, 1620 Londra baskısının kapağı, Simon de Passe imzalı bakır levha gravürüyle

"Birçoğu bilimi artırmak ve zenginleştirmek için geçecektir" sözü, bir geminin altında bulunan Latince mottonun çevirisidir, çünkü iki güçlü sütun tarafından biçimlendirilen girişe yaklaşmaktadır. Bunlar, insan yaşam alanının sınırlarını çizen Hercules Sütunları'dır – efsaneye göre sınır taşları Hercules tarafından yerleştirilmiştir. Çoğunlukla buranın Cebelitarık Boğazı olduğu düşünülür, yani Akdeniz'in "sonu". Bu nedenle Bacon'ın kapak illüstrasyonu aslında geleneksel sınırlardan bilimsel bir geçişin metaforudur; ayrıca Avrupalıların kendileri ve dünyanın yeni imajında denizciliğin önemine de gönderme yapar. Ütopik ada devleti, Bacon'ın romanı *Yeni Atlantis*, *Instauratio Magna*'nın hedeflerinin gerçekleştirildiği, uzak okyanuslardaki bir yerdi.

Bilginin yetenek ya da güçle özdeşleştirilmesine ilişkin alıntılanan paragraf, ampirik bilim felsefesinin uygulanabilir, dünyayı değiştiren karakterinin mümkün olan en açık ifadesidir. Evet, onun bireysel, var olan ve yarı-organik birlikleri, doğa kanunlarını ya da bir şeyin bu kanunlarla uyumlu birliği olan "varlıklar " ve "biçimler" fikri büyük oranda hâlâ Aristotelesçidir ve ortaçağa aittir. Ancak hem çizelge yöntemi hem de başlangıçtaki durumundan itibaren bir şeyde gerçekleşen gelişmeleri açıklama girişimi, maddi özlerin yerini modern fonksiyonel yapısal tanımlamaların almasına yönelik büyük bir adımdı.

"Bilgi güçtür" – Bacon'a atfedilen ve ruhen onun tüm öğretisini dolduran bu ifade bu ya da benzer bir biçimde daha önce de gerçekleştirilebilirdi; ancak barok dönemde ses getirdi. Artık

Gezegenlerin Güneş'ten Göreceli Uzaklıklarının Temsili, Johannes Kepler

Johannes Kepler, Graz'da matematik profesörü olduğu zamanlarda gezegenlerin boyutlarına, mesafesine ve hareketine kafa yorarak yoğun bir biçimde astronomiyle ilgilenmeye başladı. Araştırmalarının önemli bir temelini, Platon'un fizik üzerine görüşlerini açıkladığı *Timaios* diyaloğu oluşturuyordu. Platon'a göre dünya Tanrı'nın "idealar" temelinde yarattığı doğal ahengi temsil ediyordu. Bu kutsal en iyi ahenk matematiksel biçimler ve sayısal ilişkilerle ifade edilebilirdi. Bu örneğin, Platon'a göre beş elementin (ateş, toprak, hava, cennet, su) düzgün çokyüzlü cisimlerde (dörtyüzlüler, küp, sekizyüzlüler, onikiyüzlüler, yirmiyüzlüler) görülebilirdi. Kepler bu matematiksel ahengi gezegenlerin alanlarını beş Platonik maddeyle ilişkilendirerek gezegenler sistemine uygulamaya çalışmıştır.

bilgi potansiyelinin önünde engel yoktu; teknolojiden büyük şeyler bekleniyordu. Örneğin, kendisinden önce Pascal'ın yaptığı gibi, Leibniz de bir hesap makinesi geliştirmişti. Makine şaşırtıcı bir şekilde yalnızca uygulanabilir değil, aynı zamanda hesaplama niteliği taşıyan pek çok işlemi otomatik olarak çözüme kavuşturmak üzere düşünülmüştü; bu endüstri ve bilgisayar çağının müjdecisi niteliğinde bir gelişmeydi. Bu tür beklentiler, özellikle tüm makinelerin en iyisinin, yani evrenin giderek artan berraklığından kaynaklanıyordu.

Gökyüzü ve Dünya

"Aristoteles'in gökyüzünde herhangi bir şey değiştirmeden önce, doğanın gökyüzünde gördüklerini yüzsüzce inkâr edecekler" dedi Galileo üniversitedeki doğa felsefesi alanındaki meslektaşları hakkında. Gerçekten teleskoptan baktığınızda göreceğiniz alışılmadık şeyler vardı. Teleskop bir Hollandalı icadıydı, muhtemelen optik lenslerle uğraşırken tesadüfen ortaya çıkmıştı. Ancak Galileo bunu duyar duymaz aleti kendisi için yaptı ve İtalya'da bu aletle büyük bir etki uyandırdı. Ay ve yıldızlarla ilişkili gözlemlerini 1610'da, tüm dünyaya yayılan kısa kitabında anlattı. Peki bu kadar sıkıntı çeken Aristoteles'in gördüğü gökyüzü neye benziyordu?

Hayal edilemeyecek kadar büyük ancak dış katmanı ve çeperi, sabit yıldızlar alanı, eşmerkezli ve görülebilir elementleri yalnızca gezegenler olan; kristal, sıvı ya da havasal madde katmanlarıyla çevrelenen sonlu bir toptan oluşuyordu. Gezegenler, dış katmanın dönüş yönünü farklı hızlarda takip eden dairesel hareketlerde, topun merkezindeki sabit Dünya'nın, yani değişim ve ölüme tabi olan "Ay yörüngesindeki" dünyevi alanın aksine, herhangi bir değişim göstermezler. Katman ve daire ideal birincil biçimler, kendine özgü mükemmellik işareti olarak algılanır. Dolayısıyla Ay ve yıldızlar bu biçimleri kusursuz bir biçimde temsil etmek zorundadır. Ancak artık, teleskop vasıtasıyla Galileo Ay'ın üzerindeki kraterleri, Dünya'dakileri andıran bozuklukları görüyordu. Bu, çok tartışılan "ay ötesi" kuyruklu yıldızın gözlemlenmesiyle birlikte, gökyüzünün dokunulmazlığı doktriniyle ters düşüyor, Aristotelesçi evrenin temellerini sarsıyordu. Galileo o zamana kadar ona erişemeyen halkın dikkatini Kopernik'in Güneş merkezli evrenine çekip bunu destekleyen argümanlar sunarak daha da ileri gitmişti.

Kopernik'in 1453'te ürettikleri de kanıt değil, argümandı. Başlangıç noktası kozmostaki konumu ne olursa olsun insan tarafından kavranabilir, prensiplerini anlayabildiği, bu oranda da onun için yapılmış bir yaratılış inancıydı. Fakat Dünya merkezli sistem kavranabilirliği açısından Aristotelesçi modelden daha fazla probleme yol açmıştı. Klasik antik dönemde bile kesin ölçümler şunu göstermişti: Sabit yıldızlar sabit duran Dünya'yı çevrelerken örneklemede gezegenler düzensiz hareket ediyor, sadece Dünya'ya olan uzaklıkları değil hızları hatta hareket yönleri bile değişiyordu. Bu karmaşık hareketlerin Güneş sisteminin "basit" hareketlerinin sonucunda nasıl ortaya çıktığı Kopernik'ten beri gayet iyi anlaşılmıştır. Dünya ve gezegenlerin merkezde Güneş'in olduğu "dairelerde" hareket ettiği varsayımsal temel modelden başlayalım. Dünyadan görüldüğü üzere, önce

Galileo Galilei'nin İki Büyük Dünya Sistemine İlişkin Diyaloğu, bakır levha gravürü, Joseph Mulder, 1700

1632'de yayımlanan bu eserin orijinal İtalyanca başlığının tam çevirisi "Dört Günde İki Büyük Dünya Sisteminin -Ptolemaios ve Kopernik'in sistemi- Tartışıldığı Diyalog. Bu Sayede Her İki Tarafın da Felsefi ve Bilimsel Temelleri Bir Karara Ulaşmaksızın Tartışılır"dı. En son özellik yalnızca ihtiyati bir ölçüttür, çünkü Galileo Kilise tarafından reddedilen Güneş merkezli sistemin doğruluğuna tümüyle ikna olmuştu. MS 2. yüzyılda yaşayan Ptolemaios baş sayfanın merkezinde, elinde Dünya merkezli evren modelini tutarken, evren hareketi modelinin temsilinde izinden gittiği Aristoteles'in yanında yer almaktadır. Sistemine yaklaşık 1.500 yıldır neredeyse hiç itiraz edilmemiştir.

gezegenler Güneş'in etrafında dönerler; sonra, Güneş'le birlikte Dünya'nın etrafında dönerler (gibi görünürler), başka bir deyişle dış çemberdeki yolu takip ederler.

Dış çember başka bir dairenin çeperindeki noktanın etrafındaki çemberdir. Her iki çember de döndüğü zaman, dış çemberdeki nokta bir çemberi değil, örneğin, döngü halkalarını ifade eder. Çember ve dış çemberlerin göreceli yönleri ve dönüş hızlarına bağlı olarak söz konusu nokta oval, "çukurlu", hatta dikdörtgen bir yolda ilerleyebilir. Bu nedenle 2. yüzyılda Ptolemaios gezegenlerin uydularını dış çembersel şekiller olarak kurgulamıştır. Dünyanın hareketsiz olduğunu varsaymış, her bir uyduyu bireysel olarak çözümlemiş ve gezegenlerin dansına hiçbir somut açıklama getirmemiştir. Açık bir biçimde özellikle matematiksel yeniden inşayla, buna bağlı olarak da hareketleri tahmin etmekle ilgilenmiştir. Uydularının, kendisini tamamen evrenin fiziksel açıklamasına adamış olan Aristoteles'in dönen küreleriyle uyumsuz olması o zaman ve sonrasında kısmen dini nedenlerden dolayı önemsenmemiştir.

Galileo'nun zamanında bile hâlâ Aristotelesçi simetrik gökyüzü ve güçlü bir dış merkezli dış çember kısıtlaması bir aradaydı ve uyuşmadığı hiç düşünülmeksizin belli soruların cevaplanmasında bir şekilde kullanılıyordu. Ptolemaios da gezegen hareketlerindeki çeşitli düzensizliklerin üstünü daha yeni, bambaşka ve üst üste yapılarla kaparken bir problem yaşamamıştır. Sürdürdüğü tek birebir durum tüm kozmik hareketin dairesel ve düzenli olması gerektiğiydi, bu da yalnızca bileşik uyduların kendilerine has bileşenlerine uygulanmıştı; başka bir ifadeyle, temel dairelere ve dış çemberlere uygulanmıştı. Bu düzenlilik bile yalnızca yapay yapılarda mümkün olmuş, pratikte kaybolmuştur. Bu tam da Kopernik'in kabul edemeyeceği şeydi. O hâlâ düzenlilik yargısını koruyor, Aristotelesçi açıklık ve fiziksel olasılığa ya da en azından açık bir biçimde hayal edilebilirliğe dönmek istiyordu. Bu nedenle Ptolemaiosçu yapıyı tektip ve basit yapılara dönüştürme arayışındaydı. Bu yorucu girişimi sırasında Güneş'in tüm dış çemberlerin merkezinde olabileceğini keşfetti; bu durumda Dünya, Güneş'ten görülebiliyordu, diğer tüm gezegenler gibi bir yörüngede hareket ettiğine göre, tüm dış çemberler gereksizdi.

Güneş merkezli sistemin tek bir yörüngesel biçimle, daireyle, yetinmesi bekleniyordu ve bu akla hayale gelmeyecek basitlik Kopernik'in asıl beğenilen noktasıydı. Eğer her ikisi de doğru cevabı veren iki açıklama olsaydı biri çirkin ve karmaşık, diğeri açık ve basit olurdu ve bunlardan ikincisi gerçekli-

Galileo'yu Ziyaret Eden Milton, Tito Lessi, 1880

Galileo, 1632 yılında daha sonrasında yargılanmasına neden olacak, *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*'u yayımladı. Bundan bir yıl sonra Engizisyon tarafından Dünya'nın Güneş'in bir gezegeni olduğuna dair ifadesinden vazgeçmeye zorlandı. Bu zamandan itibaren yerel ruhban sınıfının sıkı gözetimi altında ve arkadaşlarıyla toplantılara katılması yasaklanarak Arcetri'deki evinde yapayalnız yaşadı. Ancak Arcetri'deki karargâhında da Galileo yabancı biliminsanları ve âlimlerle iletişim kurmayı başardı. Kendisinin evine verdiği isimle, "Zindanına" zaman zaman bir ziyaretçi girmeyi başarabiliyordu. Bunlardan biri, ona *Diyalog*'un İngilizce tercümesini aktaran filozof Thomas Hobbes'tu. Genç şair John Milton da kısa bir ziyarette bulunmuştu. Konuşmalarının konusuna dair pek çok spekülasyon var. Milton şüphesiz acı çekmenin Galileo'nun üzerindeki etkisi karşısında çok şaşırmıştır. En iyi bilinen eseri *Kayıp Cennet*'te Toscana, Şeytan'ın etki alanıdır.

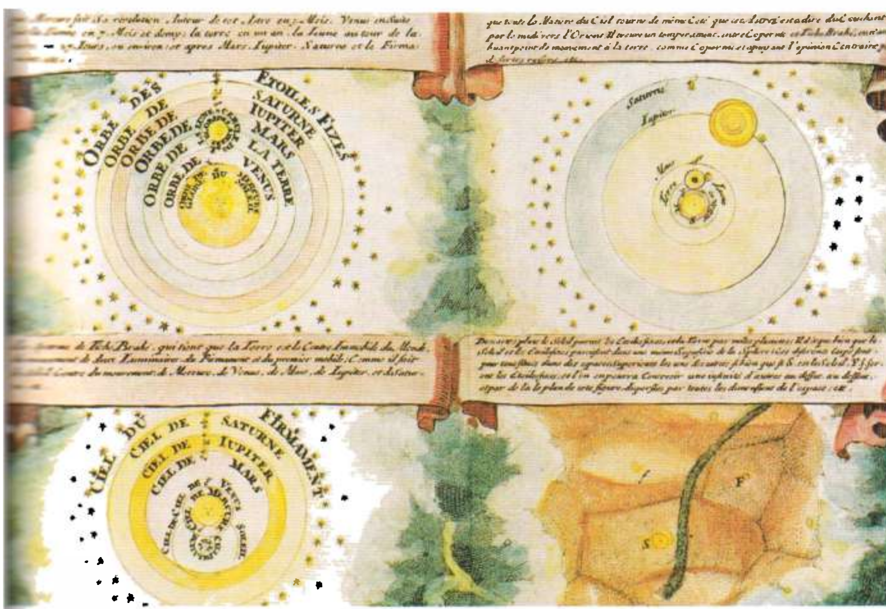

ği yansıtmak zorundaydı. Tanrı çirkin, karışık versiyonu yaratmış olamazdı. Fakat pratiğe dökülünce yeni teori de basitliğini kaybetti. Gözlemsel kanıtın farz edilen dairesel yörüngelerle uyum sağlaması için yeni ve farklı dış çemberlerin tanıtılması gerekiyordu.

Kopernik'in ikna olmuş birkaç taraftarından biri olan Johannes Kepler sonunda gözlemleri eliptik yörüngeleri ve düzensiz hareketleri varsayarak tamamıyla açıklamayı başardı (*Astronomia Nova* [Yeni Astronomi], 1609).

Kepler'e göre bile, Kopernik'in eski küresel modeli muhafaza ettiği ve merkezini değiştirdiği ideal, felsefi açıdan kutsal daireden vazgeçilmesi büyük bir adımdı. Bu adımı bir süreliğine asistanlığını yaptığı Danimarkalı astronom ve Tycho Brahe'nin son derece kesin ölçümlemelerinin uzun ve heyecan verici değerlendirilmesinin yapıldığı sürede atmıştı. Brahe Dünya'yı merkezine alan bir sistem ortaya koymuştu, ancak gezegenler hareket halindeki Güneş'in etrafında dönmekteydiler. Bu, Kopernik'in modelinden daha az mükemmeldi ancak o zamanlarda bir o kadar tercih edilmişti ve kesinlikle Ptolemaios'unkinin geliştirilmişiydi. Kepler, yine de bunu "hazır küçük yuvarlak ekmek" olarak tarif etmiştir.

Tycho'nun modeli 17. yüzyılın muhafazakâr doğa felsefecileri tarafından kabul görmüştü, aynı zamanda teolojik olarak da kabul edilebilirdi. Galileo ise Roma Engizisyonu tarafından 1633'te Dünya'nın Güneş'in gezegenlerinden biri olduğu yönündeki ifadelerinden vazgeçmeye zorlanmıştı. Hayatının kalan kısmını nezaret altında ve ev hapsinde geçirdi. Bu, aynı zamanda şaşırtıcı bir önlemdi – her şeye rağmen Kopernik'in kitabı bu dönemde yasaklanmamış ya

Üç Dünya Sisteminin Mikołaj Kopernik, Tycho Brahe ve René Descartes'a göre Karşılaştırmalı Temsili, Bakır levha gravürü, renk eklenmiştir, 17. yüzyıl, özel koleksiyon, Paris

Yukarıda solda Kopernik'in Güneş sisteminin eskizi, aşağıda Tycho Brahe tarafından sunulan, Dünya'nın merkezde yer aldığı ancak gezegenleri Güneş'in yörüngesine alarak Kopernik'in izinden gittiği model yer almaktadır. Sağdaki tarif gerçekte buraya ait değildir. Tam bir sistemi göstermez, Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri*'nin illüstrasyonunu yeniden ortaya koyar. Descartes metodolojik sonuçlarını fizik ve kozmoloji üzerine kapsamlı tezlerin sunulduğu kitabının sonraki bölümlerinde göstermeye devam etmeden önce, metafizik ve epistemolojik temeller öncelikle burada geliştirilir. Resimdeki illüstrasyonda Güneş ve (noktalarla gösterilen) ilahi maddelerle çevrelenmiş sabit yıldızlar -ki Descartes bunları ince akışkan maddeler olarak düşünür- gösterilmektedir. Bu nedenle kozmik hareketleri tarif etmekle kalmamış, aynı zamanda onlara ilişkin, girdaplar olarak, hidrodinamik gözlemlerinin benzerliği üzerine kesin olmayan bir açıklama da yapmıştır. Bu modelde her şey doğrudan karşılıklı baskıya ve küçük parçacıkların etkisine bağlıdır.

da kitaba karşı çıkılmamıştı. Ancak Galileo'nun ortaya çıkışı durumu değiştirdi. Hayranları ve hamileri vardı –özellikle Roma'daki seçkin dini camiada– bu nedenle de doktrin skolastik Hıristiyan geleneğiyle çelişse de yalnızca güçle bastırılabilecek bir biçimde yayılmanın eşiğindeydi.

1616 yılında Kopernik'in kitabı, *Index librorum prohibitorum*'a, yani Katolik Kilisesi'nin yasaklı kitaplar listesine girdi. Bu liste, 1559'da oluşturulmuş, 1948'e dek sürmüştü. 13. yüzyılda kurulmuş, 16. yüzyıl İspanyası'nda kurumlaşmış ve çok güçlü hale gelmiş Engizisyon'un yeniden İtalya'ya getirilmesini takiben gerçekleşen Karşı Reform'un bir ürünüydü. Galileo'nun zamanında, devam eden savaşlar döneminde, Karşı Reform hareketi zirve noktasındaydı. Pek çok alanda –bilim de dahil– içlerinde Galileo'nun düşmanlarının da bulunduğu Cizvitler liderliğinde gerçekleşmişti. Kopernik'in yasağıyla bağlantılı olarak bir uyarı aldı yıllarca duyusal konular üzerine tek bir kelime daha etmemişti. Ama sonrasında konuştuğu pek çok kişi sayesinde kararlılığı arttı, 1632'de kısa zaman sonra davasına ve yargılanmasına neden olacak *İki Büyük Dünya Sistemi*'ni yayımladı.

Matematik Bilimi

"Kutsal makine" diye yazmıştı Kepler, yaşayan bir organizmadan ziyade, bir saat mekanizması olarak düşünülmeli; böylece döneminin mekanik eğilimlerinin merkezi örneğine ulaşmıştı. Modern anlamda, "makine" ve "yaşayan organizma", aynı varlığa göre, karşılıklı olarak başlangıcın dışında tutulur. Ancak klasik antik dönemde hareketli ve hareketli olmayan arasındaki ayrım çok netti; Hıristiyanlığın gelişiyle değişmiş olmasına rağmen animizmle ilgili fikirler hiçbir zaman tam anlamıyla yok olmadı. Hareketin nedenlerinin açıklanmasında –makinelerin mekanik hareketi de dahil olmak üzere– hem

Blaise Pascal'ın Barometreyle Atmosfer Basıncı Ölçümü, August Dressel'in tablosundan ilhamla, yaklaşık 1890, daha sonra renklendirilmiştir.

Blaise Pascal, felsefi düşüncelerinin yer aldığı *Düşünceler* isimli kitabı ile bilinse de matematik ve fizik alanında da isim yapmıştır. Akıllıca ve kimi zaman yaptığı harikulade toplum deneylerinde, Toricelli'nin erken dönemdeki barometreden faydalanarak yaptığı deneyler aracılığıyla elde ettiği atmosfer basıncı tezini ilerletip doğruladı. (Tepesi kapalı ancak açık olan alt ucu sıvı dolu hazneden olacak şekilde) Tüp içindeki bir cıva ya da su sütunu hava basıncına bağlı olarak üstte boşluk bırakarak belirli bir yüksekliğe gelir, böylelikle bir anlamda "boşluk" üretilir. Bu olgu doğa felsefecileri arasında bir hayli hararetli tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Eğer kişi, Descartes gibi boş alan oluşumunu ortadan kaldırmak isterse diğer tüm maddelerden geçen ince malzemenin var olduğu varsayımında bulunmalıydı.

Galileo'nun usturlabı, Museo delle Scienze, Floransa

14. yüzyılda Avrupalı astronomlar ve denizciler Müslüman astronomlar tarafından gittikçe daha iyi bir hale getirilen –prensipte antik dönemden beri bilinen- usturlabı öğrendiler. Usturlab yıldızlarla yön bulmada kullanılan modern haritaların öncüsü olarak değerlendirilebilir. Gökyüzünün görünür alanlarının tarih ve zamana göre karşılaştırılmasını sağlar.

ortaçağ ve Rönesans'ta hem de Aristoteles'te gizli bilinçli insan hareketiyle benzerlikler vardı.

Kepler dahi hâlâ bir gezegenin en düşük hızının Güneş'ten en uzak zamanda olmasını, gezegenin "ruhunun" zayıflayan gücü olarak kabul ediyordu. Nicel terimlerle ifade edilebilecek bir düzene işaret eden iki farklı olay arasındaki bağı bulduktan sonra hareketlerin nedenleri konusunda fikrini değiştirmiş olsa da gezegenlerin ruhu kavramını, modern bir biliminsanı olarak da sürdürdü. "Gezegenlerin hareket etmesinin nedeninin Güneş'ten uzaklıklarına oranla, tıpkı Güneş'ten uzaklaştıkça ışığın güçsüzleşmesi gibi azaldığını düşündüğümde, bunun nedeninin fiziksel olması gerektiği sonucuna vardım." Bu Güneş sisteminin matematiksel fiziksel açıklamasıdır, Newton tarafından da mükemmelleştirilmiştir. Kepler gezegenlerin hareketiyle ilgili üç kanundan bahsetmiştir. İlk ikisi yörüngelerin şekli (daha önceden belirttiğimiz gibi Güneş'in tek odak olduğu elipsler) ve hızdaki değişimlerle ilgiliyken, üçüncüsü gezegenin yörüngesel süreci ve Güneş'ten ortalama uzaklığı arasındaki sayısal ilişkiyi türetir.

Kepler'den yedi yıl kıdemli olan ve görüşlerini takdir etmeyen Galileo da fiziksel düzen arayışındaydı. Evet, arayışının temel alanı astronomi değildi, ancak hiçbir zaman Kopernik'in tezlerini destekleme ve gökyüzü ile Dünya'nın fiziğini bir araya getirme hedefini kaybetmedi. Doğanın nicel kanunlarına gelince, yalnızca bilimsel formülasyonlarla değil, bu kanunların –hâlâ yeni olan– "idealarıyla" da ilgileniyordu. Çok okunan, görece anlaşılması kolay metinlerinde, eski doğa felsefesine karşı şiddetle savaşmıştır. Peki bu farklılıklar nelerdi?

Nicelik –ebat, sayı, bölünebilir, ölçülebilir, sayılabilir– Aristoteles tarafından geometrik yapılar, sayı, zaman ve mekânla ilişkilendirilmişti. Matematik, nicel bir seviyede işlev görüyordu; tanımlı sayısal değerlerle sayısal değerleri karşılaştırıyordu. Astronomi de bu tür yöntemleri kullanabilirdi; ideal geometrik şekiller gibi olan objelerle

ilişkiliydi. Ancak bu zaten matematiğin doğaya uygulanabilirliğinin sınırıydı. Fizik, ruhsal nitelik ve amaçlarla belirlenmiş değişen, süreksiz şeylerle ilgileniyordu. Nitelikler ise kendi indirgenemez özleriyle ayırt edici özelliklerdi. Renk, koku ve hisler gibi nitelikler farklı yoğunluklara sahip olabilirdi, dolayısıyla da nicel açıdan incelenmeleri gerekebilirdi; ancak karşılıklı olarak herhangi bir ortak paydada karşılaştırılabilir ya da ölçülebilir değillerdi. Prensipte hiçbir doğal süreç insan hayatından daha fazla matematiksel analize tabi tutulmaz. Bu görüşün tam tersi Galileo'nun ünlü ifadesidir: "Felsefe biz daha gözlerimizi açmadan açılmış olan büyük kitapta yazar, yani evrende. Biz ancak harfleri biliyorsak ya da dili öğrenmişsek onu okuyabiliriz. O, matematik dilinde yazılmıştır ve harfleri üçgenler, daireler ve diğer geometrik şekillerdir. Bu araçlar olmadan, insanın tek bir kelime dahi anlaması mümkün değildir."

Galileo, Descartes ve çağdaşları ısı ya da atmosfer basıncı gibi nitelik değerlerini lineer, ölçülebilir uzamsal niceliklere indirgemek istemişlerdi. Ölçülemez ve matematikle açıklanamaz olanlar büyük ölçüde onların fiziğinin dışında bırakıldı, tıpkı amaç kavramı gibi. Francis Bacon gibi, onlar da bunun yerini hedeflerin değil nedenlerin arandığı bir yaklaşımın alması gerektiği yöndeki karmaşık önyargıda, hareketli "idolde" buldular.

Anayasal ve Sosyal Teoriler

1576 yılında Jean Bodin, mutlakiyetçi fikirler açısından yararlı argümanların sunulduğu ve kurallarla kısıtlanmamış, vatandaşlar ve konular üzerindeki en yüce güç anlamına gelen "egemenlik" kavramını yarattı. Bu, var olan hiçbir hükümeti tanımlamıyordu ancak ideal olanın şablonu niteliğindeydi. O halde egemenlik neden "kanunlarla kısıtlanmamıştı?" Bu arzu edilir bir olgu durumu değildi ancak bu noktada Bodin çağdaşlarının çoğuyla aynı fikirdeydi.

1513'te yazdığı, Rönesans'ın en bilinen politik el kitabı olan *Prens*'te Niccolò Machiavelli prens için sınırsız özgürlüğü çoktan talep etmişti; o yalnızca devletin ve hükümetin amaçlarının yerine getirmekle ilgilenmeliydi. Bu sürekli savaş halinde olan ve savaşla ayrılmış İtalya'nın arka planına karşı yazılmıştı. Machiavelli politik hareketlerdeki ahlaki meşrulaştırmadan, adaletin üstün geleceği bir birleşmiş devlet hedefi için vazgeçmiştir.

Diğer yazarlar Machiavelli'den farklı olarak politik teorinin geleneksel ahlaki temelinden vazgeçmediler. Bu nedenle "doğa kanunu" temelinde söylenen değişmez yasal normların

Thomas Hobbes: *Leviathan*, İlk baskının baş sayfası, Londra, 1651

Homo homini lupus ("İnsan insanın kurdurur"), Thomas Hobbes'un en bilinen deyişlerinden biridir. Anayasal teorisine ilişkin en önemli eseri *Leviathan*'da her insanın kendi çıkarının peşinde olmasının nihayetinde kaçınılmaz biçimde herkesin herkese karşı olduğu bir savaşa yol açacağını ifade eder. Fakat hiç kimse kendi varoluşunu değişmez bir tehlike olarak görmek istemeyeceği için bireysel güçten vazgeçilir ve bu güç, kanunların ve yöneticinin (devlet) ellerine bırakılır. Baş sayfa bu konsepte uygundur. Devlet canavarının gövdesi vatandaşların birliğinden oluşur. Bu birleşen insanlar arkadan görünürler, hepsi varlığını kendilerine borçlu olan yöneticiyi beklemektedirler. Bu yöneticiyi onlar yükseltmişlerdir ancak sonuçta, tek vücut olarak, onun isteğine uymak zorundadırlar. Devletteki en yüksek güç serbest ve bölünemezdir. Huzurlu bir toplumun egemen yöneticisi manevi ve dünyevi efendidir – bu nedenle ellerinde piskopos asası ve kılıç bulunur.

İtalyan Paralı Askerler Ordusu Kumandanının Portresi (Bir zamanlar Cesare Borgia olduğu düşünülürdü), Altobello Meloni, yaklaşık 1520, Accademia Carrara, Bergamo

"Yalnızca İyi'yi arzu etmiş bir insan yalnızca iyi olmayan çok fazla insanın arasında zarar görür": Machiavelli'nin *Prens* (1513) isimli kitabındaki bu sözler zamanın politik felsefesi için yeni bir süreç başlatmıştır. Sistemli bir devletin temeli ona göre yöneticinin gücü istemesine dayanıyordu. Gücünü muhafaza edebilmek için, her ne kadar adil görünse ve halkı tarafından saygı görse de yalnızca iyi olanı yapmamalıdır. Machiavelli'ye göre yönetici modeli, bazılarının ciddiyetsiz ve ahlaksız bir maceracı, ancak diğerlerinin işini bilen bir politikacı olarak gördükleri Cesare Borgia'ydı.

olduğunu görüyoruz. Çeşitli şekillerde ortaya konmuş bu kavram hakkında söyleyebileceğimiz tek şey, yöneticinin kutsal hakkına denk olduğu ve o aşamada aydınlanmaya karşı belirli bir eğilim gösterdiğidir. Politik teorinin 18. yüzyıla dek sürekli olarak yeniden ortaya çıkan bir diğer unsuru da "toplum sözleşmesidir", ki bu, millet ya da devlet için temel oluşturur. Thomas Hobbes bu sözleşme teorisini, kapsamlı bir felsefi sistemle bir araya getirmiştir. Francis Bacon ve özellikle de Galileo'ya yönelik olarak Hobbes, "etki ve olayların bilinen nedenlerinden ve tam tersi nedensel temellerin bilinen etkilerinden keşfedilmesi" metodunu izlediği bilim felsefesi üzerine çalışmıştır. Hobbes, Bacon'dan daha ileriye giderek tanımlanacak olanın kavramsal olarak yapılandırılmış bir jenerasyonunu ifade eden "soyaçekimsel tanımlamayı" geliştirdi. Bu doğrultuda anayasal teorisinin ana eseri *Leviathan*'da Hobbes toplumsal sözleşmesinin fiziksel olarak iki güçten meydana geldiğini söyler: tümüyle doğayla meşrulaştırılan acımasız bencillik –ki bu herkesin herkese karşı mücadelesine yol açar– ve savaş durumunu sona erdirme isteği.

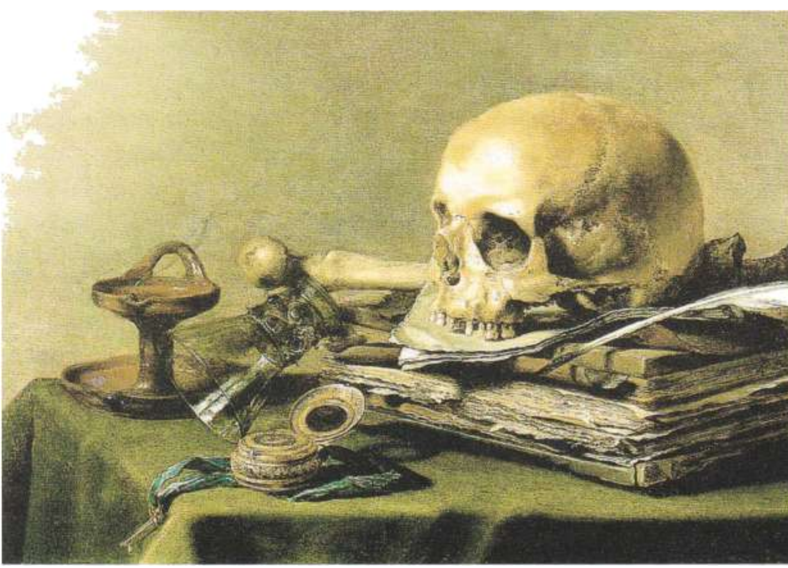
Bu açıdan, insanları birbirine bağlayan hiçbir sosyal içgüdü bulunmamaktadır; hayal edilen kuralsız ve devletsiz durumda, her birey diğerlerinin çıkarları ve yaşamları pahasına alabileceği her şeyi almaya çalışacaktır. Her insanın gücü vardır ancak ne bu güvensizliği ne de bu güce ve varoluşlarına karşı sürekli bir tehdidi göze alabilirler. Bu nedenle tüm bireysel güçten vazgeçilmiş, bu güç her birinin bir diğeriyle yaptığı sözleşme erdemiyle bir insana ya da meclise devredilmiştir. O halde bu egemenlik ya da millet ya da Leviathan'dır – çok net olmayan nedenlerden ötürü Hobbes İncil'de yer alan bir deniz canavarının ismini devletin eşanlamlısı olarak kullanmıştır. Temeli bir kere atılmıştı, geri alınamazdı; herkes o zamandan beri kayıtsız şartsız buna maruz kalmıştı. Kalan tek vazgeçilemez hak doğrudan bir saldırı anında kendini savunma hakkıydı. Doğal olarak başka yasalar da vardı; ancak bunlar da değişmez değil, egemenin isteğine bağlıydı.

Hobbes'un modelinde yalnızca metafor anlamında atom ya da geometrik alandaki noktalar vardır, bunlar da Leviathan molekülü ya da devlet figürüdür. Ulus, kendilerini "pazarda" göstermesi gereken bağımsız bireylerin isteğine dayanır.

RASYONALİZM

Şüphecilik ve Kesinlik

Michel de Montaigne'nin 1580'de yayımlanan *Denemeler*'i yeni bir edebi türün başlangıcı oldu. Fransızcada sözcük anlamı "girişim" olan deneme,

Hayatın Beyhudeliği Natürmort, Pieter Claesz, 1630, Mauritshuis, Lahey

Montaigne *Denemeler*'inde sürekli tüm dünyevi şeylerin beyhudeliği ve geçiciliği konusuna döner. Geniş kapsamlı çalışmalarından birinin 107 bölümünün başlığı klasik bir atasözünden gelir: "Felsefe yapmak ölmeyi öğrenmektir." Bu, *Denemeler*'de anlatılan şeydir. Konudaki ani değişiklikler, ironik otobiyografik eklemeler ve bölümlerin belirgin bir şekilde rastgele dizilişinin ana fikirle zar zor ilişkili olması... Bunların hepsi beyhudelik, şeylerin ve düşüncelerin ayrışması çağrışımlarını akla getirir. Yaratılan şeyin ortadan kaldırılacağını fiilen söylememek üzerine benzer bir kendine başvurma barok dönemdeki edebiyat ve görsel sanatlarda da görülebilir. Her zaman burada olduğu gibi geçiciliğin konu edildiği alegorik natürmortlarda gösterilmeyebilir, ancak deha ve duyusal görkemde -ki şeylerin maddeselliği bunlarla nihayetinde çürümek üzere resmedilmiştir- kesinlikle özellikle Montaigne'i andıran bir ironi vardır.

bir konuyu düşünce ve fikirlerin nükteli bir sunumuyla incelenmesiydi. Montaigne'in bakış açısı özellikle zamanının mezhepsel karmaşasıyla şekillenmişti. Katı dini girişimlerin şiddetli sonuçları açısından kendisi için öznel bir bakış açısı arayışındaydı, bu bakış açısı şeylerin geçici doğasına ilişkin kendini alaya alma bilincinden duygusal sakinliği üretti ve iddia edilene göre objektif rasyonalist yapılara ilişkin az konuştu. Deneme tarzını seçmesi bu davranışıyla uyumludur. "Her birimiz parçalardan, her bir parçanın her an kendi rolünü oynadığı böylesi karışık bir tarzda bir araya getirildik."

Montaigne burada antik dünyanın şüphecilerine, örneğin Phyrron, geri dönüyordu; Karşı Reform süreci boyunca bu bakış açısı sonuçsuz kalmadı. Şüpheci ketumluğu Hıristiyanlığın vahye dayanan inancı açısından kişinin kendisini, manevi tevazuuyla özgür kılması için özellikle bir şanstı. Dini gerekçeli şüphecilik bu nedenle yapıcı akla ya da *ratio*'ya karşıydı. Bu nedenle de tehdit altındaydı çünkü şüpheciler temellerini nasıl sarsacaklarını biliyorlardı. Descartes'ta şüpheciliğin üstesinden gelmek için kendisini nasıl kullandığını görürüz. Sağlam doğrular –ki hakikat bunlarla "doğru bir şekilde" açıklanabilir– bireyin kendisini bilginin mümkün olduğuna ikna etmesiyle bulunmalıdır.

"Rasyonalizm" terimi 16. ve 17. yüzyılda bu tutuma uygulanmıştı. Karşıt kavram yine de "şüphecilik" değil, duyusal tecrübe üzerine kurulu felsefeyi işaret eden "ampirizmdir" (Yunancada "tecrübe" anlamına gelen *empeiria*'dan gelir). Şüphecilik ve ampirizm yine de rasyonalizmin karşısındadır, mesela onlar objektif varoluşa ilişkin herhangi bir sonuç çıkarmaksızın sadece –bize görünen haliyle– "olgu" der. Bu arada "ampirik" kelimesi eski olsada "ampirizm" kelimesinin belli bir felsefeye gönderme yapmak için kullanılması 18. yüzyıldan sonra olmuştur.

Barok dönemin ve Aydınlanma döneminin felsefi eğilimleri genellikle

René Descartes, 1596-1650, Frans Hals imzalı tablonun detayı, yaklaşık 1640, Louvre, Paris

Descartes felsefe için sağlam bir temel yaratma hedefiyle, felsefenin temelini şekillendiren radikal şüphe yöntemini geliştirir. Argümanının temel prensibi o zamana dek olduğu varsayılan her şeyi incelemek gerektiğiydi. Bunu yaparken şeylerin varoluşu, kişinin bireysel varlığı ve hatta matematiksel prensipler (örneğin 2 + 3 = 5) illüzyon olabilirdi, bu da hiçbir şeyin kesin kabul edilemeyeceği anlamına gelir. Descartes yine de doğru olarak kabul edilmesi gereken bir olgu keşfeder, bu da şüphe ettiğidir. Ancak eğer şüphe ediyorsa, o halde düşünüyordur da; diğer bir deyişle, düşünen bir varlık olmak durumundadır. "Düşünüyorum, öyleyse varım" (*cogito, ergo sum*). Bu sonuç tüm şüpheden çıkış yoluydu ve felsefedeki en ünlü ifadelerden biri haline geldi. Descartes "bilme" konusunu kesinliğin başlangıçtaki konumu olarak tarif ederek tüm modern felsefenin öncüsü haline geldi.

"rasyonalist" ya da "ampirik" gibi birbiriyle karşıt sözcüklerle ifade edilir, ancak bu yalnızca dönemin belirli bir bakış açısına uygulanabilir. O halde "rasyonalizm" modern çağın yalnızca bu dönemiyle sınırlı bir terim olmalıdır. Ancak rasyonalizmin, örneğin Platon'u da kapsayan" çok daha geniş bir tanımı vardır. Bu nedenle sonraki bölümde antik dönem ve ortaçağ filozoflarına da uygulanabilen rasyonalizmin belirli özelliklerini tarif edeceğiz.

1607 yılında Francis Bacon şu imgeyi ileri sürer: "Deney insanları [ampirist felsefeciler] karıncalar gibidir; onlar yalnızca toplar ve kullanırlar; mantıklı düşünenler [rasyonalistler] örümceklere benzer, kendi özlerinden örümcek ağı yaparlar. Ancak arı orta yolu seçer; malzemelerini bahçedeki ve tarladaki çiçeklerden toplar, kendi gücüyle dönüştürür ve sindirir. Felsefenin gerçek işi de bundan farklı değildir."

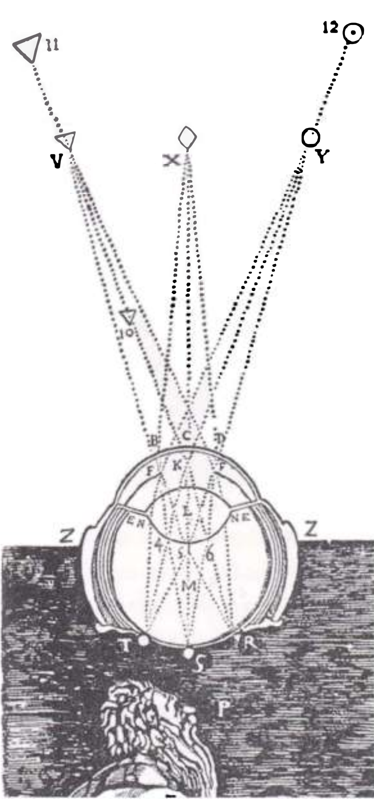
Aslında adı anılmaya değer felsefecilerin hepsi (bu kitapta bahsi geçenler de dahil olmak üzere) Bacon'a göre arıdırlar. Arılar ve örümceklerinin karşıtı (şüphesiz Bacon'ın aklında belirli çağdaşları vardı) felsefe tarihinde ampirist ve rasyonalist terimlerinin bugün anlaşıldığı anlamlarıyla tam anlamıyla uyum sağlamıyordu. Descartes ve Leibniz "örümcek ağı yapmıyor", Locke ve Hume "toplamıyordu" (en azından "sadece toplamıyordu"); daha ziyade karşıt tavırları dikkate alan ve bir diğerini her zaman için tümüyle dışlamayan bu aktivitelere ilişkin teoriler üretiyorlardı.

Tüm Gerçek

Ampiristler asla akıldışı tartışmadıklarından, aklın kullanımı, onları rasyonalistlerden ayıran bir özellik değildir. Ayırt edici özellik, aklın dünyadaki tüm sisteme sıkı sıkıya bağlı kabul edilme şeklidir. Bu nedenle, örneğin Spinoza'nın felsefesi "mutlak" rasyonalizm olarak adlandırılabilir, çünkü tümüyle anlaşılabilirlik, dünyanın bir bütün olarak akılsal yapısı temelinde ilerler. Bu kanı Spinoza'nın felsefesinin içeriğini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda felsefesini sunduğu biçimi de belirler. Felsefesini *more geometrico*, yani geometrik tavırda verir. Eukleides'in *Elemanlar* isimli antik dönem temel geometri kitabına benzer şekilde Spinoza da tanımları listeleyerek ve önermeleri saptayarak (örneğin türetilemeyen ilkeler) başlar. Bunlardan, teoremlerin tüm ardıllığı, her biri bir öncekine bağlı olarak, türetilir ve kanıtlanır.

Descartes aynı zamanda, böylesi bir yapıya imkân tanıyan metafiziğinin temel terimlerinin tanımlarını da verir. Saf aklın doğasında olan bir şey, Eukleides mantığında kanıtlama, böylelikle yalnızca ideal (örneğin zihinsel olarak kendi kendine üretilmiş) geometrik yapılara değil, gerçekliğe de uygun görünür. Oldukça açık bir şekilde ortaya konulan şey şudur: Dünya birincil prensiplerden anlaşılabilir. Kuşkusuz, bu çok ileriye gitmez, çünkü örneğin kişi Tanrı'nın tanımından bireysel nesnelere geçebilir ve böylelikle kesinlikle her şeyi açıklayabilir. Ancak böyle bir şeyin tam anlamıyla açıklanması barok rasyonalist ideal gibi görünebilir.

Kendini bahsi geçen geometrik temsilde ortaya koyan görüşe göre, öznel tecrübeden doğmayan ancak endişeden ve –tanımlandığı üzere– gerçek varoluştan kaynaklanan orijinal, basit ve temel kavramlar vardır. Bu nedenle

"Dioptrique" [Işık Kırılması] için illüstrasyon, René Descartes, Amsterdam, 1644

Descartes'ın *Géométrie* (fizikte devrim yaratacak analitik geometriyi o başlatmıştı), *Météores* ve optik üzerine çalışması, *Discours*'un ekleri olarak basılmıştı. *Discours*, tüm araştırmaların altında yatmak zorunda olan metodolojik prensipleri ortaya koyuyordu. Diğer üç yazı bu teorik bilimsel önkoşulların uygulama örneklerini veriyordu. İllüstrasyon hem kornea hem de gözün merceğindeki ışığın kırılmasını gösteriyor. Descartes net görüntünün oluşması mümkünse, ışık ışınlarının göze ulaştığı noktaların retinada bir kez daha nokta olarak üretilmesi gerektiğini vurgular.

bilgi yalnızca tecrübeden "önce olan" ancak tecrübeyle doğruluğu ortaya çıkan ifadelerle sonuçlanır. Bu tür bilgi *a priori* (önce gelen, yani tümdengelim) olarak tarif edilir. Ampiristler buna imkân tanımamıştır. *A priori* bilgi genellikle rasyonalizmde "doğuştan gelen fikirler" olduğu kanısıyla bir araya getirilir. Bu, doğumumuzdan itibaren bizimle olan hazır imgeler değil, daha ziyade tek başına tecrübeyle açıklanamayacak özel idealar şekillendirme eğilimi, potansiyel yetisidir.

Burada bir diğer önemli noktaya geliyoruz: Rasyonalistler "ideaları" aslında doğrudan ya da dolaylı olarak duyusal izlenimlerden doğan fotoğraflar olarak görmezlerdi. İdealar, her ne kadar bu bireysel durumlarda anlaşılabilecek olsa da zihinsel kavramlardı.

Bunların tümüne göre, bilgimiz tecrübelerimizin toplamı olarak tarif edilemez. Barok dönemdeki rasyonalistler düzenlenmiş bir bütünü bireysel detayı anlamanın önkoşulu olarak kabul ettiler. Buna bağlı olarak da kendi teorik yapılarını bir bütün olarak, anlaşılabilir ve düzenlenmiş sistemler olarak geliştirdiler.

René Descartes

Bir Bilgi Ağacı

Descartes'ın ilk kitabı kısa bir entelektüel otobiyografi, kırk yaşındaki birinin görüşlerinin, zihinsel hedeflerinin ve araştırmalarının gelişiminin kısa, öz ve stilize bir biçimde tarifiydi. Aynı zamanda bir akıl yürütme yöntemine ilişkin söylemdi. Genel olarak bilinen ismiyle, *Yöntem Üzerine Konuşma* mütevazı bir biçimde başlar fakat beklenmedik bir şekilde geniş kapsamlı iddialar geliştirir. Ancak hâlâ kişisel bir rapor görünüşündedir ve Descartes tam da bu ruhla akademik bir felsefeci gibi değil, yaşamsal yönelimini dikkate alan bir centilmen gibi konuşur. Çağ açan eserler olan *Yöntem Üzerine Konuşma* ve *Meditasyonlar*, uzlaştırıcı bir tonda yazılmış, teolojik otoritelerin yanı sıra iyilikle tartışmaya dahil olan okuyucuya karşı da tavizlerle doludur.

Descartes hiçbir yerde bilgi anlamında insan hedeflerinin bütünselliğiyle ilişkiyi koparmaz. Yetenekli ve yenilikçi bir matematikçi olarak bu alanda ve bilim alanında keşfettiklerini diğerlerinden ayrı değil, doğal bilimin "olasılığının" felsefi açıklamasıyla bağlantılı olarak düşünür. İkincisi zaten matematiğin dünyaya uygulanmasıdır. Ancak bilimde uzmanlaşmış olmasına rağmen

Eliezer ve Rebecca, Nicolas Poussin, 1648, Louvre, Paris

Fransa'daki barok dönemin kültürel tarihinde Poussin'in tabloları genellikle Descartes'ın felsefesinin sanatsal karşılığını temsil eder. İkisinde de baskın özellikler açıklık, özgünlük ve rasyonelliktir. Geometrik bir planda olduğu gibi, hareketi görselleştirmek üzere bir detay bir diğeriyle bağlantılıdır. İzleyicinin öznel bilgisi de yansıtılmaktadır. Buradaki resimde, örneğin, sağ tarafta, üzerinde küre olan sütun ve soldaki yüksek bina simetri, büyüklük ve şekillerinin benzerliği vasıtasıyla eşleştirilmiştir. Bu, hayali alandaki birleşme noktasının perspektif etkisini azaltır. Derinlik izleyicinin algısında artar – vurgulanabilir, ancak etkiyi iyileştirmek için dikkatten kaçırılabilir de.

Descartes, felsefeden uzak değildir. "Tüm bilimler, ne kadar farklı amaçlara uygulanırsa uygulansın, her zaman tek ve aynı kalan insan bilgeliğinden başka bir şey değildir." Dolayısıyla felsefe artık dünyadaki tüm bilgiyi tartışmasız bir biçimde kapsayan bir şemsiye değildi, bizzat kendisinin bilimsel olması gerekiyordu. Descartes verimli felsefi ve bilimsel araştırmayı bir ağaç imgesiyle özetlemiştir (Bacon'ın daha önce yaptığı gibi): "ilk felsefe", metafizik, köktür; fizik gövde; dallar tıp, mekanik ve –ağacın tepesinde– etiktir; bu bilimlerin pratikteki uygulamaları ise meyvedir.

Bu imgeyi modern felsefenin kökeni olarak Descartes'ın çalışmasına atfetmek şüphesiz abartı olur, ancak kesinlikle yeni bir düşünme metodu ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu "Bilgi Ağacı" araştırılmamış önkoşullar olmaksızın belirtilebilecek metodolojik araştırmasından doğdu. Ve bu kendinden emin olmayı içeriyordu: Bilgi ve tecrübe teorisi "Ben"den, düşünce ve onun biçiminden ileri geliyordu; özne ve nesne birbirinden ayrılıyordu ve özne kesinliğin başlangıçtaki konumu olarak tanımlanıyordu. Bu, peşi sıra gelen felsefenin zeminini büyük oranda hazırladı; bu felsefe, bir buçuk yüzyıl sonra, yeni bir devrin başlangıcında, bilinçli kendine başvurmayı mutlak temeli yapmak konusunda daha da kapsamlı olacaktı.

Metodolojik Şüphe

Kendinden önceki pek çok Rönesans felsefecisi gibi Descartes da yazılı gelenekle olan bilimsel yakınlığı sağlam bilginin temeli olarak kabul etmekten memnun değildi. Yeni bir tecrübeyle bu geleneğin sürekli zenginleşmesi ya da modern deneylerle skolastik tartışma ve belirsizlik labirentinden çıkış yolu bulması da mümkün değildi. Yeni bir başlangıç, "tamamıyla ona ait olan topraklar üzerine inşa etmek" istiyordu.

Bu, bilgi anlamında yalnızca "görece" ilerleme sağlayabilecek olan hatalı kaynakların ortadan kaldırılmasından çok daha fazlasını gerektiriyordu. Bireysel bilimlerin yalnızca şahsi (bu nedenle göreceli) birincil prensiplerinden de fazlası gerekiyordu. İstediği şey, bir

felsefecinin hayali anlamında, Arkhimedes dayanak noktası, "koşulsuz" bir yeni başlangıçtı: "Bana bir dayanak noktası verin, dünyayı yerinden oynatayım. Kesinliği sarsılmaz olan en ufak bir şey dahi bulursam güzel şeylerin olacağını umuyorum" demişti Arkhimedes. Bu kesin dayanak noktasını bulmak için kesin olmayan her şey dışarıda tutulmuştu. Sistematik olarak bu yeni felsefeci "içsel özgürlükten faydalanır ve varoluşundan en ufak şüphe duyduğumuz herhangi bir şeyin var olamayacağını varsayar." Tek bir şeyi düşünüyor olması, bunun umutsuzluğun varoluşsal şüphesi olmadığını ortaya koyar. İster inanç ister eğilim olsun, antik dönem sofistlerini oyalayan da radikal şüphecilik değildi. Radikal şüphecilik cesurca (ve belki umutsuzlukla) şunu ifade ediyordu: Hiçbir şey yoktur ve eğer herhangi bir şey var olduysa kişi onunla ilgili konuşamamalıdır. Descartes son derece farklıydı. Onun şüpheciliği doğruluğun ve doğru ifadelerin prensipte mümkün olduğu ön varsayımında bulunuyordu. Onun şüphesi, bu tür ifadelerin temelinin keşfedilmesinin metodolojik bir deney olduğuydu. Bu nedenle ilk adım duyularla algılanan olgulara (ya da iddia edilen olgulara) ilişkin bu süreçteki yargılardan kurtulmaktı. Nihayetinde duyusal illüzyonlar vardı. Eğer bir kez kandırılırsak, şüpheci olmaya programlanırız. Bazen, her ne kadar hayali imgelerimiz bağımsız bir varoluşa sahip olmasa da gerçekliğin tüm renklerini hayal ederiz. Şüphe deneyinde, uyanık ya da ayık olduğumuzdan emin olsak da varsayımsal algılarımızın gerçeklikte bir karşılığı olmadığını varsayarak bu tecrübeyi genellemeliyiz.

O halde, şüphe alanına bırakılması gereken dış dünya hakkında sağlam yargılarda bulunulamaz. Daha derin düşündüğümüzde, kendi vücudumuzun şimdilik var olmayan dış dünyanın bir parçası olduğu da belirginleşir.

Yine de saf bir şekilde zihinde değerlendirilen ve şüphesiz zihinde oldukları gibi algılanan olgular da vardır. Matematiksel ilişkiler ve kanıtlar da bunlara dahildir. Dikdörtgenin bir köşegenle ikiye ayrıldığında ortaya iki eşit üçgen çıkması "olgusu", doğal olarak doğru kabul edilir. Bu –bu basit örnekte– yalnızca hemen anlaşılabilen bir durum değil, aynı zamanda kanıtlanabilir, dolayısıyla da herhangi bir şüpheyi manasız kılar. Ancak Descartes'a göre, bu tür geometrik-mantıksal ifadelerde algılanan şey "ideal" doğrudur. Ve hayali, her şeye gücü yeten "düzenbaz Tanrı" ya da kötü iblis bu tür bir gerçekliği bile yalana dönüştürebilir veya en azından halihazırda kanıtlanmış olana ilişkin hafızamızı oyuna getirebilir. Belki toplam hafızamız, bu nedenle bugüne kadarki varoluşumuz yalnızca hayal ürünüdür.

"Cogito, ergo sum"

Dört Filozof, Peter Paul Rubens, yaklaşık 1611, Palazzo Pitti, Floransa

Rubens kendini burada erkek kardeşi Philip, klasik dönem âlimi Justus Lipsius ve Jan van der Wouvere ile birlikte resmetmiştir. Lipsius mutlakçılığın en önemli teorisyeni, önemli bir âlim ve stoacı Seneca'nın eserlerinin yayıncısı olarak bilinir. 16. yüzyıl, cesaret, görev ve soğukkanlılık erdemlerini yayan yeni-stoacılığın yükselişine tanık olmuştur. Resim Rubens'in kendisinin yeni-stoacılığa olan bağlılığı ve 1606'da ölen Lipsius ve öğrencilerine olan saygısı olarak kabul edilir. Lipsius ders verirken resmedilirken, öğrencileri başka bir şeyle meşgul gibi görünmektedir. Bu onların zihinsel bağımsızlığının bir işareti olarak görülebilir çünkü onun teorilerini pratiğe dökmekle uğraşmaktadırlar.

Böylelikle nihayet kendi yargılarımızın nesnelliğinden şüphe ediyoruz ve bugüne kadarki hayal ettiğimiz tüm gerçekliğin var olmadığını düşünüyoruz. "Ama", işte belirleyici nokta geliyor, "bu, bu şeylerin hiçbir şey olduğunu düşünen ben olamaz. Çünkü düşündüğü sırada var olmayan bir düşünür çelişkilidir. Buna bağlı olarak da 'Düşünüyorum, öyleyse varım' (*cogito, er sum*) ifadesi, kendini herhangi bir sistemli felsefeciye sunması bakımından ilk ve varoluşu düşünceden ürettiği söylense bile, bu kesinlikle yanlıştır.

Cümle gerçekte şöyle okunmalıdır: "Ben" düşünüyorum, öyleyse "Ben" varım. Bu alıntılanan ifadenin Latincesine karşılık gelir: *cogito,* "Ben düşünüyorum" anlamına gelir. Eğer kişi zamiri *ego* eklenirse, bu belirli bir vurguyu işaret eder. Vurgu kendisini akla getirir; nihayetinde cümle, soruyu cevaplar: Benim düşündüğüm ya da algıladığım şey nedir? "Var olan bir şey,

İsveç Kraliçesi Kristina'nın Mahkemesi'nde Âlimlerin Toplanması (Descartes Bir Geometri Problemini Açıklarken), Pierre-Louis Dumesnil, Versailles Sarayı

Descartes, yaşamının son dört ayını İsviçre Kraliçesi Christina'dan sayısız davet aldıktan sonra Eylül 1649'da gittiği Stockholm'de geçirmiştir. Onu oraya götüren geminin kaptanı sonradan, yolcusunun denizcilikle ilgili bilgi ve yeteneklerine hayran olmuştur. Öğrenme potansiyeli son derece fazlaydı; Stockholm'de olduğu sürede tamamıyla farklı bir alandan faydalanmıştı. İlgi alanları genellikle edebi olan kraliçe, onu halihazırda zarif bir mektup yazıcı olarak biliyordu ve ondan (felsefi konuşmanın yanı sıra) Vestfalya Barışı ve kendi doğum gününü kutlamak üzere bir bale için bir opera yazmasını istiyordu. Daha fazla konuşma olmadan Descartes onun isteğini yerine getirmiş, "Barışın Doğuşu" isimli şiiri yazmıştır.

en kesin olanıdır." Felsefedeki en ünlü ifadelerden biri olan "Düşünüyorum, öyleyse varım" ifadesinin bağlam dışına çıkarılamayacağı görülebilir. Ayrı tutulduğunda, kişi cümleyi kaçınılmaz bir şekilde mantıksal bir sonucu işaret ettiği şeklinde okuyabilir. "Öyleyse"-nin belirleyici bir işlevi vardır: Ben "düşünüyorum", öyleyse ben "varım". Karşılığında kesinliği gösterilmesi gereken diğer cümleler olmadan böylesi bir sonuç mantıksal olarak anlamsız ve felsefi bir başlangıç noktası olarak faydasız olabilir. Ve bazen Descartes'in kötü bir ruh dahi olsa fikirlerimizin altında yatan şey, asla şüpheli değildir." Bu nedenle, tüm fikir dizisinin detaylı bir şekilde ortaya konduğu *Meditasyonlar* kitabında Descartes *cogito, ergo sum* yerine şöyle der: "'Düşünüyorum, öyleyse varım' cümlesi genellikle benim söylediğim ya da formüle ettiğim gibi ister istemez doğruydu." İlk kesin cümle, şimdi görüyoruz ki, temel önkoşullarla dolu birincil bir formül değildir, herhangi bir zamanda anlaşılabilecek olan, basit kesin bir doğruyu ifade eder. Belli bir doğru, Descartes'a göre, "açık

ve ayrı", kuşkusuz olan ve kendini kavrayışa olduğu gibi gösteren bir şeydir.

"Şüphe ediyorum, öyleyse varım." Descartes başka bir yerde, düşünce deneyinde ne olduğunu ifade etmek üzere bu formülü kullanır. "Ben"in doğal bir aktivitesi olan şüphe vasıtasıyla, düşünceden bağımsız olan tüm varoluş böylesi bir düşünceden ayrılmış olur. Yalnızca saf bilinçlilik alanı kalır ve dolayısıyla felsefeye yeni bir kavram sunulmuş olur. Daha önceden "bilinç" anlamında kullanılan *conscientia*, artık "bilinçliliği" ifade etmeye başlamıştır. Descartes'ın "düşünce"den kastının, birbirini takip eden bilinçlilik hallerinin kaydından fazlası olduğunu da eklemek gerekir. "Ben düşünen bir şeyim (*res cogitans*)" diye yazmıştır ve *res cogitans* formunda, temel bir şey, görünmez bir "madde" ortaya çıkmıştır.

Tanrı'nın Gerçekliği

Cogito'sunun belirgin doğruluğuyla Descartes gayret ettiği Arkhimedesçi dayanak noktasına ulaştı mı? Başlangıç kesinlikle yapıldı, ancak "dünyayı yerinden oynatmak" henüz mümkün değildi. "Ben" kendi içinde kısıtlandığı ve "düşünen şeyden", *res cogitans*, ayrı olduğu için henüz bilinen bir şey yoktu.

Doğrusu, Descartes ilk kesinlikle birlikte doğruluğun ilk ölçütünün de farkına varmıştı: Her şey doğru olmalıdır, ki bu, "Düşünüyorum, öyleyse varım" ile aynı açıklık ve özgünlükle bilinebilir bir şeydir. Buna matematiksel kanıtlar ya da "Hiçbir şey hiçten doğmaz" gibi cümleler de dahildir. Ancak ölçüt, başlamak adına, son derece kısıtlı kalmıştır, çünkü aldatıcı kötü iblis olasılığını ortadan kaldıramamıştır. Bunu ele almak için *cogito* dışında, "dış" düşüncede var olan bir şeyi şüphesiz bir doğru haline getirebilecek ayrı bir ideaya ihtiyacı vardı.

Descartes'a göre Tanrı ideası bu koşulları karşılıyordu, çünkü bu idea hayal gücünden kaynaklanıyordu. Her şeye gücü yetmesi ve sonsuz olması bizim kendimizde halihazırda bulabileceğimiz şeyler değildir ya da başka idealardan inşa edilemez. Descartes burada daha eski felsefenin izinden gider: Her bir ideanın bir nedeni olmalıdır, dolayısıyla en azından idea olarak düşünülen gerçeklik kadar gerçekliğe sahip olması gerekir. Bu nedenle bu Tanrı ideasının altında yatan bir Tanrı gerçekten olmalıdır. Ya da başka bir şekilde ifade edelim: Tanrı ideamız, onun her bir hayal edilebilir, pozitif, yani kısıtlanmayan, özelliğine atfedilebilir. Varoluşun da bu pozitif özelliklerden biri olarak görülmesi gerekir. Bu nedenle Tanrı vardır.

"Tanrı'nın varoluşunun bu kanıtları" bugün kulağa tabii ki çok tuhaf geliyor. Her ne olursa olsun, tartışma hâlâ düşünen "Ben" temellidir: "Kanıtın tüm gücü, eğer Tanrı gerçekten yoksa, olduğum gibi var olmayı imkânsız kabul ettiğim gerçeğinde, yani içimdeki Tanrı düşüncesinde, yatar." Tanrı bütün muhtemel mükemmelliğe sahiptir ancak hiç hataya sahip değildir. Bunu yeterince açık bir şekilde Tanrı'nın aldatamayacağı, çünkü yalanların ve aldatmaların hatalardan kaynaklandığı aşikâr olduğu takip eder.

Benedictus Spinoza

Tümüyle Teklik ve Katılım

"Bir kişi felsefe yapmaya başladığında, öncelikle Spinozacı olmalı. Ruh tek töz eterinde yıkanmalıdır" dedi Hegel

Delft Manzarası, Jan Vermeer van Delft, Mauritshuis, Lahey

Ressam Vermeer ve filozof Spinoza 1632'de Hollanda'da doğdu. Vermeer hayatını Delft'te, Spinoza ise Amsterdam ve Lahey'de geçirdi. Cesur bir iddia da olsa iki adam arasındaki bu dıştan gelen ilişkinin yanı sıra, eserlerinde içten gelen bir ilişki de vardır. Vermeer'in resimleri her şeyin bir olduğuna ilişkin öz ideasının çok etkili bir illüstrasyonunu verir: Resimlerindeki alanlar, böyle bir mekânın karşısında saydam şekilde karşımıza çıkar ve ışık, aydınlattığından esas itibariyle farklı görünmüyor. *Determinatio est negatio*, der Spinoza, "belirleme olumsuzlamadır." Her kavram diğer kavramlardan farklı olmasıyla, "olmadığı şeyle" belirlenir. Bu nedenle şeylerin bütünlüğü içinde olduğu yerin erdemiyle farklı bir biçim alır; bütün, parçadan önce gelir. Aynı şekilde, Vermeer'in çizdiği şeyler de hazır modüllerden oluşturulmamış, daha ziyade resmin bütünselliğinden aydınlığa kavuşmuş gibi görünürken, boyalı ışık noktaları maddesel anlamlarını yalnızca bir bütün olarak resimden sağlarlar.

felsefe tarihi üzerine verdiği derslerde. Bu tuhaf bir talepti, belli bir yere kadar kişi Spinoza hakkında hiçbir şey duymamış olsa dahi muhtemel soru üzerine felsefi düşünceler geliştirebiliyordu. Hegel buna katılırdı, çünkü bu ifade gerçekte bu anlama gelmiyordu. Açıklama için yine de öncelikle "tek töz" hakkında bir şeyler söylememiz gerekir. Bu, Spinoza'nın temel tezine işaret etmektedir. Tezi, düşünce ve mekânsal kapsam şeklinde iki töz olarak ayıran Descartes'a eleştirel bir karşıtlıkla formüle etmiştir. Üçüncü –başlangıçtaki ve yaratıcı– töz Tanrı'ydı. Spinoza'ya göre, aksine, düşünce ve kapsam farklı tözler değillerdi. Descartes'ın bilinçlilik dünyasını maddesel doğanın fiziksel dünyasından ayırmasına karşı çıkmıyordu. Ancak ona göre düşünce ve kapsam bir ve tek tözün iki özelliğinden başka bir şey değildi: Tanrı ya da ünlü tespitte olduğu gibi, "Tanrı ya da doğa". Spinoza şu şekilde de tanımlamıştır: Düşünce ve kapsam tek bir tözün yalnızca "ifadeleridir." Bu, "bir"in kendi içinde farklılaştığını ve böylelikle açıklamasını farklı yollardan bulduğunu belirginleştirir.

Ama şimdi Hegel'in felsefeye her girişin belli bir anlamda Spinozacı olduğuna ilişkin ifadesine dönelim. Bu, "tüm"ün özel bir bakış açısıdır. Günlük planlama ve hareket bireysel amaçlara ve şeylere dönüktür. Ancak günlük yaşamın şeyle doğrudan ilişkili olmasından, deyim yerindeyse, bir adım geride durup dışarıdan bakarak kurtulabiliriz. "Zihin, bu veya şuna bakmak üzere dışarıdan yönlendirildiğinde –yani şeylerle şans eseri karşılaştığında– yalnızca bilginin karmaşık gücüne sahiptir." Akılsa, tam tersine, "içsel olarak benzerlikleri, farklılıkları ve zıtlıkları anlamak üzere yönlendirildiğinde –yani çeşitli şeylere bir seferde baktığında–",

"açık ve farklı bir biçimde" (Spinoza bu sözcükleri Descartes'tan alır) bilir.

Felsefe şüphesiz, yansımanın var olduğunu varsayar, ancak aynı zamanda her bilimin ve aslında çözmeye yönelik her bir basit zihinsel aktivitenin de varoluşuna dayanır. Ama bu örtüşen bakış açılarının basitçe düşünülmesi bile "bugüne dek doğruyu kavradığı kabul edilen her şeyin özümsendiği" Mutlak olana, Tek olana bir adım yaklaşmayı içerir (Hegel). Ancak burada "özümsenen" böyle bir doğruluk değil, genellikle şeylerin kendilerini bize sunduğu uygun kapsamdır. Spinoza'ya göre, her doğru düşünce Tanrı'daki düşüncedir. Tanrı'yı düşünmekse Tanrı'nın gerekliliğini düşünmek ve kendini bunun bir parçası olarak anlamaktır. Bu noktada düşünce ve varoluş birdir (daha sonra Hegel ve çağdaşları için felsefenin başlangıç noktalarından biri olmuştur). Anlaşılan sonsuz tek tözde, hiçbir amaç yoktur, her şey sonsuz mantıksal gereklilikten dışarı yayılır.

Ancak bunu anlamak Spinoza'nın felsefesinin temel hedefidir. Kişisel kavrayışlar bile, belirttiğimiz gibi, önemlidir. İnsan doğru bilgiyi elde ederek gerçekte haberdar olmadığı varoluştan pay alır.

Bu kesinlikle, bir şekilde tarihi olmayacak bir tecrübe türü olsa da yalnızca Spinoza'nın sistemi içinde anlaşılabilen, tamamıyla yabancı olmayan bir şeydir. Kimi zaman, örneğin, şeylerin bir arada bulunduğunu keşfedip anladığımızda bizim bireyselliğimizin üzerinde bir "doğruya" göre hareket ettiğimiz, kesinlikle her şeyin bağlantılı olduğu bir "doğru" olduğu hissine kapılmıyor muyuz? Ayrıca "her şeyin bir olduğu" sevinç ya da depresyon durumları da vardır. Bu, Hegel'in canlı "tek töz ateşinde yıkanan ruh" imgesiyle kastettiği şeydir. Eğer Spinozacılık böyle anlaşılıyorsa, Hegel'in iddiası başta göründüğünden daha az nesnel ve tek taraflıdır.

Gottfried Wilhelm Liebniz

Dünyanın Yapısı

Ölümünden bir yıl önce Spinoza kendine güvenen, bilgili bir ziyaretçi kabul etti. O zamanlar otuz yaşında olan Leibniz, Newton'ın çevresiyle iletişim halinde olduğu Londra üzerinden Paris'ten, gelecekteki evi ve çalışma yeri olan Hannover'a giderken Lahey'de mola vermişti. İki filozofun ne denli birbirlerini onayladıklarını bilmiyoruz; Leibniz, Spinoza'nın felsefesi üzerine sonradan yalnızca olumsuz yorum yaptı, ama aslında Spinoza'nın felsefesinin kendi felsefesiyle pek çok ortak noktası vardı.

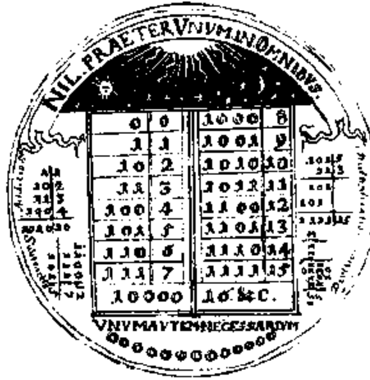
Leibniz de hâlâ kısmen skolastik, kısmen Kartezyen olan, belirli temel kişisel yaklaşımlarla matematiksel açıdan dış etkilere kapalı kavramları bir araya getiren metafiziksel bir sistem kurmuştur. Spinoza gibi Leibniz

Johann Wolfgang von Goethe, Georg Melchior Kraus, 1775-76, Klassik Stiftung Weimar

Ölümünden ve *Etika*'nın yayımlanmasından sonra defalarca Spinoza'nın ateist olduğu iddia edildi; tanrısı maddi dünya canavarı olarak kabaca yanlış aktarıldı. Spinozacı rasyonalizm, sıklıkla eleştirilen düşünüre hayranlık besleyen Alman filozof Friedrich Heinrich Jacobi'nin kitabında1785'te çok daha akıllıca bir eleştiriyle karşı karşıya kalmıştı. Özellikle Jacobi'nin arkadaşı Goethe kendisini Spinoza'ya eğiliminde desteklemişti. Spinoza'da, deyim yerindeyse, amaçlar ve nihai hedeflerle hiçbir ilgisi olmayan sonsuz kutsal düzenin canlandırıcı sakinliğini bulmuştu. Goethe'ye göre, kendi alanıyla doğrudan bir ilişki söz konusuydu: "Doğa ve sanat amaçlarla ilgilenemeyecek kadar iyi, zaten ilgilenmelerine de gerek yok."

Leibniz tarafından yapılan Madalyon Tasarımı, 1697-1698, Niedersächsische Landesbibliothek, Hannover

Leibniz yalnızca iki işareti (mesela 0 ve 1) kullanan ikili sistemi keşfetmesinin yanı sıra bu sistemin kullanılabileceği hesap makinesini de geliştirdi. İllüstrasyondaki çizim, sistemi ve temel aritmetik işlemleri nasıl yaptığını gösteriyor; resimdeki, "buluş"tan etkilenen Dük Rudolf August of Wolfenbüttel için hazırlanmış bir madalyon tasarımı. İnsan kendini, aslında işlemler için tüm dünyaları sentezlemek üzere ikili sistem ve ikili rakamları (ya da bitleri) kullanan bugünün bilgisayarlarını düşünmekten alamıyor. Leibniz şöyle demişti: "Tanrı hesapladığı ve düşünceyi uyguladığında, sonuç dünyadır." Madalyonda Leibniz basit bir farklılıktan doğan karmaşık yaratım kavramından bilinçli olarak faydalanmaktadır. Başlık şöyle okunur (0 ve 1'e ya da Tanrı'ya referansla): "Sadece Tümdeki Birlik". Düşünce yaratımın ilk aşaması olan ve halihazırda tüm zenginliğini içinde barındıran açık ve koyu arasındaki basit tezatlıkla resmedilmiştir.

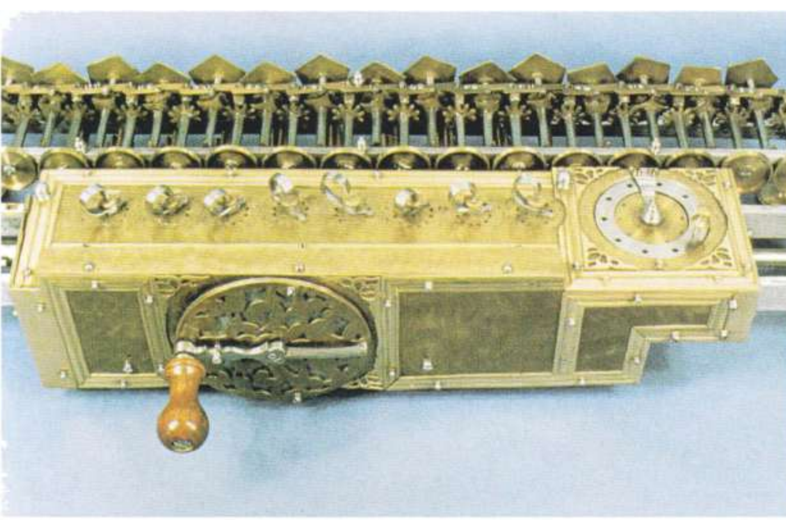
de bireysel olanın bütünle evrensel uzlaşısına açıklama getirmeye çalışmıştır. Spinoza gibi, Descartes'ın tözlerin düalizmi –düşünce ve beden– kavramını reddetmiştir. Spinoza'nın tözünü monad dediği ve Spinoza'nın tek tözü gibi, (en üst monad olan Tanrı'dan farklı olarak) sonsuz, kendi nedeni olmayan ancak yaratılmış olan bireysel tözlerin sonsuzluğuna ayrıştırmıştır. Tözün (ya da tözlerin) doğasından ister istemez sonsuz ardışıklığı ya da tam olarak aynı şekildeki çeşitliliği izler – hem Leibniz hem de Spinoza aynı geometrik şeklin doğası sonucu sahip olduğu düzenli özellikleri (örneğin üçgenin iç açılarının toplamının 180° olduğu tanımlaması, açılarının açıortaylarının tek bir noktada birleşmesi, vs.) metaforunu kullanır.

Ancak Leibniz'in metafiziği bilimle, Spinoza'nın metafiziğinden çok daha yakın bir etkileşim halindedir. Aynı zamanda Leibniz'in, Descartes gibi, mantıksal olarak doğru olan ve aynı zamanda gerçeklikle bağlantılı prensipten başladığı söylenebilir. Bu, Descartes'ın *cogito*'yu anlama biçimidir. Leibniz kendi Arkhimedesçi dayanak noktasını "doğruların genel doğasında" aramıştır. Doğrunun mantığı ve tanımı onun için merkezi bir rol oynamıştır.

Yaşama Gücü

17. yüzyıldan beri bireysel bilimler o kadar özelleşmişti ki artık hiç kimse uygun bir bakış açısı elde edemiyor ya da aynı anda farklı disiplinlerde iyi, yaratıcı ve aktif olamıyordu. Leibniz yine de tamamıyla evrensel bir öğreti geliştirmeyi başarmıştı. Çağının matematik, mantık, dilbilim, teknoloji ve tabii ki felsefesine en üst seviyede katkıda bulunabilmişti.

Yaşlı bir adamken, gençliğinde tüm teorik dünyanın ona açık olduğunu yazmıştı. "Hatırlıyorum da on beş yaşındayken Leipzig yakınlarında Rosenthal isimli bir ormanda maddi biçimleri devam ettirip ettirmemem gerektiği konusunda düşünerek yürüyordum. Sonunda mekanik teori üstün geldi ve beni matematik üzerinde çalışmaya yönlendirdi." Matematik ve felsefenin alanlarının iç içe geçip birbirini zenginleştirdiği nadir insanlardan biriydi. Genel ve uygulaması görece kolay olan çığır açan buluşu sonsuz küçükler hesabını klasik döneme kadar uzanan sayısız yaklaşım izledi. Bunlar Leibniz'i doğrudan doğaya karşı yeni bir bakış açısına, "doğanın asla şansını denemediği" "devamlılık kanununa" yönlendirdi. Eğrinin sonsuz küçük kısmının, aynı zamanda doğrunun bir parçası, yani eğrinin tanjantı olarak kabul edilmesi gibi, daha önceden polar kavramlar olarak kabul edilen belirli bilimsel nicelikler de sınır değerler olarak kabul edilebilir. Kalanı, örneğin, hareketin karşıtı olarak varoluş düzeyinde değil, en az hareketin olduğu olağanüstü bir durum olarak belirtilir. Metafor dilinde, bu sürekli

Leibniz'in Hesap Makinesi, Niedersächsische Landesbibliothek, Hannover

Evrensel bir âlim olan Leibniz fizik, matematik, dilbilim ve felsefe alanlarında çok sayıda ve çeşitli çalışmalar yapmıştır. Büyük Friedrich onun hakkında şöyle demişti: "O kendi içinde bir akademi." Matematik alanındaki en önemli çalışmalarından biri diferansiyel hesabıydı. Ayrıca (Blaise Pascal tarafından icat edilen) var olan hesap makinelerinden farklı olarak çarpma ve bölme işlemlerini yapabilen hesap makinesini geliştirdi. Aritmetiğin dört temel işlemini gerçekleştirebilen bu makine, bugün mühendisliğin pek çok alanında kullanılan ölçekli silindirlerin kullanıldığı bir yapı üzerine kuruluydu. Leibniz yaşamı boyunca makinesini mükemmelleştirmek için çalıştı. Bu onun en önemli teknik keşiflerinden biri olmakla birlikte 20. yüzyılın mekanik hesap makinelerinin de temelini oluşturur.

geçişlerin devamlılığı dinamik olarak beslenen bir alanı ya da gerçekten de sadece kendi dinamik etkileriyle gelişen bir ortamı doldurur. Bu Kartezyen fiziğin gözler önüne serildiği, saf geometrik bir kapsam değil, Leibniz'e göre cisimler arasındaki anlaşılmazlık ve etkileşimin açıklanmasına imkân vermeyen bir alandır. Leibniz'e göre, hareket hakkında gerçek olmayan bir şey tamamıyla geometrik terimlerle açıklanmıştır – nihayetinde, etkileşimin altında yatan etkileşimdir. "Kesin konuşmak gerekirse, hareket, ortak hiçbir parçası olmadığı ve buna bağlı olarak da asla bir bütün olarak var olamadığından, hiçbir zaman zamandan daha fazla gerçek bir varoluşa sahip olmadı. Bu nedenle gücü ve değişim çabasıyla tanımlanan süreksiz durumun gerçekliği dışında hiçbir şey gerçek değildir. Dolayısıyla geometri ya da kapsam nesnesi dışında maddi doğada var olan her şeyi kapsar."

Descartes'ın geometri (ya da "molekül") fiziği aslında gücün herhangi bir konseptiyle idare etmiyor, yardımıyla özdeklerin hareketinin karşılaştırılabileceği "hareket niceliğini" ve hepsinden öte hesaplanabilir haldeki hareketin transferini kullanıyordu. Bu hareket niceliği varlığın kütlesinin ve hızının *(mv)* ürünüydü; bugünün terminolojisindeki ismiyle momentti. Descartes evrendeki tüm varlıkların momentlerinin toplamının değişmez olduğunu varsaymıştı.

Kartezyenler, kuvvetten bahsederken, onun momentle orantılı olduğu düşünülürdü. Burada, Leibniz bir çelişki keşfetmişti. Serbest bırakıldıktan sonra aynı yüksekliğe geri dönen sürtünmesiz sarkaca benzer şekilde, düşen bir varlık da, düşüşünün her noktasında bu noktadan başlangıç noktasına geri çıkmak için ihtiyacı olan gücü (bugün kinetik [=hareket] diye adlandırabiliriz) elde eder. Bu, her biri farklı bir yükseklikten düşen, farklı kütlelerdeki varlıkların, birbiriyle eş kuvvetler anlamında ilişkilendirilebileceği anlamına gelir. Leibniz'in "ölü kuvvet" dediği moment *mv* iken; mv^2, evrendeki bütünlüğü değişmeyen "yaşam kuvvetidir." Kuvvet-

Spiral Merdivenli Odadaki Âlim, Rembrandt imzalı tablo, yaklaşık 1632, Louvre, Paris

Âlimin resimdeki –içinde oturduğu oda-dış dünyası, bir aura gibi iç dünyasının bir uzantısı ve yansıması gibi görünüyor. Rönesans'ın, örneğin Dürer'in düşünceli *Melankoli*'sini yerleştirdiği çizgilere yapılan vurguyla birlikte perspektif alanı, resmedilen ışıkla birlikte işlev gören derinlik illüzyonuna dönüştürmüştür. Parlak gün ışığı dalgası ve en sağdaki şömineden gelen ateşin cılız pırıltısı sırasıyla âlimin *vita contemplativa*'sıyla ve ateşi karıştıran, zar zor görülebilen kadının *vita activa*'sıyla tezat oluşturur. Rembrandt'ın mekân temsili Leibniz'in kuvvetlerin dinamik gelişimi ve devamlı zamansal dönüşümleriyle ilgili mekân kavramına benzer. Ancak aynı zamanda çağdaşı Henry More'un tezlerini de anımsatır. More mekânı tinselci bir açıdan, sonsuz boş bir süreklilik ve aynı zamanda saf, (yaratılışın) sürmekte olan eylem(i) olarak tanımlar ve bunu Tanrı ile özdeşleştirir.

lerin korunması varsayımı tüm etkinin tüm nedene karşılık gelmesine ilişkin –ampirik değil, "metafiziksel" olan– önkoşulla eşdeğerdir. Diğer bir deyişle, hiçbir şey ortadan kaybolmaz.

Bu yaşama gücü, göreceli ve ölçümlenmesine göre göreceli olan diğer tüm bedenlere uygulanabilecek olan hıza kıyasla çok daha açık bir biçimde atfedilebilir, deyim yerindeyse onunla daha benzerdir. Yaşama gücü sonuç için potansiyeli işaret eder ve bedenin herhangi bir anlık durumunun sonraki durumlarını "içerdiği" anlamına gelir.

Leibniz'in Monadizmi

Leibniz töz teorisini de dünyanın metafiziksel sistemini de bir taraftan mantığının merkez noktaları, diğer taraftan da fiziğinin üzerine kurar. Monadlar (Yunancada "birim" anlamındaki *monas*'tan gelir) kuvvetin nokta benzeri merkezleridir; tanımı, yani "bütünsel varlık", geçtikleri tüm süreçleri kapsar. Bireyin tüm tanımlarını kapsayan ve bu nedenle sonsuz olan bütünsel varlık kavramına yalnızca Tanrı'nın sahip olduğu doğrudur. O, başlangıçtaki monaddır, yani evreni oluşturan sonsuz sayıdaki monadların yaratıcısıdır. Hepsi bireysel tözlerdir; Tanrı gibi, onlar da ruhlardır; ancak Tanrı'dan farklı olarak bedenleri vardır.

Descartes'ın teorisiyle karşıtlığı aşikâr. Son kısımda belirtildiği gibi, Leibniz töz olarak geometrik kapsamı devam ettirmedi. Ona göre, fiziksel dünyaya bireysel enerjiler yayılmıştır. Yine de Leibniz'in beden ve ruh düalizmini ortadan kaldırmayı nasıl başardığını kavramak kolay değildir. Çünkü monadlar, bizim dediğimiz gibi ruh, ruhsal varlıklardır ve uzamsal anlamda hayal edilemez, hatta varlıktaki belirli bir nokta olarak konumlandırılamazlar. O halde bağlantıyı nasıl oluşturabiliriz? Şimdi, son tahlilde, Leibniz'e göre varlıklar gerçek değil, monadların gerçek-

liğine dayalı olgulardır. Kendi gerçeklikleri algılarda ve düşüncelerde, başka bir deyişle ruhlardadır. Bizler bilinçli ruhlar olduğumuz için uzay ve varlıklar "bizim için" kesinlikle gerçektir. Ancak "kendiliğinden" var olduklarını söyleyemeyiz.

Bizim için var olduğu düşünülürse doğadan başlayıp varlık ve ruhların birebir evrensel benzerliğinden, "bütünsel varlıktan" bahsedersek daha kolay olur. Bu benzerlik basitçe bizim ayrı bireysel şeyler ya da organizmalar olarak bildiğimiz şeylerin şekillendirilmiş monadlar olduğunu ifade etmez. Sürekli tüm maddi dünyaya, nedensiz seçilmiş sınırlamalara bağlantısız biçimde uygulanır. "Dünyanın yaratıcısı bu kutsal ve mükemmel hünerini sergilemiştir, çünkü maddenin her parçası sonsuz olarak bölünebilmesinin yanı sıra sonsuz olarak parçalara ayrılabilir ve bu parçaların her birinin kendi hareketi vardır. Buradan, maddenin en küçük parçasında yaratıkların, canlı organizmaların, hayvanların, *entelekheia*'ların, ruhların dünyasının olduğu görülebilir. Doğanın her parçası bitkilerle dolu bir bahçe, balıklarla dolu bir havuz olarak değerlendirilebilir. Ama bitkinin her dalı, hayvanın her organı, suyunun her bir damlası yine böylesi bir bahçe ya da havuzdur." Monadlar yine de bir hiyerarşi kurarlar. Bu nedenle, tıpkı Tanrı'nın "ruhların ilahi konumdaki hükümdarı" olması gibi, organizmalarda, özellikle hayvanlar ve insanlarda, baskın monad, genel anlamda bildiğimiz haliyle ruh, vardır. İnsan ruhunun melekeleri arasında algı, algı farkındalığı ve algıdaki yansıma ("anlama") vardır. "Daha düşük" monadlarda ikinci yoktur ama farklılık aşamalıdır; çünkü her birinde algı vardır. Bu yine de o kadar minimum düzeyde olabilir ki kişi pratikte hiçbir şey ifade etmeyen "bilinçsiz" algıdan bahsedebilir. "Bilinçsiz" algılar aynı zamanda insan ruhunda meydana gelir; örneğin, sessiz gürültüler yüksek sesli gürültüler tarafından bastırıldığında. Bütün gürültünün bir parçası olmaya devam etseler de artık ayırt edilemezler. Leibniz'e göre, "bastırılan gürültünün" miktarı algıda, son derece fazladır. Çünkü monadlar onları çevreleyen ve onlara dokunan şeylerin yanı sıra "herhangi bir diğer monaddaki herhangi bir değişikliği" de algılarlar; diğer bir deyişle, evrende meydana gelen her şeyi algılarlar. Her basit töz "dünyanın yaşayan bir aynasıdır".

Ama şöyle de bir durum var: "Monadların herhangi bir şeyin içeri girdiğini ya da dışarı çıktığını görebilecekleri pencereleri yoktur." Leibniz algıyı, duyuları etkileyen bağımsız bir haki-

Leibniz İki Yaprağın Tümüyle Aynı Olamayacağını Açıklarken, bakır levha gravürü, renk eklenmiştir, 1796

Bir rasyonalist olarak Leibniz dünyanın sonuç olarak rasyonalist prensipler üzerine kurulu ve akıl vasıtasıyla açıklanabilir ve bilinebilir olduğu düşüncesindeydi. Bu nedenle metafiziğini birkaç prensipten geliştirmiştir. Bunlardan en önemlisi nitelikli akıldır (her şey varoluşu nedeniyle nitelikli akla sahiptir) ve çelişki prensibidir (hiçbir şey hem var olan hem de var olmayan olamaz). Nitelikli akıl prensibi, tüm doğruların analitik ifadelerle açıklanacağı epistemolojik görüşle ilişkilidir. Eğer bir şey doğru bir şekilde belirli bir niteliğe atanırsa, bu durumda bu nitelik halihazırda şey kavramının kapsamında bulunur. Soyut kavramların aksine, her şey ya da her yaşayan birey daimi olarak sonsuz sayıda nitelikle tanımlanabilir. Bu da "ayırt edilemez olanın kimliği prensibini" doğurur. Eğer iki şey tümüyle aynıysa, iki şey değil, tek bir aynı şey olmalıdır. Bu, buradaki illüstrasyonun işaret ettiği noktadır: Leibniz ağacın dallarının, tüm benzerliklerine karşın her birinin kendisinin var olduğunu, birebir aynı olamayacaklarını gösteriyor.

Sanat ve Bilim Akademisi, Sebastian Le Clerc, bakır levha gravürü, 17. yüzyıl, British Museum, Londra

Le Clerc yalnızca bir gravürcü değil, aynı zamanda matematik ve fizikçiydi. Burada ideal akademinin güçlü bir genel görünümünü resmetmiştir. Eserde, Raffaello'nun *Atina Okulu*'na bazı göndermeler yok değildir (bkz. sayfa 12). Alet ve cihazların çoğu, prenslerin ve âlimlerin (ve akademilerin de) nadir bulunan antik yapıtlar, ölçme aletleri, bilimsel tanıtım malzemeleri ve diğer şeyleri topladığı sanat çevrelerinin icatlarını ve değerli eşyalarını anımsatmaktadır. Figürler klasik dönem kıyafetleri giymişler, onların genellikle fantastik görünümü, 17. ve 18. yüzyıl tablolarında tasvir edilen hazine avcılarını andırıyor. Burada bilim, kâhinler de resmedildiği için, büyüyle eşleştirilmiştir. Bunun dışında, perspektif, geometri, astronomi, müzik, anatomi, optik ve fiziğin çeşitli alanlarında çalışmalar devam ettirilmektedir. Fransız Sanat Akademisi, Fransız Bilimler Akademisi ve Locke ve Newton'ın okulu olan Royal Society of London gibi pek çok önemli akademi gerçekte 17. yüzyılda kurulmuştur. Bu kurumların aynı zamanda ekonomik bir amacı da vardı: Bir yandan önemli ihracatların kalitesinin geliştirilmesi beklenirken, diğer yandan da biliminsanlarının endüstriyel anlamda kullanılabilir icatlar üretmesi bekleniyordu.

katten kaynaklanan psikolojik bir kesinliğin işlenmesi hissi olarak anlamaz. Onun için beden ve ruhun arasında gerçek bir etkileşim de yoktur. Algılar basitçe monadların değişen biçimidir. Leibniz tüm yaratılışın (sürekli) bir değişim halinde olduğunu varsaymıştır. Bu değişimin şekli, algıların değişkenliği, monadların mücadelesinin ve gücünün ifadesidir; tözlerin tekliğindeki çokluktur; her birinin özelliğini ve biricikliğini de gösteren budur. Bu değişkenliğin her anı algıların çokluğundan meydana gelir, yine de bunların hepsi bilinçli değildir. "Ruh belirgin bir biçimde ondan önce yapılmış olanı yalnızca kendi içinde okuyabilir; içinde katlanmış bulunanı aniden açamaz, çünkü bu katlanma sonsuzluğa kadar uzanır." Monadların penceresiz doğasına rağmen algıları kendi dünyaya bakış açılarını, daha önce de dediğimiz gibi, diğer monadların durumunu temsil eder. Leibniz'e göre bu mümkündü, çünkü Tanrı, daha önceden yaratılmış bir ahenkle, tüm bu algılarca kavranan tüm biçimleri birbirine uydurmuştu. Fenomen dünyası, maddi dünya ve kavranabilir doğa, her monadın monadlar evreniyle olan ilişkisinde vücut buluyordu. Bu nedenle önceden yaratılmış ahenk algının ve fiziksel hareketin, diğer bir deyişle bireyin zihinsel ve fiziksel yanlarının, uyumlu hale gelmesine de işaret ediyordu.

Mümkün Dünyaların En İyisi

Leibniz'e göre, biz "mümkün dünyaların en iyisinde" yaşıyoruz. Bu tez, pozitif olanı, özerk kötüyü ve dünyadaki sefaleti yaratan Tanrı'yı aklama nedenleri anlamında *Théodicée*'sinin (Yunancada "tanrı" anlamına gelen *theos* ve "adalet" anlamına gelen *dicée* sözcüğünden) temasıdır. *Théodicée* sözcüğü genel anlamda Tanrı'yı aklama tartışmaları için Leibniz'den beri kullanılmaktadır, ancak arkasındaki düşünce çok daha eskiye dayanır. *Théodicée*'lerin çoğu kötüyü negatif terimlerle açıklar; diğer bir deyişle kötü, iyinin kaza eseri yokluğudur ve herhangi bir özerk varoluşa sahip değildir. Yine de Leibniz'in tezleri karşıtlık ve aslında büyük öfke uyandırmaktı, hâlâ da böyle. Voltaire bu tezleri, kahramanı –iflah olmaz bir optimist,

danışman doktoru Doktor Pangloss'un (Leibniz'in karikatürü) yargılarına körü körüne inanan– tahrip edici darbeler silsilesini içtenlikle karşılayıp yüceltme yoluna giden *Candide* isimli romanında hicveder. *Théodicée*'de Leibniz dünyevi ilişkilerdeki iyi ve kötü arasında zaman zaman bağdaştırıcı bir denge yaratır. Hiç şüphe yok ki Voltaire'in bu saldırısı tamamıyla haklıdır. Ancak bu, önkoşulların minimumunun (örneğin doğa kanunları) en fazla çeşitliliği ortaya çıkarttığını varsayan "en iyi prensibinin" merkezi değildir. Varoluşun tümü gerçek varoluşta sadece mümkün olan varoluşların optimum düzeyde yerine getirilmesini temsil eder. Kuvvetin merkezi olarak hiçbir bireysel monad kuvvetini özgür biçimde ortaya çıkaramaz, ancak diğer karşıt kuvvetlerle birlikte bunu gerçekleştirebilir. En İyi Prensibi bu nedenle yüksek derece "zıtlıklar ahengi" anlamına gelir, yani olasılıkların uyumluluğu ya da bireysel kuvvetlerin eğilimidir. Bu karşılıklı etkileşimde evrensel uyum bilinir hale gelir.

Leibniz'in tanrısı, Spinoza'nınkinden farklı olarak, ne dünyadır ne de onu kendi varlığından kaynaklanan gereklilik gereği meydana getirmiştir. Daha ziyade kendi özgür iradesiyle yaratmıştır; bu nedenle de daha farklı olabilir. Bunun içindir ki mümkün olmayan dünyaların sonsuz manasızlığı, işe yaramayacak dünyalar dikkate alındığında, "mümkün" dünyaların algılanabilir çokluğunun en iyisidir. Eğer yaratılışın uyumlu mükemmelliği bu nedenle en uygun olansa, bu yine de göreceli ve kesin olmayan anlamda doğrudur. Sonu olan dünyada yaratılmış hatalar inkâr edilmez.

AMPİRİZM

John Locke

İnsan Anlayışı

Leibniz'in tezleri çoğu zaman kısa incelemeler ya da sadece taslaklar halinde muhafaza edilmişti. Yine de bize, çağdaşı John Locke'un temel eseri olan ve uzun, diyalog formunda yazılmış eleştirisi *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*'yi bırakmıştır.

Leibniz'in *Nouveaux essais sur l'entendement humain* [İnsan Âkilesi Hakkında Yeni Deneyişler] isimli eseri, okuyucuya, rasyonalizm ve ampirizmin karşılaşmasında ön sıradan koltuk verir (bu karşıtlık için ayrıca "Rasyonalizm"in ilk iki bölümüne de bakınız). Yine de iki tarafında da iyi bir anlayış dayanağı olduğunu söylemeliyiz, çünkü Locke rasyonalist ampiristti. Bu ne anlama gelir? Leibniz, ampirik duruşun şu ilkesini alıntılar: "Önce duyularda olmayan bir şey anlayışta da olamaz." Leibniz şunu da ekler: "Anlayışın kendisi hariç." Locke bile bu eklemeye tam anlamıyla karşı çıkamaz. O, anlayış,

Candide, Voltaire (1758), 3. Bölüm'deki illüstrasyon, Pierre Charles Baquoy imzalı bakır levha gravürü, 1787

Leibniz gerçek dünyanın "mümkün olan en iyi dünya" olduğu görüşünü savunuyordu. Bu düşünce onun akla olumlu bakışıydı. Özgür insan aklının ona iyi olduğunu söylediği şeyden yana karar verir. Voltaire bu yargıdan şüphe duymuş ve bu konuyu *Candide ya da İyimserlik Üzerine* isimli romanında hicvetmiştir. Dünyanın iyiliğine inanan kahraman peş peşe talihsizlikler yaşar. Lizbon'daki depreme yakalanır (burada resmedilen), korsanların eline düşer ve güç arzusu, zalimlik, korkaklık, hırsızlık ve cinayetle yüz yüze gelir. 17. ve 18. yüzyıl düşüncesinde şekillenen, özgür ve olgun bireye duyulan inanç, burada eleştirel bir incelemeye tabi tutulmuştur.

John Locke, 1632-1704, çağdaş bir resmin detayı, Bodeian Library, Oxford

Deneyim öncesine ilişkin rasyonalist varsayımları, tüm bilginin temelinde yattığı düşünülen "doğuştan" fikirleri reddeden Locke, tamamıyla yeni bir bilgi teorisi geliştirdi. Locke'un teorisi deneyimlediğimiz fikirlerimizin başlangıcının araştırılmasına, işlenmesine ve bir araya getirilmesine odaklanıyordu. Bu teori, Aydınlanma süresince büyük bir etki yaratmıştı. Liberalizm üzerine iki klasik metin olan *Hükümet Üzerine İki İnceleme*'de (zaman zaman siyasi makam sahibi olan) Locke, monarşinin ataerkil görüşlerine saldırmış ve yasama ile yürütme yetkilerinin birbirinden ayrılmasını talep etmiştir. Üstün siyasi güç, demişti, vatandaşların yaşamını, haklarını ve mallarını koruyan yasaları geçirme görevini işaret eder.

hafıza ve zihnin tüm içeriğini "hassasiyetin" "kendini örgütleme" türü olarak radikal bir biçimde ampirik bir tavırla ifade etme girişiminde bulunmamış, daha ziyade belirli melekelerin (anlayış gibi) gerçek ve her şeyin üzerinde olduğunu kabul etmiştir. Ancak *tabula rasa*, "boş levha"dan (Aristoteles'e kadar uzanan bir imge), yalnızca tecrübeyle çizilip yazılabilen, başlangıçtaki anlayışın "boş sayfasından" bahsetmiştir.

Leibniz boş sayfayı, sevdiği herhangi bir figürü yontabileceği bir mermer bloğuna benzetmiştir. Leibniz'e göre, bu bloğun iyi bir şekli vardır, bunun yapısına heykeltıraş saygı gösterir ve bu mermerde bir anlamda doğuştan olan bir figüre dönüşür. Heykeltıraşın aktivitesi olmadan bu figür yalnızca biçimsiz, sanal kalırdı; tıpkı bilginin daimi olarak geçerli prensiplerinin duyusal algı olmadan fiili olamayacağı gibi. Çünkü son tahlilde tecrübe ve bu nedenle tüm gerçek şeyler ve olaylar kendi uyumluluklarını elde ederler, doğru yansımalarını bilinçlerinde kendiliğinden olan, daha önceden yapılmış ideal düzenlerde bulurlar.

Bu konuyu Descartes da bu şekilde değerlendirmiştir. *Meditasyonlar*'ındaki iyi bilinen bir pasajda balmumunu tüm şeyler dünyasının örneği olarak incelemiştir. Sorduğu soru –her ampiristin soracağı soru– algı nesnesi "balmumunu" kendi içinde bir "objeye" dönüştüren değişmez ve kalıcı parçasının ne olduğudur. Biçimi ve rengi değişkendir, sertliği sıcaklığa göre değişir, kokusu uçucudur ve herhangi bir durumda son derece öznel bir biçimde algılanır. Aslında mekânsal kapsamı, farklı ya da eksik algılanamayacak tek niteliğidir. Balmumu ya da herhangi bir başka malzeme saf kapsam olmadan algılanamaz. Ancak bu tam olarak böyledir; duyusal olmayan bir donedir. Bu zihinsel bir yapıdır ve Descartes'a göre düşünce olasılığı tüm algının önünde yer alır. Benzer bir şekilde, bilginin tüm temel kavramları yarı matematiksel düşünce ile keşfedilmelidir. Bu nedenle doğabilimi kendini ideal olarak kesin biçimde doğru teoremler dizisi olarak sunmalıdır.

Locke bu düşünceyle kendi kitabının başlangıç sayfasında İncil'de yer alan şu cümleyle birlikte yüzleşir: "Rüzgârı gözeten ekmez, bulutlara bakan biçmez, ana rahmindeki çocuğun nasıl ruh ve beden aldığını bilmediğin gibi, her şeyi yaratan Tanrı'nın yaptıklarını da bilemezsin." Bu sözcükler Locke'un, bir tür agnostisizmi ilan etmesidir, yani, bir şeyi bilme olasılığının inkâr edilmesidir. Bu şey duyularımızla algıladığımız bir şey değildir, (Goethe'nin Faust'un ağzından dediği gibi) "dünyanın en dipteki parçalarını neyin bir arada tuttuğu", yani şeylerin en belirgin özelliği hiç değildir ve bu yüzden Leibniz tarafından uyum kavramıyla kavranmaya çalışılır.

Locke'un bu tutumu yine de bilime karşı düşmanca bir tavır değildi. Aksine, o da bilimsel bilgiyi hedefliyordu. Ancak ona göre bilim, temel nedenlerini açıklamaksızın karşılıklı ilişkileri açıklayan ve onları öngörülebilir kılan varsayımsal ifadelerden oluşuyordu. Araştıran kişi, adeta, izlenimleri sınıflandırarak ve ilişkiler kurarak tam anlamıyla duyusal algı dünyasında kalıyordu.

David Hume 1739 yılında yayımlanan temel eserinin giriş kısmında düşünce üzerine başlangıcı Francis

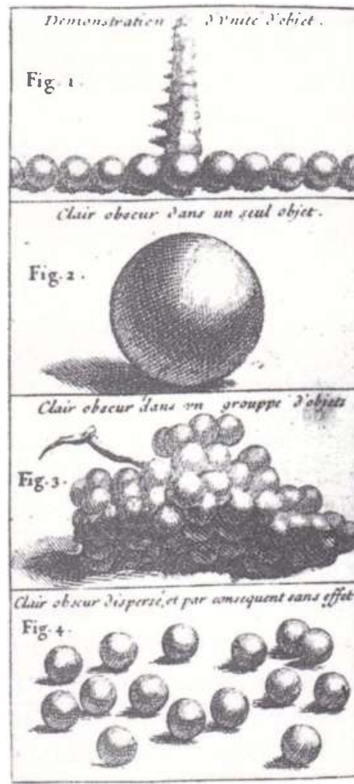
Londra, Çağdaş gravür, 17. yüzyıl

Bacon'a dayanan bir dizi gelişim fark etmiştir. Hume'a göre, Bacon'ın doğal nesnelere ilişkin tecrübeyle öğrenme yöntemi bazı İngiliz felsefecilerce yüz yıl sonra Locke'un öncülüğünde zihinsel nesnelere uygulanmıştır. Yüz yıllık zaman aralığının şaşırılacak bir şey olmadığını söylemiştir; Thales'in Sokrates'ten ayrılması da aynı zaman aralığında olmuştu. Avrupa'daki insan ve doğabilimlerinin değerli temelleriyle (ve kavramların biçimlendirilmesiyle) böyle cesur bir paralellik kurarak Hume İngiliz geleneğindeki kendine güveninden gelen onuru sergiliyordu. İngiliz ampirist felsefe ve deneysel biliminin Kıta Avrupası'nda yarattığı büyük etki bu onurun yersiz olmadığını gösteriyordu. Locke'un *Deneme*'si pek çok farklı dile çevrildi ve muhtemelen bir müddet Avrupa'da yayımlanmış en önemli, güncel felsefi esere dönüştü.

Locke'un hedefi, anlamlı ifadeler ortaya koymak için koşulların akla yatkın, hatta sağduyulu denebilecek analizini yapmaktı. Buna tecrübeye "karşı" ifadeleri test etmek ve tüm anlamlı kavramların temelde tecrübe "kaynaklı" olduğunu göstermek de dahildi. Her iki istek de zekânın fonksiyonlarını analiz etme doğrultusunda ampirizme yönelik epistemolojik değişim ve tecrübeden bilgi üretme üzerine etkileri anlamında saygı görmüştür.

Locke zekâyı ("insan anlayışını") ve fikirlerin bileşimini, Descartes'ın fiziksel dünya ve bu dünyanın bileşimini incelediği şekilde ele almıştır. Basit fikirler karışık fikirleri, atomların gövdeyi oluşturduğu biçimde meydana getiriyordu. İdealar, Locke'un tüm bilinç kavramlarını ifade etmek üzere tercih ettiği sözcüktür; diğer bir deyişle, algılar, zihnin gözündeki resimler, akıldaki kelimeler, fanteziler, düşünceler, hatıralar vs. Bugün idealar sözcüğü büyük ölçüde bir hareketin ya da tamamlanmamış zihinsel bağlamdaki bir düşüncenin (muhtemelen hâlâ anlaşılmaz olan) tasarısı şeklinde kavramlarla sınırlı tutulur. Locke'un zamanında daha geniş bir anlam yeterince olağandı. (Bu tabii ki Descartes "idea" kavramını Platoncu bağlamından kurtarana dek mümkün değildi.)

Locke *Deneme*'nin ikinci kitabındaki araştırmasına ne temel metafiziksel ya da mantıksal terimlerle ne de ideaları ayırt etmek üzere kullandığı terimlerin tanımlarıyla başlamıştır. *Deneme*'deki

Resim Prensipleri Üzerine Bilimsel İnceleme için hazırlanmış illüstrasyon, Roger de Piles, 1709

Kant'ın verdiği isimle John Locke'un temel eseri "Zekânın Fizyolojisi", duyusal algılardan doğan "basit" idealar ve öncekiler üzerine kurulu "yansıtıcı idealarla" ilgiliydi. Yansıtıcı idealar, örneğin, Locke'a göre "birincil nitelikler" ve "ikincil niteliklerle" ilgili olan iki çeşit şey ideası arasındaki ayrımı içeriyordu. Birincisi ebat, biçim, hareket ve benzeri gibi nicel tanımlamalar; ikincisi, renk ve kokudan oluşuyordu. İkincil nitelikler "özneldi" ve şeylerde doğrudan hiçbir karşılığı yoktu. Bu bağlamda, ses ve ışığın iletimi, rengin algılanması hakkında 18. yüzyılda pek çok tartışma yaşanmıştır.

Sanatçı da, doğal olarak, görsel algı teorileriyle ilgileniyordu. Roger de Piles sanatla ilgili teorilerinde görüş alanının merkezindeki görüntünün belirli kesinliğini ve bireysel şeylerin izleyicinin dikkatiyle odağa taşınabileceği yöntemi ele almıştır. Bunların tümünün ışık ve gölge dağılımıyla resimlerde yeniden üretilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak alttaki illüstrasyonda olduğu gibi "dağınık" olmamalıdır. De Piles resmin "nesnesinin birliğiyle" ilgileniyordu, aynı zamanda bunu birlik için çabalayan doğanın kendisine referans vererek felsefi anlamda da açıklama arayışındaydı.

yaklaşımı, kendi sözleriyle, "tarihsel, sade bir yöntemdi". Burada "tarihsel" sözcüğü, "derlenen olguları listelemek" şeklindeki daha eski anlamıyla kullanılmıştır. Sahip olduğumuz zekânın olasılıklarının çizelgesidir; bireysel parçaların nasıl ulaştığını gösterme kaygısı taşır. İdeaların sınıflandırılması ve başlangıcın açıklanması birbiriyle yakından ilişkiliydi. Mantıksal tutarlılık konusunda ne olacağı konusunda hiçbir girişim yoktu; *Deneme*, idealar üzerine kati, bütünsel, kendi kendine yeten bir epistemoloji ya da teori sağlamıyordu.

Basit ve karmaşık idealar barok dönemdeki temel analiz ve sentezlerin diğer kavramlarından gelenlerle olan ilişkiye işaret ediyordu. Basit idealar, daha fazla bölünemeyecek içsel ve dışsal algının bileşenleridir. Cisimlerin katılığı, örneğin, dışsal algının son derece basit dışsal algı ideasıdır; dokunmayla, şeylerin girilemezliğini ve gösterdikleri direnci tecrübe etmeyle biçimlenir. Bireysel renkler ve sesler de temeldir; diğer idealardan üretilemezler. Bu nedenle tecrübe ihtimali olmadığı durumlarda tarif edilemezler; sırasıyla kör ya da sağır bir insanın durumu buna örnek verilebilir.

Artık şeylerde bilinçli olarak bir bir sıralanmış elementleri toplamıyoruz. "Duyularımızı etkileyen nitelikler, şeylerin kendi içinde, o kadar birleşmiş ve karışmış haldedir ki aralarında hiçbir ayrım, hiçbir mesafe yoktur; sadedir, zihinde ürettikleri idealar basit ve karışmamış duyularla girer." Tanınır ve gösterilebilir bir biçimde farklı niteliklere ayrışma kendi içinde zihnin bir başarısıydı. Locke'a göre duyuların "siyah" ideasını kömür yığınının total izleniminden ayrıştırmayı başarması anlamına gelmiyordu. Duyular bize bireysel nitelikler kazandırırken, "siyahlık" soyutlamayla elde edilen genel bir kavramdır. Ancak tabii ki duyular belirli biçimlerde reaksiyon gösterirler ve bizim belirli tarz kömürlerin özel niteliğinin siyah olmak zorunda olduklarını belirlememiz Locke'a göre bir şekilde duyusal bir donedir de.

"Duyular başlangıçta özel idealara izin verirler ve henüz boş olan levhayı doldururlar. Zihin kademeli olarak bunlardan bazılarına aşina hale gelir, hafızada kalırlar ve onlara isimler bulunur. Sonrasında zihin daha ileriye giderek onları soyutlar ve aşamalı olarak genel isimleri kullanmayı öğrenir. Bu şekilde zihin idealar ve dille, analitik

melekesini çalıştırabileceği malzemelerle döşenmiş hale gelir." Basit idealar isteğe göre çoğaltılamaz: "İnsanın egemenliği, kendi anlayışının bu küçük dünyasında görülebilir şeylerin büyük dünyasındakiyle aynı şey haline gelir; sanat ve yetenekle iyi yönetilen kendi gücü bakımından, elinde olan malzemeleri birleştirmek ve ayrıştırmaktan öteye gidemez; ancak yeni meselenin en ufak parçasını yapmaya yönelik bile bir şey yapamaz..."

Dışsal algının basit idealarının yanı sıra, yansımanınkiler, "bizim içimizdeki kendi aklımızın işlemlerinin algısı da vardır; çünkü sahip olduğu idealar üzerine çalışır." İçsel süreçlere ilişkin bu idealar örneğin "algı, düşünme, şüphe duyma, inanma, akıl yürütme, bilme, istekli olmayı" da içerir. Bunlardan bazıları –gerçekten– karmaşık idealar. Bu listeden Locke yalnızca "algı/düşünme" ve "istekli olma"yı "basit" olarak kabul eder.

Karmaşık İdealar, Kelimeler, Bilgi

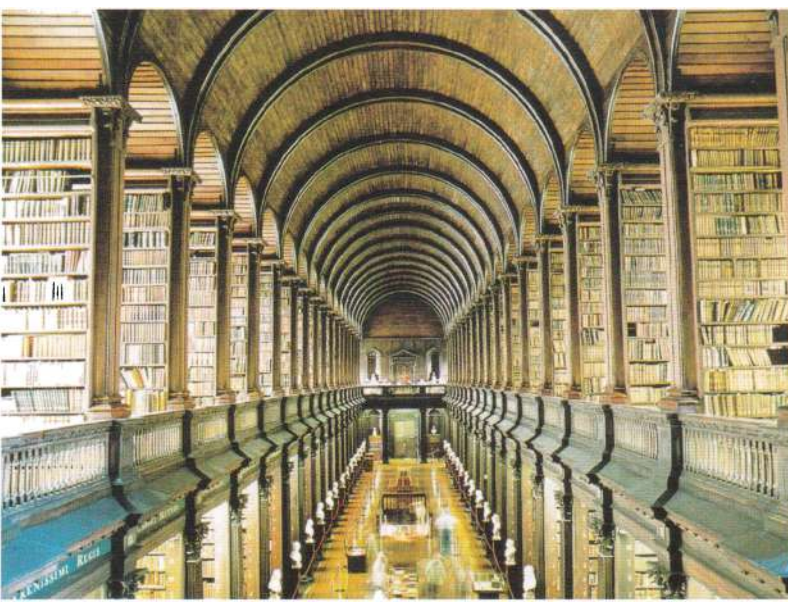
Sayısız basit idea, kimi zaman değişiklikler ve skaladaki değişimlere rağmen, her zaman gruplar içinde meydana gelir. O halde biz onların konakladığı, içinde var olduğu bir şeye sahip olduklarını varsayarız. Konakladığı bu yere, Locke'a göre, töz deriz. Töz ideası, her ne kadar öyle görünse de, basit bir idea değildir, çünkü yalnızca bir grup nitelikle bağlantılı bir biçimde ortaya çıkar. Nitelikler içsel ya da dışsal algıdan kaynaklanabilir ve bu nedenle de fiziksel ya da zihinsel olabilir.

Töz ideasının biçimlenmesi Locke için tam anlamıyla zihnin isteğe bağlı olmayan kazanımıdır. Ancak bu, tözün gerçek varoluşlu bir şeyin tecrübe olgusu olarak konumlandırılmasını meşrulaştırmaz. Bu yalnızca "Ne olmadığını biliyorum" demektir. Bu nedenle Locke, geleneğin son derece vazgeçilmez bulduğu töz kavramını, gerçekte ondan tamamen vazgeçmeden, temelin-

Natürmort, Jean-Baptiste Siméon Chardin, yaklaşık 1760, Louvre, Paris

Chardin, nesnelerinin keskinliğini şekillendirdiği ve seyircinin dikkatini puslu arka plana karşı parlak noktalara çektiğinde, şüphesiz De Piles gibi sanat teorisyenlerinin önerilerinin izinden gidiyordu. Ancak aynı zamanda duyusal algıyı, olayın gerçekliğini ve nesnelliğini sorgulayarak bilgi toplama kapasitesini de yansıtır. Bu, örneğin, görüş ve görüşün resmedilmiş nesnesi arasındaki mesafenin tuhaf belirsizliği anlamında sağlanmıştır. Bir taraftan bu şeyler çok uzaktaymış gibi görünür, böylelikle yakın mesafe perspektiften kaynaklanan bozulmadan kaçınır. Diğer taraftan, bir anlamda elinizle dokunuyormuşsunuz gibi hissettirirler. Bu nedenle bir tarafta zemin planı ya da bölümleriyle (örneğin merkezi perspektifin olmadığı bina ölçü planları) en iyi anlatılan "birincil nitelikler", diğer tarafta anlık görüşün öznelliği vardır.

Trinity College, Dublin, Kütüphanenin içi, fotoğraf, 1995

Genç George Berkeley Trinity College, Dublin'den mezun olduktan sonra öğretim kadrosunda yer açılmasını bekledi ve bu sürede sonraki tüm eserlerinin temelini oluşturacak çalışmaları hevesle takip etti. Üniversite müfredatı geleneksel ve modern öğretilerin birleşiminden oluşuyordu. Bunların arasında Newton ve Locke'un da çalışmaları vardı. Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Deneme*'sini inceledikten sonra, Berkeley, Locke'un görüşlerinden sonuçlar çıkarmaya başladı. Locke'un tüm bilginin duyusal algıdan kaynaklandığı düşüncesini desteklerken, herhangi bir şeyin tecrübeden bağımsız var olacağı düşüncesine inanmadı ("Olmak, algılanmaktır").

den uzaklaştırır. Bir başka karmaşık idea, biçimlerle temsil edilir. Felsefi dil Descartes'tan beri biçimlerin, tözlerin "içinde" ya da tözlerin belirli durumları olarak var olduğunu kabul etmiştir. Bu Locke'un "mod ideaları" için de geçerlidir, ancak başlangıç olarak, biçimler, anlayıştaki basit ideaların çoğalması ya da birleşimidir. Basit biçim "sonsuzluk" kapsam, süre ya da sayının basit idealarının her birinin bir biçimidir. Bu ideaların bir türünün, bir niceliğinin, herhangi bir niceliğinin daimi artışıyla ortaya çıkar. Locke'un diğer örneklerinden söylenmiş "sözler" ideası, "ses" ideasının değişikliğe uğramasıdır. Karışık biçimler çeşitli ideaları bir araya getirir; bunlar aslında dilin, kültürel olaylar için sunması gereken tüm kelimelerini kapsar. Kutsal olana yapılan saygısızlık, cinayet, güzellik farklı alanlardan alınmış basit idea kavramlarıdır. Sözcüklerin geçerli olması, örneğin, estetik, hukuk ya da politika alanında, bir toplumdaki gelişimin manifestosu niteliğindedir. Dil değişir, "çünkü geleneklerin ve fikirlerin değişimi ideaların yeni bileşimlerini beraberinde [getirir]." Sözcükler ideaların ikincilidir, onları temsil eder ve hafızanın ve iletişimin her alanında işlev görürler. Bu Locke'un onları, dil *Deneme*'sinin dil temasına adadığı üçüncü kitabında tarif etme şeklidir.

İdeaların sınıflandırılmasını bitirdikten sonra, dördüncü kitapta bilgiye ve fikre yönelir. Klasik mantıkta olduğu gibi, bilgimizin temsil edildiği doğru hükümler ve ifadeleri, böylelikle ideaların cümleler şeklinde oluşturulmasını ele alır. "Zihin, tüm düşünceleri ve muhakemelerinde, kendi ideaları dışında başka hiçbir hazır nesneye sahip değildir. Bilgimizin yalnızca onlara aşina olduğu aşikârdır. Bilgi, iki ideanın uyuşmasının ya da uyuşmamasının algısıdır. O halde bilgi, benim için, bağlantının ve uyuşmanın ya da fikirlerimizin herhangi birinin uyuşmamasının ya da karşıtlığının algılanmasından ibarettir."

Locke, bilginin üç aşamasını anımsayarak uyuşma olasılığını sınıflara ayırmaya devam eder. "Sezgisel" bilgi, ideaların uyuşması ya da uyuşmamasının doğrudan ve kesin kavranmasıdır; "tanıtlamalı" bilgi ile kavrayış dolaylı, birkaç aşamaya indirgenerek elde edilir. Son olarak "duyusal" bilgi, dışsal dünyadaki algının bireysel verisinin varoluşunun kesinliğinden oluşur.

Sonuç olarak Locke bilimlerin; maddi ve düşünsel dünyayı araştıran (doğal) felsefe, doğru davranış ve mutluluğa giden yolu ele alan pratik felsefe, düşünürken ya da iletişim kurarken kullandığımız işaretleri kullanmak durumunda olan göstergebilim ve mantığa ayrıştırılmasına dikkat çeker.

George Berkeley

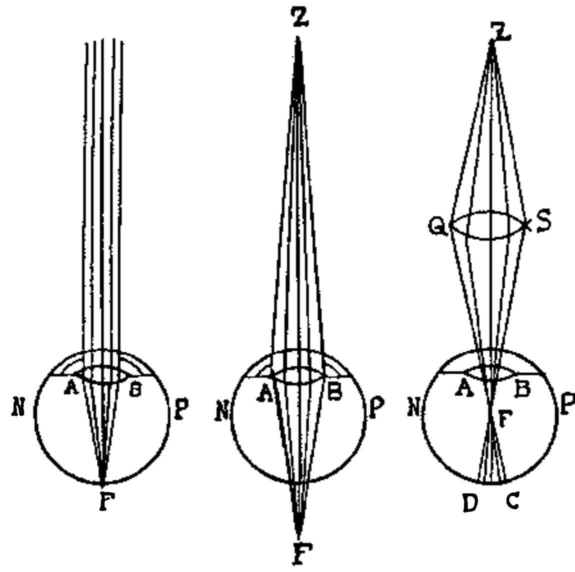
"Esse est percipi"

Sonradan İrlanda'da Cloyne piskoposu olan George Berkeley, kendi adıyla anılan ana tezini ortaya koyduğu zaman hâlâ genç bir adamdı. Tez şuydu: *esse est percipi aut percipere* ("Olmak, ya algılanmak ya da algılanıyor olmaktır"). Bu teze göre, algısal ilişkilerin dışında hiçbir varoluş söz konusu değildir.

Yalnızca algılandığında var olan bir "şey", örneğin, acı olabilir. Böyle bir durumda tez tümüyle akla yatkındır. Acıyı hisseden kişi dışında acı yoktur. Dişim, örneğin, açlığım ve bununla bağlantılı ambara gitme dürtüm tümüyle bana aittir; benim bilincim içinde yer alırlar. Berkeley'ye göre, tüm duygulanmalar bu prensiptedir – renkler, sesler, sıcaklık ve dokunma algıları örneğin, algılayan kişinin bilincindedir. Galileo, Locke ve diğerleri ikincil nitelikleri (renkler ve sıcaklıklar da dahil) bizim şeylere salt öznel duyu etkileriyle atfettiğimiz özellikler olarak düşünmüşlerdir. Geometrik ya da matematiksel olarak inşa edilebilir birincil nitelikler (örneğin mekânsal ölçümler ya da hareketler), ise maddi dünyanın nesnel verisi olarak kabul edilmiştir. Berkeley bu ayrımdan vazgeçmiştir; ona göre tüm nitelikler "ikincildir". Bu nedenle Berkeley'nin tezinde yalnızca algılanmadan kaynaklı olarak ortaya çıkan sonuç aynı zamanda "dışsal dünyanın" nesnel gerçekliğine uzanır.

Bu, başlangıçta karışıktır, çünkü normalde duyularımız kanalıyla erişebildiğimiz şeylerin bağımsız varoluşuna inanırız. Onları bizim ya da diğer insanların algısından bağımsız olarak düşünmeyiz. Berkeley yine de şu doğru biçimde yazılmış notuyla bu yargıya ilişkin şüphe uyandırmıştır: "Akıllı varlıkların olmadığı bir dünyayı düşünmek merak uyandırıyor." Bu düşünce deneyinde, dünyayı ya da, pratikte muhtemelen fark edilir değilse de, en azından muhtemel dünyadaki herhangi bir şeyi tarif etme girişimidir. Bu aynı zamanda renkleri, şekilleri vs. algılama kapasitemize referans vermeden bu şeyi belirlemek için de gereklidir. Berkeley'ye göre, bu deneyden ortaya çıkan sonuç – hiçbir şeydir. Yalnızca belirli duyusal algılarımızda fark edebildiğimiz tüm niteliklerden (düşüncede) yoksun olan, var olan herhangi bir şey tam anlamıyla niteliksiz ve soyut olarak görülmelidir. Descartes mekânsal kapsamı *(res extensa)* böyle bir ideanın dengi olarak düşünmüştür. Berkeley, aksine, soyut bir X'i, duyusal nitelikleri olmayan bir şeyi hayal etmenin olasılığını inkâr eder.

Soyut idealar kavramına yönelik eleştirisinde, Berkeley özellikle Loc-

George Berkeley'nin *A New Theory of Vision* [Yeni Görme Kuramı] için illüstrasyon

Berkeley'nin *New Theory of Vision*'ı (Yeni Görme Kuramı, 1709) uzun bir süre algısal felsefeyle ilgili standart metindi; Descartes ve ardıllarının ilgili teorileriyle karşılaştırıldığında son derece önemli bir gelişmeyi temsil ediyordu. Onlar, örneğin, mesafenin görsel hükmünü ölçmede kullanılan üçgenlemeyle birlikte benzeşimle açıklıyorlardı. Berkeley, tersine, görsel alanda yalnızca renk etkilerinin yan yana bulunduğunu; mesafe, boyut ve biçim algısının yalnızca tecrübe bize görme duyumuzla dokunma duyumuz arasındaki bilinen ilişkiyi sağladığı için mümkün olduğunu savunuyordu.

Hava Pompasının İçindeki Kuşla Deney, Joseph Wright of Derby, 1768, Tate Gallery, London

İngiltere'de doğa felsefesi ve fizik yalnızca eski zamandan kalma üniversitelerde değil, aynı zamanda sayısız küçük akademide de öğretiliyordu. Bunlardan biri olan "Lunar Society"nin üyeleri arasında resmen tanınmış olan Kilise'nin dışında kalan ve fikir ayrılığı duyan Protestan toplulukların deist yönelimli ve ilerici düşünce yapısına sahip kişiler bulunuyordu. Burada, tartışmalar ve deneyler Joseph Wright'ın da bağlantılarının bulunduğu özel odalarda gerçekleşiyordu. Bu, gördüğünüz resmin içeriğidir. Aydınlanma ruhu içinde Wright fizik, antropoloji ve psikolojiyi bir araya getirmiştir; farklı yaşlardan insanları tasvir eder ve cam bir kapta vakumun üretildiği deneye gösterilen farklı duygusal tepkileri anlatır. Kuş sonuç olarak kısa bir süreliğine uçma ve nefes alma yeteneğini kaybeder. Ressam ışık etkilerinde muhtemelen Doğuş'u anımsatmak istemiş, bu nedenle de din ve modern bilim arasında gerilim yaratmıştır.

ke'u hedef alıyordu. Başlangıçta felsefi yaklaşımlarının pek çok ortak noktası vardı. Berkeley de tüm bilginin duyusal tecrübeden kaynaklandığı düşüncesindeydi. Locke'la birlikte bilinçliliğimizin yalnızca şimdiye kadarki idealarla alakalı olduğu vurgulanmıştır. Ancak genel idealar anlamında, örneğin üçgen ya da insan ideası, Locke kendi genelliklerinin –ki bunun sayesinde prensipte sonsuz sayıda bireysel şeyi kapsarlar– kendi içlerinde olduğuna inanmıştır. Somut bireysel şeylerin idea ya da algıları bu sebeple karakteriyle genel idealardan ayrışırlar. Bu nedenle Locke'a göre üçgenin genel ideası gerçek bir boyutun ne kesinliğini ne de duruma göre keskinlik, belirsizlik ya da dik açılılık niteliğini içerir. Locke, Berkeley ve sonrasında Hume, ideaları zihinsel imge olarak kabul ettiği için genel idea buna bağlı olarak tümüyle biçimsiz, renksiz ve maddi olmayan bir imge olmak zorundadır. Berkeley anlaşılır bir şekilde böyle bir şeyi imkânsız kabul eder. Ona göre, yalnızca şimdiye kadarki somut idealar vardır; eğer bir kişi "üçgen" kelimesi söylenince bir şey hayal edebiliyorsa, o halde bu farklı ancak her duruma özel şekiller serisi olmalıdır. Sözcüğün tüm farklı üçgenler için kullanılabilecek olması bu durumda beklenebilir, çünkü diğerlerinde, sözcüğün genel ideaya karşılık gelmesine değil, özellikle her dilde genel isimlerin var olmasına bağlıdır (yani cümledeki özne dışında kalan tüm öğeler; örneğin sıfatlar ve belirli şey ve insanlara işaret eden özel isimlerin aksine cins isimler). Bu nedenle soyut ya da genel varoluşa sahip hiçbir şey böyle bir ideanın nedeni olarak düşünülemez. Özellikle nitelikten yoksun "şeylik" anlamında "madde" yoktur, "töz" yoktur. Berkeley'ye göre, maddi dünya hakkında konuşmak anlamsızdır. Yalnızca maddi olmayan zihnin algıları gerçektir.

Değerlendirmelerinin sonraki aşamasında Berkeley yine de algıları, do-

layısıyla dünyaları birbiriyle günlük anlamda tamamıyla eşleşen ve bu nedenle fikirlerini rastgele "üretmeyen" zihinlerin çokluğunu sürdürür. Tercihen, tüm fikirler Tanrı'nın zihninden kaynaklanır ve Tanrı her bir insanın zihnindeki –bir anlamda telepatik olarak iletilmiş– fikirleri uyumlu hale getirir.

Sonuçta Hıristiyan bir felsefeci olan Berkeley'ye göre zihinsel ve tanrısal her şeyin ortadan kalktığı bu metafiziksel yapı kesinlikle kendisinin "materyalizmi" çürütmesi anlamında büyük bir başarıyı temsil etmiştir ve başlangıçta bunun için motivasyon olmuştur.

İmmateryalizm nasıl temel ampirik tavırla uzlaştırılabilir? Berkeley defalarca epistemolojik tezi *esse est percipi*'nin hiçbir şekilde bizim şeylerin idealarını biçimlendirdiğimiz temeline dayalı algıların gerçekliğini etkilemediğini vurgulamıştır. "İmmateryalizm tezine göre duvar beyaz, ateş sıcaktır vs." Algı dünyasının şeyleri, duyusal bütünlük, artık birincil ve ikincil nitelikler arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır, yalnızca bir olay, algıların karmaşası olarak anlaşılabilir. Ampirik araştırmacıların görevi düzenliliklerini kurallarla formüle etmek ve basit etki süreçlerinden nasıl kaynaklandıklarını yeniden kurgulamaktır.

David Hume

İnsani Bilimler

Aydınlanma'nın en önemli düşünürlerinden Locke'a çok şey borçlu olan David Hume aslında hem tematik hem de kronolojik olarak bir sonraki bölümde yer almalıdır. Ancak Locke, Berkeley ve Hume'la pek çok ortak noktası olması ve üçünün de Britanya Adalarından (sırasıyla İngiliz, İrlandalı ve İskoç) gelmesi nedeniyle hepsini burada ele alıyoruz.

Hume'un temel felsefi eseri, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Ahlaki Konulara Akıl Yürütmenin Deneysel Yöntemiyle Yaklaşım Girişimi) adını taşır. "Ahlaki konular"dan kastı yaklaşık olarak bugünkü sosyal bilimlerdir. *İnceleme*'nin ilk üç kitabı sırasıyla anlama, tutkular ve ahlakla (anayasal teori de dahil) ilgilidir.

Hume, insanın çok sayıda insanbiliminin konusu olduğuna karar vermiştir, ancak hepsinden önce tabii ki insanbilimin izinden gider. Bu nedenle en genel temel bilimsel araştırma, ama yine de kesin anlamda insanın doğasına ilişkin araştırmadan oluşur. Yani, hepsinden önce, anlamlı kavramlar oluşturma, duyguları hissetme, isteme ve hareketleri değerlendirme analizinden oluşur. Hume'un felsefenin temel görevi olduğuna kanaat getirdiği bu temel araştırma, *İnceleme*'nin altbaşlığıyla uyumlu bir biçimde aşkın olana ilişkin tüm yorum ve referansları saf dışı bırakarak kesin bir şekilde tecrübeye dayalı olmalıdır.

Felsefeyi bu şekilde ampirik bir araştırma, böylelikle de bir bireysel bilim olarak algılamak son derece olağandışıdır. Hume'un iddialı hedefi Newton'ın doğabilimlerinde yaptığını sosyal bilimlere yapmaktır. Şüphesiz, deneylerin ve matematiksel yöntemlerin burada faydası olmayacaktır. "Bu sebeple deneylerimizi (...) insan yaşamının dikkatlice gözleminden derlemeliyiz ve onları dünyanın genel gidişatında, insanların birlikteliğinde, ilişkilerinde ve zevklerinde oldukları halleriyle almalıyız." Bu girişten sonra sakin bir felsefe turu bekleyenler, *İnceleme*'de

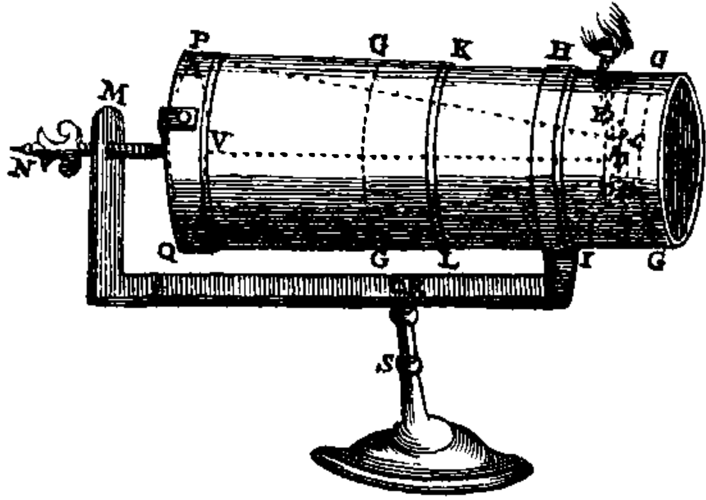

David Hume, 1711-1776, Allan Ramsay, 1766, Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

İngiliz ampirizminin ana temsilcisi David Hume, bilginin tecrübeden geldiğini varsaymıştır. Duyusal algı ona göre bildiğimiz her şeyin kaynağıdır. Temel rol doğrudan algı ya da hisler biçimindeki "izlenimlerdir". "İdealar" bu "izlenimlerin" imgeleridir. Onlar, örneğin doğrudan bir izlenimi anımsadığında ortaya çıkarlar. Hayal gücünün yardımıyla insanlar basit ideaları bir araya getirebilir ve daha karmaşık olanları yaratabilirler. Zihin ve akıl tek başına yine de doğru bilgiye ulaştıramaz.

Yansıtmalı Teleskop, Sir Isaac Newton

Temel eserinin giriş kısmında David Hume, Francis Bacon'ın doğal nesnelere yönelik olan ve ardından yüzlerce yıl sonra bazı İngiliz filozoflarınca zihinsel nesnelere uygulanan öğrenme metodundan başlayarak bir dizi entelektüel gelişmeyi anlatır. Aslında İngiliz amprizmi de Royal Society'nin yürüttüğü bilimsel araştırma da büyük ilgi uyandırmıştır. Takipçilerinin arasında Locke'un da bulunduğu bu topluluk Bacon'a olan borcunu kabul etmiş, Rönesans döneminde ortaya atılan modern bilim araştırmalarını kurumsallaştırmış ve bu sayede deneyle yeni hipotezler elde edilmiştir. Royal Society'nin başkanına uzun süre hizmet eden Sir Isaac Newton optik alanında sayısız deney ortaya koymuştur. Yansıtmalı teleskobu yapmış (1671) ve beyaz ışığın spektrumdaki renklerden oluştuğunu kanıtlamıştır.

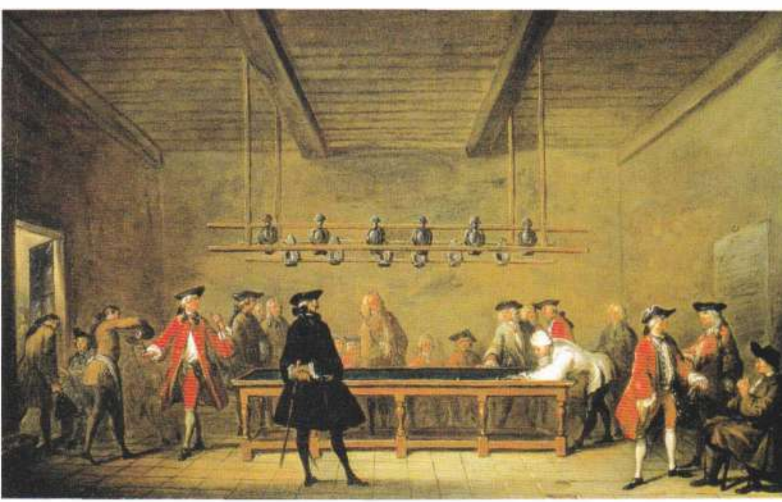

ele alınan, çoğu kez üretilmiş ve neredeyse her zaman için karmaşık konuları görünce hayal kırıklığına uğrayacaktır. Ama pek çok pasajda, özellikle de diğer yazılarında, Hume aslında, felsefeyi modern anlamlarından biri olan "yaşam felsefesi" şeklinde algılayan, açık, ulaşılabilir bir düşünüre dönüşür.

Ampirizm ve Epistemoloji

Hume'un ampirizmi Locke tarafından ortaya konulan temel varsayımlarını ve bu bağlamda Berkeley'nin soyut idealar kavramına ilişkin eleştirisinin izinden gider. Bu, Hume için tüm fikirlerimizin ve kavramlarımızın duyusal algılardan geldiği ve hepsinin daha fazla ya da daha az derecede somut "bütünlüğe" ve duyusal algı niteliklerine sahip oldukları anlamına gelir. Bu niteliklere, örneğin, algılanan nesnenin mekânsal ve/veya geçici konumlandırılması dahildir; dışsal duyuların algısında (Hume da Locke gibi "duygu" kelimesini kullanır) renk, sertlik vs. dahilken, içsel duyu algıları ("yansımalar") diğer algılara referansları kapsar. Hume algıları "izlenimler" ve "idealar" şeklinde ikiye ayırır. İzlenimler doğrudan ve anlıkken; idealar az çok soluk bir versiyonda, örneğin hafızada, yeniden üretilebilir imgelerdir. Locke hâlâ bilinç kavramlarına "idealar" demektedir ve belli bir noktaya kadar dışsal algılar oldukları ya da bu algılardan kaynaklandıkları için onları şeylerin temsili olarak görmüştür. Hume'a göre temsil ilişkisi yalnızca izlenimler ve idealar arasındaydı; şeyler bunun dışında kalıyordu. İzlenimlerin hayal gücünde yeniden üretilemeyecek olan yeniliği ve gücü, aynı zamanda tecrübeyle kazanılan bilginin rastgele olmayan erişilebilirliğinin (ki Locke'a göre temsil edilen gerçekliğe sıkı sıkıya bağlıdır) karakteristik özelliğidir.

Burada Hume'un bilinç tecrübesinin ötesine tutarlı bir biçimde gitmeme geleneğini devam ettirdiğini ve tüm aşkınlığı ortaya çıkarmada Locke'u geçtiğini görüyoruz. Aşkınlığın İngilizce karşılığı olan *transcendence*, Latincede "aşmak" anlamına gelen *transcendere* kelimesinden gelir ve felsefede genel-

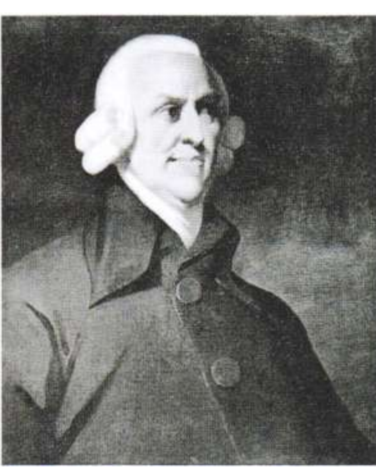
Paris'teki Umumi Bilardo Odası, Jean-Baptiste Siméon Chardin, Musée Carnavalet, Paris

Hume'u iki bilardo topunun çarpışmasını neden ve sonucun birbirini takip etmesine örnek olarak kullanmaya iten yalnızca, burada tarif edilen oyunun yüksek popülaritesi değildir. Momentin elastik vurmayla aktarımı, 17. yüzyıl fizikçileri tarafından kesin olarak araştırılmış hüküm süren kanunlar, dünyanın mekanik fotoğrafının önemli bir dayanağıydı. Buna göre her şey nedensel olarak belirlenirdi ve çoğu olay maddenin küçük parçacıklarının çarpışmasıyla açıklanabilirdi. Hume, belirli bir nedeni muhakkak belirli bir sonucun izlemesi görüşü için ampirik bir nedenin olmadığını söylemiştir.

likle bilinç tecrübesini aşarak bilinçten bağımsız, nesnel gerçekliği elde etmeyi ifade eder. Bilinç tecrübesi algıları, örneğin görmeyi ya da duymayı, içerir. Sokakta ayak sesleri duyarız ve buradan birinin yürüyerek geçtiğini anlarız. Descartes halihazırda bu şekildeki duyusal izlenimleri, onların nedenlerinin çoğunlukla bilinçsiz katkısını, sıklıkla hatalar ve illüzyonlar içerdiğini ve dış dünyanın varlığından topyekûn şüphe duymanın saçma olmadığını işaret etmiştir. Hume ne Tanrı'nın varlığını kanıtlama yoluyla kendi şüphesini bir kenara koymasını ne de Berkeley'nin maddi dünyanın varlığını dogmatik bir biçimde reddedişini ve bilinç tecrübesini Tanrı fikriyle bağdaştırmasını benimsemiştir. Bunun yerine Hume izlenimlerin başlangıcına dair soruyu açık bırakmıştır. Algısal tecrübelerin sabit akışına sahip olduğumuzu söyler, "Peki bu neden böyledir ve bunlar nereden gelir?" ya da "Nedensellik" hakkında konuşmak bir şey ifade eder mi?" gibi sorular bizim basitçe cevaplayacağımız sorulardır. Her zaman "zihnimizin küçük dünyasıyla" çevrelendiğimiz için dış şeyler bize kendiliğinden gelmez. Ama eğer bu şeylerin ve genel olarak nesnel varlığa kesin ikna olduysak o zaman söyleyecek başka bir şey yoktur.

Nedensellikle Kastedilen Nedir?

Her ne kadar bilgi ve düşüncenin algı, idealar ve kendinde şeylerle ilişkisi olsa da nesnel olguların var olduğu bir dünyaya gidiş yine de vardır. Ampiristlere göre bu yalnızca Descartes için bizim "kesinliğe" dair ne ve neden söyleyebildiğimizin önemli olduğu ölçüde bir önem taşıyordu. Olgu ifadelerine ilişkin kesin doğruyu oluşturan nedir? Hume, Leibniz gibi, akılsal doğrularla olgusal doğruları birbirinden ayırmıştır. Akılsal doğrular, kurallara dayanan matematik ya da diğer hesaplama sistemlerinde egemen durumdaydı. Bu noktada kurallardan mantıksal olarak doğan her şey doğrudur (matematik örneğinde, bunlar tanımlamalar ve belitlerdir). Hume akılsal doğruların gösterilebilir bir biçimde kesin olması konusunda rasyonalistlere katılır. "Olgusal doğrular" duyusal veriler üzerine kuruludur; bunlar için gerçek kurallar yoktur ve

Adam Smith, Charles Smith

Hume şüphesiz 18. yüzyılın en bilinen filozofudur, ancak kesinlikle tek önemli isim o değildir. "Sağduyu felsefesi" temeline dayanan "İskoç okulu" Berkeleyci idealist immateryalizm ve benzer şekilde Hume'un şüpheciliğinin aksine, bilinçten uzak dış dünyaya doğrudan erişimimiz olduğu yönündeki günlük kanıya önem veriyordu. Adam Smith'in (1723-1790) etiği, hepsinden önemlisi ekonomi teorileri, çok büyük önem kazandı. Hume'un arkadaşı olan ve ondan etkilenen Smith ahlaki eylemi norm ya da akılsal kavrayış olarak değil, duygu olarak kabul etmiştir. Bir taraftan kendini sevmek, diğer taraftan diğerlerine sempati duymak, kişinin diğerleri tarafından onaylanan eylemlerin altında yatan hisleri görme ihtiyacında bir araya gelir. Ekonomi biliminin temelini oluşturan ekonomi teorisinde Smith bir ulusun zenginliğinin, daha önceki düşünceler gibi, ticaret dengesine ya da tarım kaynaklarına değil, takas emtialarının üretimindeki işlerin toplam niteliğine dayandırıyordu.

bu nedenle bunlar herhangi bir mantık için akılsal doğrular gibidir. Bu durumda, ampirik olarak doğrulanabilir olan bir şey doğrudur. "Mantıksız", "akılsal olarak doğru" olanın karşıt anlamlısıyken, "olgusal olarak doğru" olanın karşıtı değildir. Bununla birlikte ampirik olgular alanında kurallar oluştururuz ve mantığınkine benzer sonuçlar çıkarırız. Hume doğabilimi için belirleyici soruyu sorar: Bu ispatlanamaz biçimde sonuç çıkarma hangi temele dayanır ve nesnel durumda kesinliğe ulaştırabilir mi?

Bir kişinin şu olayları gözlemlediğini farz edelim: a) Yuvarlanan beyaz top hareketsiz kırmızı topa çarpar; bu olay aniden gerçekleşir, biz her zaman gözlemleriz. (b) Kırmızı top yuvarlanmaya başlar. Verili aynı koşullarda (a)'yı "her zaman" (b)'nin takip edeceği "sonucunu çıkarırız". Bu tümevarımsal bir sonuçtur; bir dizi bireysel durumdan kaynaklanan bir kural, evrensel olarak geçerli bir kuraldır ve bu nedenle de olgusal doğruyu ortaya koyar. Ancak Hume'un devam ettirdiği böylesi bir tümevarım döngüseldir. Diğer bir deyişle kanıt, karşılık olarak yalnızca kanıtla ispatlanabilecek bir önkoşula dayanır. Bu tümevarımda döngüsellik şu şekildedir: (1) Geçmişte gözlemlenen bir sürekliliğin –(b) (a)'yı takip eder– aynı zamanda gelecekte de süreklilik göstermesi gerekir çünkü şeylerin total akışında genel bir süreklilik vardır. (2) Ama bu mutlaka fiziksel süreçlerde genel bir süreklilik olduğu ön varsayımını taşır. (3) Fakat bunun kendisi yalnızca geçmişte gözlemlenmiştir ve yalnızca sonuç geçerli olduğunda tüm zamana yayılabilir. (4) Ama bu tam olarak bizim kanıtlama çabasında olduğumuz şeydir.

Biz yine de tümevarıma başvurmadan bilardo toplarının hareketini kesin olarak tahmin edebileceğimize inanırız. Çünkü hareketin iletiminde etki vasıtasıyla "nedensel" ilişkiyi görürüz ve fizik kurallarıyla tarif edilebileceğini bilir ya da varsayarız. Bunun neden ve sonuç ilişkisi olduğuna inanmamız –ki görünüşe göre buna bir açıklama getirebiliyoruz– (b)'nin mutlaka (a)'yı takip etmek zorunda olduğu anlamına geliyor.

Hume, yeterince akla yatkın bir biçimde, neden sonuç ilişkisinin bizim dünyadaki yönelimlerimizin belirleyici temellerinden biri olduğunu söylüyor. Tüm planlarımız ve eylemlerimizin yanı sıra bilim de bunun üzerine kuruludur. Bilimin ortaya koyduğu olgular tek başına değil, onları açıklayan diğer olgularla birlikte açıklanır. Neden sonuç ilişkiler dizisi olmadan nesnel tecrübe dünyasının olması mümkün değildir. Çünkü bireysel tecrübeler, sözü edilen gösterilmeyen sonuçların düşünülmesi vasıtasıyla total bağlama ulaşır. Bu da büyük oranda nedensellik prensibine dayanır. Eğer her şey için nedensel açıklamalar sağlayamaz ve böylelikle sonuçlar üretemezsek, kaosla karşı karşıya kalırız.

Hume aynı zamanda, en önemli ve bilinen tartışmasında, nedenselliğin epistemolojik temellerinin tümevarımınkilerden daha sarsılmaz olmadığını da söyler. Çünkü bizim nedensel ilişki atfettiğimiz bu "gereklilik" ne şekilde oluşur? Bu "mantıksal" bir gereklilik olamaz, çünkü biz olgusal doğrular evrenindeyiz. Bu gereklilik "tecrübede" de bulunamaz. Bir bilardo topunun itici gücünü hareket takip eder. Dışadönük algılara görünen tüm şey budur. Akıl

nesnelerin bu peşi sıralığından hiçbir duygu ya da ruhen bir izlenim edinmez: Sonuç olarak, tek bir özel neden sonuç olayı, güç ideası ya da gerekli bağlantıyı andıran bir şey yoktur." Bu ikna edicidir. (b), (a) gerçekleştiği "için" meydana gelir derken, buradaki "için"i durumun herhangi bir içsel gerekliliğiyle açıklayamayız; ancak birincil veriye gönderme yaparak yorumlayabiliriz: (a) ve (b)'nin mekânsal ve zamansal hızı. Sürecin küçük parçalara fiziksel bölünmesi burada hiçbir şeyi değiştirmez, sadece problemi erteler.

Nedensel ilişki kavramının bir parçası olan gereklilik, Hume'a göre, geleneksel birliğin dışsal dünyada ileri sürülen ilişkilere yansıtılmasından başka bir şey değildir. Biz (a) ve (b)'yi her zaman art arda gördüğümüz için daima (a) algısıyla ilişkilendiririz ve sonrasında bu bağlantının art ardalığın kendisinin maddi bir gerekliliği olduğunu varsayarız.

Şüphecilik ve İnsan Doğası

Düşünce zincirine göre, olgusal doğruların "kesinliği" salt "geleneğe" dönüşür. Hume bu nedenle gerçek bir şüpheciydi ve nesnel bilimsel bilgi olasılığını reddetmeye zorlanmıştı. Ancak bunun günlük yaşamda bazı sonuçları olduğunu fark etmişti. Önceden olduğu gibi bilardo oynamaya devam ederiz ve hiçbir zaman nedensel gerekliliğin gerçek olmama ihtimalini ve topun diğer bir topun ona çarptığı noktada kalabilme olasılığını düşünmeyiz.

Burada, felsefe tarihinde "şüphe paradoksu" olarak adlandırılan çelişkiyle karşılaşırız. Doğruluğundan emin olunan argüman, deyim yerindeyse, başarısız olur çünkü aksi kanıtlanamaz ve bu nedenle bu yargının kurallarının ikna edici olması gerekir. Ancak insanın duygusal (rastlantısal olarak öznel olsa da) temel davranışları temelinde reddedilir. Hume bu çelişkiyi akla karşı şüpheciliği kullanarak çözmüştür. Felsefi gelenek açısından bu şok ediciydi ve başlangıçta Hume da aynı şekilde hissetmişti: Akıl artık kendi evinin sahibi değildi. O "şimdi" "arzuların kölesiydi ve "olmalıydı" da.

Bu nedenle Hume genellikle "doğabilimci bakış açısı" denilen ve bizatihi kendisi akılsal olarak yapılmış olan dünyaya göre aklın özerkliği varsayımının rasyonalist bir hurafeden başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarmıştır. Dahası, düşünce insan doğasında saklıdır; duyguları ve arzulara eşlik ederken onları çok fazla kontrol altında tutmaz. Hume bu sonucu kötümser görmemiştir çünkü duyuların kendi pratik aklı vardır; bir anlamda doğa kendini düzene sokar.

I. Charles, Büyük Britanya Kralı, Anthony van Dyck, yaklaşık 1635, Louvre, Paris

David Hume bugün en çok felsefesiyle tanınır ancak çağdaşlarına göre muhtemelen hepsinden öte bir tarihçiydi. Epistemolojik yazılarının yanı sıra, büyük oranda olayların tam anlamıyla önyargısız ve tarafsız tarifini yapmayı hedeflediği için büyük bir skandala yol açan kapsamlı *History of England*'ın [İngiltere Tarihi] da yazarıydı. Esas eleştiri, insanların örfi ve yasal haklarını ihlal etmesi nedeniyle önce denenen, sonrasında 1649 yılında infaz edilen Hume'un Kral I. Charles'ın kaderiyle ilgili varsayımıydı. Hume bu infazı barbarca bulmuş bu nedenle de bu infazı haklı gören egemen güç olan Whigs'e öfke duymuştu. Başka konular nedeniyle de eleştirilmişti. Sonuçta, *History* kısa süre içinde çoksatar haline gelmiş, 20. yüzyılın başlarına kadar İngiltere'deki tarih derslerinde kullanılan standart ders kitabı olmuştu.

AYDINLANMA

AKIL VE ÖZGÜRLÜK

RASYONEL HÜMANİZM

Kamusallığın Işığı

"Aydınlanma'nın" en ünlü tanımı muhtemelen herhangi bir belirli "dönemle" sınırlandırılamamasıdır: "Aydınlanma, insanın kendi kendini maruz bıraktığı gelişmemişlikten çıkmasıdır. Gelişmemişlik, kişinin başka birinin rehberliği olmadan kendi zekâsını kullanma kapasitesinin olmamasıdır. Bu gelişmemişlik nedenleri zekâ yoksunluğundan değil, diğerinin rehberliği olmadan kullanma kararlılığı ve cesaretinden yoksun olmakla alakalıysa, kişi kendi kendini buna maruz bırakmıştır. Bilme cesaretiniz olsun – bu, Aydınlanma'nın mottosudur."

Pek çok modern yazar, "aydınlanmanın" geniş anlamda genel tanımlarını ortaya koymuştur. Aydınlanma'yı tarihte devamlı yer alan bir süreç olarak görmüş ya da Sokrates ve Platon veya modern çağ gibi belirli dönemlerde fark edilebilir olan bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Bu süreç önyargılardan vazgeçmeyi, mitlerin ortadan kaldırılmasını, insanın kendini doğal ve sosyal prangalardan kurtarma ve aydınlanmış öncüler tarafından eğitime karşı aktif olarak özgürleştirici bir tavır kazandırılmasını içerir.

Yine de, tarihsel açıdan Aydınlanma, diğer dönemlerden daha fazla,

AYDINLANMA
18. yüzyılın sonuna doğru, **Amerikan Devrimi (1773-83)** ile **Fransız Devrimi'nde (1789-92)** aktif şekilde yer almış ve döneminin en ünlü yazarı Thomas Paine, iki kitap yazmıştır: *Akıl Çağı* ve *İnsan Hakları*. Birinci başlık yüzyılın bir bütün olarak tarif edilmesinde kullanılabilirken, ikincisi dönemin en önemli meselelerinden birini ifade eder.

Charles de Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* (1748) isimli eserinde, Aydınlanma'nın en önemli anayasal teorisi, sivil ve politik kanun türleri ile içinde oluşturuldukları dönem ve topluma bağlılıklarını analiz eder. Bu etkili tezlerden biri, politik özgürlüğün önkoşulunun kuvvetlerin ayrılması ve karşılıklı denetim ve denge olduğudur.

"Aydınlanmış despotizmlerde" reformlar kanun, eğitim ve ekonomi alanında yapılırdı. Prusya'da Büyük Friedrich ve Rusya'da Büyük Katerina Fransa'da gerçekleşen felsefi ve edebi gelişmeleri dikkatli bir biçimde takip ediyorlardı. Montesquieu, *İran Mektupları* kitabında gününün toplumunu, Avrupalı olmayan birinin gözünden tarif ederek hicvediyordu. Yaygın ahlakın ve koşulların bu şekilde göreceliləştirilmesi, Aydınlanma'nın tipik özelliklerinden biriydi ve **diğer kültürler üzerine** karşılaştırmalı çalışmalarla yan yana ilerliyordu. Mükemmel Aydınlanma felsefesi ağırlıklı olarak Fransa'da takip ediliyordu.

Belli başlı özellikleri arasında tüm geleneksel otoritenin reddedilmesi, (bir taraftan rasyonalistlerin metafiziğini reddederken) aklın yüceltilmesi, teolojik olmayan ahlakın temellerinin oluşturulması, bilimsel gelişmenin insani ilerlemeyi getireceği yargısı, ruhun açıklanabilirliği (ya da bilgi ve duyguların donanımı) ve tüm olayı açıklamak üzere maddenin ayırt edici özelliklerini kullanma olasılığıydı.

II. Friedrich (Büyük), Prusya Kralı, Franz Dudde imzalı tablo, yaklaşık 1900

1780'lerde Immanuel Kant önceki epistemolojik teorileri eleştirdi ve bu konu hakkındaki Aydınlanma tezlerini reddetti. Onun felsefesi rasyonalizm ve ampirizmin karşıt tavırlarının bir araya getirilmesinden oluşuyordu.

14 Temmuz 1789'daki Bastille Saldırısı, Çağdaş resim, Musée Historique, Versailles Sarayı

Politika ve toplumda reforma ihtiyaç duyulduğu, Fransız düşünürleri tarafından 18. yüzyılın ortalarından beri biliniyordu. Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi düşünürler umutla beklenen, yakında gelecek olan, *belle révolution*'u [güzel devrimi] bekliyorlardı. 17 Haziran 1789'da Ulusal Meclis, Üçüncü Sınıf'tan temsilcilerden oluşturuldu. Paris bölgesinde askeri birliklerin yoğunluğunun giderek artması, XVI. Louis'nin Kurucu Meclis'e (7 Temmuz'dan beri bilindiği üzere) karşı komplo kurduğu söylentileriyle birlikte, kitleleri harekete geçmeye teşvik etti, bu da 14 Temmuz'daki Bastille saldırısıyla sonuçlandı. O zaman binada yalnızca yedi mahkûm olmasına rağmen Bastille nefret edilenin, mutlakıyetçi rejimin sembolü olmuştu. Kurucu Meclis radikal olaylarla monarşik düzenin sistemin çöküşünü doğuran kararlılığını devam ettirdi. Feodal haklar ortadan kaldırıldı, insan hakları ve sosyal haklar düzenlendi ve bir anayasa oluşturuldu.

belirleyici özelliğe sahiptir ve ilk harfi büyük yazılır. Aydınlanma, belirli bir dönemi, yani 17. ve 18. yüzyılı –daha çok 18. yüzyılı– işaret eder. Aslında 1688'deki İngiliz Devrimi ve 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi arasındaki dönemde –bu iki tarih daha dar anlamda Aydınlanma için faydalı bir çerçeve sağlar– insanlar içinde yaşadıkları dönemin, bilimsel ve felsefi anlamda, yeni bir çağ olduğunun gitgide daha çok farkına varmaya başladılar. Fransa, İtalya ve Almanya'da Aydınlanmış yüzyıl herkesin dilindeydi; ilk kaygı "karanlık" ve karmaşık idea ve ruhları aydınlatmaktı. 18. yüzyıl boyunca "Aydınlanma" sözcüğü kullanılmaya başlandı. Tanımıyla bu bölüme başladığımız Immanuel Kant'a göre, bağımsız düşünce ve geleneksel kalıpların sorgulanması "aklın her alanda kamusal kullanımının özgür olmasını" içeriyordu. Bu ifadeyle "kişinin kamusal olarak okunmadan önce âlim olarak kullandığı aklı" kastediyordu. "Aklın bu şekilde kullanımı", "kamusal okumanın" kendisiyle birlikte 18. yüzyılda olağanüstü yaygınlaşarak hayal edilemeyecek seviyelere ulaştı. Avrupa'da halk; savaşları, felaketleri, egzotik keşifleri ve günlük siyaseti basından öğreniyordu. Daha da önemlisi, "haftalık ahlak yayınları", "istihbarat gazeteleri" ve ilmi dergiler de vardı. Bunların tümünde yine dönem ve Kant'ın ifade ettiği "akıldan" bahsediliyordu. Aydınlanma'nın bu moda sözcüğü her insanın sahip olduğu ortaklığa isim verdi, bu da "dünya vatandaşlığının" şekillenmeye başladığının işaretini veriyordu. Ulusal sınırların kaldırılması ve yönetim biçimlerinin değiştirilmesi yönünde herhangi bir talep olmamasına karşın Fransız Devrimi'nin mottosu "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" halihazırda duyulmuştu ve başarıyla sonlandırılmış bu devrimin ardından da Fransa sınırlarının dışında da yankı uyandırmıştı.

Aydınlanma, Daniel Chodowiecki imzalı gravür, 1791, yeniden renklendirilmiş

Chodowiecki Aydınlanma'nın faydalı etkilerini, arka planında köy bulunan huzurlu bir manzaraya yerleştirdiği arabayla tarif etmiştir. Buradaki yol, hedefe –yani bilgiye– ulaştıran yolculuk olarak anlaşılmalıdır. Bu çerçevede, ışık etkilerinin sembolizmi bilgiyi edinme sürecini vurgulamak üzere düzenlenmiştir. Chodowiecki, ikna edici bir tasvir yaratmada gerçekten başarılı olup olamayacağından şüphe etmiştir. 2 Ağustos 1921'de Christine von Solms-Laubach'a şöyle yazmıştır: "Aydınlanma'nın hiçbir fotoğrafı yok elimizde. Fazla yeni."

Fikirlerin devrimsel duygularla açıkça değişimi doğal olarak sadece basılı olarak meydana gelmedi. Milano'da 1764-65 yıllarında *Il caffe* isimli ilerici bir edebiyat dergisi basılıyor, Avrupa'daki yeni bir kurumu yansıtıyordu. Kahve dönemin moda içeceğiydi; kahve evleri münazara ve felsefe yapma mekânlarıydı, son haberler ve fikirleri okuyabileceğiniz yerlerdi; sınıf bariyerlerini aşan, iletişim kurma alanlarıydı. Buralar bağımsız yazarların, sanat ve bilim uzmanlarının buluşma mekânlarıydı. Bu insanlar, okumaya artan talep göz önüne alındığında, yazarak para kazanabilen ve nükteci konuşmacıların da soyluların salonlarına ve masalarına erişebildiğini gösteriyordu.

Fransa'daki bu 18. yüzyıl entelektüelleri kendilerine *philosophes* [filozof] diyorlardı, ki bu isim bu bağlamda "aydınlatan" olarak da tercüme edilebilir. Yaşam tarzları ve davranışları gidişatı belirliyordu, ancak iyi kötü sağlam temelli *esprit*'leri [ruh] kendi içinde bir amaç haline gelmişti. *Philosophes* topluluğunun imgesel dalkavuğu ve paraziti, *Rameau'nun Yeğeni* (Diderot'nun diyaloğuna adını veren kahraman), 19. yüzyılın halihazırda psikolojik açıdan keskin zekâlı ve yer yer nihilist bohemlerini yansıtıyordu. Geleneklerin ve değerlerin ilerici, aydınlanmacı, ilerlemeci ve iyimser bir biçimde koşullarda pratik değişimi amaçlayan görecelileştirmek üzere genel eğilim araştırmasının şüpheci ters tarafını şekillendiriyordu. Bu eleştiri, "halka" uygulanabilirliği ve tezlerindeki retorik noktalardaki ideolojik polemikçilik pek çok *philosophes*'ların çoğunda, problemlere getirdikleri felsefi çözümlerin sıkıntısından daha belirgindi.

Bu nedenle pek çok profesyonel felsefeci, geçmişi düşünerek, *philosophes*'lerden, onları aşağılayarak bahseder. Yine de daha öncesinde ya da o zamandan beri Avrupa kültürünün 18. yüzyıldaki kadar felsefi tartışmaya sahne olduğu söylenemez.

Burjuva Akıl ve Duyarlılık Kültürü

Toplumda özgürlük ve eşitlik mottosunu hiçbir zaman tümüyle kabul etmeyen bir sınıf Aydınlanma'nın ilerleyişine katkıda bulunmuştur. Avrupa soyluluğunun bazı kesitleri özgür bir biçimde ateizmi, materyalizmi, dinsel toleransı ve doğa kanunu konuşabiliyorlardı. Aydınlanmacı bilginin yayılmasına yönelik en önemli yayın projesi, *Encyclopédie* ya da Ansiklopedi'dir. Çok sayıda cilt halinde ortaya çıkan eser, çok sayıda zengin ve aristokrat bağışçısı olmasaydı, basılamazdı. Ancak "ansiklopedik" merak aynı zamanda geleneksel vatandaşlara (örneğin usta zanaatkâr) ve özellikle, örneğin avukatları, ruhban sınıfı, kamu çalışanları ve akademisyenlerin yanı sıra kapitalist girişimcilerden oluşan yeni sınıfı da içeren yüksek orta sınıfa da yayılmıştı. Büyük Britanya'da, anayasal monarşiyle birlikte, bu sınıf 17. yüzyıldan bu yana kendine güvenli ve karşı çıkılmayan bir rol oynamıştı. Politik ve dini liberalizme yönelik en büyük güç Britanya'nın kendisiydi (ticari ve endüstriyel alandaki teknik ve uygulanabilir buluşlardan bahsetmeye gerek bile yok). Ancak diğer ülkelerde de orta sınıf belirleyici bir önem kazanıyordu. Orantısız şekilde küçük siyasi etkilerine rağmen sosyal değişimin arkasındaki itici güç ve Aydınlanma kültürünün standart belirleyicileri haline geliyorlardı.

En büyük katkıyı edebiyat ve tiyatronun yeni biçimlerine ilgi duyan topluluğun ortaya çıkışı sağlamıştır. Romanseli yaşanırken, barok edebiyatının heyecan verici ya da melankolik maceraperestleri düşünceli, rasyonalist, ileri görüşlü ancak duygusal ve duyarlı insanlara dönüşmüşlerdi. Daha ufak, özel tecrübeler yaşıyorlardı ya da kaderin yıkıcı darbelerinden mustariplerdi, fakat bu bile onları insan olmayana karşı insani ahlak duyarlılığını geliştirmekten alıkoymuyordu. Tiyatroda (ve resimde) bir yandan tarihi kahramanlar kendilerini cumhuriyetçi nedenlerle sivil görevde feda ederken, diğer yandan çağdaş burjuva kahramanları feodal özelliklerinin çoğunu muhafaza etmiş toplumun çelişkileri, adaletsizlikleri ve anakronizmiyle telef oluyordu.

Biraz saray biraz da burjuva sanatı olan rokokoya paralel olarak edebiyatta karşılaşılan sözümona "duyarlılık", "sessiz" burjuva bireyselliğinin özfarkındalığını ortaya çıkarmıştır ve bu özfarkındalık aslında büyük ölçüde Protestanların Tanrı'yla doğrudan, kişisel bağlantı çabasından doğmuştur. Bu duyarlılık, Hegel'in sonradan "güzel ruhun kendine dönüşmesi" şeklinde tarif ettiği şekilde incelenmekten ziyade, "güzel ruh" (Almanya'da o zaman çok kullanılan bir ifadeydi) kendini fark edebilir ve akla uygun bir biçimde duyarlı argüman sunma sanatıyla konuşmaya giriş yapabilirdi.

Bu, mektup tarzında yazılmış sayısız romanda görülebilir. Bu tür, özel bir popülerliğin tadını çıkarmış ve özellikle romantik görüşlerde halihazırda kabul

Geoffrin's Madam Geoffrin'in Yerinde Suare (Resimde yer alanlar arasında şu isimler vardır: d'Alembert, Montesquieu, Diderot, Malherbe, Turgot, Rameau, Vanloo, Vernet), Gabriel Lemonnier (atfedilmiş), Château Malmaison

Madame Geoffrin çeşitli ilgi alanları olan bir kadındı. Haftada iki kez sanatçılar ve yazarlar için akşam yemekleri düzenlerdi. Salonu, Voltaire ve onunla pek çok sanatçıyı tanıştıran sanat uzmanı Comte de Cylus'un da dahil olduğu, XV. Louis döneminin önde gelen entelektüellerinin ilgisini çekerdi. Paris'teki salonlar, Versailles'daki saraya karşıt bir dengeyi temsil ediyordu; salonlarda sosyal sınıf ayrımı yoktu ve insanlar dönemin en son kültürel gelişmeleri hakkında fikir alışverişinde bulunabiliyorlardı. Ayrıca bu salonlar en son edebi ve felsefi eserlerin yayımlanmadan önce okunduğu mekânlardı. Madam Geoffrin'in salonunun ortasında Voltaire'in büstü görülür, ki bu da salonlarda hüküm süren entelektüel özgürlüğün sembolüdür.

Doğrunun Tapınağı, sanat ve bilimlerin alegorisi, bakır levha gravürü, yaklaşık 1772

Fransız Aydınlanması'nın en önemli eseri Diderot ve d'Alembert tarafından düzenlenen ve dönemin tüm bilgisini sistematik biçimde vermesi umulan *Ansiklopedi*'ydi. İki editörün yanı sıra, katkıda bulunan önemli isimler arsında Rousseau, Voltaire, Condillac, Montesquieu, d'Holbach ve Turgot yer alıyordu. Robespierre *Ansiklopedi*'ye "Devrim'in giriş bölümü" diyordu. Sanat ve bilimlerin alegorisi, geniş kapsamlı kitabın ilk sayfasında, aşağı taraftaki insanlar heyecanlı bir biçimde kendilerini enstrümanlar ve matbaa ürünleriyle oyalarken görülüyorlar. Resmin üst kısmındaysa alışılagelmiş, ayın tepesinde duran Meryem figürüne gönderme yapılarak açığa çıkarılmayı bekleyen Doğru kişileştirilmiş. Ayaklarının dibinde, vakum pompasıyla (s. 73'teki illüstrasyonla karşılaştırınız) bağlantılı cam bir küre bulunuyor. Bilim Tapınağı'nın, Kilise'nin yerini aldığı mesajı veriliyor.

gören öznelliğe uygundu. Diğer yazma biçimleri de bir insanı işaret etmeye, duyguya ve kendiliğinden olana verilen önemi yansıtıyordu; bu nedenle sınıflarda okutulan ders kitapları ve felsefi denemeler diyalog formunda oluşturuluyordu.

Akıl ve Madde

Fransız Ansiklopedisi'ne (1750) ve *Felsefenin Öğeleri*'ne yazdığı önsözde Jean Le Rond d'Alembert bilginin kökenini açıklar. Daha sonra gelecek Aydınlanma'nın aksine "Karanlık Çağ'ı" simgeleyen ortaçağın son kısmından başlar. D'Alembert'e göre Rönesans, edebi ve sanatsal ilim ve antik dünyaya duyulan büyük ilginin yeniden canlandığı zamandı. 16. yüzyılda Reform, ortaçağın kapalı dini dünyasını parçalamıştı. 17. yüzyıl, Descartes ve onun bilimi sağlam bir felsefi temele oturtmasıyla felsefenin yenilenişine tanık olmuştu. 18. yüzyılda, insanın bilim ve doğa bilgisi, büyük oranda Newton'ın keşifleri ve "felsefi" yöntemi (teorik değil, deneysel hipotezlerle) sayesinde büyük bir sıçrama yaşamıştı. Böylelikle "modern" seviyeye ulaşmıştı.

18. yüzyıl Aydınlanması kendisini daha geniş anlamda aydınlanmacı düşünce serisinin zirvesi olarak görüyordu, yani Hıristiyan skolastik dünya imgesinin modern dönemin başlangıcında terk edilmesiydi. Bu dizide aynı zamanda süreksizlik ve barok rasyonalizminin her zaman kabul edilmediğine dair açık işaretler de vardı. D'Alembert ve çağdaşları bu nedenle skolastisizmin, ve genellikle sadece karşılaştırma üzerine kurulu bilimsel açıklamaların karmaşasının yerine metodolojik akıl yürütme ve fiziksel süreçlerin analizini getirdiği noktada Descartes'ın izinden gitti. Ancak onun, zihinsel ve maddi dünyaların "sisteminin" düşüncenin daha önceden var olan olasılıkları üzerine kurulabileceğini ve uzamsal şeyin tözünün, düşünen şeyin tözü tarafından ortaya çıkarılacağını öne süren, aklı "idealist" kavrayış düşüncesini benimsemediler. David Hume gibi Kıta Aydınlanmacıları, tözlerin metafiziksel bilgisini reddettiler ve yine Hume gibi, Locke'un ampirizmini kurdular. Descartes'ın insanın "düşünen tözün" bir parçası olması sayesinde doğadan ayrı olduğunu savunan akıl ve beden düalizmi düşüncesi de reddedilmişti. *Philosophes* arasındaki materyalistlerin tavrı, yine de, Berkeley'ninkinin tam tersiydi. O salt akıl için, beden kavramının "boş" olduğunu söyleyerek düalizmi ortadan kaldırmıştı. Diderot, Helvétius, La Mettrie ve Dietrich, ise aklın bağımsız bir varoluşu olmadığını, tüm zihinsel olayları maddenin sonuçları olarak ifade ederek kabul etmişlerdi. Bu nedenle La Mettrie, "Düşünce benim için elektrik,

hareketlilik, girilemezlik, uzama gibi maddenin karakteristik özelliklerinden olduğu için düşüncenin düzenli maddeyle uyuşmadığını düşünmekten çok uzağım" demiştir. 1748 yılında yayımlanan kitabı *İnsan Bir Makina* kitabında La Mettrie psikolojik süreçlerin fiziksel süreçlere dek izinin sürülmesi gerektiğini söylemiş; insanı tümüyle mekanik terimlerle açıklamıştır. Barok mekanik görüşü, temel fiziksel hareket teorisine yönelikti, ama inandırıcılığını kaybediyordu. Nihayetinde, Hobbes örneğinden farklı olarak, fiziksel ve psikolojik olayı açıklamak için bulunmamıştı ve "hayata" ilişkin tüm sorular açık bırakılmıştı. Diderot ve diğerleri doğanın mekanik görüşünü, olasılığı, madde anlamında düzenlemek üzere temel bir duyarlılık ve hazır olmaya dayanan organik birimler kavramıyla destekler.

Duyumculuk

Epistemolojik olarak materyalizm (aşağıda anlatılacak psikolojik anlamda) katı bir duyarlılıkla paraleldir. Etienne Bonat de Condillac tarafından *Duyumlar Üzerine İnceleme* (1754) kitabında çağın ruhu içinde üzerinde çok düşünülmüş bir model olarak ortaya konmuştur. İnsanın yaşamsız heykel formuna başlangıç için beş duyudan yalnızca biri verilir ve böylelikle, hafızanın izlerinin (insan duyumsamasının salt olasılığıyla bağlantılı olarak hayal edilen) görünüşü ve ortaya çıkan farklılıklar gibi tam bir psikolojik donanım geliştirilir.

Duyumculuk, Locke'çu ampirizmden şeylerin ve ilişkilerin algılarının yanı sıra, zihinsel kavramsal donanımın temellerine zekânın herhangi bir eylemi olmadan imkân tanıması anlamında ayrılır. Locke'a göre, "yansımalar", ya da içsel duyunun algıları, eylem ortaya koyar ve yarı otomatik bir biçimde dışsal duyumsamaların pasif anlayışına bağlı değillerdir. Condillac'a göre, Locke'un algıladığı anlamda "yansımalar" yoktu; tüm orijinal basit izlenimler dışarıdan kaynaklanıyordu. Bu, düşünmeden hareket ettiğimiz anlamına gelmez, bunu kimse iddia edemez. Ancak madde ve bu eylemler için kapasite, modern bir ifadeyle, çevresel uyarıcıyla şekilleniyordu.

Deizm ve Din Eleştirileri

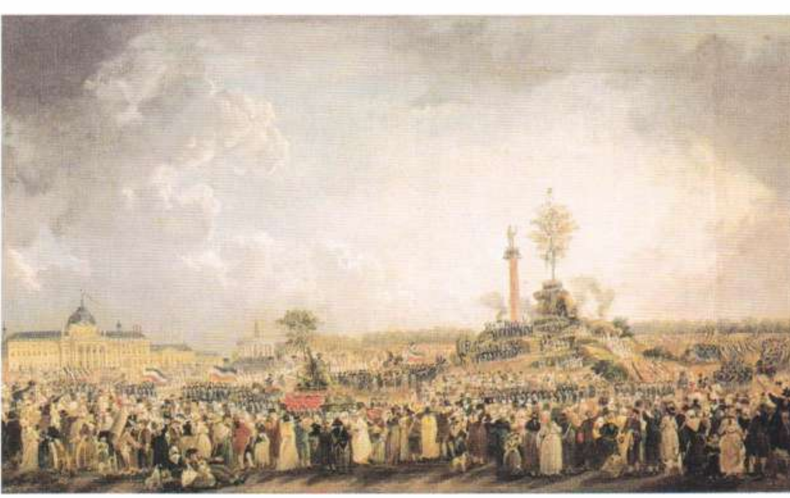
"İnsan doğayı yanlış anladığı için mutsuzdur." Bunlar, Holbach Baronu Paul-Henri Dietrich'in 1770 yılında yayımlanan *Système de la Nature* [Doğa Sistemi] isimli kitabının açılış sözleridir. "Yanlış anlamak"la kastettiği şey, ampirik olarak bulunmamış gelecekteki yaşama dair beklentilerin ve aşkın normlara dair varsayımların, mutluluğun yanlış idealarıyla birlikte, yücelttikleridir. D'Holbach, bu dünyaya, "fiziksel" olarak bedensel duyumsamaya ve sosyal faydacı temellere dayalı bir ahlak anlayışı oturtmak istemiştir.

Burada, sonunda yalnızca rasyonalizm ve rasyonalizmin özel zihinsel süreçlerinden ayrılmakla kalmayan, aynı zamanda tüm teoloji ve dini reddeden bir mekanik materyalizm görüyoruz. Bu, felsefedeki (ve bilimdeki) özgürlük sürecinden geçici bir kopuş olarak görülebilir; zaten ortaçağda, bir taraftan akılsal bilgi diğer taraftan din tarafından temsil edilen, temkinli, ikili doğru varsayımıyla halihazırda başlamıştı. 17. yüzyılda, ayrımın bilincinde olan Descartes ve Leibniz, bilim ve teolojinin, her ne kadar felsefe zorlaması bir teoloji de olsa, bağdaştırılabilirliğini

Étienne Bonnot de Condillac, Çağdaş portrenin tebeşirle litografisi, 19. yüzyılın birinci yarısı, Bibliothèque Nationale, Paris

Duyumculuğun kurucusu Étienne Bonnot de Condillac tüm bilginin duyusal tecrübe üzerine kurulu olduğu ve düşünme ile hissetme arasında bir fark olmadığı varsayımından hareket eder. Duyumcuların teorilerini dayandırdığı John Locke, basit ve karmaşık ideaları birbirinden ayırmıştır. Basit idealar dışsal ya da içsel algıdan, yani dışsal nesneler ve ruhun harekete geçirilen eylemlerinden gelirlerdi. Bu tam da Condillac'ın şüphe ettiği görüştü. Ona göre, tüm basit izlenimler dışarıdan kaynaklanırdı. Bir dizi duyusal izlenim bilinçte bir araya geldiğinde ruhun harekete geçmesine neden oluyordu, yani bağımsız bir eylem gerçekleştirmiyordu.

Paris, Champ de Mars'taki Mutlak Varlık Kültünde Şölen, Haziran 1794, Pierre-Antoine de Machy imzalı çağdaş tablo, Musée Carnavalet, Paris

Aydınlanma ile bağlantılı olarak, 17. yüzyıl, Tanrı'nın dünyanın yaratıcısı olduğu ancak sonrasında dünyaya müdahale etmediğini varsayan deizmin (Latincede "tanrı" anlamına gelen *deus*) yükselişine tanıklık etmiştir. Evrenin Yaratıcısı olarak Mutlak Varlık kültü, Devrim'in kazanımlarını istikrarlı hale getirmek ve Roman Katolikliğinin devlet dini olarak değiştirilmesi amacıyla Robespierre tarafından yaptırılmıştır. Jacques-Louis David tarafından resmedilen şölen Robespierre ve Kongre üyelerinin öncülüğünde başlar. Devrim'in övüldüğü marşların söylendiği ve monarşiye karşı nefret yeminlerinin edildiği yapay bir tepede sona erer.

savundular. Hobbes, aksine, bu bağlantıyı reddetti. Spinoza ise inancın, geleneksel Hıristiyan konseptindeki Tanrı'yla tam olarak ilişkilendirmediği merkezi gereklilikleriyle fikirler alanını ve inanca ilişkin ayrıntılı yazılardan ayırmış; bu alanda kesinlikle tolerans talep etmişti. Bu, özgür araştırma için özgürlük talep eden Hobbes'un, ve Newton'ın Tanrı'yı tamamen bilimin dışında tutma arayışındaki başarılarından sonra, *philosophes* için örnek bir figür olmasını sağlamıştı. Ancak olağanüstü materyalist konumu istisna olarak kaldı; Roma Katolikliği Fransız otoritelerin öfkeli tepkileriyle karşılaşmakla kalmadı, aynı zamanda birçok *philosophes* tarafından da karşı çıkıldı. Yine de bir yargıya açıklama getirmişti. Bu yargı, daha ılımlı bir biçimde diğer Aydınlanma eğilimlerini yansıtıyordu ve basit bir formülle özetlenebilirdi: İnsan doğadır ve doğa, idealarınzamansız dünyası ya da yaratılışın tamamlanmış planının fark edilmesi değildir. Ancak insan doğası yine de özel konumu koruyabilirdi ve zihinsel ve ahlaksal dünya, fiziksel dünyaya dayalı olsa da başlı başına bir alan olabilirdi; yaratılış düşüncesi de tam olarak reddedilmiyordu. Bu nedenle Aydınlanma felsefesi pratikte her zaman için doğrudan ya da dolaylı din eleştirisiyle, çok nadiren de olsa d'Holbach tarzı ateizmle, bağlantılıydı. Dinin her yerde ve sürekli olarak sorgulanması, hakkındaki şüpheler ya da ona yönelik saldırılar Tanrı'nın varlığını ya da bir Tanrı ile olan dini ilişkiyi o kadar da merkezine almıyordu, daha ziyade inanç hakkında belirli makaleler silsilesiyle kendini yücelterek ve kendini İncil gibi vahye dayanan bir kanıtla destekleyen pozitif dinlerden, örneğin Roma Katolikliği, ayırıyordu.

Pozitif dinler bu anlamda halihazırda kendilerine 17. yüzyılda, peygamber ya da mesih tarafından getirilmiş herhangi bir tarihsel vahye değil, yalnızca insanın zihinsel ya da ahlaksal niteliklerine dayanan "doğal" bir dindarlıkla (Hıristiyan skolastik bakış açısından bile daha önce beyan edilen) meydan okunur halde bulmuşlardır. Bu kriterle Tanrı'ya olan doğal inanç –ki öncelikle özgür İngiliz düşünürleri tarafından destek bulmuştur– tüm şeyler için akla ilişkin kaçınılmaz soruları –aslında bu kriter Hıristiyanlıktan ve daha eski dinlerden çok önce ortaya çıkmıştır– bireysel ruhun ölümsüz olduğu hissi ve herhangi bir insani keyfiliğine tabi olmayan temel adalet temeli ihtiyacından ortaya çıkarmıştır. İnancın bu temellerinde, geleneksel dinlerdeki inançlardan farklı olarak (mucizeler, belirli ve sıklıkla Tanrı'ya atfedilen insani özellikler), akıl ve bilimle uzlaştırılabileceği düşünülmüştü. Bu nedenle doğal din aynı zamanda aklın dini olarak adlandırılabilir ve Aydınlanma'nın

Sanssouci'deki Masada Arkadaşlık
(soldan: Marishal, bilinmiyor, Voltaire, von Stille, Frederick the Great, d'Argens, Keith, Algarotti, Rothemburg, La Mettrie), Adolph Menzel imzalı tablo, 1850, önceden Nationalgalerie Berlin'deydi, 1945 yılında yok edildi.

Voltaire 1750 yazında Berlin'e, Prusya Kralı Büyük Friedrich'in davetine katıldı. Bu daveti ikili arasında gerçekleşen çok çeşitli yazışmalar takip etti; Friedrich yazara duyduğu hayranlığı dile getirirken, Voltaire kendi adına "filozof-prense" duyduğu büyük ilgiyi ifade ediyordu. Voltaire'in iftiraya ve sansürlere karşı sürekli savaşa maruz kaldığı Paris'ten farklı olarak, Berlin onu öncü bir yazar ve düşünür olarak karşılamıştı. Ancak kral ve aydın arasındaki ilişki uzun süremedi. Voltaire ne zaman istese üzerinde hak iddia eden krala bağımlı olduğunu hissetti. Postdam'daki Sanssouci Sarayı'ndaki masada resmedilenlerin tümü özgür düşünürler olarak bilinirler. Voltaire aralarında en öne çıkan davetliydi. Ara ara kendine eleştirel sözler yöneltirdi, Friedrich bundan hoşlanmazdı. Yaklaşık üç yıl sonra, Mart 1753'te kötü bir şekilde ayrıldılar.

"söz konusu" dini genellikle deizm idi. Deizm sözcüğü Latincede "tanrı" anlamına gelen *deus* sözcüğünden türetilmişti ve basitçe kültü ya da geleneği olmayan bir dinin geleneksel dinlerle ortak noktası olan bir tanrıya inanmak anlamına geliyordu. Deizm genellikle Tanrı'nın dünyayı ve doğa kanunlarını yarattığı ancak artık kozmik "saat mekanizmasının" işleyişine müdahale etmediği düşüncesine sadık kalıyordu.

Voltaire

Hume ve Kant'la karşılaştırıldığında, 18. yüzyılın en büyük felsefecilerinden biri değildi. Ancak felsefi ruhun fenomeni, dönemin en önemli entelektüel yazarı ve "Aydınlanmacının" prototipiydi. Oyun yazarı ve romancı olarak muazzam ve tartışmasız şöhretine karşın, defalarca tutuklanmış ve Fransa'dan sınır dışı edilmiştir. Eleştirel felsefi yazılarının büyük bölümü cesur matbaacılar ve karmaşık kurnazlıklar sayesinde (örneğin en az 175 rumuz kullanarak) mümkün olmuştur. Sık sık kitapları yasaklanır, el konulurdu; bir kopyası Paris'teki mahkemelerin basamaklarında, çağın geleneğine uygun olarak, cellat tarafından ayinsel biçim-

Aklın Uykusu Canavarlar Yaratır, Francisco de Goya, yaklaşık 1797, özel koleksiyon

Goya İspanya'daki liberal çevrelere yakındı ve eserlerinin belirli açıları Avrupa Aydınlaması'nın ruhunu yansıtıyordu. Sayısız grafik çalışma serisinde savaşın korkunç yanlarını ve mantıksızlığın fantastik ürünlerini tasvir etmiştir. Bu grafiklerin gizemli yanı, akılsal olmayanın anlatılmasıdır. Bu hiçbir zaman ortaya çıkarılmadı, ancak algılanamayanın sürüp giden kalıntılarıyla sunuldu. Bu ruha uygun biçimde, *Caprichos* (Fanteziler) serisinden illüstrasyonunun muğlak anlamlı başlığı aklın hüküm sürmediği, canavarların göründüğü ve bunun tam anlamıyla "aydınlanmış" bir okuma olacağını telkin ettiği; ancak diğer bir okumaya göre aklın her zaman uyanık kalamayacağı, rüya göreceğin ve canavarları kendi içinden serbest bırakacağı bir yerdir. Bu noktada Aydınlanma'nın akıl konusundaki iyimserliğinden şüphe duyulabilir.

de yırtılıp yakılırdı.

Voltaire'in sıkıcılıktan uzak eleştirisi sürekli nükte ve başarılı bir ironiyle sunuluyordu: klasik ve egzotik örneklerden alınan alıntılar ve heyecanlı fikirlerle bezeliydi. İnsan hakları bilinci anlamında absürd hale gelmiş mutlakıyetçi devlet koşullarına yönelikti. Bu bilinç birkaç ütopyacıdan sonra yaygınlaşmıştı. Ancak Voltaire'in saldırılarının temel hedefi Roma Katolik Kilisesi'ydi. Kilise'yi dogmatizmle, insan karşıtı fanatizmle ve boş kanılarla insanları hapsetmekle suçluyordu. Sloganı, *Écrasez l'infâme* (Rezil şeyi yok edin!) idi.

Voltaire ateist değildi. Tersine: "Eğer Tanrı yoksa, onu biz icat etmeliyiz. Tüm doğa Tanrı'nın var olduğunu haykırıyor" demişti. Peki eğer gerekliyse, Tanrı neden icat edilmesin? Özellikle Voltaire insanın erdeminin ya da basitçe insanlığının bir merkeze, tutunma noktasına ya da kendi ifadesiyle dizgine ihtiyacı olduğuna inanıyordu. Alıntının iki cümlesinde yine de dine; çıkar ya da faydacı sosyal düşünceler nedeniyle değil, özgür, hatta aydınlanmış Hıristiyanlıkla karşılaştırıldığında, uyumlu deizmi gerçek yargılara dayandığı için ihtiyaç vardı. Voltaire çağdaş ve tarihsel düşünce deneylerini edebi çerçeveyle birleştirip diyalog biçiminde sunarak edebiyatı, felsefi sistemlerin batıl inanç ve aklı, iyimserlik ve kötümserliği yansıtmaya yetkin, duruma göre görkemli ya da gülünç kısa hikâyeler şeklinde kabul ettirmiştir. Bunu yaparken eleştirel tarafsızlık anlamında potansiyelini ortaya koymuştur, bu da artık fosilleşmiş ve akla uygun olmayan değerlerin göreceli̇leştirilmesine en büyük katkıyı sağlamıştır.

Jean-Jacques Rousseau

Immanuel Kant kendini geçmişe bakarak, kitaplar, bilgi ve bilime susamışlık dışında bir şey bilmeyen bir âlim olarak tarif etmişti. "O zaman tüm bunların insanlığın onurunu oluşturabileceğine inanıyordum ve hiçbir şey bilmeyen ayaktakımından tiksiniyordum. Rousseau bana doğruyu gösterdi. Bu körlük

Emile, Jean-Jacques Rousseau'nun romanı, üçüncü kitaptan bakır levha gravürü, Michel Moreau

Rousseau, eğitici romanı *Emile* ile insanın doğal olarak iyi olduğu, toplum tarafından ahlaksal açıdan yozlaştırıldığı tezinin altını çizer. Rousseau'ya göre, bu gelişmenin nedenlerinden biri eğitime yönelik yanlış yaklaşımdı, bu nedenle geleneksel eğitim yöntemlerinin yerine "doğal yetiştirme" yönteminin getirilmesini sağlayacak bir reform istiyordu. Çocuksu karaktere ilişkin net bilgi bu reformun temelini oluşturuyordu. Her şey, diyordu Rousseau, öncelikle çocuğun doğal eğilimlerine ve içgüdüsel tepkilerinin yasaklanmasına değil, bunların daha ileriye götürülmesine bağlıdır. Bu nedenle 18. yüzyılda yaygın hale gelen, çocukların küçük yaşta yetişkin görevlerinde eğitim görmesi fikrine karşı çıkmıştır.

ortadan kalktı, insanlara saygı duymayı öğrendim. Eğer bu düşüncenin diğer herkese insan ırkının haklarını oluşturması anlamında karşılığını vereceğine inanmasaydım, kendimi sıradan bir işçiden daha işe yaramaz hissederdim."

Kant, Rousseau'yu "Aydınlanmacı" olarak değerlendiriyordu, çünkü Rousseau "insan haklarının farkındalığını" çoğu *philosophes*'ten daha fazla talep ediyordu. Politik hedefleri çoğunlukla liberal anayasal monarşiyken, Rousseau demokratik bir ideal oluşturmuştu. Fransız Devrimi sürecinde neredeyse kült bir figür olarak saygı görmüştü. Romanı *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine* çocuklar ve genç insanların kişisel haklarını savunuyordu. Kitap, 19. yüzyıla dek eğitimsel reformcular için itici güç olmuştu. Aslında "çocukluğu" keşfeden ilk kişi oydu, tıpkı Aydınlanma'nın kimi zaman "soylu vahşi"deki medeniyete dönüşen denge ağırlığını keşfetmesi gibi.

Rousseau, Kant üzerinde, romantizm hareketinin düşünür ve şairlerinde yarattığı izlenimle eşit güçte bir etki yaratmıştır. Ancak onların durumunda

Fransız Devrimi Zamanından, Rousseau Onuruna Yapılmış Alegorik Resim, Musée Carnavalet, Paris

Jean-Jacques Rousseau, Fransız Devrimi'nin önde gelen entelektüellerinden biri olarak kabul edilir. Bu illüstrasyon onun yeni cumhuriyet kavramı teorisinin bir temsilidir. Çapraz Üç Renk'in üzerinde Rousseau'nun portresi yer alır; onların altında bulunan Antik Roma baltacısının çubuklar yığını güç, doğru, adalet ve dayanışma çabasını destekler. Baldırı çıplakların Özgürlük Şapkası ile taçlandırılmıştır ve onun yanı sıra, ağacın gövdesinde insanın doğal hakkı olan özgürlük yer alır. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, Fransa Cumhuriyeti'nin ilk anayasa modelidir. "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" sözleri insan haklarına bağlıdır, vatandaşlar da benzer şekilde onun fikirlerine.

izlenimi yaratan şey, Aydınlanma ile çok az bağdaştırılabilir olan işlerindeki tutumuydu. Rousseau, romantik uzlaşmasının ve birliğinin dibinde bulunan, asla tam olarak gizlenmemiş uçurumu ortaya çıkaran ilk kişiydi: İnsan ve doğası (aynı zamanda sosyal doğadır da) arasındaki umutsuz ayrım ve egonun her şeyi söyleme ve bu süreçte kendini kaybetmekle tehdit eden esrik duyguları. Rousseau'ya göre, insan başlangıçta özgür ve iyidir. Çevresiyle uyum içinde yaşar ve görece bağımsızdır. (Prensipte Rousseau özgür köylü varoluşunun prototipini çiziyordu.) Hisleri pozitif özsaygıdan kaynaklanıyordu, ki bu da onu kendiyle ve aynı zamanda diğerleriyle bütünleştiriyordu. Yanlış yolu seçen bir sosyal organizasyon bu özsaygıyı negatif bir şeye, her insanı kendinden ve diğerlerinden ayıran, çıkarcı bir bencile dönüştürebilirdi.

Rousseau bu organizasyonu, özel mülkiyeti koruması için tasarlanmış toplum sözleşmesi fikrinin sahibi olan Locke'un terimlerine benzer bir şekilde açıklar çünkü Rousseau'ya göre: "Bir toprak parçasının etrafını çitlerle çevirip 'Burası benimdir' diyen ve buna inanacak yeterince basit insan bulan ilk insan, sivil toplumun gerçek kurucusudur. O zaman biri çitleri söküp 'Bu sahtekâra inanmayın! Meyvelerin herkese ve toprağın kimseye ait olmadığını unutursanız mahvolursunuz' deseydi, insanlık nice suç, savaş, cinayet, sefalet ve vahşetten kurtulabilirdi." Mülkiyet işlerin bölünmesine, bağımlı olmaya ve yabancılaşmaya yol açmıştı. Zihinsel durumda da benzer bir hikâye söz konusuydu: Doğadan medeniyete geçiş, dünya ve ruh arasındaki doğrudan ilişkiyi bozmuş ve insan kötü düşünmeye başlamıştır. Rousseau burada güçlü bir dil kullanmaktadır, bu da onu Aydınlanma'nın ana akımından ayırmaktadır. "Düşünce durumu doğal değildir" – "Yansıtan insan dejenere bir hayvandır."

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde (1754-62) –Kant'ın sözleriyle– medeniyetin "insan ırkının ahlaksal kaderinin son amacı olan total sanat yoluyla bir kez daha doğa olduğu" durumun resmini çizer ("sanat" sözcüğüyle Kant, "doğal olarak ortaya çıkanı" değil, basit bir şekilde, "yapılmış" olanı ifade eder). Bu, insanların konulara oylayarak karar verip egemen güç olduğu ve "bireyin, her ne kadar diğerleriyle bütünleşmiş de olsa, kendine uyduğu ve önceden olduğu gibi özgür kaldığı bir durumdur." Sonuncusu gerçekte başarılamayacak bir numaradır ve Rousseau'nun kavramı tam anlamıyla açık değildir. Her durumda bu özgürlük, "genel iradeden" kaynaklandığı anlaşılan kanunlara gönüllü tabi olmadan meydana gelir. "Genel irade", "herkesin iradesi" ile aynı anlamda değildir (herkesin iradesi tüm bireylerin kararlarının toplamıdır, örneğin oybirliği). Daha ziyade, bireysel iradenin bireyin iyiliğine yönelik olmasıyla aynı şekilde, genel irade de genel iyiye yöneliktir ve asla yanlış olamaz (yan tutarak ya da yanlış hükümle yanlış yönlendirilebilecek olan herkesin iradesinden farklı olarak, tıpkı çoğunluğun iradesi gibi). Bu nedenle genel irade, Bir ve Bütün olan, topluma yansıtılan panteist Tanrı-Doğa'yı yansıtır. Birey, kendi tümüyle özgür iradesinin genel iradeyi içereceği ve onunla birebir aynı olacağını kavradığı için özgürdür. İnsan vatandaştır ama yine de bireydir.

Immanuel Kant

Arı Usun Eleştirisi

Kendi bilinirliğini borçlu olduğu David Hume'la birlikte Kant metafiziği duyuların ötesindekilerinin iddia edilen bilimi, başka bir deyişle tecrübenin arkasında yatan görünürde mantıklı ve olgusal teori olarak konumlandırmıştır. Ancak Kant metafiziğe âşıktı. Metafiziğin vazgeçilmez olduğuna ikna olmuştu çünkü gerçekliğin genel tanımlarına, doğanın bilinebilirliğine, Tanrı'ya, ruhun özgürlüğü ve ölümsüzlüğüne ilişkin sorular yanıt bekliyordu: "İnsan aklı, aklın herhangi bir deneysel kullanımı ya da onun üzerine kurulu prensiplerle açıklanamağı için dosdoğru böylesi sorulara yöneliyor." *A posteriori* (sonradan gelen) olarak cevaplanamayan sorular, *a priori* (öncül) bilgiye ihtiyaç duyar, yani bir taraftan tecrübeden bağımsızdır, diğer taraftan tanımlamalarla doğrulanabilen ifadelerden oluşmaz (örneğin "Üçgenin üç yüzü vardır"). Kant böyle bir cümleyi "analitik yargıya" dayandırırdı: Yüklem (üç yüzlü), nesnenin (üçgen) analizinden kaynaklanır. Bu cümle, "birleşimsel yargının" aksine bilgiyi genişletmez; örneğin "Bazı köpekler insanlar için tehlikelidir." Bu ifade tecrübeye dayalıdır, birleşimsel yargı *a posteriori*'dir. Şimdi metafizik "*a priori* olan birleşimsel yargıyla" ilgilenmektedir. Yalnızca bireysel bilimler ya da belirli durumlar, hatta bilginin temasına ilişkin, mesela sonsuzun "ideası" hakkında (sonsuzluğun bilinebilirliğini ileri sürmeden) böyle ifadeler söz konusu olduğunda, metafizik bilim olarak, dolayısıyla da "insan aklının limitlerinin bilimi" olarak mümkün olabilir.

Bu sınırları belirleme çalışmasında Kant, Hume'un şüpheciliğiyle ilerlemez. Hume'un aksine, algıların zihinsel süreçlerinden doğan tecrübenin karşılık olarak kendi prensiplerini tecrübeden oluşturmayacağına inanır. Pek çok rasyonalistin aksine Kant tüm bilginin tecrübeyle başladığına inanır, bu nedenle her durumda tecrübeye referans verilmelidir. Yine de zihinsel süreçleri tek başına, olasılığı tecrübeden önce gelen ve muhtemelen nesne haline gelecek her şey için belirleyici olan yalnızca nesnel bilgi edinme eylemleriyle yalnızca "mümkün" tecrübeyle ilgili olabilir. Bu inceleme, Kant'ın geliştirdiği "aşkın felsefe"nin görevidir. "Aşkın, mümkün *a priori* olduğu ölçüde, kendisi nesnelerle değil, nesneleri yeniden düzenleme yöntemimizle ilişkili her bilgiye verdiğim isimdir." Aşkın felsefe *a priori* ve genel olarak geçerli ifadeleri hakikatin gerekli özellikleriyle ilişkili hale getirdiği için Kant, bu açıdan metafizik demeye devam etmiştir.

Immanuel Kant, isimsiz portre, yaklaşık 1790

Kant'ın çığır açan *Arı Usun Eleştirisi* (1781) kitabı insanın bilme melekesini ciddi bir incelemeye tabi tutarak bizim dünya görüşümüzü belirleyen maddenin kendine bağlı belirli durumlar olduğu sonucuna ulaşır. Dünyanın "kendi içinde" ne olduğuna dair ifadenin mümkün olmadığını (yani madde tarafından atfedilen yapıdan bağımsız olması) savunmuştur, çünkü insan şeyleri hiçbir zaman yapısından bağımsız olarak göremez. Bu nedenle bilgi nesnelere yönelik değildir; daha ziyade, nesnelerin özelliklerine göre belirlenir.

Saf Kavramlar Olarak Mekân ve Zaman

Rasyonalistler matematiksel ya da mantıksal olarak tanımlar veya temel orijinal kavramlardan türetilen

Kant Hardal Karıştırırken, Friedrich Hagemann imzalı çizim, 1801

teoremlerin, algı nesnelerine ve aynı zamanda bizim duyular üstü algımız ve düşüncemizden bağımsız dünyanın kendisine uygulanabileceği düşüncesini savunmuşlardır. Bunun mümkün olduğunu düşünüyorlardı, çünkü bizi kandırmayan Tanrı'nın yaradılışı ya da diğer metafiziksel nedenler nedeniyle belirli basit kanıtlar ve düşüncenin temel kavramları (zihinsel olarak algılanabilir olanlar) doğru hakikate uygulanabilirdi.

ayırt edilebilecek bir niteliği değildi; bir şeyi, bizim "dışımızda", deyim yerindeyse bizden ayrı bir nesne olarak algılamanın gerçek önkoşuluydu. "Mekân", Descartes'ın diyeceği gibi "doğuştan gelen" bir kavram değildi; aslında bu bir kavram değildi. Kavramları çok sayıda durumu kapsayan "genel" idealardır. "Nesneye doğrudan işaret eden" "bireysel" ya da "belirli" idealara, diğer bir deyişle duyusal algılara Kant ampirik *Anschauungen* (Bu

Kant ve Arkadaşları Masada, Emil Doerstling imzalı tablo, yaklaşık 1900

Kant olağanüstü düzenli bir yaşam sürdü. Her zaman beşte uyandı; günü masa başındaki çalışmalarının, derslerinin ve yürüyüşlerinin düzenli şekilde birbirini izlemesinden oluşurdu. Akşam dakik bir şekilde 10'da uyumaya giderdi. En ufak düzensizlikler bile onu rahatsız ederdi. Bir gün at arabasıyla gezintiye davet edilip eve 10 civarı vardığında gerçekten çok sinirlenmişti. Huzur ve sessizliğe duyduğu yoğun ihtiyaca rağmen çok da köşesine çekilmiş biri değildi. Arkadaşlarını düzenli olarak akşam yemeğine davet ederdi. Konuşma "dana rostodan kuyruklu yıldıza" kadar geniş bir yelpazede olurdu. Ancak kendi işinden bahsetmeyi sevmezdi. Felsefi konularla yalnızken ilgilenmeyi tercih ederdi. Belki de bu huzur ve disiplin onun felsefe tarihindeki en önemli işler arasında yer alan eserlerini üretmesine imkân sağladı.

1770'te yazdığı profesörlük tezinde (*De mundi sensibilis atque intelligibis forma et principiis* [Duyulur ve Düşünülür Dünyanın Biçimi ve İlkeleri Üzerine]) Kant tecrübeden bağımsız olarak, yani geometri, bilimin tecrübe dünyasına uygulanabilirliğine ilişkin (kendi tabiriyle "saf") bir dayanak keşfetti. Bu temel, rasyonalistlerin varsayımlarına kıyasla yeniyi ve kendi aşkın felsefesine giden yolu işaret ediyordu. Kant'a (Descartes'a da) göre mekân, mekânsal nesnelerin algısından soyutlanabilecek bir idea değildi. Üçboyutlu kapsam şeylerin duyularla

Almanca kelime, Kant'ın kullandığı şekilde, Türkçeye "sezgi" olarak tercüme edilmiştir; ama Bertrand Russell bu tercümenin "tümüyle yeterli olmadığını" söylemiştir) demiştir. Kant'a göre, mekân ideası, her ne kadar tecrübeden kaynaklanmasa da bu anlamda bir sezgidir, "kişisel ideanın" "çeşitli mekânların yalnızca bizim hayal gücümüzün aynı ölçümlenemez kısımları olduğu söylenebilir", diğer bir deyişle, bu parçalar mekân ideasıyla, örneğin kişisel odaların genel "oda" kavramına ya da "oda"nın "ev" kavramına işaret ettiği şekilde ilişkili değildir. Ayrıca,

"Mekânda üç boyuttan daha fazlasının olmadığı, iki nokta arasında yalnızca tek bir düz çizgi çizilebileceği, uçakta verili bir noktada, yalnızca tek bir dairenin verili düz çizgi ile tarif edilebileceği vb. olguların hiçbirine genel 'mekân' kavramından ulaşılamaz, yalnızca onun içinde, yani somut olanda 'görülebilir' (ya da sezilebilir)." Ama mekân algı nesnesi olmadığı için ampirik bir sezgiden ziyade "saf" bir sezgidir, yani tüm tecrübelerden önce gelen, daha Hume'la aynı fikirdedir. Bilgimiz yalnızca nesnelerin bizim onları algıladığımız haliyle ilişkilidir; Kant'ın terminolojisinde bunlar "olaydır", bizim sezgimizden bağımsız "kendinde şeyler" değildir. Ancak tüm dışsal olayların "temel biçimi" olan mekân, bizim duyusal algılama donanımımızın bir parçasıdır, kendinde şeylerin kapsamının olduğunu ya da mekânda var olduklarını söylemek anlamsız olurdu. Bu, bilgi koşullarını bilinmeyen koşullarla

Königsberg Kalesi, Gravür, 19. yüzyıl, arka planın solunda Kant'ın evi görülmektedir

Kant doğduğu şehir olan, Doğu Prusya'daki Königsberg'i (bugün Rusya'daki Kaliningrad) asla terk etmez. Uzun yolculuklara çıkmanın gerekli olmadığı düşüncesindedir ve bariz bir biçimde doğduğu şehirde evinde gibi hissetmektedir. Königsberg üzerine yazdığı *Anthropologie*'de [Antropoloji] şöyle der: "Büyük bir kasaba, hükümetin devlet kurumlarının bu nedenle kendi yerlerini aldıkları bir krallığın merkezidir. Üniversitesi vardır; ek olarak konumu, nehirler açısından hinterlandıyla ve farklı dil ve geleneklere sahip komşu ülkelerle ticareti de gözeterek deniz ticareti yapılmasına olanak sağlar. İnsanlara ve dünyaya ilişkin bilginin seyahat etmeden kazanılabileceği böylesi bir şehir kesinlikle her ikisini de elde edebileceğiniz avantajlı bir yerdir."

insanın duyusal ve zekâsal donanımının bir parçası, belirli bir yolla algı donesini yansıtır ve herhangi bir durumda onlarla önemli ortak özelliklere sahiptir. Kısaca mekân, "bizim duyumsamalarımızla bir araya getirilen bir şey değil, bizim tüm dışsal duyumsamalarımızın temel biçimidir."

Peki, bizim bu dışsal duyumsamaları, Kant'a göre akla yatkın hükümlerin kendiliğinden organlarımızda ya da zihnimizde ortaya çıkamayacak duyusal izlenimleri edindiğimiz şey neydi? Kant'a göre, bunun hakkında hiçbir şey söyleyemeyiz; bu noktada Kant bir kez karıştırmak anlamına gelebilir; bunlar, daha ziyade maddesel nesnelerin sınırlayıcı kavramı olarak algılanmış olay için aklı da içerebilir. Bu nedenle Kant koşulsuz bir biçimde mekânın kendinde şeylerin gerçek tanımı olduğundan şüphe eder. (Tüm argümanı "zamanın" benzer saf sezgisi içinde paralel bir tarzda tekrarlar.)

Felsefede Kopernik Devrimi

Birleşimsel yargılar *a priori* olarak öncelikle metafizikte değil, birincil ve en başta doğabilimlerinde ve saf (tecrübeden bağımsız) matematikte bulunmalı-

dır. Kant'ın en bilinen ilk temel çalışması *Arı Usun Eleştirisi*'ndeki (1781) ilk soru, bilimi bilim yapan bu tür yargıların olasılığına ilişkindir. Geometri ve felsefe açısından bu soru büyük oranda yukarıda belirtilen zaman ve mekân teorisiyle cevaplanabilir. Üçgenin iç açılarının toplamının 180° olması Kant'a göre, diğer geometri teoremleri gibi "sentetik" bir yargıdır. Ona göre, basit bir mantıkla tanımlamalar ve belitlerde üretilemez; daha ziyade, belirttiğimiz gibi, deyim yerindeyse kendi zihnimizde oluşturmamız gerekir. Bu, mekânda saf sezgi olarak gerçekleşir, bu nedenle de *a priori*'dir. Aynısı aritmetik için de geçerlidir: Kant'a göre, eklerken, zamanda bir şeyi bir araya getirmeliyiz. Peki ya "saf" bilim? Başlangıç olarak, düzenliliği vasıtasıyla tecrübeden edindiğimiz, yani nedensellik prensibi geçeli bir *a priori* midir? Hume'a göre, bu prensip sadece, tecrübeden varılmış bir sonuçtur. *A priori* bir kavram, neden ve sonucun mantıksal olarak gerekli bağlantısı gibi görünmesi, ona göre, psikolojik olarak açıklanması gereken bir şeydi. Kant'a göre, yine de bu *a priori* bir kavramdı: Zorunlu olarak her fiziksel sürece uygulanabilir olması "durumu", ki bu muhtemelen tecrübede mevcuttur, Newtoncu fiziğin bizi inandırdığı bir şeydir. Bunun "neden" mümkün olması gerektiği gösterilmek zorundadır. Bu argüman, Eukleides geometrisinin neden "dışsal dünya" ile uyumlu olduğunu gösteren illüstrasyona benzer. Algılar duyuların kayıt biçimlerince (mekân ve zaman) belirlenirken; algıları, düşünceler ve kavramlar anlamında nesnel durumlarla ilişkilendiren kavrama, zekânın biçimi, "saf" entelektüel kavramlarla belirlenir. "Tecrübe, kurallarını, nesneler bana sunulmadan önce dahi, kendimde olduğunu varsaydığım zekâyı gerektiren bir kavrama biçimidir, bu nedenle de *a priori*'dir; *a priori* kavramlar olarak ifade edilen kurallardır, bu nedenle tüm tecrübe nesneleri bu kurallara yöneliktir ve bunlarla uyumlu olmaları gerekir."

Bu görüş, "Kopernik'in ilk düşünceleriyle benzerlikler taşır. Kopernik tüm yıldız kümelerinin gözlemcinin etrafında döndüğünü varsayarak gökle ilgili herhangi bir gelişme gösteremeyip eğer gözlemciyi dönen konumuna getirip yıldızları hareketsiz bırakırsa daha iyi bir sonuç elde edip edemeyeceğini denemiştir." Yıldızların, gözlemcinin (fiili) hareketine bağlı olarak (görünürdeki) hareketinin bir "olay" olması gibi, tecrübe nesneleri de bizim kavramsal melekemiz tarafımızdan bir "olay" olarak "inşa edilmiştir", yani üretilmiştir. Bu süreçte duyusal algımızın alma yeteneği ve zekânın anlık eylemi bir arada gerçekleşir. Kavrama melekemizin bu iki "kolunun" her biri, kendileri tarafından alınarak, bir anlamda işe yaramazdır: "Kavramlar olmadan sezgiler kördür; sezgiler olmadan kavramlar boştur."

Zekâ ve Akıl

Saf entelektüel kavram ve "kategoriler" nasıl keşfedilmelidir? Bilginin olasılığının koşullarını temsil ettikleri için "yargılarda" (ifadelerde) çeşitli ideaları tek bir kavrama birliğinde bir araya getirmeliler ve böylece kavramların biçimlenmesini sağlayarak bu kombinasyonun oluşturulmasına tam olarak imkân sağlamalılar. Özne ve yüklemin bir araya getirilme yoluna bağlı olarak farklılaşan çeşitli ifade biçimleri vardır. Özneye yüklenen özellik (örneğin "es-

ki" ya da "melon") cümlenin öznesi tarafından tarif edilen şeye (örneğin "şapka") atfedilebilir veya bu atıf reddedilebilir. Bir tekliğe ya da çokluğa atfedilebilir; çeşitli belirleyiciler ayırıcıyla ("veya" ile) bir araya getirilebilir vs.

Geleneksel "resmi" mantık bu biçimleri halihazırda sınıflandırmıştır, gerçek ifadelerin kendinde şeylerin gerçek ifadelere yönelik var olan referanslarının olasılığını zekânın aşkın mantıkta gerçekleştirdiği başlangıçtaki birleşimsel eylemlerine dek izini sürmemiştir. Kant yargılar tablosundan kategoriler tablosunu üretmiştir. Nedensellik kategorisi, örneğin, hipotetik (eğer/o zaman) yargıların kombinasyonu koşulu varsayılır.

Kant artık "saf entelektüel kavramların aşkın tümdengelimine" başlamıştır, bu yöntemde yukarıda kategorilerin "yasal iddiasını" şeylere referanslarıyla açıklamak üzere belirtilen "Kopernik devriminden" faydalanılır: Bilgi şeylere bağlı değildir, durum tam tersidir. Kant algı çeşitliliğinin sentezinin yargı birliğinin ve kavramın nesneden nasıl kaynaklanamayacağını, yalnızca özneden kaynaklanacağını göstermiştir.

Arı Usun Eleştirisi'nde, "insan aklının sınırlarının bilimi" olarak eleştirel metafizik, her şeyden önce "aşkın diyalektik" şeklinde geliştirilmiştir. Kant'ın burada ele aldığı şey dünya bütününün "kozmolojik ideası", dünyanın zamandaki olası başlangıcına ilişkin soru, ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin tez ve diğer metafiziksel sorulardır. Bunlar "akla" sorulan sorulardır; akıl, koşulsuz olanın doğrultusunda zekâyı aşkın hale getirir (ki bu da bizim kavramları biçimlendirmemizi ve düzenlilikleri fark etmemizi sağlar) ve bunun için bilginin hedeflerini belirler. Burada "akıl" belirli bir "meleke" olarak anlaşılırken, eserin başlığında tüm insan psikolojisinin ya da zihinsel melekelerinin simgesini ifade eder. Duyular "sezgi melekelerini", zekâ "kavramlar melekesini" ve kuralları oluştururken, akıl "idealar melekesini" teşkil eder.

Tüm bilginin koşulsuz ve kesin birliğinin "akıl temelli ideaları", kendilerini doğrudan dayatan ancak yalnızca doğrunun görünüşüne sahip metafiziksel tezleri meydana getirir; bunlar asla bilgi haline gelemezler. Bu nedenle şeylerin bütünlüğü ideası ve koşulların dışında "karşıtlıklar", yani "çelişkiler" oluşur. Bu çelişkiler (her bir durumda) aşikâr bir biçimde iki karşıt varsayımın geçerli kanıtlarından doğar. Kant karşıtlıkları yanlış sorular sorularak izlerinin sürülebileceğini söyleyerek çözmüştür. Ancak yine de argüman ve kanıtları değersiz görmemiştir. Metafizik "aşkın görünüşü" ve "gerekli illüzyonları" üretir, ki bunlar, gerçekten, saf aklın kendisiyle görülebilir ancak tıpkı optik illüzyon gibi, kendi etkilerini kullanmaya devam ederler. Bu negatif bir şey olarak görülmemelidir, çünkü yalnızca koşulsuz olanın düzenleyici ideasıyla tecrübe sistematik birliği elde edebilir.

Pratik Usun Eleştirisi

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi (1785) ve *Pratik Usun Eleştirisi*'nde (1788) –ikincisi *Arı Usun Eleştirisi*'nden sonra ikinci temel eseridir– Kant etik konusuna döner.

Pratik akıl, diğer bir deyişle eylemlerimizi yöneten akıl, özgür, kendi kendini belirleyen iradeyle özdeşleştirilir. Prensipte teorik akıldan farklı değildir, ancak aklın farklı kullanımını ve işleyi-

Friedrich Schiller, Anton Graff, 1786, özel koleksiyon

Schiller'in felsefi denemeleri Kant'ın yazılarının güçlü etkisi altındadır. Kant'ın özellikle ahlak felsefesi ve estetiğinin eleştirel incelemesini yapar. Kant'ın ahlak kanunlarının gerekliliği görüşüne katılır ama "koşulsuz buyruk (kategorik imperatif)" kesinliğini reddeder. Kant'a göre, insanların ahlaki kurallara uymasını sağlayan ödevdir. Bu nedenle ona göre insanın ahlaki mükemmelliği, duygusallığın ahlaki kurallarla bastırılmasıyla gerçekleşir. Schiller, aksine, içgüdü (duygusallık) ve ödev arasındaki ya da başka bir deyişle özgürlük ve kanun arasındaki ikiliğin üstesinden gelmeye çalışır. İkisinin uzlaştırılabilir olduğunu düşünür. Ahlaki karakterin mükemmelliği bu nedenle Schiller'e göre duygusallık ve ödev hissi arasındaki dengede yatar. Schiller'e göre bu denge erdemin ifadesidir, çünkü erdem "kişinin ödevini gerçekleştirmek üzere beklemesinde" yatar.

Gece Vezüv Yanardağı, Jakob Philipp Hackert, 1779, özel koleksiyon

1750-1758 yılları arasında yazdığı *Aesthetica* [Estetik] kitabıyla A.G. Baumgarten felsefi disiplin için temelleri ortaya koymuştur. Bu temeller, Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'ne göre, "zevk yargısının" resmi ve genel analiziyle ilgiliydi. "Zevk yargısı" güzelliğe yönelikken, "Akıl yargısı" yüce olana dairdi. 18. yüzyılda büyük ölçüde tartışılan bu "yüce", yalnızca inanılmaz şekilde büyük olanı değil, kötü olanı da kapsar; örneğin "yanardağ patlamalarının yıkıcı şiddeti, kasırgaların mahveden silsilesi ve kabarma durumunda sınırsız okyanuslar." Bunların tümü bizim doğanın karşısındaki güçsüzlüğümüzü ve (herhangi bir gerçek tehlike estetik görüşümüzü engellemediği müddetçe) kendimizi ahlaklı varlıklar olarak görmemiz ve "kendimizdeki insanlığı hissetmemiz için" "aynı zamanda kendimizi ondan bağımsız görme kapasitemizi" gösterir.

şinin farklı bir alanını gösterir. *Temellendirme*'nin ilk cümlesinde şöyle der: "Tek başına irade dışında, iyi olarak nitelendirilemeyen bir şeyin, dünyanın herhangi bir yerinde hayal edilmesi imkânsızdır." Kant burada İyi'nin etik ideasından başlar ve "niteliksiz olarak" İyi'nin, yani koşulsuz olanın varlığını iddia eder. Kendinde iyi olmayan, başka bir ifadeyle "şartlarla" nitelenen hiçbir şey belirli bir amaç ya da belirli bir bağlamda ahlak kriteri olarak işe yaramaz. O, bu nedenle insanlığın çıkarlarına ya da bir şekilde belirlenmiş bir amaca hizmet edenin iyi olduğu görüşünü ifade eden faydacı etiği bir kenara bırakır. Kant'a göre, eylemler, asla tahmin edilebilir olmayan sonuçlarına göre yargılanamaz. Peki, bu durumda iyi nasıl yargılanabilir? Neyle şekillenir? Özellikle kişisel eğilim ve ihtiyaçlardan ve genel eğilimlerden bağımsızlığıyla, her ne kadar pragmatik olarak gösterilen, genel kullanıma ilişkin görünseler de örneğin hayırseverlik, bencillikten yoksun olabilirler.

Eğilimler tarafından belirlenen irade kendini "ödeve" tabi kılacaktır. Ödevin emirleri kendilerini eylemin zorunlu kuralları olarak ifade ederler ("Bunu, bunu yapma."). Herhangi bir zamanda herhangi bir akıllı varlık üzerinde ahlaksal olarak bağlayıcı olabilen bir emir ya da kanunlara Kant "kategorisel imperatif" (başka bir deyişle, koşulsuz, bağlamsız) der. *A priori* olarak ve tecrübeden bağımsız üretilebilecek yüksek bir pratik ya da ahlaki prensip varsa, bu anlamda bu, kategorik imperatifin bir biçimi olmalıdır. Öncelikli amaçlardan kaynaklı genellik ve özgürlüğünde, herhangi belirli bir ahlaki görev barındırmamalı, yalnızca eylemin kurallarının "biçimi" ile ilişkili olmalıdır. Bu (Kant'ın formüle ettiği çeşitli türlerinden birinde olduğu gibi) şunu ifade etmektedir: "Öyle bir şekilde hareket edilmelidir ki iradenizin ilkesi her zaman genel kanunun prensibi olmalıdır." Açıklamak gerekirse: İlkeler bireyin öznel olarak kendini maruz bıraktığı eylem kurallarıdır, örneğin: "Her zaman doğruyu söyle" cümlesi; "kanun" bu bağlamda sivil kanun ve tüzük değil, doğal kanunların gerekli hükmüdür.

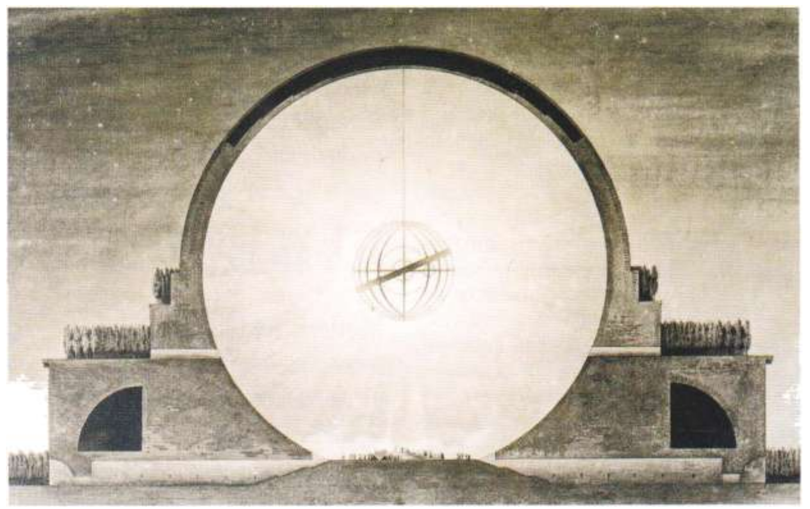
Kant'a göre kategorik imperatife –ona koşulsuz olarak itaat eden iradeyi iyi haline getiren kanun– hepimiz mükemmel bir biçimde aşinayız, her ne kadar ister istemez herhangi bir belirgin formda olmasa da. Kanunun farkındalığı bu nedenle bir olgu ve aslında "saf usun kendini başlangıçtan beri yasallaştırmasını açığa çıkaran tek olgudur." Kant bu olguyu şu cümlesiyle kutlar: "İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlak yasası."

Yargı Yetisinin Eleştirisi

Kant bu temel eserinde (1790) yargı melekesinin *a priori* prensibiyle ilgilenir. Bu prensip bizim bireysel durumları (örneğin bireysel algıları) verili genel kavramlar altında sınıflandırmamızı veya bireysel durumların çokluğunu kapsayan genel kuralları keşfetmemizi sağlar. Bu "maksatlı yapış" prensibi belirli bir anlamda anlaşılır. Bu nedenle düzenlilik arayışında doğabilimi –özellikle organik ilişkilerle alakalı olan biyoloji– her zaman doğaya "inşa edilmiş" gibi, yani hedef belirlemede özgür olan zekâ tarafından üretilmiş gibi bakar.

Yargı Yetisinin Eleştirisi'nde Kant çığır açan estetik teorisiyle ilgilenir. Sanattaki ve doğadaki güzellik "zevk yargısının" konusudur. Bu yargıda yansıtıcı yargının fonksiyonu özellikle açık bir biçimde ortaya konur. "Tarafsız zevkte" olduğu gibi bir güzelliği algılarsak (yani güzel "nesnedeki" biricik ilgi çeken şeyi), bizim yansıtıcı yargımız çeşitliliğin birliğinin genel kuralını, bir anlamda bu belirli görüntü için, her ne kadar sonuçta bu tür bir şey bulamayacak da olsa, bir açıklama arar. Bu süreçte hayal gücünün iki melekesinin "adil oyunu" ve zekâ açığa çıkar. Her ikisinin de kavramanın her nesnel eyleminde birlikte hareket etmesi gerekir. Bu algılanan nesneyi düşünce bağlamında yargılar (bunun vasıtasıyla hayal gücü algının duyusal donesini bir bütün oluşturmak üzere bir araya getirir). Zevk yargısı, yine de kavramanın herhangi bir eylemini ifade etmez: Güzellik algılanan şeyin nesnel bir niteliği değildir. Ancak bu yargıda kesinlikle "ahenkli" olanın farkındalığı vardır, zekâ ve hayal gücü arasındaki sonuçsuz etkileşime rağmen kendinde maksatlıdır. İlk aşamada nesneyi "estetik" nesne olarak üreten bu etkileşim güzel olarak algıladığımız şeyin amaca uygunluğuna dayanır. Ancak bu amaca uygunluk yalnızca bizim yargımız açısından var olur; güzelliğin kendisinin bir amacı yoktur. Bizim yargıladığımız bu nedenle "amaçsız amaca uygunluktur", yani amaca uygunluğun salt "biçimidir" ve bu yargı süreci bizim "arzu melekemiz ya da arzudan yoksunluğumuz" ile ilişkilidir. Bir şey, algısı dolaylı olarak zevke neden olduğunda güzeldir, yani bu "etkileşim" tetiklendiğinde. Net olmak gerekirse, zevk yargısı, bizim yargılarken aldığımız zevktir.

Estetik yargının eleştirisi "yüce olana" ek olarak "estetik idealar", "deha" ve "ahlakın sembolü olarak güzellikle" ilgilenir. En son belirtilen konu, bir kez daha aynı saptamayı ortaya çıkarır. Bu saptama, Kant'ın "ruhun melekelerini" bir araya getirmeye çalıştığı ve böylelikle sahte birliği oluşturmaya çalışan ancak tecrübe dünyasını anlamlı birbirine bağlı bir bütün olarak sunma eğilimindeki dünyanın metafiziksel açıklamalarının eleştirisinden başladığı saptamadır.

Sir Isaac Newton için anıt mezar, Étienne-Louis Boullée, 1784

Mimar olarak gerçek binalarla ilgilenen Boullée aynı zamanda fantastik biçimde büyük tapınakların, abidelerin ve sarayların, yüce ideasının ifadesi olarak çizimlerini yapmıştır (karşı sayfadaki illüstrasyonla kıyaslayınız). Bu projelerden biri hayran olduğu, Kant'ın da inandığı fiziği böylesi bir bilimin paradigması olan Sir Isaac Newton'a atfetmiştir (bu bilimin temellerini meşrulaştırmak felsefenin göreviydi). Boullée'nin tasarımlarının çoğu gibi, bu anıtmezar da hiçbir zaman inşa edilmedi: Biliminsanının kendisine değil, onun işine odaklanılmaktadır. Kürenin iç mekânı kubbedeki açıklıklarla, ki bunlar yıldızları gökyüzünde yeniden üretecekti, aydınlanacaktı. Bir röportajda Boullée şöyle demişti: "İzleyici, sihirle gökyüzüne ya da bulutlardan uzayın sonsuzluğuna kaldırılıyormuş gibi hissettiği bir abide görür."

19. YÜZYIL

MODERN ÇAĞDAN MODERNİZME

ALMAN İDEALİZMİ

Modernitenin Başlangıcı

Alman idealizmi üzerine sonraki bölümlerde hikâye doğrudan Kant üzerine önceki bölümden devam ediyor aslında. Yine de kitaba net bir biçim kazandırmak için bu noktada yeni bir ana bölüm gerekti. Yani bundan sonraki paragraflar 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçiş sürecini ifade edecektir. Güncel tarihsel araştırmada, sanat ve edebiyat tarihi de dahil olmak üzere, bu geçiş süreci, daha geniş anlamda "modern çağ" ve "modernizm" arasındaki önemli bir eşiktir ("Modernizm" daha ziyade 20. yüzyılı ifade eder).

18. yüzyılın ikinci yarısında, 1800'lerdeki romantik döneme kadar, sanat ve bilimdeki değişimler "laikleşme" ve "insanileştirme" olarak ifade edilebilecek bir noktaya ulaştı. Laikleşme biyoloji ve doğa tarihindeki yeni boyutların kozmolojisinin evrimsel perspektifle geliştirilmesini sağladı. Bu nedenle, örneğin Kant'ın Güneş sistemlerinin başlangıcını gaz bulutuna dayandırdığı teorisi –ki bu aynı zamanda dünyanın şekillenme teorisini de işaret ediyordu– dünyanın genellikle o zaman varsayıldığı üzere genç yaşının tüm oranlarının şekillenmesi için zamana uygun bir varsayım gerektiriyordu. Ayrıca –Darwin'in evrim teorisinden uzun

19. YÜZYIL
Napoléon'a karşı liberalleşme savaşlarının ardından **Avrupa ulus devletlerinin çağı** başlamış; burada herhangi bir tarihi an tarafından belirlenen koşullara ilişkin artan farkındalığın desteğiyle güçlü bir ulusal kimlik farkındalığı ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın başındaki en önemli felsefi hareket olan **Alman idealizmi** tarihi farkındalıkla olduğu kadar onun doğayı ve insan ırkını, değim yerindeyse, tarihe indirgemesiyle de ilişkilidir. Bu düşüncede tarih, birey üstü nesnel ruhun kendini gözler önüne sermesidir.

Karl Marx'ın **materyalizmi** idealizme verilmiş bir yanıttı. Kapitalist ekonomik sisteme yönelttiği eleştiri temel işgücü ve mülkiyet ilişkileri alanına yönelik kültürel bir eleştiri olarak felsefi açıdan da çok önemliydi.

Marx dikkatini her şeyden önce **Sanayi Devrimi'nin sonuçlarına** verdi. Sanayi Devrimi 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinde İngiltere'de başlamış, hızla proleteryanın ortaya çıkmasına neden olmuştu.

İşgücünün ayrılmasının yeni biçimleri aynı zamanda doğabilimin de farklı bilimlere ayrılmaya ve felsefeyle bağlantılarını koparmaya başlamasına neden oldu. **Biyoloji** ve **kimyanın** henüz yeni olan disiplinleri hareketsiz ve hareketli madde imgesini doğurdu. **Darwin'in evrim teorisi** insan imgesinde bir devrim yarattı.

Felsefe, bilimin zaferlerinin karşısında çeşitli tavırlar takındı. Aydınlanma inancını sürdürmeye devam eden pozitivizm (Auguste Comte), felsefeye kalan tek rolü bilimin bilimi olmakta buldu.

Öte yandan Wilhelm Dilthey, "doğal bilimler" ve "insani bilimler" arasındaki ayrımı ortaya koydu. "Eleştirel tarihsel akıl" ve "tarihi farkındalığın felsefeye ve felsefe tarihine uygulanması" olarak felsefe, "insani bilimlerin" önünü açtı.

Dilthey'in amacı yaşamın kendisine, değişken "dünya görüşünün tipleri" görüşü ve tecrübesi aracılığıyla yakınlaşmaktı. Bu nedenle dirimselcilik hakkında da konuşmuştu. Henri Bergson ve belli bir noktaya kadar Friedrich Nietzsche de bu akıma dahil edilirler.

Johann Gottlieb Fichte, Gottfried Schadow imzalı karikatür

süre önce– biyolojik türlerin çok çeşitliliği tarihsel bağlamda gitgide daha fazla görülmeye başladı; bir anlamda türlerin ve çeşitlerin özünde değişmediği varsayımından ziyade uzun dönem değişimlerin sonucu olarak algılanmaya başladı. Dünya hayal edilemeyecek ölçüde uzak geçmişe uzanan bir sürecin ürünü haline geldi. Filolojide, gösterge bilimde ve sanat teorisinde laikleşme, anlamın bireysel yorumlayıcı süreçler olarak yaratıldığı varsayımında görülmeye başladı. Bu süreç mutlaka geçici bir süreç olarak çeşitliliğin sentezine ilerler, dahası farklı zamanlarda farklı görünüşler ortaya koyar. Bu nedenle anlam, ikili anlamda zamansız değildir.

Dünyanın kendisini, deyim yerindeyse geniş bir işaretler panelinde temsil etmesine olanak vermek yönündeki barok düşüncesi, tamamen yok oldu. İnsanileştirme –insani koşulların oluşturulması olarak algılanmamalıdır– antropolojideki, insanbilimindeki, tıp ve felsefedeki ve sosyolojinin başlangıcındaki ilerleyişte görülebilir.

Johann Gottlieb Fichte

Fichte'nin *Bilim Öğretisi* 1794'te, Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi*'nden on üç yıl sonra yayımlanmıştır. Fichte kendi yöntemiyle Kant'ın aşkın felsefesini, yani bilgi melekesinin kendisinde herhangi bir tecrübeye öncül olarak verili nesnellik ve epistemolojik ilişkiyi mümkün tüm nesnelerle kuran araştırma

Yağmur, Buhar ve Hız, J.M.W. Turner, 1844, National Gallery, Londra

Turner'ın düşsel geç dönem resimleri, elementleri doğanın yüce ve muazzam güçlerinin ifadesi olarak yansıtır. İnsan ve insanın işleri bütün olarak doğal güçlerin insafına kalmıştır. Dünyanın gidişatını değiştirmeye yönelik herhangi bir girişim başarısızlığa mahkûmdur. Turner'ın kötümser dünya görüşü ve doğa ile teknolojinin karşıtlığı bu resimde özel bir açıklıkla görülebilir: Buhar ve su demiryolu trenini tamamen sarmış, onun elementlerin oyuncağı gibi görünmesine yol açmıştır. Nesnel gerçekliğin atmosferik olarak yok olması, rengi anlamın gerçek göstergesi yapan dağınık ışık etkisini yaratır. Turner bu şekilde özerkliğe yönelik modernist arzularla bir köprü oluşturmada başarılı olmuştur.

Sabah (küçük versiyon), Philipp Otto Runge imzalı tablo, 1808, Kunsthalle, Hamburg

Runge *Günün Vakitleri* isimli resim serisini renk teorisini görselleştirdiği bir tablo döngüsü şeklinde yeniden çalışmak istedi. Newton'un spektral renk aralığını başlangıç noktası olarak alan Runge rengin şematik analizini, renk küresini (*Farbenkugel*) ortaya koyan ilk sanatçıdır. Runge'a göre renk ve ışığın kaynağı Tanrı'ydı; bu nedenle üç ana renk olan mavi, kırmızı ve sarı -ki diğer tüm renkler bunların karışımından elde ediliyordu- Üçlü Birlik'i temsil ediyordu. Runge için sabah "evrenin sonsuz aydınlığıydı". Resmin merkezinde bulunan şafak tanrıçası Aurora kozmosun sonsuz ritmini simgeliyor. Üzerinde bulunan beyaz zambak şeklindeki kadeh yaratılışın bir sembolüyken, üzerinde oturan çocuklar tüm şeylerin başlangıcı olan görme ve bilmeyi temsil ediyor.

önkoşullarını devam ettirmiştir.

Fichte, aşkın felsefeden ziyade "teori" ya da "bilgi biliminden" bahseder, çünkü endişesi bilginin bilgisidir, yani kesinlik hissiyle birlikte idealar ve bu ideaların bilgisiyle birlikte bunların mümkünlüğüdür.

Bilgi yalnızca bir şey hakkında bir şey ifade edildiğinde, bir yargıda bulunulduğunda var olur. Yargılarda (ifadelerde) neyin yargılandığı, "olmak" sözcüğü vasıtasıyla yapılan yargıya bağlıdır. Örneğin "A=A" önermesinde, "A nesnesi, A nesnesine eşit olur" (Fichte için tartışmasız yargı, kendiyle özdeşleşen bir şeydir). Bu bağlantının birliği basitçe neyin bağlantılı olduğundan üretilemez, yargılama eylemindeki birliğe dayanır. Kant bunu herhangi bir yargı ya da ideaya, yani öz farkındalık, "eşlik etmek zorunda olan" "Ben düşünüyorum"da bulmuştur. Bu nedenle Fichte bunu şu şekilde yorumlamıştır: "Kişi, kendinin farkında olarak, benliğinin düşüncesini eklemeden herhangi bir şey düşünemez." Benim tarafımdan düşünülen hiçbir şeyi düşünemem, çünkü "kişi hiçbir zaman kendi öz farkındalığından soyutlanamaz." Kant öz farkındalığa "en üstün prensip" ve zekânın herhangi bir kullanımı için gerekli önkoşul demiştir. Fichte'ye göre bu basit bir şekilde en üstün prensipti ve salt bir önkoşul olmaktan ibaret değildi; aynı zamanda tüm ideaların biricik ve temel kaynağıydı da. Kant'ın "kendinde şey"i –ki bu bir şekilde algı melekesini etkiler– Fichte ve bazı çağdaşları açısından bir çelişkiydi, çünkü neden-sonuç ilişkisi, Kant'ın kendi öğretisine göre, kendinde şeylerle (bu nedenle idealarımızla olan ilişkiyle de) herhangi bir şekilde ilişkili olmayan entelektüel bir kavramdı. Ancak eğer kendinde şeyler varsayımı bir kenara bırakılırsa, tüm gerçeklik benlikten (Fichte) ya da mutlak ideadan, ruhun ya da dünya ruhunun kendisinden (Hegel) kaynaklanmak durumundadır. "İdealizm" terimi bu görüşü ifade etmek için kullanılır. İdealardan bağımsız şeylerin gerçek olarak konumlandırıldığı karşıt görüşe Fichte "dogmatizm" der. *Bilgi Öğretisi*'nin ilk üç prensibi öz farkındalığı "eylemin" sonucu olarak açıklar: "Benlik, başlangıçta kendi varlığını yaratır (ya da konumlandırır: *setzt*). Fichte'ye göre A=A önermesinin hiçbir genel ifadesi, orijinal "Ben, benim" ifadesi olmadan mümkün değildir. Bu "ben" yine de bizim bildiğimizi varsaydığımız ya da örneğin şu ifadedeki ampirik benlik değildir: "Ben böyleyim" ya da "Ben bunu doğru olarak algılıyorum." Bu, "aşkın bir ben", tüm bilginin olasılığının (ve yapısal determinantının) önkoşuludur. Akıl prensibi olarak da kişisel değildir. Fichte'nin ideası, aşağıda belirtilen şu iki prensip ve mutlak benliğin daha ileri

gelişmeleriyle ilerleyerek, düşüncenin töz, karşılıklı etkileri, akıl ve sonuç gibi tüm kategorilerini bu aynı benlikten üreterek ya da onları başlangıçlarına referans vererek açıklayarak, her birini ayrı ayrı değil, Kant'ın yaptığı gibi bilginin önceden var olan biçimlerinde ortaya koymaktı.

Yukarıda verilen prensipte Fichte *setzt* sözcüğüyle neyi kastetmiştir? Eğer "yaratmak" anlamına geliyorsa, o halde benlik kendi nedeni olmalıdır. Bu, eski metafizik kavramı *cause sui*'nin yeniden doğuşu olurdu. Ancak *setzt* aynı zamanda "konumlandırmak" anlamına da gelir. Bir varsayım durumunda, örneğin, bir şey hipotez olarak konumlandırılabilir ve ardından sonuçları yansıtılır. Yine de Ben=Ben yargısında benliğin kendini yaratması varsayımın konusu ve benliğin gerçek varoluşu hakkında hiçbir şeyin söylenmediği salt bir mantıksal formül olamaz. Benlik "zorunlu olarak" kendini, var olamayan bir şey (bu kesinlikle düşünülünce olan basit bir şey değildir) yaratır/konumlandırır ve kendisini "koşulsuz" olarak yaratır, yani başka bir şeyden kaynaklanamaz. Bu yaratılış diğer tüm "varlıkların yaratılışının" başlangıcıdır: "Her ne ise, benlikte yaratıldığı sürece vardır, aksi takdirde hiçbir şeydir." Fichte *Bilgi Öğretisi*'nin ikinci prensibine karşıtlık prensibi der. Özdeş olmayan şeyin özdeş olamayacağı önermesi, A=A önermesi kadar tartışmasızdır: "Önermenin mutlak kesinliğinin koşulsuz kabul edilmesi kadar kesindir": "A olmayan = değildir A'ya" ampirik bilincin olgularından biridir, bu nedenle, aynı kesinlikle, benlik olmayan basit bir şekilde benliğin karşıtıdır." Benlik dışında hiçbir şey başlangıçta konumlandırılmamıştır, bu nedenle ona karşıt olan, nesnel olan her şey başlangıçta benlik değildir. Ancak bu ikinci prensip "sözsel bir formülle ifade edilemez"; tez, antitez ve sentez diyalektik sıralanımındaki bağımsız olmayan, karşıt tezdir. Sentez gereklidir çünkü ilk iki prensip bir zıtlık yaratır: Benlik olmayan, benliğin "içinde" yaratılır, çünkü "tüm karşıtlık bir şeyin yaratıldığı ve yaratılana bir şeyin karşı olduğu benliğin ayrımsızlığının var olduğunu farz eder. Bu nedenle benlik, benlikte yaratılmadığı gibi, benlik olmayan onun içinde yaratılır. Dolayısıyla benlik = değildir benliğe, daha ziyade benlik = benlik olmayana eşittir." Birleşimsel üçüncü prensip şöyledir: "Benlikte ben ayrılabilir benliği, ayrılabilir benlik olmayanın zıttı olarak konumlandırıyorum." Benlik ve karşıt olduğu şeyin ikisi de sınırsız değildir, karşılıklı olarak birbirlerini sınırlarlar. Özne ve nesne ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır. Öz farkındalık, diğer taraftan, bilincin yöneldiği ve belirlendiği nesneler olmadan var olmaz; ancak diğer taraftan, nesnelerin ya da olayların veya onlar için koşulların yaratılabileceği gerçekte kendi geçerliliğinin tecrübesi olmadan da var olamaz.

Friedrich Wilhelm Schelling

"Her şey kendinde tektir." Bu önermenin yanı sıra, Schilling'in "Benim Felsefe Sistemimin Yorumlanması" (1801) başlıklı denemesi de *Etik* (1677) isimli eserinde bir geometri ders kitabı biçimde bir teoremden diğerini türettiği teoremler serisiyle Spinoza'yı anımsatır.

Schilling benzer bir temsil biçimi benimsemesinin yanı sıra argümanındaki

Friedrich Wilhelm Schelling, 1775-1854, Christian Friedrich Tieck, yaklaşık 1801-1802

Schelling'e göre tüm gerçeklik yalnızca mutlak "ben"in ideası olarak var olur. Ayrımsızlık felsefesindeki merkezi fikir Mutlak olandır; özne-nesne, doğa-ruh, gerçek-sahte gibi tüm zıt kutuplar Mutlak olanda bir araya gelir ve öyle bir biçimde ayrılır ki varlığın çeşitli durumları (olasılıkları) bir kutupta ya da diğerinde üstün gelir. Schelling'e göre mutlak ayrımsızlık entelektüel düşüncede ya da -özellikle sanat eserlerinde- başta insan tarafından yaratılan ancak nihayetinde bilinçsiz, doğal yaratım temelinin ürünü haline gelen "tek gerçek ve ebedi felsefi belgede" tecrübe edilebilir. Sadece gerçeği kopyalayarak değil onun ötesine geçerek bütün sanatlar dünyanın anlamını ortaya koyar ve eserinde doğruyu yaratıcı bir biçimde somutlaştırır.

belirli noktalar açısından da açık bir şekilde Spinoza'nın izinden gitmiştir. Ele aldığı "Bir" yine de Spinoza'nın biricik "töz" kavramıyla birebir aynı değildir. İkincisi, deyim yerindeyse, tüm varlığın statik birliğiyken, "Mutlak", Schelling'in birliği, Fichte'nin "mutlak ben"inden gelir ve düşünce ile öz farkındalığın yapısal kutupluluğunun birliği ya da ayrışmazlığıdır. Spinoza'nın tözünden farklı olarak "mutlak ayrışmazlık yalnızca kendi ayrışmazlığının den, entelektüel görüden, algılanabilir kutsal *intellectus archetypus*, düşündüğü şeyi eşzamanlı olarak yaratabilen (dolayısıyla sezebilen) melekesinin inşa edilebileceğinden bahsetmiştir. Ancak bunu insanın bilgi kapsamının ötesinde değerlendirmiştir. Schelling ise duyusal algı ya da kavram ve tümdengelime bağlı olmayan ve öğretilemeyen bir kavrayış olarak düşünmüştür. "Bu meleke kavramlar anlamında gösterilemez. Herkes bunu kendinde bulmalıdır

İki Adam Ayı Seyre Dalmışken, Caspar David Friedrich, 1819-1820, Gemäldegalerie Neue Meister, Dresden

Tablo, doğayla karşılaşmayı, şehirli adamın 19. yüzyılda temel tecrübelerinden biri olarak aktarmaktadır. Romantik dönemde sakinlik, ahenk ve problematik hissettiren şu anki zamandan kurtulma arzusunun artması, resimde geride görülen figürlerde karşılığını bulur. Ayı seyre dalarken tasvir edilen insanlar evrenle bağ kurmuşlardır. Doğanın, Ay'la sembolize edilen sonsuzluğu, kökleri çıkmış ağaçla temsil edilen insan gayretinin doğası izleyiciye sanat tecrübesi vasıtasıyla aktarılır. Bu yöntemle doğanın ilahi güzelliği sanatın güzelliğinde, insanın yapıtında görünür hale gelir. Duygu alanı olarak manzara, doğanın gizli derinliklerini yüzeyi aracılığıyla kademeli olarak ortaya çıkarır. Bu nedenle, romantik sanat, nesnel sembolizmi kanalıyla izleyiciye dünyanın evrensel kavranışını iletir.

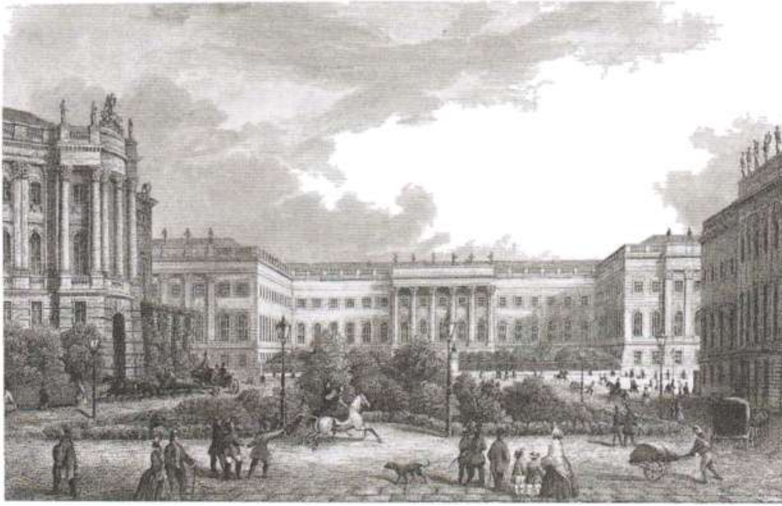
bilgisi biçiminde [var olur]."

Ancak bilginin burada ampirik kişisel egonun bilgisi anlamında anlaşılmaması gerekir: İkincisi özne ve nesnenin, bilen ve bilinenin, temel ayrımını kabul ederken, ilki "mutlak tarafsızlığı", bu kutupların ayrıştırılamaz doğasını savunur. Schelling yine de bizim Mutlak olana ilişkin yorumlarla sınırlı olmadığımıza, Mutlak olanın "entelektüel sezgi" ile doğrudan ulaşılabilir olduğuna inanmıştır. Kant böyle bir sezgi- ya da onu asla bulma aşamasına gelemeyecektir." (Fichte) "Çağın tüm değişikliklerinde kendi en içimizdeki kişiliğimize çekilmek ve orada içimizdeki tükenmeyen sabit biçimi uzun uzun düşünmek gibi gizemli ve mükemmel bir yeteneğimiz var." (Schelling) Bu önermenin dili, gerçek ile idealin, doğa ile ruhun, varlık ile bilginin ve tüm karşıt çiftlerin bir olduğu "Mutlak" bahsiyle, muhtemelen Schilling'in romantik bir felsefeci olarak tanımlanabileceği

fikrini vermektedir. Organik olarak kavranan kozmosun prensibi olarak nesnellik, düşüncenin ikili ve mekanik ayrımla doğadan ayrılmasının aşkınlığı, sonlu ve sonsuz olanın sanat düşüncesiyle iç içe geçmesi: Bunların hepsi Alman romantizminin, şair ve teorisyenlerinin ana temalarıdır. Fichte'nin yanı sıra, örneğin, Novalis ve Friedrich Schlegel'den de etkilenmişlerdir.

Schelling aynı zamanda sanatta "entelektüel düşüncenin" farkındalığını ve gerçek olanla ideal olanın bir olmasının en üstün olasılığını görmüştür. Bu nedenle Alman idealizminin (1796-1797, Hegel'in el yazısıyla günümüze ulaşan ama muhtemelen Schilling tarafından yazılmış olan) "en eski sistematik program", insanlığın gelecekteki durumunda "şiir" bir kez daha "başlangıçta olan – insan ırkının öğretmeni olmalıdır; çünkü artık felsefe, tarih yoktur; yalnızca şiir sanatı tüm diğer sanat ve bilimlerden daha uzun süre yaşayacaktır." Kant'ın kendinde şey ve bilen özne düalizmi ve Fichte'nin "nesnel idealizminin" aşkınlığıyla felsefe, Schilling tarafından "ayrımsızlık sistemi" olarak tarif edilmiştir. Bunun, kendisinin de takip ettiği aşkın ve doğal felsefenin "tarafsızlık noktası" olduğunu ifade etmiştir. Schilling'in aşkın felsefesi tecrübe ve bilgi, özne-nesne konularındaki olasılığı temel alır. Tecrübe nesnesi, "gerçek" doğa, bilinçli bir ürün olarak "ideal olanı", zihni ve düşünceyi yaratan –ve kendisi de bizzat bunlar olan– aynı Mutlak Akıl'ın burada bilinçsizce yaratılmış ürünü olarak karşımıza çıkar.

Doğa felsefesi, nihayetinde aynı öncüllerle birlikte, nesnel kutbu vurgular ve doğa tarihinde ideal olana doğru hareket ve bilinçlilik yaratan gelişim zincirini görür. Sonuç olarak, ayrımsızlık sisteminin yaratılmış bir şeyin kendisini yarattığı olgusunda yatan çelişkiyi çözme eğilimindedir. "Doğanın görülebilir bir ruh, ruhun görünmez doğa olması gerekir. Bu nedenle bizim dışımızdaki doğanın nasıl mümkün olduğu problemi, burada içimizdeki ruhun ve dışımızdaki doğanın mutlak ayrımsızlığı ile çözülmelidir.

Friedrich Wilhelm Üniversitesi (1949'dan beri Humboldt Üniversitesi), çelik gravür, yaklaşık 1860

1809 yılında Berlin'de kurulan Friedrich Wilhelm Üniversitesi, 19. ve 20. yüzyıllarda Alman üniversiteleri için bir model haline gelmiştir. Temel prensipleri akademik özgürlük ve öğretim ile araştırmanın birliğiydi. Hegel'e göre, reform arzusu nedeniyle Prusya'daki bilgi araştırmasına tahsis edilmiş özel bir rolü vardı, bu da ona kendi eylemleri anlamında büyük umutlar veriyordu. Açılış töreni konuşmasında şöyle demişti: "Burada eğitim ve gelişmekte olan bilimler Devlet yaşamında bile temel etkenler arasındadır; bu üniversitede felsefe de –aklın ve tüm bilgi ve doğrunun bütün eğitiminin merkezi– kendine yer bulmak zorundadır." Ancak Hegel gelecekteki eyleminin özellikle üniversiteye bağlı olmak olmasını dilememişti; tersine, başka bir eylem için oradaki işinden vazgeçebilmeyi ümit etmişti.

Hegel (1770-1831) Kürsüde, Franz Kugler imzalı litografinin detayı, 1828

Kant gibi, Hegel de ruhaniliğin yapılarını araştırır. Ancak onları ego prensibinden ziyade entelektüel gerçeklikte (sanat, devlet, bilgi, din) görür. Ona göre, bu ruhani gerçekliğin gelişimi ruhun kendisinin gelişmesidir (kamu-mantıkçılık/ *panlogism*), ki bu doğası sebebiyle diyalektik bir harekettir. Her bir aşama (tez) karşıtını arar (antitez) ve her ikisi de sınıflandırılır, yani ikisi de sonuç olarak ortaya çıkan daha yüksek seviyede (sentez) olumsuzlanır ve muhafaza edilir. Mutlak olanın bilimi olarak Hegel'in felsefesi mükemmelleşmiş yansıtıcı bilinci nedeniyle kendini insan ruhu vasıtasıyla kavrayan evrensel aklın tarihinin son aşamasında bizzat kendisinin olacağını iddia eder.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Akılsal Gerçeklik

Schelling gibi, Hegel de gerçek olan her şeyin, koşullandığı diğer şeylerle ilişkilerindeki sınırsız çeşitlilik, koşulsuz olan bir şeyin, –bizim için temelde bilinebilir olanın– şeylerin uyumluluğunun saf ruhsal olanın bir ifadesi, *per se* Mutlak'ın sonsuz birliğinin manifestosu olduğu görüşündedir. Hegel yine de Schilling'in "Mutlak" olanı fazlasıyla cansız bir "töz", aktif bir "özne" olarak yeteri kadar ikna edici gördüğünü düşünür. "Hakikat" demiştir, yalnızca kendiyle özdeş "varlığa" bağımlı olmamalı, aynı zamanda "olmakta olanda" da görülmelidir.

Bu nedenle Hegel'e göre idealizm belirli bir aşamaya kadar tarihsel hale gelir, Mutlak olan ya da idea, tüm akılsal düşünmenin bütünlüğü, tarih gibi bir şeyi gerektirdiğinde bir sürece dönüşür ya da en azından bir süreç olarak belirtilebilir. İdeal gerçeklik, ruh basit varlık *per se*'den ya da varlıktan "kendinde şeye" ya da "diğer varlığa" veya diğeri olarak bilinme, hatta "kendisi için olmaya" geçer ve son olarak "kendinde ve kendisi için" olur. Bu ruh, o halde, "kendine yansıtılan, kendisi için olan nesnedir". Kendini bu şekilde gelişmiş ruh olarak bilen ruh "bilgidir".

Burada saf ve basit bir şekilde felsefe anlamına gelen bilgi, mutlak ruhun evrimini andırır. Bu, her zaman olduğu gibidir, ancak yine de kendisini yalnızca ayrım, karşıtlık ve farkla geliştirerek bulur. Dolayısıyla ampirik bilim bireysel akıldaki mutlak ruhun manifestosunu tarif eder. Hegel'in ilk büyük eseri *Tinin Görüngübilimi* başlığını görenler diyalektik olarak birbirini olumsuzlaması ya da daha yüksek birlikler halinde sınıflandırılması olarak yorumlayabilir. "Doğru bir bütündür. Ancak bütün yalnızca kendisini gelişimle tamamlayan bir özdür." Bu yine de kendileri için görünen ve önceki aşamalarla ilişkili olan, gelişim sürecindeki kişisel aşamaların basit bir şekilde "doğru olmadığı" ya da "akıldışı" olarak tarif edilebildikleri anlamına gelmez. Bu durum aynı zamanda doğa ve insan ırkının tarihi anlamında da söz konusudur. Doğa ve insan ırkının tarihi Mutlak olanın kendiliğinden anlaşılırlığa giden yoldaki benzer manifestolarıdır ve bunlar akla "hale gelme/olma" sürecinde de ifade kazandırırlar. Dolayısıyla Hegel vurgulayarak ve aynı zamanda kısa ve öz bir şekilde şöyle diyebilir: "Akılsal olan gerçek ve gerçek olan akılsaldır." Hegel'in çağdaşları için bile doğal bir tepki tabii ki bu önermeyi, gerçek olan her şeyin, mevcut koşulların doğrulanması ve onaylanması olarak yorumlamak, buna bağlı olarak da eleştirmek olurdu. Aynı zamanda belirli açılardan ve kendi gerçek biçiminde farklı şekillerde gelişti, ki bu gerekliliğin bir ürünü değildi; akıldışı olanın eksikliğiyle tartışmasız biçimde kusurluydu. "Kim çevresinde aslında olması gerektiği gibi olmayan yeterince şeyi görmeyi başaramaz? Ancak Hegel'e göre, "yalnızca şans eseri var olan bir şey gerçek bir şeyin ismine layık değildir." Aksine, "akılsal olanın gerçekliği" "ideaların ve ideal olanın" gerçekliğidir. "Felsefi bilgi yalnızca idea ve bu nedenle de bunların (olması gerektiği gibi olmayan) koşulların yapay dış görünüşüyle ilgilenir." Bu nedenle var olan koşulların değişmesinin

muhtemel akılsallığı tartışılmaz. Durum daha ziyade tam tersidir, çünkü gerçek olanın "yapay dış görünüşü" akıldışı olabilir.

Diyalektik

Determinatio negatio est, "sınırları çizmek (ya da tanım) bir olumsuzlamadır." Spinoza tarafından formüle edilen bu önerme, bilginin birleşik nesnesi olarak tanımlayabildiğimiz ve belirtebildiğimiz tek aklın bizim tarafımızdan bilinen her şeyin onu olmadığı bir şeyden ayırt edebilmemizden kaynaklandığını vurgular. Bu ilk örnek, basit günlük gözlemin konusudur: Şeyleri ve kelimeleri, ayrımsızlığın ifadeleri olmayan, bu nedenle de farklılıklara işaret eden farklılıklar ve karşılaştırmalarla tanımlamaya ve açıklamaya alışkınız. Tabii ki her zaman tanımların sonsuz şekilde birbirinden ayrışmış ağını oturtmuş durumdayız, ki bu tanımlara, görece daha ileri tanımlamaları ortaya koymak için başvururuz. Ama böyle bir ağ nasıl var olmuştur?

Bu soruya verilebilecek iki cevap vardır: Bireysel hiçbir nesne ya da kapsam pozitif olarak, yani yalnızca kendiyle ilişkili olarak, açıklanamayacağı, yalnızca ağ içindeki konumunun terimleriyle negatif şekilde ifade edilebileceği için ondaki ve diğer tüm bireysel varlıklardaki (ki onlar da benzer şekilde negatif olarak tanımlanırlar) farklılıklar, bütünün içsel farklılaşmasıyla var olurlar. O halde bütün, Spinoza'nın "tözü" gibi, bir şekilde bireysel varlıklardan önce gelir. Bu durumda farklılaşmış çeşitlilik zinciri genetik olarak içsel ilişkileri halihazırda üçüncü bir varlık olan birincil "düalizmden" evrilebilir. Tıpkı Fichte'nin düşüncenin tüm temel kavramlarını ve dolayısıyla bilginin tüm nesnelerini mutlak "ben"den üretmesi gibi.

Ancak bu iki alternatif karşılıklı olarak birbirini içerir. İkinci versiyondaki basit varlık halihazırda potansiyel olarak karmaşıkken, birinci versiyondaki bütün, birliğinde bir "negatif", bir fark olmadan farklılaştırılamaz. İdealist diyalektiğin başlangıç noktası, herhangi bir tezin ya da kavramın (burada: bireysel varlık) karşılıklı olarak bu şekilde karşıt tezde ya da kavramda (bu durumda: bütün) her birinin karşılıklı olarak diğeri haline dönüştüğü noktaya dek dahil edilmesidir.

O halde bu, yeni bir tezi (sentez) ya da yeni bir kavramı doğurur. Bu, Hegel düşüncesi anlamında "bütün" kavramıdır. Hegelci düşünceye göre, diyalektik olarak bir diğerinden geliştirilen kavramlar serisi haline gelmeden önce var olmamıştır ve yalnızca bundan sonra bu ideada sınıflandırılabilirler. Buna bağlı olarak Hegel'in felsefesinin hiçbir detayı, öğreti bütün olarak anlaşılmadan algılanamaz. Ancak bu öğreti yalnızca öncelikle detaylar anlaşıldığında mümkün olabilir. Hegel'e

Napoléon Bonaparte Alpleri Geçerken, Jacques Louis David, 1800, Musée Historique, Versailles Sarayı

Hegel tarih felsefesinde, İskender ya da Napoléon gibi "dünya tarihindeki kişilere" belirleyici bir rol atfetmiştir. "aklın mahareti" sayesinde, yalnızca kendi hedeflerinin peşinde oldukları düşünüldüğünde dahi birliğin çıkarına hareket ediyorlardı. Hegel, Napoléon 1806'da Jena'da Prusyalıları büyük bir yenilgiye uğrattığında dünyaca önemli tarihi olaylara tanıklık etmişti. Hegel işgal altındaki kasabadan, şöyle yazmıştı: "İmparatoru, dünyanın bu ruhunu, kasabadan çıkarken gördüm. Buralı birini, yalnızca tek noktaya odaklanmış, atın sırtında dünyaya ulaşıp ona hükmederken görmek mükemmel bir his."

Ludwig Feuerbach, 1804-1872, Ahşap gravür, 1876

Feuerbach'ın felsefi gelişimi teolojiyle uğraşmasından sonra başladı. Hegel'den farklı olarak felsefenin dinden tamamıyla bağımsız olduğu fikrini savunuyordu. Felsefi çabasının merkezinde insan ve insanın bilimi (antropoloji) vardır. Dini arzuları insanın sosyal özelliği olarak kabul etmesi nedeniyle Feuerbach teolojiyi antropolojiye indirgemek istemiştir. Din eleştirisinin temel fikri bu nedenle Feuerbach tarafından şu şekilde formüle edilmişti: "Din bir yansımadır, insanın ayna imgesi kendi içindedir." Feuerbach'ın din karşıtı materyalizminin Marx ve Engels'in öğretileri ile tarihsel materyalizm üzerinde kalıcı bir etkisi olmuştur.

göre, bir şeyi kavramsal düşünme girişiminde bulunulduğunda, kendinde şeyden diyalektik bir ilerleme ortaya çıkar. Özne ve nesnenin kesinlikle ayrılmazlığının idealist algısıyla bağlantılı olarak kendinde şey, kavramdan başka bir şey değildir.

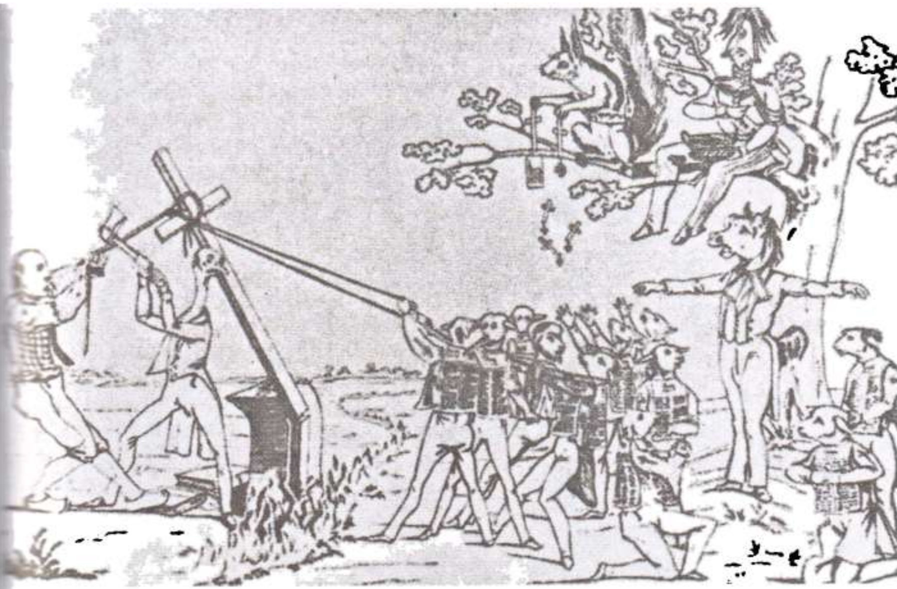
Tinin Göstergebilimi

Göstergebilimi'nin ilk bölümü "Duyusal kesinlik ya da Bu ve Anlam" başlığı altında "doğrudan bilgiyi" ele alır. Söz konusu Bu, şu ana ait, varoluşu bizim için tartışmasız bir kesinlik olan özü, ister bir şey ya da "dış dünyanın" varoluşunun şu anki zamanında olsun, herhangi bir özü belirtir. "Duyusal kesinliğin 'somut bağlamı', en 'zengin' bilgi, aslında sonsuz zenginliğin bilgisi gibi görünmesini sağlar." Ancak bunun "en fakir" bilgi olduğu ve nesnesi hakkında onun "olduğundan" daha belirleyici bir şeyin söylenemeyeceği görülecektir.

Diyelim ki "Bu", Hegel'in örneğinde olduğu gibi, gece olsun. "Şu an gecedir" deriz ve bunun doğruluğundan eminiz; bunu yazabiliriz. Ama eğer biz "şimdi, öğlen" yazdığımız doğruya yeniden bakarsak, anlamının boşaldığını söylemek zorundayız. "Bu" ifadesi ya da "şu an" doğrudan birincil kesinliğin nesnelerini gösterir gibi görünür, çünkü henüz tamamıyla yansıtılmamıştır ve aynı zamanda herhangi bir "ego" ile ilişkili değildir. Yine de Bu'nun ifade ettiği anlamı karşılayamaz, çünkü bu her an farklılaşan bir anlamdır. Örneğin amacı böylesi, duyularımıza somut bütünlükle sunulan her şeyi, hiçbirinin artık mutlak bir eşite sahip olmadığı, "gerçek, kesinlikli belirli, tam anlamıyla kişisel ve bireysel şeyler" olarak ifade edemeyiz." "Bu imkânsızdır çünkü kastedilen Bu, genel olana uygun olan dilin 'erişebileceğinin ötesindedir'. Bunu söylemek üzere herhangi bir girişim, çürüyüp gitmesine neden olacaktır." Görünürde somut olanın, Bu gibi, duyusal bütünlüğü "içi boşalmış" hale geldikten sonra vurgu, varoluşun kesinliği anlamında "nesnel" varlıktan kesinliğe, bilgiye kayar. Doğru "nesnede 'benim' nesnem ya da 'anlamda': 'böyle' çünkü ben onu biliyorum şeklindedir." Ama o halde yine anlamının varsayılan somut bütünlüğü bu egoya atfedilemez. Bu aynı zamanda, başlangıç olarak, genel olandan, yani yalnızca Bu'nun "anlamının" farklı olduğu diğerlerinin egosundan farklıdır.

Dolayısıyla kastedilen şey nesneyi ya da egoyu yalnız bırakarak anlaşılamaz. Bir sonraki yaklaşımda, duyusal kesinliğin "bütünü"nün kendisi, kendi "varlığı" olarak konumlandırılır. Ego kendi nesnesine "saf sezgide" sahip olur. Artık, bilinçliliğin bu aşamasında, birincil olana görünürde bireysel olarak verilen referansın yukarıda bahsedilen genel doğası bilinçli bir biçimde anlaşılabilir.

Hegel bunu diyalektik üçlü hareket olarak tanımlar: 1. Şimdi gösterilir, "bu benim kastettiğim Şimdi'dir. Ancak gösterilmiş olmanın erdemiyle halihazırda olmaktan çıkmış ve başka bir şey haline gelmiştir. 2. Bu Şimdi'nin "geçmişte olduğu" her şeye rağmen doğrudur. Olagelen bir şey olarak muhafaza edilmiştir (*aufgehoben*), (artık) "olmadığı" olgusunun erdemiyle "olur". 3. Bu mantıksızdır, olumsuzlamanın kendisi olumsuzlanmalıdır, böylelikle ikinci doğru "muhafaza edilir" ve Şimdi'nin olduğu bir kez daha

Haç Mücadelesi, broşür, 1842

Hegel'in ölümünün (1831) ardından felsefesi takipçileri tarafından uygulanıp devam ettirildi. Ancak söylendiği üzere Hegelci okul kısa zaman sonra Sağ ve Sol Hegelciler (aynı zamanda Yaşlı ve Genç Hegelciler olarak da bilinir) olarak ayrıştı. Sağ Hegelciler her şeyden önce Hegelci felsefenin sistemi ve felsefe ile onunla ilişkilendirilen Hıristiyanlık senteziyle ilgileniyorlardı. Sol Hegelciler, aksine, dini eleştiriyor ve Hegel'in diyalektik yöntemine özel bir önem veriyorlardı. 1848-1849'da gerçekleşen burjuva devrimi bağlamında dinin eleştirisi çağdaş politikanın eleştirisine uzandı. 1842 tarihli bu broşür iki grup arasındaki tartışmayı gösteriyor. Sol Hegelciler olan Ludwig Feuerbach ve David Friedrich Strauss haçı aşağıya çekerken, Sağ Hegelciler onu yukarıda tutmaya çalışıyor.

doğrulanır. Bu nedenle *aufheben* hem "muhafaza etmek" hem de "son vermek" anlamına gelir.

Ama bu birinci iddianın basit bir şekilde yinelendiği anlamına gelmez; artık "kendinde yansıtılan bir şeydir" ve Şimdi'yi "karmaşık olay" (*Komlexion*) ya da "basit çokluğu" olarak algılar. Bu, "farklı olmak olduğu gibi kalırken, Şimdi içinde pek çok Şimdi barındıran bir gün, içinde pek çok Şimdi barındıran saatler vs. olur. Gösterme eyleminin kendisi gerçekte Şimdi'nin ne olduğunu gösteren bir eylemdir, demek ki Şimdilerin bir sonucu ya da çokluğu bir araya getirilmiştir. Ve bunu göstermek Şimdi'yi genel bir şey olarak tecrübe etmek demektir." Bu nedenle bu tavırda sunulan yansıtıcı tavır, nesnesiyle birdir: basit çokluk. Hegel'e göre "duyusal kesinliğin diyalektiğinin ilerlemesinin tarihi ya da tecrübesi dışında bir şey olmadığı ve duyusal kesinliğin kendisinin salt tarihten başka bir şey olmadığı" açıktır.

HEGEL'DEN SONRA MATERYALİZM

Ludwig Feuerbach

Fueurbach Berlin'de öğrenciyken, iki yıl boyunca Hegel'in konferanslarına katıldı. Hegel'in ölümünden dört yıl sonra, yani 1835'teki polemik yaratan denemesinde hâlâ eleştirmenlerin itirazlarına karşın temel varsayımlarını sav unuyordu. Bundan bir süre sonra Feuerbach etkili eseri *Zur Kritik der Hegelschen Philosophie*'yi [Hegelci Felsefenin Eleştirisi, 1839] yayımladı. Bunun sonrasında ve özellikle temel eseri *Hıristiyanlığın Özü*'nün (1841) de yayımlanmasıyla halihazırdaki isimleriyle Genç ya da Sol Hegelcilerden biri olarak kabul edildi. Bunlar doğrudan ya da dolaylı olarak Hegel'in öğrencileriydi; belli bir seviyeye kadar onun fikirlerini kullanıyor ve yine belli bir aşamaya kadar bazılarını reddediyorlardı. Hegel'de onaylamadıkları fikirler arasında –ki bu o zaman da çok tar-

Hotting Dağı'ndan Limmat Vadisi'nin Görünüşü, Gottfried Keller imzalı tablo, 1842, Kunstmuseum, St. Gallen

Feuerbach, 1848 yılında Heidelberg'de "dinin özü üzerine" konferans serisini vermeye başladığında, yirmi dokuz yaşındaki Gottfried Keller dinleyiciler arasındaydı. Başlangıçta şüpheci olsa da Feuerbach'ın öyle bir etkisi altına girdi ki kendi dini düşüncelerinden kurtulmak istedi. Bundan sonra dinin mutluluk için olan dünyevi enerji ve kapasitesini cennetle israf eden duyumsal olmayan insanın ideolojisi olduğu yönündeki görüşlerini paylaşmaya başladı. Keller bunu kendisinin doğanın doğrudan duyusal olarak anlaşılmasına dayanmasının savunması olarak gördü ve Feuerbach ile karşılaşmasına ve antropolojik materyalizme edebi bir ifade kazandırdı. *Yeşil Heinrich* isimli kitabında şöyle yazar: "Ludwig Feuerbach, büyüleyici kuş, orada, bakir doğadaki dalda oturuyor, Tanrı'yı monoton, içten ve klasik şarkısıyla insanın göğsünden çekip çıkarıyordu." İnsan, reşit olduğu zaman, artık Tanrı'ya ihtiyacı kalmaz: Bu romanın bize söylediği şey, doğanın bize öğrettiği şeydir. Feuerbach'a göre, Keller için de olduğu üzere, acı, şiirin kaynağıydı. "Yalnızca sonsuz bir varlık olarak sonlu bir varlığın kaybını yaşayan bir varlık şiiri ateşleyebilecek güce sahiptir" diye yazmıştı Feuerbach. Keller, Heinrich Lee'nin annesinin kaybını çok daha derinden ve yoğun bir şekilde hissetmesini sağlamıştı çünkü o ölümsüzlük düşüncesini bir kenara bırakmıştı.

tışılmıştı– vahye dayanan Hıristiyanlık dininin felsefe ile bağdaştığı düşüncesi vardı. Onlar bu nedenle Yaşlı ya da Sağ Hegelcilere karşı çıkıyorlardı.

Genç ve Yaşlı Hegelciler benzer şekilde varlık ve düşüncenin prensip ve aşamalar dizisinin sıkıca örülmüş yapısıyla, var olan her şeyi ruhun kendini temsil etmesi şeklinde açıklama girişimindeki idealist sistematik düşünceye ilişkin iddialara yönelik şüpheleri paylaşıyorlardı, kimi durumlarda da bu iddiaları tümüyle reddediyorlardı. Eski Hegelciler özellikle felsefe tarihi alanında tarihyazımına büyük katkılarda bulundular. Sol Hegelciler felsefi görülerin ilerlemeci politik uygulamasını teşvik ettiler. Feuerbach bu konuda fikrini belirtmemişti, ancak bariz bir şekilde felsefenin gerçek dünyaya uygulanmasıyla ilgileniyordu.

Hegel Hıristiyan teolojisini "doğru" felsefenin doğrudan ilk aşaması olarak görüyordu. Bu doğru felsefe, ona göre, teolojiyi diyalektik olarak olumsuzluyordu (ancak süreç içinde dini ortadan kaldırmıyordu). Feuerbach eleştirel açıdan ve ateist görüşü bağlamında, insanın Tanrı'yla, dünyayla ve kendiyle ilişkisi üzerine olan Hıristiyan düşüncelerine odaklanmıştı. Prensipte Hegel'in fikrini kabul etmişti ancak sistemin kendisinin sırayla "muhafaza edilmesi ve olumsuzlanması" gerektiğini söylüyordu. Sistemin, teolojiyi olumsuzlamasında, kendisinin teoloji haline gelmesi ve bu bakış açısıyla aşkın duruma geçmemesi gerekiyordu. Feuerbach gerçekliği kuramsal olarak Tanrı'nın "manevi varlığıyla", idea ve saf ruh ile açıklamak değil, insanın duyusal materyalizmdeki somut verileri kavramayı tercih ediyordu. *Hıristiyanlığın Özü*'nde "tek arzumu doğru bir şekilde görebilmek için varoluşu ortaya koymak benim biricik amacımdır" diyordu.

"Görmek" ve "varoluş" burada duyusal algı ve fizikselliği, Feuerbach'ın kesinlikle doğruladığı iddiaları işaret ediyordu. Düşünme melekesinin karşıtı olarak yalnızca duyusal algı melekesini belirtmek amacıyla "duyusallık" (*Sinnlichkeit*) terimini kullanmıyordu. "Bana göre duyusal algı maddi ve ruhani olanın doğru birliğinden başka bir şey değildir; bu çözümü bulunmuş ya da düşünülmüş bir şey değil, gerçekte var olan bir şeydir" der ve "gerçekliğindeki gerçek ya da duyuların nesnesi olarak gerçek olan gerçek olması bakımından duyusaldır. Doğru, gerçeklik, duyusallık birbiriyle özdeştir (*Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*)

Öznel ve nesnel olan, duyusal algı ve neyin algılandığı – Feuerbach'a göre bunların hepsi varoluş tecrübesinden ayrılmaz biçimde birbirine eklenmiştir. Özneler arasılık da burada belirleyici bir rol oynar. "Nesne kavramı orijinalinde 'ego' kavramından başka bir şey değildir – bu, insanın çocukluğunda her şeyi bağımsız etkenler olarak nasıl algıladığıdır. Bu nedenle genel olarak 'nesne' kavramı 'Sen' kavramıyla, 'nesnel ego' aracılığıyla sağlanır. Ben, 'Ben'den, 'Sen'e dönüştüğümde, ben 'acı çektiğimde', yani bir diğerinin algısının pasif bir şekilde nesnesi olduğumda, 'benim dışımda var olan nesnellik' düşüncesi ortaya çıkar." Fueurbach "ego"nun "Ben" olmadan önce "Sen" olması gerektiğini söyler. Hegel'den daha belirgin bir şekilde, Feuerbach dilin öneminin bu bağlamda dikkate alınması gerektiğini, çünkü dilin "türlerin, 'Ben' ve 'Sen' arasındaki uzlaşımı" mümkün kıldığını söyler.

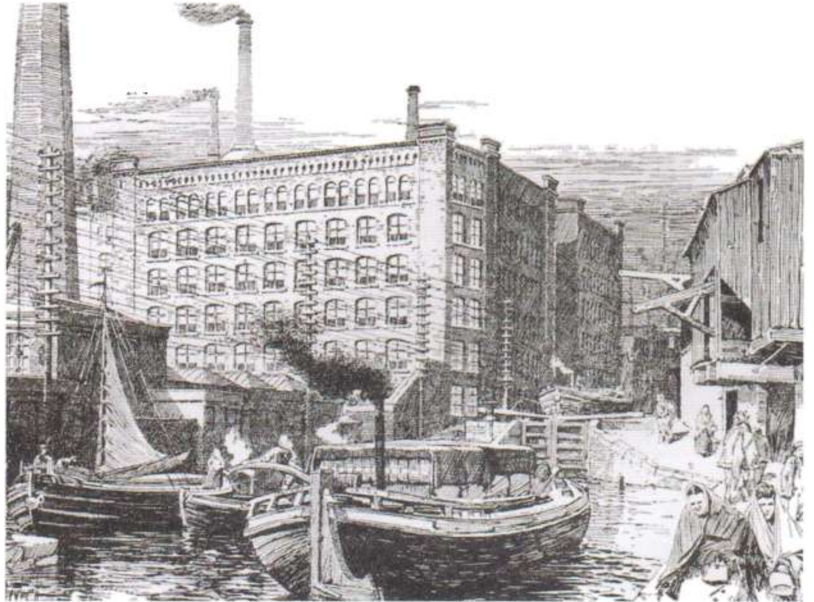
Feuerbach *Hıristiyanlığın Özü*'nde, kendi düşüncesine göre, gerçek olmayan terimlerle ifade edilmiş olsalar dahi dinde bulunabilecek doğruları göstermiştir. "Teolojinin sırrı antropolojidir", onun bunu anlatma biçimiydi. Burada insan doğasının felsefi saptaması olarak algılanan antropoloji, özellikle bir tür olarak insan, yalnızca teoloji ve idealist felsefeyi aşma eğiliminde değil, aynı zamanda bunların "olumsuzlanması" olarak onlardan kaynaklanmak durumundaydı.

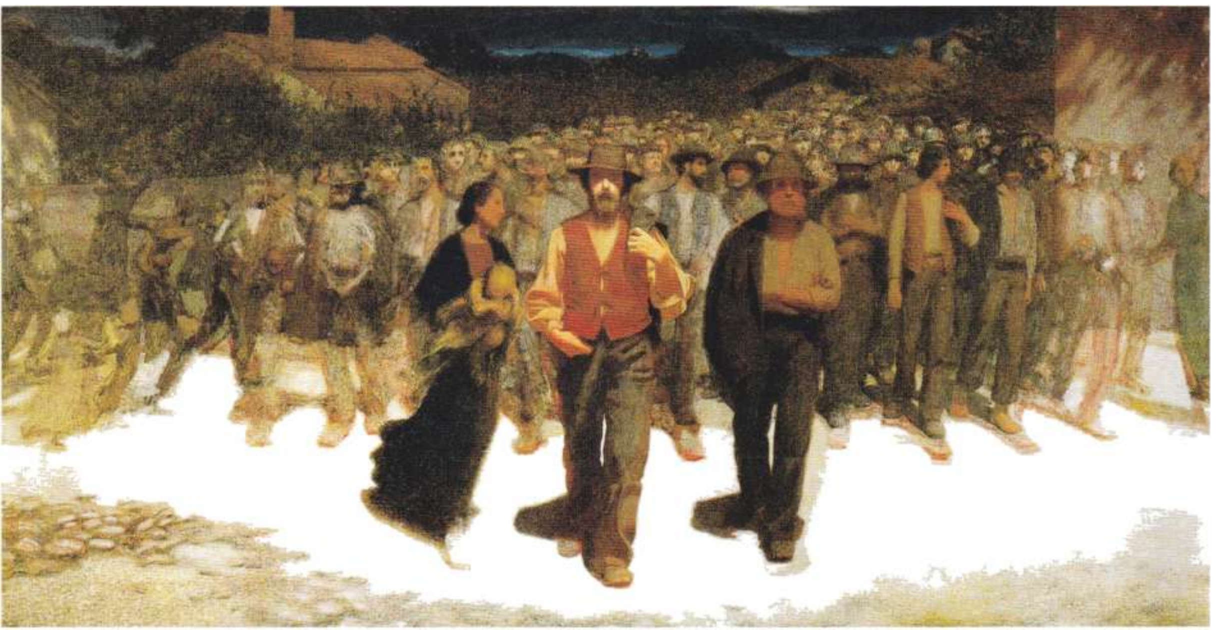
Feuerbach, Tanrı'nın varsayılan özelliklerini insanın özelliklerinin yansıması olarak görmüş, Tanrı bilinci ile insan türünün (doğru fakat şimdiye dek bilinçsiz) öz farkındalığı arasındaki benzerlikleri detaylandırmıştır. Fakat bu aynı zamanda bireysel tecrübe ve "varlığı" soyut olarak değil, "varlığın bir nesnesi olarak varlık" şeklinde anlama, onu "kendi nesnesi" olarak, yani belirli insan varoluşu olarak kavrama meselesiydi.

Bu bağlamda Feuerbach sırayla duyu ve zekânın birliğini ve nasıl görüle-

Manchester'daki Bir Dokuma Fabrikası, Hedley Fitton imzalı çizim, 19. yüzyıl sonu

Sanayileşmiş Manchester'daki ekonomik koşulları başlangıç noktası alarak, "Manchester Okulu" adında felsefi bir hareket ortaya çıktı. Bu okul, sınırlanmayan özgür ticaret ve mutlak ekonomik özgürlük arayışındaki liberal ekonomik doktrini savunuyordu. Egoizmi yalnızca ekonomik ve toplumun tek itici gücü olarak görüyordu. Manchester'daki erken dönem endüstriyel koşullara ilişkin gözlemleri, işçi sınıfı alanlarını ve fabrikaları ziyaretlerinin yanı sıra İngiliz el tezgâhı dokumacılarının eşzamanlı olarak gözden düşmesi, Marx ve Engels'in yoksullaştırma teorisini geliştirmelerine neden oldu. *Ücret, Fiyat, Kâr*'da tüm modern endüstri tarihinin sermayenin, kontrol altında tutulmadığı takdirde, insafsız ve acımasız bir biçimde tüm işçi sınıfını en üst düzey kötüleşmeye sürükleyeceğini göstermişlerdir. Bir süre sonra, *Ücretli Emek ve Sermaye*'de şöyle yazmışlardır: "Bu nedenle havaya kalkmış kollar ormanı, işler daha da yoğun hale geldiği için haykırıyor ve kolların kendileri daha da zayıf hale geliyor."

Dördüncü Kuvvet, Giuseppe Pellizza da Volpedo imzalı tablo, 1898-1901, Villa Reale, Galleria d'Arte Moderna [Modern Sanatlar Galerisi], Milano

bileceğini vurgulamış ve her ne kadar ateist olsa da dini terimler anlamında pozitif bir biçimde konuşmuştur. "Varlık sezgi, duygu, aşk için bir gizemdir. Yalnızca duyguda, yalnızca aşkta Bu –bu insan, bu şey–, yani bireysel olan, mutlak değere sahip olur, sonlu olan sonsuzdur."

Karl Marx

Emek ve Gerçek Dünya

Marx'ın yakın arkadaşı, ortak yazarı ve finansal ihtiyaçlarındaki yardımcısı Friedrich Engels, geri dönüp baktığında, Feuerbach'ın 1840'ların başında yazdıklarının kendisinde, Marx'ta ve çağdaşlarının çoğunda nasıl bir coşku uyandırdığını anımsar. "Hemen Feuerbach'çı olmuştuk." "Duyusal varoluşa sahip olmak, yani gerçek olmak, duyuların nesnesi, duyusal bir nesne olmak ve böylelikle kendinin dışındaki duyusal nesnelere sahip olmak demekti." Bu özlü, karmaşık cümle, Sol Hegelci Marx'ı ilgilendiriyordu, aynı şekilde Feuerbach'ın "Ben" ve "Sen" diyalektiğinde de özne ve nesnenin basit karşıtlığının yerini daha eski felsefenin epistemolojik "gerçekliği" alırken, aynı zamanda Alman idealizmindeki özne ve nesne ayrımsızlığının yorumsal önermesi Ruh ve Akıl (*Geist*) felsefesine verilen üstünlükle aşılıyordu.

Bu nedenle Marx'ın bilinir olmasını sağlayan materyalist görüş öyle ya da böyle genellikle ayrı tutularak alıntılanan, slogan benzeri tez tarafından yanlış bir şekilde şekillenmiştir: "Varlık bilinçliliği belirler." Bu, bilinçlilik önceden var olan Varlık'la, muhtemelen Varlık'ın bir tür gölge olayıyla karşılaştırılıyor gibi görünebilir. Ancak Marx, materyalizmin epistemolojik anlayışında –ki Hegel'inki devam ettirilmiştir– gerçekliği önceden var olan nesnelerin keşfedilmesi olarak değil, insan ve doğanın ayrılmaz biçimde birbirini koşulladığı bir süreçler yapısı,

pratik eylemin (*praxis*) bir ürünü, yani üretilmiş bir şey olarak görmüştür.

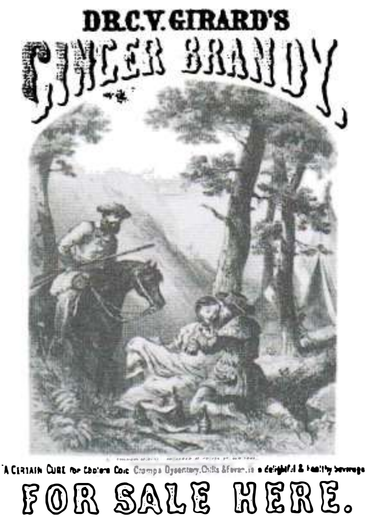
"Hegel'in *Görüngübilimi*'nin büyüklüğü ve son ürünü –dinamik, yaratıcı bir prensip olarak diyalektik– Hegel'in, insanın öz üretimini bir süreç, kavrayışın kavranması ve olumsuzlanması (*Aufhebung*) olarak algılamasıdır; "emeğin" özünü kavrayıp kendi emeğinin bir ürünü olarak gerçek olduğu için doğru olan nesnel insanı anlamasındadır." Ancak Hegel, Marx'ın söylediği üzere, prensipte, "somut insan eylemi" *praxis*'le değil, bilinçlilik süreçleriyle ilgilenmiştir. Ancak başlangıç noktasının ikincisi, emeğin gerçek koşulları, üretim ilişkileri olması gerektiğini ifade etmiştir. O Feuerbach'ın diliyle, Hegel'in felsefesinin tepeden tırnağa düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir, çünkü, iddia ettiğinin aksine, onun başlangıç noktası tüm gerçekliği ürettiği Ruh'tur.

Marx düşünceyi, filozofların eylemleri de dahil, entelektüel emek olarak, (avlanan, tarlayı eken, aletler üreten vs. tarihöncesi insanın yaptığı gibi) "el işi" gibi ürünler yaratan "kafa işi" olarak ve tıpkı elle yapılan işler gibi, eşit seviyede emeğin herhangi bir belirli zamanda sosyal olarak düzenlendiği biçimlere bağlı olarak görmüştür. Marx'a göre bu, bilinçlilikten bağımsız bir gerçekliğin aşağı yukarı "gerçek bir biçimde" algı ve düşüncede tarif edildiği ve yukarıda belirtilen epistemolojik gerçeklikle kavranamaz.

Realizmin, soyut bir tavırla, *per se* var olan düşünce ve gerçeklikle karşıt düştüğünü tartışır. Ancak bu soyutlama, yalnızca düşüncenin değil, aynı zamanda düşünürlerin bizzat kendilerinin, kafa ve ellerin yaptığı işlerin ayrışmadığı, yabancılaşmamış bir durum karşısında "yabancılaşma" belirtisiydi. Marx, her ne kadar gerçekliğin her zaman için üretilmiş bir şey olduğunu açıkça ifade etmiş de olsa Kant'ın konumunu benimseyemezdi. Bu açıdan, bilgimizin biçimleri ve bilgimizin birliği ile nesnesi "aşkın öze" dayanıyordu, bu da egomuzun birliğini mümkün kılıyordu. Marx'a göre, gerçeklik "toplumsal" çelişkiden, doğayı ve emeği kendine mal etmeden kaynaklanır ve bunun içinde var olurdu. Bu nedenle aşkın egonun yerini, deyim yerindeyse, özne olarak toplumun tamamı almıştır.

Tarihsel Materyalizm

Marx, dinde insanın kendine yabancılaşmasının hem nedenini hem de sonucunu görme konusunda Feuerbach'a katılır. Burada insan, kendi türünün temel niteliklerini ve potansiyelini Tanrı'ya atfettiği noktada, otantik varoluşunu elde edemeyecektir. Bu nedenle Marx şöyle yazmıştır: "Din, tinsiz koşulların tini olduğu gibi, ezilmiş yaratığı inieltisi, kalpsiz bir dünyanın ruhudur da. O halkın 'afyonudur.'" Bunun tümüyle alışılmış anlamda algılanmaması gerekir: Marx'ın eşit etkili hükme vardığı hem din hem de felsefi sistemler yalnızca zorlukla karşılaşıldığında kaçış ya da körlük biçimleri, "kalpsiz ve tinsiz" koşullar değil, aynı zamanda bir şekilde bu koşulların bilinçsiz bir biçimde yaratılmış gerekli ifadesidir. Onlar "maddi temelin" üretim ilişkilerini ve üretim güçlerini kapsayan "üstyapıdır". İlki, öncelikle toplumsal emeğin düzenlenmesi ve dağılımının kaynaklandığı temel mülkiyet ilişkileridir. Evrimlerinin izi tarih boyunca sürülebilir; örneğin, orta kademeden aşamalı geçişte, feo-

Ginger Brandy, Reklam, yaklaşık 1860

Marx, *magnum opus*'u [şaheseri] *Kapital*'de metaların ikili doğasını analiz ederek başlar. Metaların "kullanım değeri" ve "değeri" (değişim değerinin kısaltması) vardır. İkincisi paranın soyut metasıdır ve birinciyi kapsar; şeylerle olan geçinme ilişkilerinde belirlenir. Bu doğrudan değerleri belirleyenin insanın varoluşu değil, tam tersi olduğuna bağlanır. Emeğin ürünleri anlaşılmaz hale gelmiş dilin birer parçası olan işaretleri gibidir. Dolayısıyla karşılığında emek sürecindeki yabancılaşma etkisine sahip olurlar. "Değer emeğin her ürününü toplumsal bir hiyeroglife dönüştürür." Neredeyse hiçbir şey bu önermeyi reklam ve markalardan daha iyi anlatamaz. Onlar zorunlu olarak doğal ihtiyaçlara dönüşen ve amaçlar ve araçlar ilişkisini tersine çeviren yapay ihtiyaçlar üretirler.

dal ortaçağ düzeninden diğer şeylerle birlikte toprak ve serf mülkiyetinin belirleyici olduğu derebeyliğinden, üretim araçlarının mülkiyetine (örneğin fabrikalar) ve kişinin kendi emeğinin mülkiyeti ve satılmasına bağlı modern kapitalizme geçiş bunu ifade eder.

Üretim "araçları" (daha nesnel taraftan) üretici "güçlerle" karşı karşıya gelir (daha öznel tarafta); yani emek, teknoloji, yenilik ve insan becerisinin potansiyeliyle. Bunun ardından, "gelişimlerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri kendilerini şimdiye dek içinde çalıştıkları mevcut üretim araçlarıyla çelişir halde bulurlar. Bu araçlar, üretici güçlerin gelişiminin biçimlerinden söz konusu gelişmeye engel olan prangalara dönüşürler. Bunun ardındansa sosyal devrim dönemi gelir." Bu devrimlerde aynı zamanda sınıf mücadeleleri de yer alır, çünkü üretim yöntemlerindeki çelişkiler toplumun politik sınıf yapısındaki koşullarla beraber ilerler. Dahası, devrimsel değişimler aynı zamanda, örneğin, ekonomik ve felsefi teorilerden, yani temelde çelişkilerin üstyapısından doğup gelişebilir.

Bunlar, Marx'ın "tarihsel materyalizme" ilişkin düşünceleriydi; tarih ve toplum teorisi bağlamında Marx'ın materyalizmi gerçekliğin, Aydınlanma'nın mekanik töz-materyalizmine karşı, bir süreç olarak nasıl tanımladığını ifade eder. Bu süreç düşünüldüğünde, bu şekilde algılandığında, diyalektik "hareketlerin", yani çelişkilerin ve uzlaşmazlıkların ortaya çıkışı ve çözülmesi, büyük önem taşır. Bu açıdan Marx, Hegel'den gelen belirleyici unsurları devralmıştır. Yine de aynı zamanda diyalektiği, tarihin ilmi yeniden inşası ve "sunumu" için mümkün ve uygun bir "yöntem" olarak düşünür. Felsefi dikkatlilikle Marx tarihi aynı zamanda gerçekliğin özünü ve hareketini yöneten içsel bir kanun olarak görmekten kaçınmıştır. Çünkü bu, metafiziksel ya da daha doğrusu tarih ötesi varsayımlara yol açabilir. Bu varsayımlarda tarih, Marx'ın defalarca eleştirdiği Hegel'in

Karl Marx 1844 Yılında Fransız İşçileriyle Sohbet Ederken, Hans Mocznay imzalı tablo, 1964, Deutsches Historisches Museum [Alman Tarih Müzesi], Berlin

Felsefe tarihi üzerine kafa yoran Karl Marx, Feuerbach üzerine 11. tezinde şu sonuca varır: "Felsefeciler yalnızca dünyayı farklı şekilde yorumlarlar. Esas amaç ise onu değiştirmektir." *Komünist Manifesto*'sunda, Komünist Birlik programını ortaya koyarak hiç şüphesiz dünyayı değiştirdi. Bu eserde Marx proleteryayı, kapitalizm tarafından yaratılmış, kapitalizmin politik ve ekonomik çelişkilerini çözüme kavuşturacak ve üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olmasını sağlayacak işçi sınıfı olarak tarif eder. Sınıf toplumunun yerini "herkesin özgür gelişimi önkoşulunun her bir bireyin özgür gelişimi" şeklindeki örgütlenme biçimi alacaktı.

de yaptığı gibi, gerekli bir gelişim olarak kabul edilir. Önce Engels, ardından Lenin'le birlikte onlara göre tarihi ve tüm maddi süreçleri yöneten (nicelikten niteliğe, karşıtlıkların yorumlanmasından olumsuzluğun olumsuzlanması şeklindeki diyalektik değişim kanunları) diyalektik kanunlar formüle edildi.

İdeoloji

"Felsefeciler tarihi sadece farklı şekilde yorumlarlar. Esas amaç onu değiştirmektir." Bu ünlü önerme Marx'ın teori ve değişimlerinin tarihin gidişatını etkileyebileceği yargısını ifade etmek için kullanmışlardır. (1845-1846'da *Alman İdeolojisi* isimli kitabı yazmışlar, ancak o zamanlarda yayımlanamamıştır.) Sözcüğün bu şekilde kullanımı, bugünkü kullanımıyla birebir uyumlu değildir. Fakat diğer yandan bugün olduğu gibi yukarıda belirtilen fikirler de "ideolojiye" dahildir: "İdeoloji düşünür denilen kişi tarafından bilinçli bir şekilde ortaya konan bir süreçtir Onu yönlendiren temel itici güçler onun için

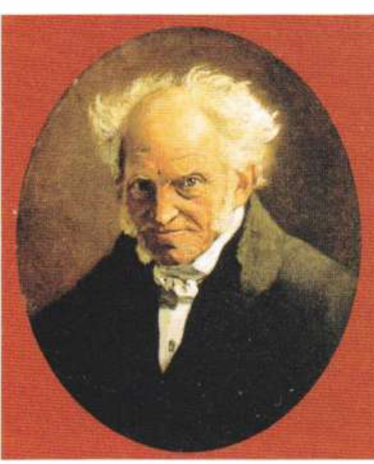

Demir Çekme Fabrikası, Adolph Menzel imzalı tablo, 1875, Alte Nationalgalerie, Berlin

1870'ten itibaren çalışma dünyasından alınan nesneler artan bir biçimde resimlerde görülmeye başladı, üretim süreçlerinin gerçekçi anlatımı için alegorik işleyiş terk edildi. Bunun en ünlü örneği Menzel'in *Demir Çekme Fabrikası*'dır. Resimde fabrika katında vardiya değişiminde neler yaşandığı gösterilmektedir. Gerçekleşen her şeye, isimsiz işçilerin emri altında çalışmak zorunda oldukları makine hâkimdir. Endüstriyel sürecin monoton eylemi endüstri çağındaki kötü çalışma koşullarını ve bireysel olarak insana nasıl önem vermediğini gösterir. Menzel, kesin gözleme dayalı gerçeklik arayışında, atmosferik ve olgusal tasvirleri ikna edici bir biçimde bir araya getirmeyi başarmıştır.

11 kısa defter yazısının sonuncusudur. Bugün "Feuerbach Tezleri" olarak bilinen bu yazılarda Marx, kendi Feuerbach görüşünü formüle etmiştir. Eğer felsefe "üstyapının" bir parçasıysa –ve yalnızca istemsiz olarak temeli yansıtıyorsa– daha önceki kısımda ifade ettiğimiz gibi, o halde gerçeklik beklentisini karşılayamaz ve herhangi bir şeyi değiştirmeye muktedir değildir. Marx ve Engels "ideoloji" sözcüğünü, kendi görüşlerine göre hatalı olan, onlar tarafından ortaya çıkarılan bilinçliliğin bilinmez kalır, aksi takdirde bu ideolojik bir süreç olmazdı." (Engels)

Feuerbach, Marx'a göre, dinin "yanlış bilinçliliğini" insanın öz farkındalığına dönüştürmeyi arzuluyordu. Bu ölçüde eğilimleri Marx'ınkiyle birdi. Marx'a göre, "bilinçlilik reformu 'yalnızca' dünyayı kendi bilinçliliğinin farkına vardırmakla, kendi rüyasından uyandırmakla ve kendi eylemlerini 'açıklamakla' gerçekleştirilebilir." Bu, "bilinçlilik reformunun dogmalarla değil, kendini gizleyen mistik reformun

Arthur Schopenhauer, 1788-1860, Angilbert Göbel imzalı tablo, 1859, Staatliche Kunstsammlung, Kassel

Schopenhauer *magnum opus*'u olan *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'nın daha başlığında felsefesinin temel fikrini açıkça ifade eder. Schopenhauer, Kant'ın insanın dünyayı yalnızca kendi dünya ideası çerçevesinde tecrübe ettiği ve bildiği düşüncesine katılır. Yani dünya öznenin bilgi yöntemi tarafından şartlandırılmıştır. Ancak onun için yine de, Kant'ın aksine, bu idealarını temellendiği, bu nedenle tüm tecrübe ve bilgiden bağımsız bir şey vardı; Schopenhauer buna "İrade" diyordu. İrade bir hedef ya da eğilim değil, bir tür her şeyi saran kuvvet, şeylerin en içteki özü ve doğanın itici gücüydü. "Kendinde şey" olan İrade, kendi bütünlüğü içinde gerçekliğin temeliydi, ancak daima bu tek İrade'nin tezahürü olan bireysel fenomenler olarak ortaya çıkıyorlardı.

analizinin" meselesidir. Ancak Marx'a göre, Feuerbach hâlâ akıl seviyesinde kalarak ideolojik bir tutum olan zekânın doğru kullanımı analizini benimsemiştir. Marx'ın kaygısı ideolojilerin içeriğini karşıt tarihi koşullar ve sınıf çatışması anlamında açıklamaktı.

ANLAM İÇİN YENİ ARAYIŞLAR - DEĞERLERİN YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arthur Schopenhauer

Hegel ve kendinden önceki daha nice düşünür gibi Schopenhauer da şeylerin her şeyi kapsayan tanımlarını saptama hırsıyla felsefesini geliştirmiştir. Onun kaygısı, Goethe'nin Faust'una benzer: "Dünyayı bir arada tutan şey, onun en içteki parçalarındadır." Ancak düşüncesindeki iki temel yaklaşım, onu metafizik geleneğinden ayrı kılmıştır. Schopenhauer ne Tanrı'yla başlar ne de Tanrı'yla bitirir; Varlık'la tek bırakılmış bilinçlilik ya da onun tecrübeleri ve kavramlarıyla değil, insanla ilgilenir. İnsanın dünyayla ilişkisi, gerçekten, başlangıçta felsefi olarak, epistemolojik olarak anlatılmıştı, ancak bilgisi fiziksel varlıkla, ihtiyaçları ve hayatın sonsuz mekanizmasına ve onun ilişkilerine dahiliyeti ile birlikte görülür. Schopenhauer bu dahiliyeti kırılganlık, acı çekme olarak değerlendirir ve başlangıç noktası olan bu düşünceyle –Avrupa geleneğiyle birlikte bu da bir daldır– tüm doktrini kötümserdir. (Kötümserlik burada yalnızca birincil anlamı olan geleceğe yönelik umutsuzluk olarak düşünülmemeli; dünyaya, genel olarak yaşama yönelik negatif, eleştirel bir itiraz hali olarak da düşünülmelidir.)

Schopenhauer'un temel eseri *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya*'nın (1818) başlığı, kendisinin ifadesiyle, yazılarının etrafında geliştiği "tek bir fikri" ifade eder. Başlıkta yer alan "ve" bu fikri kısmen içerir; çünkü bu, iki dünya görüşü arasındaki bağlantıyı, bizim onu nasıl tecrübe ettiğimizi ve yorumladığımızı ifade eder.

"Dünya benim tasarımımdır": Böylelikle Schopenhauer, bizim dünyayı gerçekten kendindeki gibi görmemizi ve bilmemizi sağlayan basit gerçekçiliğin modern eleştirisini desteklediğini özetlemiş olur. Buna karşı Kant, Schopenhauer gibi, kesin olarak yalnızca "olayların" bize verili olduğunu, "kendinde şeyin" asla verili olmadığını saptamıştır. Mekân, zaman ve nedensellik dünyamızı belirler, ancak onlar bizim içimizde *a priori* olarak bulunanın belirleyicileridir ve yalnızca bize, tecrübenin öznelerine atfedilebilir. Schopenhauer'a göre "olay" en fazla "tasarım" ile aynı anlamı taşıyordu ve Kant'ın aksine aşağı yukarı "salt görüntü" olarak anlaşılıyordu: "Rüyalardan yapılmayız biz ve küçücük yaşamlarımız uykuyla çevrili." Schopenhauer'a göre Shakespeare'in *Fırtına*'sındaki bu sözler şiirsel bir ideadan çok fazlasını ifade eder. Düzenliliği, devamlılığı ve belleğiyle uyanık hayat rüyalardan farklıdır, ancak prensipte tasarım olarak dünya, Maya'nın bizim delip geçemediğimiz, bizim için gerçek olan maskesine rağmen, rüyaya benzer. Ancak idealarıns ötesinde hiçbir şey yoktur. Burada Schopenhauer konuyu Kant'ın kendinde şey kavramıyla, duyusal melekelerimizde hareket eden tümüyle anlaşılmaz

bir neden olarak ele alıyor. Kendinde şeyin, aksine, tasarımla nedensel hiçbir ilişkisi olmadığını (ki yalnızca ideanın "içinde var olur"), tecrübe formunda bizim erişebildiğimiz şeyle ilişkili olduğunu iddia eder. Bu tecrübe, kişinin fiziksel tecrübesidir. Epistemolojik açıdan bahsedersek, insan bedeni, dış dünyadaki her şey gibi, bir tasarım ancak aynı zamanda çok farklı, kendisi tecrübe eden iradeye göre hareket eden bir şeydir. Örneğin birinin kolunu kaldırma iradesinin dürtüsüyle kişi tarafından algılanan kol hareketi arasındaki gerçek ilişki nedir? Schopenhauer'a göre önce iradenin geldiği, ardından hareketin gerçekleştiği durum kesinlikle söz konusu değildir. Hareket ve hareket etme iradesi "bir ve aynıdır" ancak farklı özler olarak tecrübe edilirler, yani irade ve tasarım olarak. "Bedenin eylemi somutlaştırılmış, görünür kılınmış bir eylemden başka bir şey değildir." Bu, "tüm beden somutlaştırılmış, yani tasarım haline gelmiş iradeden başka bir şey değildir" denerek daha güçlü bir şekilde ifade edilebilir.

Schopenhauer'un bu başlangıç noktasını kendinde şeyle birey üstü evrensel irade takip eder. Bu kendinde şey, Kant'ta olduğu gibi, tecrübe ve bilginin nesnesi olamaz. Schopenhauer yine de bedensel tecrübenin karşılaştırmasından başlayarak irade hakkında metafiziksel açıklamalar yapar. Schilling ve Hegel'de olduğu gibi, kendini kendinde farklılaştıran bir bütün, bir mutlaktır. Ancak Hegel'in "tözüyle" tamamen zıt olarak Schopenhauer'un iradesi akılsal değil, kör ve anlamsızdır. Akılsız bir çaba olarak irade tamamlanmamışlık, eksikliktir; yiyip bitirici öz hareketiyle akıldır. Bu, tasarım olarak dünya şeklindeki nesneleştirmelere yol açar, ki bu başlangıçta –yani insandan önce– hiç var olmamıştır. Bu nesneleştirmeler inorganik kozmos biçimi, sonra organik, hareketli ve nihayet –insanla– bilinçlilik şeklini alır. Yine de, bu diğer görüşün ortaya çıkışıyla birlikte, irade, kendini alt ettiği için, yansıtma bilinçliliği ve yeteneğiyle birlikte kendini olumsuzlayabilmesi için özgür olması

Filozof, Max Klinger imzalı gravür, *Opus XIII* serisinin üçüncü sayfası, *– Ölüm, Bölüm II,* İlk izlenim 1898-1909

Schopenhauer edebi ustalığıyla belirli bireylerin belirli hedef, arzu ve eylemlerini, dünyadaki olayları sevecen olmayan üst bireyin kaçınılmaz gayretinin insafına bırakarak birkaç temel dürtüyle ifade etmiştir. Schopenhauer'dan etkilenen Max Klinger şeylere dair bu görüşü bir kısmı dramatik "eylem" barındıran grafik çalışmaları serisine uyarlamıştır. Klinger'ın "filozofu" kibirli bir biçimde hayatın gerçek akışının ve doğanın ötesine, burada sembolik olarak uzanan kadın figürüyle birleştirilen, tüm şeylerin metafiziksel temeline erişir. Ancak bu bir ayna gibi görünür, filozof yalnızca kendisini görür. Aynanın gerçek konumu (ve dolayısıyla neyin yansıtıldığı ve neyin doğrudan görünür olduğu anlamında kesinlik) aldatıcı bir şekilde bulanık bırakılır – felsefenin az çok kötümser imgesi.

Sigmund Freud, Fotoğraf, yaklaşık 1921

Schopenhauer'un irade doktrini, psikanalizin kurucusu Sigmund Freud üzerinde büyük bir etki yaratmıştı. Freud, Schopenhauer'a kendi teorisinin öncüsü diyor ve onun bilinçdışı irade kavramını "psikanalizin psikolojik itkisi" olarak adlandırıyordu. Schopenhauer iradeyi her zaman bedenle ilişkilendirmiştir, çünkü onun görüşünde insan başlangıçta akılsal bir varlık değil, hepsinden öte fiziksel bir varlıktı. Öznenin, bedenin iradenin ifadesi şeklinde doğrudan sunulduğu ve göründüğü en içteki tecrübesi vardı. Bu nedenle irade zekâ vasıtasıyla bilinmemesine rağmen yine de bu şekilde tecrübe edilebiliyordu, çünkü Schopenhauer'a göre, bizler bu en içteki varlığa, düşüncenin dışsal nesnelerinden çok daha fazla aşinaydık. İradenin en içteki varlık olarak bu açıklaması –ki aklın kavrayışından kurtulmuştur– ancak temel olarak tüm eylemliliği belirler, Freud'un bilinçdışı tarifiyle benzerlikler taşır.

Egzotik Çiçekler, Jean Benner imzalı resim, 1836, Musée de l'Impression sur Etoffes, Mulhouse

Schopenhauer, bir tür uyanış olarak, ikilik kavramını, diğer bir deyişle "iradeyi" tecrübe etmişti: "Dresden'daki limon serasında dolaşırken, bütün bir şekilde bitkilerin dış görünüşünün düşüncesine kapılır", doğanın tuhaf biçimleri (ki bu deyim yerindeyse "sezgisel" bir etkidir) aniden onun için bir gizeme dönüşür. Kendi kendine konuşmaya, jestler yapmaya başlar ve meraklı bir katılımcı tarafından kişisel detaylarına ilişkin sorular sorulduğunda şöyle cevap verir: "Eğer benim kim olduğumu söylersen, sana çok daha bağımlı hale gelirim." Hayal gücünde hayatın derin kaynağının kör enerjisiyle açıkça bir olurken, aynı zamanda enerjinin, iradenin doğrudan ve aynı zamanda, doğrudan amaçsız olmasına karşın, onun tarafından yaratıldığıyla karşı karşıya gelen bireysel şekil ve biçimlerin anlaşılır çok türlülüğünde kendini kaybediyordu.

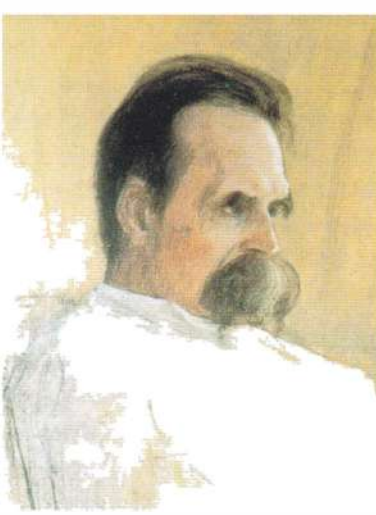
(bireysel insan olduğu gibi) da gerekir. Schopenhauer'a göre anlamsız olanın bu olumsuzlanmasının uygun biçimi intihar değil –intiharı reddediyordu– çilecilikti. Ancak yine de iradeden özgürlük elde etmenin –en azında özel durumlarda– bir yolu vardır. "Sanat tecrübesinde" hayatın tüm amaçları ve belirli perspektifleri, tüm istemsiz amaçlar ve ihtiyaçlar ortadan kaybolur. İnsan, "bilginin saf nesnesi" haline gelir; İksion'un tekeri –zamanın amaçsız döngüsünü ve aynı zamanda olayların sabit biçimde belirlenmiş doğasını sembolize eden efsaneye özgü işkenceye gönderme– hâlâ dönmektedir.

Friedrich Nietzsche

Modernizmin Öncüsü

Kültürel ve entelektüel tarih hakkındaki en son yazılarda, antropolojik sorular söz konusu olduğunda, her biri kendi yöntemiyle entelektüel geleneği radikal biçimde kırmış olan Marx, Nietzsche ve Sigmund Freud'un modernizme temel yönünü verdiği sıklıkla açıklandı. Kendi teorilerinde aklın ve egonun, deyim yerindeyse, kendi evlerindeki özerk ustalar olmadığını gösterme girişiminde bulunmaları, birbirinden bağımsız olarak "öznenin temelinin sarsılmasını" beraberinde getirdi. Bu, onları böylesi bir ustalığa inanmış –muhtemelen bizim bugünkü yargımızla uyumlu olarak– ya da en azından olasılık olarak kavramış ve inancı söz konusu iddia edilen olasılığa dayandıran geleneksel geleneğin dışında bırakmıştır. Freud psikanaliz ve bilinçdışı teorisinin temelini oluştururken insan arzusunun, davranışının ve düşüncesinin kendi kaderini tayin ve öz değerlendirmenin erişilebilir ve bağlı olmadığı nedenlerini ve fonksiyonel mekanizmasını keşfetmiştir. Marx önceden bununla bir şekilde benzer olan sosyolojik, ekonomik ve kültürel yapıları sağlamaya çalışırken, Nietzsche tüm değerleri kavranmamış illüzyonlar ve "güç isteminin" ürünü olarak değerlendirmiştir.

Bu bağlamda Nietzsche 20. yüzyıl düşünürlerinin (örneğin Heidegger ve bazı "postmodern" Fransız düşünürler – bunların bazıları aynı zamanda Marx ve Freud'a kadar uzanır) üzerinde, özne, ego, irade ve "Varlık"ın yanıltıcı algısı anlamında büyük bir etki yaratmıştır. Nietzsche bunu ifade ettiğinde aslında son derece modern gelmişti, örneğin: "Aslında kişi 'Ben düşünüyorum' yerine 'Ben düşünüyor' demeli" ya da "bilinçliliğin fazla büyütülmüş anlamsızlığından" bahsederken, ki bu "bir birlik, bir bütün" haline getirilmiş ve "biz bunun birlik olduğunu düşünen çokluğuz" itirazlarını doğurmuştur ve "bir bilinçlilik niteliği ve herhangi bir kompleks varlıkta irade olmalıdır", ancak "bizim en üst bilinçliliğimiz genel-

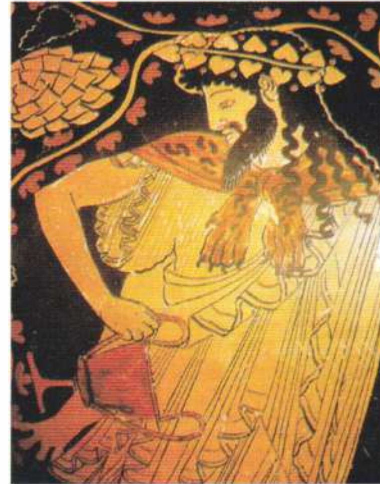

likle diğerlerini engeller niteliktedir."

Nietzsche'nin burada görünüşteki bireyde (*individuus* "bölünemez" anlamına gelir ve bu nedenle çokluğun karşıtını ifade eder) "çokluk", onun için dünyanın felsefi tanımından da çıkar, bu yalnızca farklılaşan perspektifleri önerir, asla mutlak doğruyu değil. "Olayda aniden duruveren –'bizim sadece olgularımız var'– pozitivizme karşı şöyle diyebilirim: Hayır, olgular tam olarak bizim sahip olmadıklarımızdır, biz sadece yorumlamalara sahibiz." Dünya sonsuz sayıda yoruma açıktır. Bunların uygulanması her zaman belirli bir varoluş türünü gerektirir ve aynı zamanda "güç" elde etme arzusuna bağlıdır. Bunlar aynı zamanda ölçülemezdir, yani ne karşılıklı olarak özeldir ne de birbirlerinden üretilebilirler. Ama Nietzsche'nin çalışmasının kendisi geniş bir çeşitlilikte görülebilir. 1869'da Basel'de yirmi dört yaşındayken klasik filoloji profesörü olduğu zamanla 1889'da çıldırdığı zaman arasındaki yirmi yıllık süreçte yazılmıştır. Birkaç istisna dışında kitapları kısa, neredeyse aforizma türündeki paragraflardan oluşurken, *Böyle Buyurdu Zerdüşt* (1883-1885), Eski Ahit şeklinde, bilge ve peygamberin alegorik söyleyişleri tarzında açıklamalar yapar. Burada katı mantığa göre yapılandırılmış argümanların bulunduğu felsefi yazıların anlaşılması için gerekli olandan daha farklı yorum türlerine ihtiyaç vardır. Nietzsche'nin çeşitli yorumlamaları arasında bu nedenle sağlam farklılıklar vardır.

Sanat

Nietzsche'nin ilk kitabı olan *Müziğin Ruhundan Tragedyanın Doğuşu* (1872) klasik filolojideki tez formundadır, yazarın tümüyle çağdaş Yunan klasisizmi imgesi, Nietzsche'nin profesyonel çağdaşlarının hiçbiri tarafından hiçbir şekilde kabul görmemiştir. O dönemde, felsefi bir tez şu sonuca varıyordu: "Yalnızca estetik bir olay olarak varoluş ve dünya, sonsuz biçimde meşrulaştırılabilir." Bu önerme, Nietzsche'nin erken döneminde, Schopenhauer etkisinde olduğunu iki farklı şekilde hatırlatır. Dünyanın ve varoluşun estetik alan dışında hiçbir doğrulamasının olmaması, onu Schopenhauer'un "ken-

Friedrich Nietzsche, 1844-1900, Hans Olde imzalı yağlıboya çizim, yaklaşık 1899, Goethe-Nationalmuseum, Weimar

Nietzsche geleneksel felsefeyi en sert biçimde eleştirenlerden biriydi. Her şeyden önemlisi, eserlerinin ağır basan yanı akıllıca gözlem ve analiz, güçlü dil, temel şüphecilik ve şeylere göreceli bakışıyla şekillenmişti. Nietzsche insan bilgisini analizinde insanın bilgi melekesinin kalıcılık ve süreklilikle belirginleştiğini gözlemlemişti. Bu ihtiyacı karşılamak için insan "Varlık", "Doğru" ve "Birlik" gibi kategoriler ve birleştirici yapılarla düşünmeye zorunludur. Bunlar dünyayı anlaşılabilir ve öngörülebilir kılan basitleştirmelerdir. Nietzsche'nin önceki tüm felsefe okullarının analizine göre, yapılan temel hata bu "varsayımların" simgesel ve sınırlayıcı doğasının göz ardı edilmesiydi. Bu gözlem onun kültür, metafizik ve dinle birlikte göreceli değer kavramını da radikal biçimde eleştirmesinin temelini oluşturmuştur. Değerler basit bir biçimde var olmaz, insan evrimiyle yaratılırlar. Nietzsche'nin değerleri yeniden değerlendirmesi, eski doğruların ve ahlaki değerlerin yerini yenilerinin alacağı anlamına gelmez. Belirli değerlerin altında yatan nedenlerin açığa çıkarılmasını, böylelikle bizim onların göreceliliğinin farkına varmamızı vurgular.

Dionysos, Yunan vazo resmi, Atina tarzında, kırmızı figürlü, amfora detayı, MÖ yaklaşık 490

Yunan mitolojisinde Dionysos mest olma, tutku ve esrimenin tanrısıydı. Nietzsche, ilk büyük eseri *Tragedya'nın Doğuşu*'nda Dionysosçu ve Apolloncu prensibi zıtlıklar olarak sunma eğilimindeydi. Nietzsche Yunan tragedyasının Dionysos kültünden doğduğunu gösterme girişiminde bulundu. Dionysosçuluk birincil itki olarak karşımıza çıkar, bütünlüğünü mest olmada ve esrimede bulan aklın erişiminin ötesinde var olurdu. Aklın, özdenetimin ve uyumlu düzenin prensibi olarak Apolloncu"luk buna karşı çıkıyordu. Atina tragedyasında Nietzsche onun için sanatın en üst gelişmesini teşkil eden iki kuvvetin bir araya geldiğini gördü.

Şairin Zevkleri, Giorgio de Chirico imzalı tablo, 1912-1913, özel koleksiyon

De Chirico 1903 yılında "metafiziksel" olarak tanımladığı tarzdaki ilk resmini yaptı. O zaman şöyle demişti: "Nietzsche'nin kitaplarında karşılaştığım yoğun ve gizemli duyguları ifade etmeye çalıştığım bazı motifler çizmeye başladım: güzel sonbahar günlerinin melankolisi, İtalya'nın şehirlerinde öğleden sonra zamanları." Nietzsche'nin kitabında hissettiği duygu durumu ve yazılarında önemli bir rol üstlenen gölgelerin dışında, Chirico *Zerdüşt*'teki belirli bir bölümden etkilenmiş olabilir. Eserin üçüncü bölümünde sonsuz yinelenme düşüncesi ortaya çıkar. Bu düşünceye göre, her an halihazırda gerçekleşmiştir ve kendini kendisinin arkasında kalanla birlikte belirler. Bu, tuhaf bir tecrübe olan *déjà vu*'yu (bir şeyi halihazırda görmüş olmak) hatırlatır. Bu, herhangi bir gerçek farkındalığa dayanmaz ve her insan için en azından çocukluğundan aşina olduğu bir şeydir. Eğer bu tecrübe resimde temsil edilebilirse, o halde bu kesinlikle de Chirico'nun resimlerinde mümkün olur.

dinde dünya" ile anlamsız "irade" şeklindeki karamsar eşitliğine bağlar. Nietzsche her zaman iradenin bireysel olmayan, metafiziksel güç şeklinde algılanmasının hayatın, düşüncenin ve eylemin temeli olduğu düşüncesindeydi.

Tanrı'dan ziyade estetik olay, akıl ya da etik prensiplerin, örneğin, "dünyayı doğruladığı" fikri Schilling ve romantiklerin ve tabii ki Schopenhauer'un üstlendiği özel rolün sanata yüklediği ve Nietzsche'nin erken dönemde pozitif anlamda radikal bir seviyeye kadar merkezde tuttuğu şeydir. Yine de Schopenhauer'un bilginin en yüksek biçiminin sanat tecrübesinde mümkün olduğu ve Platoncu anlamda idealların sezgisel anlamda kavranabileceği düşüncesinde değişiklik yapmıştır. Nietzsche'ye göre, aksine, sanat, yanılsamalarıyla kendinde dünyanın karanlık derinliklerini saklar, ancak bunu bu olguyu yanıltıcı illüzyonlar ve yanlış bilinçliliğin ürünü olarak göstermek mümkün olmadan yapar. Anlamsızlıktan yok olmamak için armoni ve bütünlüğün görünüşüne ihtiyaç duyan yalnızca insan değildir, hayatın anlamsız kaynağının da buna ihtiyacı vardır. "Dionysosçuluk", bireyin mest olmuşçasına yaşayan şeylerle birleşmesine neden olan ancak aynı zamanda mücadele ve acı çekmeyi de belirten saf, yaşamsal enerjidir. "Apolloncu구luk" biçim, buyuran akıl, tarafsızlık ve sakinliği ön plana çıkarır. Sanat, müzik biçimleri Dionysos'a atfedilir, epik anlatıcılık Apollon'a (Antik Yunan dönemine referansla). Bu iki kutbun birleşimi, Nietzsche'ye göre, Atina tragedyasını oluşturur. Teorik yazıları yayımlanan ve Nietzsche'nin de en beğendiği besteci olan Richard Wagner'in, müzik dramasındaki tragedyanın, tıpkı Yunan tragedyası gibi, "total sanat eseri" (*Gesamtkunstwerk*) ile işi ve izleyici güçlü, sezgisel olarak güvenli "trajik ruhta" birleştirebileceğini ve bizi, Nietzsche'nin görüşüne göre Sokrates kadar eski bir dönemde başlamış olan tüm "dekadanlık" biçimlerinin ötesine geri götürebileceğini umuyordu.

Nihilizm ve Değerlerin Yeniden Değerlendirilmesi

Nietzsche'nin "Tanrı öldü" sözündeki "Tanrı" değer kavramlarının bütünlüğünü, "doğruya, iyiye ve güzele" daha yakın bir anlam veren ve yönelimin yaşayan duyusunu yaratan her şeyi belirtir. Nietzsche sayısız yansımada, bu değerlerin ve tavırların tarihi, psikolojik ve antropolojik başlangıcının ve tarihçesinin izini sürmek ve onların hayali ve uydurma olduklarını ortaya çıkarmak istemiştir.

"Bilinci", örneğin, "kendini artık dışsal olarak açığa çıkaramadığında

tersine dönen zalimlik içgüdüsünün" sonucu olarak açıklar. Hayır işini kılık değiştirmiş egoizm olarak görür; tevazu ve acıma (ve genel olarak Hıristiyanlık değerleri) gibi o da "köle ahlakının" bir görünüşü, sürü insanı –yani "zayıf" insan topluluğu– tarafından "hayat yalanlaması" ve dekadan" bir biçimde yorumlanması, "güçlü" ve "aristokrat" bireylerin hayatla barışık, bencil doğal içgüdülerini kapsayan "üst ahlakın" bir görünüşüdür.

Kendilerini şüphesiz kolaylıkla kontrol edebilir ve –en azından bağlamın dışında– sorgulanabilirlikten daha fazlası olan bu ayrımlar, Nietzsche'nin "güç istemi" kavramından doğar, ki bu "güçlü" birey ve Nietzsche tarafından nihayetinde bahsedildiği haliyle "üstinsan" (*Übermensch*) tarafından inkâr edilemez. "Bu dünya, enerji canavarı, başlangıçsız, sonsuz, bu dünya güç istemidir – başka bir şey değildir! Ve siz, kendiniz aynı zamanda bu güç istemisiniz – başka bir şey değil!"

Nietzsche Batı dünyasını, kesinlikle dini alan dışında bile şekillenmesine yardımcı olan değerleri (özellikle de Hıristiyan değerlerini) "ölü" diye tarif ettiğinde, bu ifade *fait accompli*'ye ölüp gitme sürecine ettiği kadar işaret etmemiştir. Ölüp gitme hâlâ devam etmekteydi ve Nietzsche'ye göre "Avrupa nihilizminin ortaya çıkışını" sağlamak zorundaydı. Nietzsche'ye göre bu nihilizm, yalnızca gerçeklerin veya ahlaki değerlerin yokluğu karşısında umutsuzluğun saklandığı zayıf bir biçime geçebilir ve "Zevk veren her şey kabul edilir" sloganına sığınabilirdi. Yalnızca birkaç "üstinsan" bunu yapmada başarılı olacak. Mümkün olan bireysel insanın ifadesinden ziyade kışkırtıcı edebi bir kavram olan üstinsanın mihenk taşı, Nietzsche'nin *Zerdüşt*'e söylettiği "sonsuz tekrarlanma" doktrinidir. Şiirsel göndermeleri, zamanın probleminin karmaşık yansımalarını, Varlık'ın zaman ve algı tecrübesini kapsar, ancak kısaca, sadece olan her şeyin kendini herhangi bir değişim ya da gelişim olmadan tekrar etmesidir, der. Zayıf nihilistler bu sonsuz tekrarlanmanın anlamsızlığına bakışlarıyla ezilirken, üstinsanlar yalnızca kendilerini değil, aynı zamanda tüm drama ve gösteriyi "doyumsuz bir şekilde 'tekrar' diye bağırarak çağırırlar."

Søren Kierkegaard

Danimarkalı düşünür Kierkegaard'ın 1920'lere kadar gerçekte ülke dışında bilinmeyen ilk eserleri Karl Marx'ın erken dönem yazılarıyla aynı sürece denk

Filozof, Ferdinand Hodler imzalı tablo, 1886, Kilchberg, özel koleksiyon

Tablo, Hodler'ın toplumdaki marjinal karakterlerle ilgilendiği eserinin bir aşamasına aittir. Kendi depresif maddi durumunu, yaşlı adamları tarif etme şeklinde yansıtmıştır. Onlar, değişmez, terk edilmiş bir duruma umutsuzca boyun eğmeleriyle şekillenirler. Bu nedenle dramatize edilmiş kendini sorgulamayı temsil ederler, bu resimde genel hükmünü veren ifadenin "edebi" biçiminde güçlenirler. Dış kontürlerin bağımsız niteliği ve kıyafetin zamansızlığı dünyadan kabullenmiş bir şekilde vazgeçmeyi vurguluyor.

Søren Kierkegaard Kafede, Christian Olavius imzalı yağlıboya eskiz, 1843

Kierkegaard'ın felsefesinin merkezinde bireyin varoluşu vardı. Ona göre gerçek varoluş, belirli bir mümkün varoluşun tercih edilmesi ve bir diğerinin reddedilmesi anlamına geliyordu. Eğer karar tartışmasız bir biçimde alınmadıysa, o halde kişinin kendini bağımsızlığa ulaştırması ihtimalinin olduğunu savunmuştur. Kierkegaard üç olasılık ya da kendi deyimiyle varoluşun üç "aşamasını" birbirinden ayrıştırmıştır. Estetik aşamasında insan duyusal ihtiyaçlarıyla yaşar ve sürekli olarak zevk arayışındadır. Bu nedenle dış dünyaya bağımlıdır ve henüz kendini seçmemiştir. Etik aşamasında insan dış dünyadan bağımsızdır, hayatı kararlar ve ahlaksal değerlerle belirlenir. Ancak bu aşamada insan hâlâ tam olarak kendisi olamamıştır. Bu yalnızca din aşamasında mümkündür. İnançta, insan hayatın belirli bir biçimini benimser, kendisi de bilinçli olarak bu biçimi yeğler ve bunun sayesinde kendi özgürlüğünün ve sınırlarının farkına varır. Varoluş analiziyle Kierkegaard 20. yüzyıl varoluşçuluğunun üzerinde belirleyici bir etki yaratmıştır.

gelir. Marx daha eski felsefeyi, özellikle Hegel'i, materyalist açıdan eleştirirken, Kierkegaard –tüm eleştirilere rağmen bir ara Hegelci yöntemlerden, tıpkı Marx'ın yaptığı gibi, büyük oranda faydalanırken– sistematik felsefeyi, vicdanla mücadele eden dindar bireyin kendi tecrübesi açısından reddetmiştir. Hegel'in "Doğru Bütün'dür" önermesi onun açısından saçmalıktı. Nesnel bir biçimde Varlık'ın ve Bütün'ün doğru prensiplerini genel ve soyut kavramlar yöntemiyle gösterebilen böyle bir felsefi yapı olamazdı. Kierkegaard nesnelliği, bu nedenle nesnel bilgiyi arzulayan eski felsefenin neredeyse tümünü, kandırıcı bir idol olarak değerlendirmiştir. "Nesnellik arzusu gerçek dışıdır", insanı kendine yabancılaştırır. "Yaşayan varlığın yalnızca "bilemeyeceği" tek gerçeklik, kendi gerçekliği, var olduğu gerçekliğidir ve bu gerçeklik onun mutlak kaygısıdır." Bu nedenle gerçek, nesnel olarak "bilinemez", gerçek özneldir ve yalnızca birey kendisiyle varoluşsal ilişkisiyle kendi gerçekliğine ve varoluşunun potansiyeline erişebilir. Özellikle dini inançta her insan "bu gerçekle olan ilişkisinin sonsuz kişiselliğiyle, kendi sonsuz kurtuluşuna yönelik arzusuyla ilgilenir." Kierkegaard'ın varoluşsal düşüncesinde "kararlar" önemli bir rol oynar. İnsan bu kararlara göre geleceğini planlar ve geçmişini yeni bir ışıkla aydınlatır. Bu tür kararlar "anlardır"; Kierkegaard bu terimi kendi özel anlamıyla yani, sonsuz olanla sonlu, geçici olanın kesişim noktası olarak kullanır. İnsan sonludur, gerçekten, zamana bağlıdır, ancak özgürlük tercihi ve "sonsuzluk arzusu" onu belli bir tavırda, gerekliliğe ihtiyacı olduğu geçici alana yükseltir.

Kierkegaard'a göre hayati varo-

luşsal kararları kontrol eden genel kurallar olamayacağı ve belirli olan asla genel olana indirgenemeyeceği için felsefesini dogmatik bir biçimde ortaya koyamamıştır. Yazılarını çeşitli mahlaslarla, çoğu durumda bir yazar olarak saklanmak amacıyla değil, Kopenhag'ın Sokratesi olarak (söylendiği üzere) Latince yayımlamış, daha ziyade edebi sanatçılıkla, karşılıklı etkiye açık olarak, Sokrates'in diyaloglarında yaptığı gibi, bakış açılarını farklılaştırmak üzere ve okuyucuların kendi görüşlerini şekillendirmesi maksadıyla bu yolu tercih etmiştir.

POZİTİVİZM VE PRAGMATİZM

August Comte

Pozitivizm herhangi bir metafizik türünü reddeder ve bilginin kaynağını duyularla algılanabilir olanda görür, yani gözlemle elde edilen "pozitif" olgularda. Genç bir adamken August Comte, felsefi bir hareket olarak pozitivizmin kurucusu, bir süreliğine sosyal teorisyen Saint-Simon'a yakındı. Saint-Simon, Fransız Devrimi'nin ardından yaşanan yeniden yapılanma dönemi boyunca sosyal eşitlik üzerine kurulu sosyal bir ütopya oluşturmuştur. Buna göre, bilim temeline dayanarak planlanan ekonomi, hayatın ve ekonominin tüm alanlarını kontrol altında tutabilirdi. Comte herhangi bir şekilde bu düşünce okuluna ait hissetmemiş, ancak o da ampirik bilimi, genel anlamda bilgi edinmenin yolları ve ilerici sosyal yaşam için bir temel olması konusunda güvenilir bulmuştur. Özellikle sosyal tarih ve teori sorularıyla ilgilenmiştir ve sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilebilir. Comte'un hedefi sosyolojiyi pozitif bilim ruhu içinde kurmaktı. Comte'a göre insan bilgisi, örneğin eskiden aşkın felsefe ya da Alman idealizminde olduğu gibi, evrensel olarak geçerli prensiplerle açıklanmamalı, her zaman için tarih ve toplum bağlamında ele alınmalıdır.

Ancak Comte bilginin ve tinin gelişiminin belirli bir gerekliliğine katkıda bulunmuştur; bu modeli "üç aşamanın kanunu" şeklinde tarif eder. Birincide, yani "teolojik aşamada", tüm fenomenler kutsal aktivite (çoktanrılı ya da tektanrılı) bağlamında açıklanır; toplumun düzeni askeri ve teokratiktir. Metafizik aşamasında, soyut prensiplerin, örneğin, Tanrı ve Kötü arasındaki çatışmasıyla belirlenmiş her şeyin varlığı kabul edilir; yönetim gücü eğitimli politik düşünürlerin elindedir. Pozitif-bilimsel aşamada ampirik araştırma ve bilgi teorisi, hayatın mantık tarafından üretilmiş optimal koşullarına dayanır; yönetim bilim ve ekonomi uzmanlarının elindedir. Comte'a göre, "pozitif" felsefenin görevi, bilginin bireysel kollarını "pozitiflikleri" anlamında, yani kesinlikleri metafiziksel varsayımlardan bağımsızlıkları değerlendirmek ve sınıflandırmak, böylelikle bilgi teorisine katkıda bulunmaktır.

John Stuart Mill

Mill, Comte gibi, politika ve sosyal bilim için de faydalı olabilecek bir teori geliştirmekle ilgilenmiştir. Bunun temelini *System of Deductive and Inductive Logic*'te [Tümdengelim ve Tümevarımcı Mantık Sistemi, 1843] ortaya koyar. Mill İngiliz ampirizm geleneğindendir (özellikle Hume). Ona göre özel olarak

Auguste Comte (1798-1857), Portre, çağdaş gravür

Comte'un öncülüğünü yaptığı pozitivizm metafiziğin reddedilmesiydi. Özünde felsefesi kendini gerçek, ilerlemeci ve sosyal olarak kullanışlı olanla sınırlıyordu. Comte, *Systeme de politique positive*'de [Olgusal Siyasal Sistem], gelişim halindeki insan zihninin peş peşe üç aşamadan ("üç aşama kanunu") geçtiğini anlatır. İlkinde, yani teolojik aşamada, insan varlığın başlangıcını, gerçek bilgiyi arar ve bunları doğaüstü varlıkta (Tanrı'da) bulur. İkincisinde, yani metafizik aşamasında, kutsal gücün yerini soyut nedenler ve fikirler alır, insan kendinin bunlarla yönetilmesine imkân verir. Yalnızca üçüncü aşamada, yani bilimsel ve pozitif aşamada gerçekliği kontrol eden doğru kanunlar gözlem ve deneyle elde edilebilir. Comte'un pozitif bilim için sloganı şöyleydi: Öngörmek için bil, engel olmak için öngör. Muhtemelen Comte en çok, bilimlerin hiyerarşisi düşüncesini kurguladığı "Ansiklopedik Kanun" ile tanınır. Bu, "sosyal fiziğe" –buna sosyoloji diyen ilk kişidir– insan toplumunun karmaşık işlerini araştırma ve bunları düzenleme görevi atfeder.

ampirik olgularla ilgilenmeyen bir bilim söz konusu olamaz. Bireysel olguların gözlemine ilişkin ifadelerinin yanı sıra, bu olgunun pek çok uygun ifadesinden, olgunun genel ifadelerine, yani "tümevarıma" geçişi bilgiyi elde etmenin temel araçları olarak görmüştür. Hume gibi o da bunun temelini birbiriyle ilişkili bir düzenlilikte akıl yürütmede, yani insan ruhunun fonksiyonunda görmüştür. Bireysel olayları etkilemese ve örneğin bilginin bir şekilde rastgele olduğu anlamına gelmese de tüm bilginin esas temeli psikolojiktir. Mantığın bu tür psikolojik bir algısının 19. yüzyılda pek çok destekleyicisi vardı. Daha sonraları özellikle Edmund Husserl tarafından eleştirildi.

System of Deductive and Inductive Logic'te [Tümdengelim ve Tümevarım Mantık Sistemi] Mills, mantığın ve bilim teorisinin temeli olarak bugün hâlâ dilbilimsel analiz için önemli olan terimlerin fonksiyonu hususunda bir dizi ayrımla başlar. "Genel" terimler, özel isimler gibi yalnızca bireysel bir nesneyi işaret eden "tekil" terimlerle çelişirler. "Somut" terimler, ki bunlar doğrudan nesnelerle ilişkilidir, "kırmızılık" ya da "özgürlük" gibi soyut terimlerden ayrılırlar; terimlerin "tanımlanması", yani tarif edilen "çağrışımla", yani tarif edilme tarzıyla ya da terimin kendisinin kastettiği anlamla çelişir.

Mill sonraki bölümlerde bazı Aydınlanma ampiristleri tarafından önceden benimsenmiş bir görüşü benimser; matematiğin belitleri ve biçimsel mantık, bilginin diğer tüm kolları kadar ampirik olgulardan üretilmiş olan tümevarımsal genellemelere dayanır: Her zaman tümevarımsaldırlar. Bilginin genel teorisinin düşüncesi, bilginin bireysel kollarında belirli bir biçimde verilecek diğer 19. yüzyıl fikirleriyle çelişir. Bu fikirlere göre doğabilimleri ve insanbilimleri temel olarak birbirinden farklı iki ayrı alandır.

Mills'in tezlerine "faydacı" etik [*Faydacılık,* 1861], yani ahlaki kriteri yalnızca eylemlerin faydalılığında gören etik düşünce (Latince *utilis*) anlamında da önem verilir. Burada Mill, fizik yöntemlerini etiğe uygulama gayesinde olan Jeremy Bentham'ın doktrininde değişiklikler yapar. Pozitivist eğilim niyette ve gözlem dilindeki terimlerden türetilemeyecek olan "kurguların" reddedilmesinde görülebilir. Bentham ahlaki prensibini doğanın insanı iki egemen gücün –acının ve zevkin– yönetimi altına soktuğunu iddia ederek antropolojik temele dayandırır. Tecrübe bize, Hume'un daha önceden söylemiş olduğu gibi, eylemlerin nihai etkisine göre yargılanmasının –ki buna yalnızca son derece dolambaçlı bir yolla ulaşılabilir– acıya ya da zevke neden olduğunu söyler. Eylem, eğer doğrudan ya da dolaylı olarak dahil olan insanların mutluluğunu sağlıyorsa "iyidir".

Bentham ahlaki kuralların yerleşik kılınması ve buna bağlı olarak kanunların geçirilmesi gerektiğine inanır. Faydacılığın amacını "en fazla sayıda insanın en fazla mutlu olması" şeklinde açıklar. "İnsanların sayısı" tabii ki sayma ile belirlenebilir; Bentham aynı zamanda "mutluluğun" da miktarının belirlenebileceğine inanmıştır. Mill, bu düşünceye, mutluluğun kaynağının duygusuzlukla ilgisi olmadığını tartışarak mutluluğun niteliksel boyutunu da eklemiştir. Entelektüel zevkler, örneğin, birinin hayatının gidişatına dönüp bak-

masının uzun vadede, niteliksel olarak ayrışmaları gereken duyuların zevkinden daha büyük bir mutluluk getireceğini düşünmüştür.

Charles Sanders Peirce

"How to Make Our Ideas Clear"ın [Fikirlerimizi Nasıl Netleştiririz, 1878] başlığında Peirce felsefi arayışların amaçlarının yaklaşık bir tanımını vermiştir. Her zaman için sözcüklere dökemediğimiz ama hayatımızı onlara göre yaşadığımız yargılarımız olmuştur.

Ne zaman ki davranışın alışılagelmiş yöntemleri başarısızlığa neden oldu, o noktada, varsayımlarımıza ve davranışlarımıza daha yakından bakarak ve bozulmamış davranışın sakinliğini yeniden inşa etmek amacıyla uygun değişiklikleri yaparak kendimizi kurtarmaya çalıştığımız belirsizlik yaratıldı. İşte bu, Peirce'in epistemolojik süreç dediğimiz şeyi, yaşandığı şekilde hayatla doğrudan ilişkili basit terimlere özetleme şeklidir. Bu tabii ki her zaman için felsefenin konusu oldu, zaten fikirlerin açıklığa kavuşması için böyle de olması gerekiyordu. Peirce prensipte bilim teorisi ve epistemolojiyle ilgilendi, ancak onları her zaman pratik yaşam bağlamında ele aldı. Temel çalışma alanlarından biri göstergebilimdi (işaretler teorisi), çünkü epistemolojik süreçlerde daima göndergesel kavramlar ve fikirleri ele alırız, dolayısıyla mecburen dilbilimsel işaretlerle de ilgileniriz. Peirce kavramları davranışın kuralları olarak görür. Kavramların işaret ettiği her şey bağlamlara girmek, kendisinin kullanılmasına olanak tanımak üzere bir "eğilime" sahiptir, bu da belirli sonuçları doğurur. Peirce sonrasında tüm mümkün nesneleri, dahil olabildikleri bu pratik ilişkilere indirger. Yukarıda bahsedilen yazısında "faydacılık ilkesini" şu şekilde formüle eder: "Kavrayışımızın nesnesinin olası pratik ilişkilere sahip olabilecek etkile-

Coney Island Plajında Toplanmış Bir Milyonun Üzerinde İnsan, Fotoğraf, 1940

Yeni yüzyıl daha başlamadan insan kalabalıkları ve kocaman caddelerdeki yüksek binaların en ön sıraları modern Amerika'nın büyüleyici yeni görüntüsünü göstermek amacıyla fotoğraf konusu olarak çok rağbet görüyordu. Örneğin John Dewey'ye bakıldığında, Amerikan faydacılığı bu kalabalık nüfuslu Batı ulusunun belirli koşullar, talepler ve toplumsal yapılarından tam anlamıyla soyutlanarak düşünülemezdi. Dewey'nin felsefesi, dikkatini ebedi doğrulara vermek yerine, mantıksal metotları ve rasyonalist düşünceyi çeşitli sorunların çözüm araçları olarak kullandığında muhtemelen, Amerika'nın atasözleriyle bilinen "sınırsız fırsatlarını" dahi yansıtmıştır.

rini düşünün. Bu etkileri kavrayışımız, nesneyi algılamamızın tümüdür." Davranış kuralları, bizim ürettiğimiz ya da kullanımlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan bu ilişki ve etkilerin bütünlüğü şeklindeki kavramlardır.

Örneğin, "sertlik" kavramını, belirli şeylerin çarpma etkisine verdiği tepkileri biliyorsak, neyin yapışması gerektiği ve sert şeyleri ele aldığımızda hangi sonuçların doğacağı bağlamında anlıyoruz. Peirce önermelerinin anlamını belirli bir şekilde doğrulanır olup olmamasına göre değerlendirir. Bu, yalnızca önermelerin doğruluğu ya da yanlışlığının bizim potansiyel algı ya da eylemlerimizde bir farklılık yaratacağı durumdur. Peirce için kesin olan doğru yoktur, kavramların anlamları bağlamların sayılmasından öteye gitmez; bu, ilişkiler yapısı olarak mutlak olanı içermez.

Teorilerin ve kavramların pratik önemlerine göre değerlendirildiği bu görüşten hareketle Peirce İngilizce konuşan Amerika'da özellikle etkili olan pozitivizme yenilen faydacılığın kurucusudur.

John Dewey

Peirce gibi Dewey de bilgi ve eylemin, teori ve pratiğin birbirinden ayrılamayacağı görüşünü savunuyordu. Dewey bilginin, felsefe geleneğinde sıkça görüldüğü üzere, bir sezgi biçimi olarak yorumlanmasına karşı çıkıyordu. Bu yalnızca Platonik anlamda idealların az çok mistik görüsüne uygulanmakla kalmıyor, aynı zamanda görmek ve bilmek arasındaki herhangi bir genel karşılaştırmada da kullanılıyordu. Hakikat, gerçeklik imgesi olarak "görülemezdi"; bağlamdan, insanlardan ve olaylardan bağımsız değildi. Hakikat her zaman yalnızca belirli durumlarda ortaya çıkan sorunlarla yüzleştiğimizdeki eylem kabiliyetimizi kapsayan geçici bir yanıttır. Faydacılığın epistemolojik konumlandırmalarından hareketle Dewey araççılık denilen görüşü geliştirmiştir. Doğru ifadelerin problemleri çözmede uygun araçlar olarak değerlendirilmesi ve yalnızca bunun erdemiyle doğru olarak anlaşılması gerekir. Bu yine de hiçbir şekilde Dewey'nin "bizim için faydalı olan her şey doğrudur" şeklindeki iradeci görüşü kabul ettiği anlamına gelmez. Bu görüş, konuyu öznel amaçlar temelinde belirlememize neden olur. İnsan organizmasının, çevrenin ve etkileşimin fonksiyonel ilişkiler ağı son derece yoğundur ve eğer bu ağ içinde doğrular bir seviyeye kadar yalnızca deneyselse ve kesin olarak belirlenmiş bir noktaya dayanmıyorsa belirli bir nesnelliğe sahipler demektir.

20. YÜZYIL

FELSEFENİN SONU MU?

YAŞAM

19. yüzyıldan 20. yüzyıla

20. yüzyıl felsefesi artık kendi var olma hakkından emin değildi. Çağın felaketleri yalnızca felsefecilerin kendi hayatlarını pek çok açıdan etkilemekle kalmamış, aynı zamanda gerçeklik ve akla olan inançlarını, devrimler çağında eski ile yeninin arasındaki uzlaşmazlık tecrübesinden çok daha büyük bir başarısızlığa uğratmıştır. Felsefe bu nedenle, klasik idealizmden farklı olarak, düşünce alanındaki soğukluğu ortadan kaldırma yeteneğine duyduğu güveni kaybetmiştir. Aksine, daha etkili sesleri sanat, bilim ya da politika alanından feragat ettiklerini ifade etmişlerdir. Felsefeciler artık kurtuluşu önceki herhangi bir çağda olduğundan daha fazla yüksek sesle ifade ederek ve oybirliğiyle felsefe dışında arıyorlardı. Çelişkili bir biçimde kendini olumsuzlamanın bu dışavurumu, felsefeyi "bilimsel" temelli akademik bir konuya dönüştürme yönündeki emsalsiz kararlılıkla birlikte ilerliyordu. Daha önceki hiçbir dönemde dünyadaki üniversite ve akademilerde temel uğraşı felsefe olan bu kadar fazla kişisel felsefi disiplin ortaya çıkmamıştı – disiplinler artık onları bütünlüklü olarak araştıracak

20. YÜZYIL
Tarihçi Eric Hobsbawm 20. yüzyıla **Aşırılıklar Çağı** demiştir. Aslında hiçbir yüzyılda 20. yüzyılda görüldüğü kadar ilerleme ve gerileme, savaş ve barış; aydınlanma ve barbarlığın, zamansal ve mekânsal olarak birbirine bu kadar yakın olduğu bir dönem yaşanmamıştı.

Yüzyılın iki temel düşüncesi **faşizm** ve **komünizm** insanı tarihin gidişatını kontrol edebileceği düşüncesine sürüklemişti. Almanlar tarafından çıkarılan ve Avrupalı Yahudilerin katledilmesine neden olan İkinci Dünya Savaşı tüm Batı dünyası için politik kurtuluş yalanını söyleyen ve hepsine bu vaatte bulunan "medeniyet" kavramının bir kenara atılmasına neden oldu. Kapitalizm ve komünizmin karşıt sistemleri arasındaki mücadeleyi nihayetinde kapitalizm kazanmıştı.

Kültür alanında avangard sanat ve edebiyat erken aşamada, 19. yüzyılın özerk, aydınlanmış burjuva konularını tamamlayıcı parçalarına ayırmaya başlamıştı. 1960'ların öğrenci protestoları, benliğin varoluşsal tecrübesine bağlı yaşam algılarının modern endüstriyel toplumun esnek olmayan rol modellerinin yerini giderek artan bir şekilde aldı. Görecelik ve kuantum teorilerinin yanı sıra DNA'nın keşfedilmesi, 20. yüzyılın temel bilimsel gelişmeleriydi.

20. yüzyılın sonlarına doğru, elektrik sayesinde, gramofon kayıtları, telefon, televizyon, bilgisayarlar ve internet, **ticarileşmiş kitle kültürü** dünyanın en uç noktalarına kadar ulaştı.

Felsefe, çağın büyük değişimleriyle karşı karşıya geldi. Aydınlanma ve pozitivizmin kesin olarak kabul ettikleri sorgulanmaya başladı. Yeni konular olan **yaşam, dil ve toplum** felsefi yansıtmanın merkezine konumlandırıldı. Dil, felsefenin birincil konusu haline geldi, çünkü mümkün perspektiflerin çoğunluğu içinde tecrübenin birliğinin yalnızca dilde, hiç değilse dilbilimsel iletişimde bulunabileceği düşünülüyordu. "Yaşamın" temel kavramı, geleneksel benzerliklerin geri dönülmez biçimde ortadan kaldırılmasıyla, kendiliğinden oluşan yaşam enerjisinin de engellenebileceğini hesaba katıyordu. Son olarak toplum felsefenin bir konusu haline gelmişti çünkü her bireyin dünyaya olan çok yönlü bağımlılığı artık teolojik kavramlarla güvenilir bir biçimde açıklanamıyordu.

Miletoslu Thales, ***Hans Arp, 1952, özel koleksiyon***

Filozof, Ljubov Sergeyevna Popova, 1915, Rus Devlet Müzesi, St. Petersburg

20. yüzyıl dünyayı gözlemlediğimiz birleşik perspektifin müthiş hız kazanması ve çökmesi olarak algılanıyordu. Felsefeyi de etkileyen bu iki eğilim kısa ve öz bir şekilde kübizmde ifade ediliyordu. Perspektif, yan yana duran ancak bütün olarak resme eklenemeyen sayısız bireysel perspektife bölünmüştü. Aynı zamanda perspektiflerin sürekli bir değişiklik halinde olduğu izlenimini vererek değişimin emsalsiz dinamizmini ortaya koyuyordu. Felsefenin bu eğilimlere yanıtı çoğu zaman belirsizdir. Ya örneğin mantıksal pozitivizmin bilim ve teknolojiyi hoş karşılarken, bilgi yöntemlerinin çokluğunu reddetmiş ya da Heidegger'in yaptığı gibi, ilerlemeyi felaket olarak değerlendirmiş ve epistemolojik pozitivizmi benimsemiştir.

uzmanları gerekli kılıyordu.

İlk darbe 20. yüzyıl felsefesinin özgüveninden etkilendiği üç adamın tüm işlerinden geliyordu: Karl Marx, Friedrich Nietzsche ve Sigmund Freud kapitalist ekonomik sistemin akıl tarafından kontrol edilemeyen ve ortaya çıkması an meseli olan kriz potansiyelini yaratan kendi kurallarınca yönetildiğini göstermişti. Nietzsche insanın Aydınlanma'daki kendi kaderini tayininin güç isteminden başka bir şey olmadığını açığa çıkarmıştı. Son olarak Freud insanın kendi içsel benliğini, duygularını ve içgüdülerini onları halihazırda bulunan cinsel bir güdü olarak tarif ederek akılsal olarak kontrol etme yeteneğine şüphe düşürmüştü. Tüm bu fikirler radikal biçimde aklın gücünü sorgulamaya yönelikti: İnsanın kendini anlamasındaki merkezi alanlarda kendini güvenceye almış özneden ziyade kontrol altındaki kör kuvvetler olduğu ortaya çıktı. Felsefenin bu soruna cevabı çeşitlidir: Bazı durumlarda akıldan vazgeçilmesine, diğerlerinde önemli aydınlanmacılar Marx, Freud ve Nietzsche tarafından tabi tutuldukları güçlü saldırıyla yüzleşmek amacıyla Aydınlanma'nın hedef ve inançlarının radikal bir biçimde yeniden yorumlanmasına yol açmıştı. Genel anlamda geniş toplumda bile bile 19. yüzyıl civarında dünyanın akıl tarafından şekillendirildiği inancı, insanın kendini giderek daha az tereddüt ederek modern endüstriyel toplumların fonksiyonel ağının bir parçası olarak görmeye zorlanmasına bağlı olarak çökmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı yalnızca bir zamanlar açık olana ve ilerlemenin burjuva düşüncesinden –mevcut olanın yıkıcı güçlerine bu şekilde karşı çıkılacaktı– başka bir şey kalmadığı olgularını meydana getirmiştir.

Çağın ruhu medeniyet ve teknolojinin yarattığı tatminsizliğin yanı sıra Aydınlanma ve rasyonalizme duyulan güvensizlikle belirlenmiştir. Bunlar aynı zamanda dirimselciliği ortaya çıkaran temel kaynaklardı. Akla kafa kafaya meydan okuma dirimselci düalizmi ortaya çıkarmıştır. Bu düalizm hayatın dinamik prensibini kemikleşmiş gibi hissedilen rasyonalizm prensibiyle karşı karşıya getirmiştir.

Dirimselcilik

Muhtemelen en çok bilinen dirimselci felsefeci olan Fransız Henri Bergson, gerçekliğin iki temel prensibini, birbiriyle örtüşen iki tür harekete ayrıştırmıştır: zorunlu olarak yükselme hareketiyle yaşam ve düşme hareketiyle ilgili olarak hareketsiz madde. Madde pasiftir; bilimsel zekânın yardımıyla

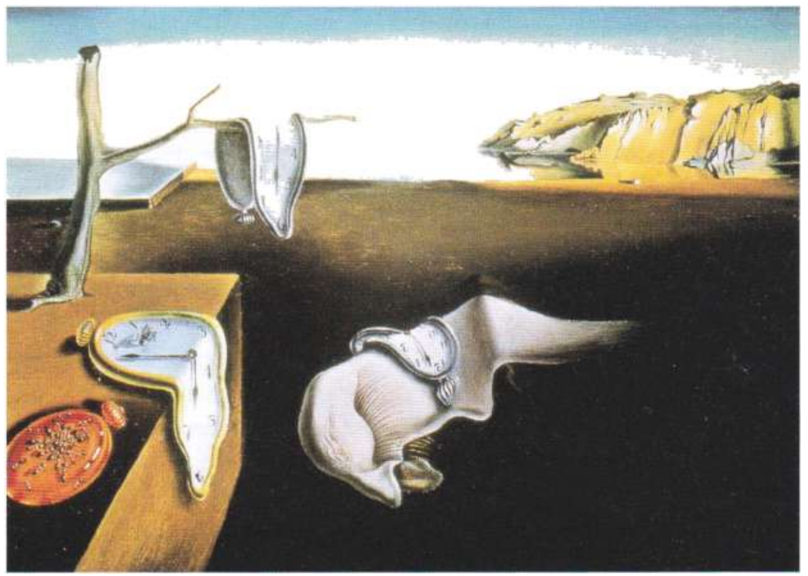
bilinebilir ve idare edilebilir. Yaşam, aksine, kendi iradesini maddeye dayatmasına imkân tanıyan kontrol edilmesi zor enerjiye sahiptir: *élan vital*. *Élan*, hareketsiz maddeden yaşamı yaratarak tüm canlı şeylerde etkisini gösteren yaşanan zamandır. Bergson bu nedenle evrimi rastgele tercihlerin amaçsız işlemleri değil, gelişim esnasında yaşamın maddeyi giderek daha yüksek verim sağlamaya zorlamasının maksatlı süreci olarak değerlendirir.

Bergson'a göre toplum değişmezlik ve dinamizmle belirlenir. Sabit, eski moda ahlak toplumun büyük mekanizması içindeki dişliler olarak hareket etmelerine olanak sağlayarak kitleler için kurallar üretir. Değişken, canlı ahlaksa sezgisel görüleri vasıtasıyla bir bütün olarak yeni yollar deneyen büyük bireyler, kahramanlar ve azizler içindir. Benzer bir ayrım din anlamında da yapılır. Zihin, insanın ölümlülüğünü, ona aldatıcı güvenlik vaatleri veren idoller yaratarak katlanılabilir kılar. Gerçek dindarlık, aksine, gizemlidir. Kısmen bilerek hayatın akışının başlangıcına yönelir ve kendini derin düşüncelerle madde dünyasından ayırır. Bu nedenle elitist kültürel eleştiri ile akılsal olmayanın yüceltilmesinin kombinasyonunda modern kitle toplumunun temel şüpheciliği dirimselcilik anlamında ifadesini bulmuştu. Politik olarak son derece antidemokratik düşünme biçimini benimsemiştir.

Fenomenoloji

Modern çağın rasyonalizmine karşı duyulan yaygın hoşnutsuzluk Almanya'da yeni bir başlangıca neden olmuştu. 20. yüzyılın başlarında daha genç nesil yeni Kantçı yönelimiyle akademik felsefenin verimsizliğiyle hayal kırıklığına uğramıştı. Bu felsefe onlara epistemolojiyi önerirken hayatın somut bütünlüğüne ilişkin bir şey vermiyordu. Felsefeyi hayata döndürmeyi vaat eden, Edmund Husserl'in "Kendinde şeylere!" mottosuydu. Dirimselcilikten farklı olarak, Husserl'in girişimine verdiği isimle, fenomenoloji akılsal olmayan kültünden çok uzaktı. Tersine, bir matematikçi ve biliminsanı olarak eğitim gören Husserl düşüncesindeki en zorlayıcı metodolojik kontrolleri ve temsildeki özenli, aynı zamanda zahmetli, alakayı önemsemiştir. Husserl'in hedefi, felsefeyi, güvenli temellerden başlayarak katı bir bilim şeklinde yeniden inşa etmekti. Bu amaç için dünyaya karşı doğal bakış açısının ve "eşit görülen" dış dünyanın varoluşu fikrinin bırakılması gerekiyordu. Kesin olan, şeylerin göründüğüydü, nasıl kendilerinde oldukları değil. Bu nedenle fenomenoloji sağlam bakış açısını bilinçlilikte ortaya çıkanın, yani "fenomenin" doğrudan kanıtına, katı bir biçimde metodolojik sınırlama getirerek kendi sağlam bakış açısını kuruyordu.

Husserl'in belirleyici anlayışı, bilinçliliğin "isteyerek" oluşturulmuş olmasıydı. Bilinçlilik pasif bir algı değil, maksatlı bir eylemdi. Bir kişi bir şeyin bilincine vardığında aktif bir biçimde belirli bir şey oluşturuyordu. Kant bu noktayı halihazırda ampirizmin karşıtı olarak ileri sürmüştür. Husserl aşama aşama bir nesnenin bilinçlilikte nasıl oluşturulduğunu araştırmıştı. Temel eseri olarak görülen *Logische Untersuchungen*'de [Mantık Araştırmaları] dikkatini, nesnelerin mantıksal ve matematiksel doğalarına yönlendirmiştir. Sonrasında zaman farkındalığımızı

Belleğin Azmi, Salvador Dalí imzalı tablo, 1931, The Museum of Modern Art, New York

Mekân ve zaman ikiliği Bergson'ın felsefesinde merkezi bir önem teşkil eder. Mekân, doğabilimleri ve teknolojinin aracıdır: Çünkü mekândaki tüm noktalar birbirlerinden ayırt edilemezler, bilimsel olarak tarif edilen herhangi bir olay prensipte teknolojik araçlarla kopyalanabilir. Ancak bu varsayımlar bilim tarafından aynı zamanda "mekân benzeri" olarak algılanırlar. Bilim yalnızca mekândaki varlıkların pozisyonlarındaki peşi sıra değişimleri ölçümleyebilir. Ancak zamanın esas niteliği sürekli olarak yeni şeyler yaratmaktır. Zamandaki hiçbir nokta bir diğeriyle aynı değildir. Dalí'nin resmi zamanın gerçek doğasını kavrayıştır, ki bu Bersgon'ın "süre" kavramıyla ifade edilir. "Süre", zamanı kontrol etmemize yarayan, kesin ölçümleme araçlarıyla (saatler) yakalanır. Organik ilerleyişi ölçümlenebilir olmadığı için yalnızca sezgisel olarak kavranabilir.

ve hayatın sonuna yönelik, Yahudi olduğu için sürgün edildiğinde, sosyal dünyanın oluşturulmasını da incelemiştir. Bugün, o zaman fenomenolojinin uyandırdığı heyecanı anlamak zor olabilir. Ancak hatırlanmalı ki –en azından prensipte– tecrübe dünyasının tüm çokluğunu, bir kez daha, önceden mütevazı bir biçimde epistemolojiyle ilgilenmesi gerektiğine inanan felsefe açısından erişilebilir kılmıştır. Husserl'in kendinde şeylere dönme vaadini yerini getiren ve fenomenoloji yöntemini bilinçliliğin somut kavramlarına uygulayan yine Husserl'in öğrencileri ve destekleyicileriydi. Böylelikle fenomenoloji geleneği, özellikle Fransa'da ortaya çıkmıştır ve bugüne kadar devam etmiştir. Husserl halihazırda insan algısının kapsamını araştırmışken, fenomenolojinin Fransa'da anlaşıldığı hali olan varoluşçuluk yönelimi Maurice Merleau-Ponty'nin *Algının Fenomenolojisi* (1945) isimli eserinde belirli bir açıklıkla ifade edilmiştir. Psikolojik *Gestalt* teorisini algının, duyusal yaklaşımla salt duyusal verinin işlenmesi süreci olarak ya da idealist bir tavırla bilinçlilikteki yapısal süreçlerin sonucu olarak anlaşılamayacağını göstermek üzere kullanarak hareket etmiştir. Aksine, algı öznenin kendisi için dünyayı keşfettiği aktif bir süreçtir. İzlenimci bir resimde olduğu gibi, nesnelerin yapısı ne açık bir biçimde tayin edilmiştir ne de tam anlamıyla gelişigüzeldir. Bu nedenle izlenimci bir resimde, örneğin Monet'nin eserlerinde, bir katedral görürüz çünkü bu bizim için resmi oluşturan karmaşık noktalar yığınını anlamlandırmamız için kültürel olarak elverişli ihtimallerden biridir. Böylelikle algı, akıl ve beden ikiliğini aşar çünkü kavranabilir nesneler doğrudan yalnızca dünyaya fiziksel olarak müdahale edebilen nesnelerle bağlantılı olarak anlaşılabilir.

Varoluşçu Felsefe

Fenomenoloji aynı zamanda 20. yüzyılın en önemli felsefi hareketlerinden biri olan, 20. yüzyılın "malum" felse-

fesi olarak görülebilecek hareketi de doğurmuştur: varoluşçuluk. Yüzyılın bitimine yakın doğanlar Birinci Dünya Savaşı'yla hayal kırıklığına uğramışlardı. Babalarının burjuva ideallerine ilişkin hiçbir şeyi umursamadıkları gibi Kilise'ye de herhangi bir ilgi duymuyorlardı. Onlara göre insan varoluşun anlamını ararken kendi kaynakları dışında hiçbir şeye sahip değildi. Kendi yaşamını seçme özgürlüğü ve yanlış seçimde bulunma tehlikesi: Bu iki konu varoluşçu felsefeciler Martin Heidegger, Karl Jaspers ve Jean-Paul Sartre'ın eserlerinde merkezi öneme sahiptir.

Heidegger şüphesiz 20. yüzyılın en önemli felsefecilerinden biriydi. 20. yüzyılda yarattığı dünya çapındaki etki, her ne kadar felsefesi –tıpkı Wittgenstein'ınki gibi– son derece kavranması güç bir dille yazılmış ve öznenin hatırı sayılır derecede önbilgisini gerektirse de yalnızca Witgenstein ile karşılaştırılabilir. Heidegger'in düşüncesi onu aynı zamanda bir süreliğine nasyonal sosyalizmin yörüngesine çekmiştir, çünkü Hitler'in hareketinin, modern çağın dejenerasyonunu aşmada kararlı bir girişim olduğunu düşünüyordu. Hatasını hemen anladı ve 1934'te, Freiburg Üniversitesi'nin rektörü olarak çalıştıktan sonra istifa etti. Ancak hiçbir zaman daha önceden nasyonal sosyalizme olan bağlılığından tamamen uzaklaşmadı. İşte bu sessizliği düşmanlarının ve önceki arkadaşlarının çoğunun asla affedemeyeceği bir şeydi.

Onun 1927'de, deyim yerindeyse bir gecede ünlü olmasını sağlayan temel eseri olan *Varlık ve Zaman*'ın konusu insan varoluşunun analizi ve bunun geçiciliğidir. Eserde öğretmeni Husserl'in

Âşık Çift, Marc Chagall imzalı tablo, 1978, özel koleksiyon

Fenomenolojinin Fransa'daki varoluşçu gelişimi Emmanuel Levinas ile başlar. Felsefesinde kalıcı bir etki yaratan Husserl ve Heidegger ile çalışmıştır. Düşüncesine özel bir nitelik kazandıran soykırım tecrübesinden sonra giderek artan bir yoğunlukla fenomenoloji ve Yahudi mistisizminin kombinasyonuna yönelmiştir. Levinas'ın etik anlayışı Öteki'nin bakışına dayanır, ki bu bizim için sonsuz bir bağımlılık yaratır. Onun vasıtasıyla Öteki, bizim için öyle zorunluluklar yaratır ki suçluluk duyguları insan doğasının temel unsurlarından biri haline gelir. Levinas için Mutlak olanın tecrübesi bizim koşulsuz olarak bu zorunlulukları yerine getirme arzusuna sahip olup kesin olarak bunu yapma yetisinden yoksun olmamız bilgisine dayanır.

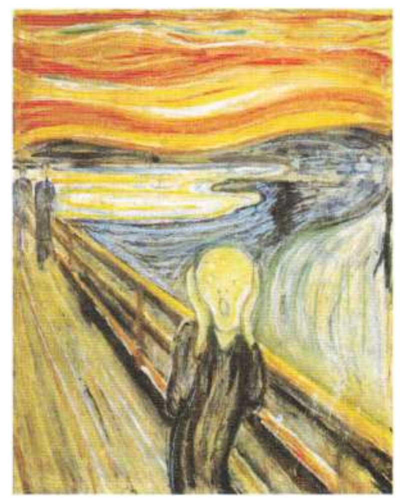
fenomenoloji yönteminin izinden giderek insan varoluşunun temel yapılarını, "varoluşsal olanı" (*Existenzialien*) arar. Bu "varoluşsal olan", ilk aşamada, temelde şeylerin varoluş şeklinden farklı olan insanın mekân ve zamanla ilişkisini ifade eder. Varlık her zaman "dünyadaki varlıktır", yani, önceden var olan bağlamla varoluş anlamında son derece belirli niteliği arasında bir ilişkiye neden olur. Bu nedenle dünya her zaman öyle ya da böyle "açıklanır" (*erschlossen*). Ancak varoluş kendisi için önceden açıklanmış bir dünyayı tercih edemez; o dünyaya "fırlatılır". Dünyaya fırlatılan varoluş, varlığın herhangi bir tarzına bağlı değildir. Öncelikle her anda ve kararda, kendini olmak istediği şey yapmalıdır. Heidegger, bu "varoluşsal olana", varoluş "kendi varlığı içinde varlığıyla ele alınan Varlık'tır" olgusuna "kaygı" (*Sorge*) ismini verir. Kaygıda, insan varoluşunun geçiciliği, kendi ölümlülüğümüzün bilgisi görünür hale gelir. Varoluş, "ölüme doğru varlıktır". Ölümün kesinliği olmasaydı, varoluş "Hiçliğe sürüklenmeseydi", kişinin kendi gerçek yaşamını

Çığlık, Edvard Munch imzalı tablo, 1893, Nasjonalgalleriet, Oslo

Varoluşçuluğun tarihi, "varoluş"u insanın kendisiyle ilişkisini ifade etmek için kullanan Søren Kierkegaard'a kadar uzanır. Hayatın hazcı kavramlarının nedensizliği ve etik davranışın bağlayıcı noktasının yokluğuyla yüzleşildiğinde hissedilen çaresizlik Edvard Munch'ün resimlerinde ifade kazanmıştı. Kierkegaard'a göre, bunların üstesinden yalnızca ilahi lütfun farkındalığıyla gelinebilirdi. 20. yüzyıl insanı için farkındalık artık mümkün değildir ve Sartre ve Camus gibi yazarlar, dünyadaki ilişkilerin araştırılmasında kutsal olanın yokluğunu çalışmalarının temel konusu haline getirmişlerdir. Kavrayışlarını sundukları ateist retorik, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki genç jenerasyonun tümüne yeni bir entelektüel yönelim hissi kazandırmıştır.

seçmesinde yanılma tehlikesi olmazdı. Ancak şeyler böyle olduğu için yalnızca "kararlı" olarak gerçek olmadıklarından, "Onlara" olan umutsuz bağımlılığımızdan kaçabilir miyiz? Heidegger "hangi aşamaya kadar kararlı?" sorusunu açık bırakır.

Varlık ve Zaman'ın ilk yarısının konusu varoluşun analizidir. İkinci yarısı hiçbir zaman yayımlanmadı. Yine de Heidegger'in geç dönemdeki felsefesi, 1930'larda sözde "yön değiştirmesiyle", *Varlık ve Zaman*'daki yaklaşımın sonraki gelişimi olarak düşünülebilir. *Varlık ve Zaman*'ın yanıt vermeye çalıştığı ve Heidegger'in yaşamı boyunca peşinde olduğu soru, "Varlık nedir?" sorusudur. Heidegger'e göre, geleneksel felsefe bu soruyu cevaplayamaz çünkü Varlık'ı "unutmuştur". Batı metafiziği özellikle Varlık'ı (*das Sein*) ya da Tanrı'yı, var olan (*das Seiende*) en büyük ve en mükemmel şey olarak algılamakta hata yapmıştır. Ancak Varlık, "var olan şeylerden" "ontolojik bir farkla" ayrılır. Bu kendini dünyada mevcut olarak bulan bir şey değil, "var olan şeylerin" herhangi bir varoluşa sahip olmasını sağlayan nedendir. Bu, olan her şeyin aktif nedenidir. Dolayısıyla Batı felsefesinin Varlık'ı unuttuğu olgusu, Varlık'ın kendisi tarafından ortaya çıkarılan bir şeydir. Varlık'ın kendisi, deyim yerindeyse, kendini dünyanın efendisi haline getiren Batılı insanı kendisini kibirle ondan esirgediği için cezalandırır. Heidegger'in geç dönem felsefesi, Varlık'ın sessiz mesajlarına özel bir ilgi gösterilmesi için mütevazılığın uzun bir çağrısı olarak düşünülebilir. Ona göre Varlık, felsefeciden ziyade şairin sesidir. İnsan yalnızca "sakin" olmayı öğrendiğinde, teknolojinin yardımıyla doğayı kendi

isteğine göre şekillendirmeye çalışmadığında "Varlık'ın koruyucusu" olma görevini yerine getirebilir.

Heidegger'den farklı olarak, başlangıçta psikiyatrist olan Karl Jaspers dünyanın güvenilmezliğini –ki bu bireyi başarısızlıkla tehdit eder– kendi düşüncesinin başlangıcı olarak kabul etmiştir. Ölüm ve şans, suçluluk ve mücadele gibi "aşırı durumlarda" (*Grenz-situationen*), dünyadaki hiçbir şeye tam anlamıyla güvenemeyeceğimizi görürüz. Her zaman için özne ve nesne arasında, bizim ve işaret ettiklerimiz arasında kalan bir uçurum vardır. Jaspers modern insanın bu uçurumun bilgisine sahip olduğunu ve kendi varoluşunu sorumlu bir tavırla kavradığını düşünür. Çünkü insanın başarısızlıktan kaçamaz oluşuna göz yumması kolay olduğu ve kendini ideolojik ya da dini olarak avuttuğu biçimlerdir. O halde başarısızlık yalnızca Kader tarafından indirilen bir darbe olarak tecrübe edilebilir, insan varoluşunun temel koşulu olarak değil. Başarısızlık insan özgürlüğünün doğal sonucudur. Bu özgürlük bizi aşırı durumlarda iyi ve kötü ara-

sında, kendimiz olmak ya da kendimize yabancılaşmak arasında seçim yapmaya kaçınılmaz bir biçimde zorlar. Bu durumda biz en iyi ihtimalle, özne ve nesne arasındaki uçurumu her ikisini de kapsayarak "kapsayıcı olanın" (*das Umgreifende*) duygusuna sahip olabiliriz. "Kapsayıcı olan" yine de asla doğrudan tecrübe edilemez. Biz yalnızca onun "aşkınlığının şifrelerindeki" pırıltıyı yakalayabiliriz, ki bu yine bizden alınır. Bu nedenle bu, kendisi olma şansını elde edebildiği diğerini sevme kaygısından, varoluşsal iletişimden öte bir şeydir. Jaspers'ın savaş sonrası Almanya'ndaki ulus bilinci kavramını somutlaştırmasını sağlayan, kötümser ancak son derece insani ciddiyetidir. O bu rolü her şeyden önce Almanların nasyonal sosyalizm dönemi boyunca maruz kaldığı suçluluk bilincini uyandırmak için kullanmıştır.

Jean Paul Sartre Fransız politikasında çok daha saygın bir görev üstlenmiştir. Aslında o kendini adamış entelektüel figür olarak gerçekte eşsiz bir mertebeye ulaşmıştır. Sartre tekrar tekrar toplumsal tartışmalarda yer almıştır – örneğin 1968'de el ilanı dağıtan öğrencilerin protestosuna katılmıştır. Aynı zamanda roman, senaryo ve oyun yazarı olarak verimli bir kariyere sahip olmuş; bu sayede 1964'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü almaya hak kazanmış, ancak ödülü reddetmiştir.

Felsefi feminizmin kurucusu Simone de Beauvoir ile olan ilişkisi, çift arasındaki açık ilişkinin çoğu zaman öykünülen modeli olmuştur. Sartre bu nedenle bir felsefeciden fazlası, bir dünya görüşü olarak varoluşçuluğun mucidiydi. Her ne kadar Heidegger'e büyük bir hayranlık duysa ve kendisini onun takipçisi olarak görse de Heidegger onu anlamada tamamıyla başarısız olmuştur çünkü Sartre'ın önceliği ontoloji değildi, modern zaman için öznenin felsefesini yaratmak istiyordu. İnsan özgürlüğü bunda kilit bir rol oynar. "İnsan özgür olmaya mahkûmdur" ifadesi, Sartre'ın en ünlü sözlerinden biridir. Hiçbir şey ve hiç kimse onun adına kararlar alamaz, o yalnızca kendi yaşamından sorumludur. Yine de insan yaşamına dışardan bir anlam katılaması yalnızca Sartre'ın felsefesindeki bir fikirdir. Çünkü onun görüşüne göre bu duruma verilebilecek tek meşru karşılık "sorumluluktur". Her ne kadar Sartre her zaman Marksizme sempati duyduysa da sorumluluk bağlamı başlangıç için muğlak kalmıştır. Sahne oyunlarında tam anlamıyla özgür olma gereksinimi ile tam anlamıyla sorumluluk hissetme hali arasındaki çelişkiyi canlı biçimde görselleştirmiştir. Albert Camus'nün romanlarındaki ve oyunlarındaki karakterler kendilerini benzer bir durumda bulurlar. Camus bu durumu absürd olarak niteler, çünkü dünya daimi olarak insanın onun akılsal olması gerektiği yönündeki akla yatkın olmayan beklentisine karşı koyar. Bu nedenle insan, bu, anlamla birlikte gururdan yoksun dünyayla uzlaşmak ve başını dik tutarak makul anlam talebini –karşılanamayacak da olsa– ortaya koymaktan başka bir şey yoktur.

Temel teorik eseri *Varlık ve Hiçlik*'te Sartre, insan varoluşunu "kendi için varlık" olarak ifade eder, bu salt nesnelerin "kendinde şey" biçiminden farklıdır. Kendi için olmak "olduğu ve olmadığı şey" demektir. Bu çelişkili ifadenin ikinci kısmı insanın asla tam anlamıyla –bugüne kadar– olduğu

Martin Heidegger, 1889-1976, Digne M. Marcovicz imzalı fotoğraf, 1968

Martin Heidegger modern varoluşçuluğun en önemli temsilcilerinden biriydi. *Varlık ve Zaman*'da (1927) öğretmeni Husserl'in fenomenoloji yöntemini insan varoluşuna uygular. Eserde, insanı "yansıma" *(geworfener Entwurf)* olarak tarif eder, bununla da seçemediği tercihlerin sonuçlarına doğmuş ve varoluşuna kendisi anlam vermesi gereken varlığı kasteder. İnsan bu zorluktan kaçma ve "sahte" varoluşunu tercih etme riskini alır. Heidegger'in 1930'ların ortalarından itibaren maruz kaldığı "yönelim değişiminde", "Varlık" giderek düşüncesinin merkezine yerleşmeye başlar. Akabinde tüm nesnel varoluşun temeli olarak Varlık'ı unutması ve bunun yerine onu "basite indirgemesi" nedeniyle Batı felsefesini "yanlış yol" olarak görür.

Bir Çift Takunya, Vincent van Gogh imzalı tablo, 1888, Rijksmuseum Vincent van Gogh, Amsterdam

Heidegger sonraki felsefesinde Varlık'a basite indirgenmemiş bir yolla erişmeye çalışır. Böyle bir erişimi mümkün kılmasını umarak sanata yönelir. Estetik üzerine kaleme aldığı en önemli denemesi *Sanat Eserinin Kökeni*'dir (1935-1936). Kant estetik üzerine yazdığı sıralarda estetik tecrübeyi, yani sanat eserinin özne üzerindeki etkisini araştırmıştır. Heidegger ise denemesinde bir sanat eserinin özerk değerini vurgulamıştır. Heidegger'e göre sanat eseri kendi ayırt edici özellikleri olan –örneğin gerçekliği özellikle iyi ya da kötü anlatması gibi– bir şey olarak anlaşılmamalıdır. Aksine şeylerin genel doğasını ortaya çıkarır, dolayısıyla bizim için bir dünya görüşü açar. Bu nedenle Van Gogh tablosunda bize bir çift köylü takunyası göstermesinin yanı sıra günlük kullanım nesnesinin özünü genel olarak oluşturan şeyi, "aracın araçsallığını" *(Zeugsein des Zeugs)* gösterir: güvenilirlikleri. Bu eser kendi etrafımızı çevirdiğimiz ve güvenerek kendimizi dünyada evimizde hissetmemizi sağlayan şeyleri görselleştirir.

Venedikli Kadın II, Alberto Giacometti imzalı bronz heykel, özel koleksiyon

Sartre, Giacometti'nin heykellerini aynı zamanda felsefesinde de işaret ettiği algısal tecrübelerin somut hali olarak değerlendirir. Örneğin, *Varlık ve Hiçlik*'teki bir bölümde "birinin size bakıyor olmasını" ele alır. Ben, diye hayal eder Sartre, parkta yalnızım, hislerimi çevredeki manzaraya yansıtıyorum. Aniden birinin beni izlediğini fark ediyorum. O an diğer insan tarafından tanımlanan bir nesneye dönüşüyorum. Boşluk tecrübesi de bizim dünyadaki konumumuza, bizim diğerleriyle gerekli ilişkimize ifade katar. Sartre'a göre Giacometti kendi boşluğunu sürekli olarak etrafında taşıyan biriydi. Bu boşluk figürleri üzerine kafa yorarken açığa çıkar. Onlar gözlemciden "mutlak olarak ayrıdırlar" ve ufuktaymış gibi, arkadaki ışıkta ıslatılırlar, böylelikle hacimlerinden yoksun kalırlar.

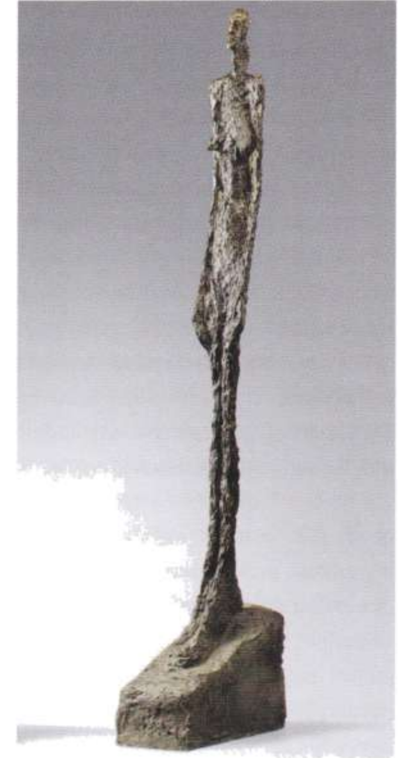
şey olarak tanımlanamayacağını ifade eder. İnsan varoluşu, Varlık'ın kusursuzluğundaki bir kırılma, "Hiçbir Şey" (*néant*), insan için var olan tek varlıktır; doğası ya da özü yoktur, yalnızca varoluşu vardır. O kendisi, geçmişini reddedip kendini geleceğe yönelterek kendi varlığını elde edebilir ve etmek zorundadır. Bu, paradoksal önermenin ilk kısmında ifade edilen noktadır. Bu nedenle insan her an hayatını yeniden seçmek üzere karar vermeli, bu kararın sonuçlarının sorumluluğunu da üstlenmelidir.

Varlık ve Hiçlik özellikle günlük yaşamdan alınan örnekleri ve canlı tasvirleriyle felsefi bir çoksatar kitaptı. Örneğin Sartre insan varoluşunun özgürlüğü kendinden esirgemesinin tehlikesini, kendini garson olarak gören ("yansıtan") bir garson ve yalnızca garson olarak gören biri örneğiyle açıklar; bu kişi eleştirmeden toplumun ondan beklediğini benimsediği için asıl suçlanması gereken de kendisidir. Tam olarak bu noktada Sartre, 1960'ta yayımlanan, geniş kapsamlı ikinci temel eseri *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'ne başlamıştır. Kitapta özneler arasılığın toplumsal boyutunu *Varlık ve Hiçlik*'in öznel yaklaşımına entegre etmeye çalışır.

Felsefi antropoloji

Kant felsefenin üç temel sorusuna dikkat çekmiştir: "Neyi bilebilirim?", "Ne yapmalıyım?" ve "Neyi umut etmeliyim?" Soruları temelde tek bir soruda özetlenebilir: "İnsan nedir?" Felsefi antropoloji bu soruyu doğrudan, bilimsel araştırmayla, özellikle biyolojiyle, tartışma içinde olarak cevaplamaya çalışırken, artık dolaylı olarak, epistemoloji aracılığıyla, etik ya da teolojiyle cevaplama yoluna gitmez.

Bu yaklaşım ilk olarak, Husserl'in öğrencisi, Katolik Max Scheler'in 1928'de yazdığı *İnsanın Kosmostaki Yeri* isimli kısa eserinde ortaya çıkmıştır. Scheler kitapta kendine insanın evrendeki özel konumunu neyin tayin ettiği sorusunu sorar. Scheler, hayvanlardan farklı olarak insanların "dünya-

ya özel bir açıklığı" olduğunu tartışır. İnsan, zihni sayesinde anlık doğadan uzak durur ve böylelikle kendini algılarının ötesindeki dünyaya açar.

Helmuth Plessner'in *Die Stufen des Organischen und der Mensch* [İnsan ve Organik Varlığın Aşamaları] isimli kitabı da 1928'de yayımlanmıştır. Bu eserde Plessner, İnsan'ın özel konumunu kendine tuhaf gelen organizmasının "eksantrik konumlandırması" olarak tanımlar. Hayvanlar kendi çevrelerinin merkezine "merkezlenmişlerdir", ancak insan organizması, *physis (Leib)* olarak, kendi çevresinin doğrudan merkezi olmasına rağmen, vücut olarak (*Körper*) insanın, eskiden olduğu gibi, hareketlerini dışarıdan kontrol edebildiği bir nesne haline gelir.

İnsan organizması her zaman aynı anda iki şeydir: doğrudan "duygusallık" için ifade ortamı ve belirli bir amaç için kullanılabilecek bir araç. Plessner organizmanın bu düalizmini insanın kendini ifade şekillerine verdiği referansa açıklar: El hareketleri ve dil vasıtasıyla kendini ifade etmek başkalarıyla başarılı bir iletişim kurmayı mümkün kılarak vücudun kontrolünü gerektirirken, "mimik", örneğin kızarmak ya da solgunlaşmak, istemsizdir – organizmanın kendini ifadesidir. Son olarak, gülerken ya da ağlarken, "*physis* olmak" ile "vücut sahibi olmak" arasındaki kırılgan denge bozulur, çünkü burada, Plessner'a göre, insan fiziksellikten o kadar bunalmıştır ki bir bütün olarak hareket etme yetisini kaybetmiştir.

Arnold Gehlen felsefi antropolojinin temel eseri kabul edilen *Der Mensch, seine Natur und seine Stellung in der Welt* [İnsan, Doğası ve Dünyadaki Konumu, 1940] isimli kitabında insanı "eksik varlık" olarak tanımlar, çünkü duyularının kesinliği, fiziksel gücü ve içgüdüsü anlamında eksik insan donanımı, kendi doğal düşmanlarına kıyasla insanı çok daha aşağı kılar. Algıları, motor fonksiyonları ve dürtü sistemleri uzmanlaşmamıştır, ancak tam da bu nedenle gelişime fazlasıyla açıktır. İnsan, her ne kadar daha az kesin olsa da hayvanlara kıyasla gerçekliğin çok daha geniş bir bölümünü algılar. Motor fonksiyonları hareket sıralanımının sabit içeriğiyle sınırlandırılmamıştır, ancak eğitilmeleri gerekir. Dürtüleri onu belirli bir hareket şemasıyla sınırlandırmaz, aksine kararlar alır. Aynı zamanda bir güç olan bu zayıflık insanın eylem gerçekleştirmesini sağlar. Bu kavramı Gehlen, Dewey'ni takip ederek analizinin merkezine yerleştirmiştir. Aynı zamanda insanın aşırı uyarılma, kaba motor fonksiyonlarından ve dağınık dürtülerden kaçınarak hareket etmeye zorlar. İnsan bunu algılarını oluşturarak, ihtiyaçlarını şekillendirerek ve motor fonksiyonlarını kontrol ederek gerçekleştirir. Gehlen'e göre, bu tür tehlikelerden kaçınmak kurumların fonksiyonuydu. Gehlen bu kurumlara

Jean-Paul Sartre, 1905-1980, Simone de Beauvoir'la birlikte fotoğraf, 1970

Jean-Paul Sartre, 20. yüzyılın en önemli entelektüellerinden biriydi. Felsefi varoluşçuluğun entelektüel gücüne öncülük ediyordu, bu yaklaşımı mevcut tüm anlamların radikal bir biçimde reddedilmesiyle diğerlerinden ayrılıyordu. Her bireyin kendi yaşamını belirleme ve hangi kararın doğru hangi kararın yanlış olduğuna dair herhangi bir kriter olmaksızın bu kararın sorumluluğunu almasını bekliyordu. İnsan, varlığının doğası gereği belirli bir şey –taş ya da çekiç gibi– olarak konumlandırılmamıştır; onun dünyadaki eylemleriyle kendi varlığını belirlemesi gerekir.

Genç şempanze ve erişkin şempanze

Felsefi antropoloji; ampirik bilimler, özellikle de biyoloji üzerinde önemli derecede bir kapsama sahipti. İnsanın en yakın akrabalarına kıyasla çok erken doğduğunu kanıtlayan, hayvanbilimci ve felsefeci Adolf Portmann bir keşfe çok büyük önem vermiştir. Saçsız, azaltılmış içgüdülerle donatılmış ve pek çok açıdan tamamlanmamış insan, doğumundan sonra, ana rahminin dışında, hayvanların doğduklarında halihazırda ulaşmış oldukları seviyeye gelene kadar yaklaşık bir yıl daha bir tür hamilelik süreci geçirmelidir. Algı, motor fonksiyonlar ve temel dürtüler, hayvanlara kıyasla, uzmanlaşmamıştır; ancak bu hayvanlarda olmayan, insanların yüksek gelişim kapasitesiyle telafi edilmiştir. Bu farklılık yeni doğmuş bir şempanze ile yetişkin bir şempanzenin yer aldığı fotoğraflarda açıkça görülebilir. Yeni doğmuş şempanze insana çok daha fazla benzer, buna bağlı olarak da, deyim yerindeyse, insanın yaşamı boyunca yeni doğmuş durumunda kaldığı söylenebilir.

diğer şeylerin yanı sıra dili de dahil etmiştir, ancak özellikle, insanın hareket kapsamını dünyanın kabul edilen yorumlamaları ve davranış kuralları anlamında sınırlayan politik, sosyal ve kültürel kurumları düşünmüştür. Bunlar eleştiri ve düzeltimden ne kadar muaf olurlarsa, istikrar sağlayıcı fonksiyonlarını o denli yerine getirebilirler. Onun kurumlar teorisinin altında –zamanın genellikle güçlü sosyolojik tanımlamasının yanı sıra– bu temel fikir yatıyordu, bu da Gehlen'i savaş sonrası Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki muhafazakâr insanların en önemli entelektüel sözcülerinden biri haline getirmiştir.

DİL

Hermeneutike

20. yüzyıla kadar dil, bilginin bir aracı olarak felsefi farkındalığın ön saflarında yer almamıştı. Kesinlikle dilbilimsel felsefe daha erken dönemlerden beri vardı ancak dil genelde dilden bağımsız olarak algılanan fikirlerin ifade aracı olarak düşünülüyordu. Bu bakış açısı, bilinçlilik felsefesinin basit bir şekilde iki şey –yani özne ile nesne– arasındaki ilişki, tecrübe nesnelerinin oluşturulma şekli olarak tanımlanmasının ne kadar zor olduğu anlaşıldıktan sonra değişmeye başladı. Diğerleriyle paylaşılan ve belli bir seviyeye kadar nesnel olan bir dünyanın, yalnızca farklı gözlemcilerin ortak dil vasıtasıyla aynı gerçekliğe işaret etmesi sayesinde bilinebileceği giderek daha belirgin bir hal aldı. Dilbilimsel felsefenin 20. yüzyıldaki, genellikle birbirine düşmanca olduğu ve aralarındaki boşluğun ancak yüzyılın sonlarına doğru kapanmaya başladığı iki önemli geleneği, duruşlarını iki farklı bilim türünden almışlardır. Hermeneutike insani bilimler için bilim teorisinin temelini oluştururken, analitik felsefenin amacı doğal bilimlerdeki ifadelerle aynı ideal kesinliği yakalamaktı.

Hermeneutike anlama teorisidir. Kutsal metinlerin teolojik yorumuna dayanır ve Friedrich Schleiermacher'ın romantizmiyle felsefi şeklini alır. Wilhelm Dilthey, dirimselcilik ruhu içinde, görevi açıklamak olan doğal bilimciden farklı olarak, işi anlamak olan insani bilimlerdeki bir âlimin onları kendi içinde yeniden yaratarak anlamak için araştırma nesnesiyle, yani insan yaşamındaki tarihi ifadelerle, empati kurmak zorunda olduğu fikrini geliştirmiştir. Ancak 1960'ta yayımlanan *Hakikat ve Yöntem* adlı kitabında iki kolu bir araya getiren ve hermeneutikeyi insani bilimlerin temel disiplinleri arasında değerlendiren kişi Hans-Georg Gadamer'dir. Gadamer felsefi başlangıç noktası konusunda öğretmeni Heidegger'le aynı fikirdedir. İnsan her zaman ön anlayışının olduğu dünyaya "fırlatılmıştır". Yalnızca daima bilinmiş olanının ufkuna sahip olarak insan, her yerde karşılaştığı yabancılık gerçekliğini elde edebilir. Yabancı gerçekleğiyle iletişim kurduğunda kendi bakış açısı değişir ve ufku genişler. Bu süreç insani bilimlerde örnek biçiminde, özellikle dilin dünyayı açığa çıkarma gücünün yoğunlaşmış bir biçimde bulunabildiği sanat eserlerinin yorumlanmasında ortaya çıkar. Sanat eseriyle konuştuğu için yorumlayıcının başlangıçtaki ufku sanat eserininkiyle birleşir. Dolayısıyla sözde hermeneutike döngüde, önceden varsayarak neye başladığının daha de-

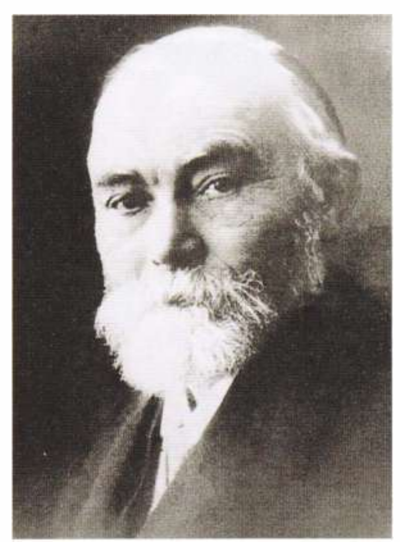
rin bilgisine ulaşır. Her dönemin kendi soruları olduğu için bu benimseme süreci sonsuzdur; –kendi varoluşumuzun– sanat eserlerini yalnızca farklı şekillerde anlayabiliriz, asla kesin olarak tanımlayamayız.

Mantıksal Pozitivizm

Analitik felsefe algılayışın tamamlanmamış doğasını kabul etmekten hoşnut değildir. Felsefi bilgi için de doğabilimlerinde bilgiyi ayrıştıran aynı kesinliği sağlama girişimindedir. Düşünme şekli akademik felsefeyi –özellikle Anglo-Sakson ülkelerdekilerini– etkisi altına almıştır. Belirli argümanların zekice savunulması ve çürütülmesine dikkatli bir biçimde odaklanır ve büyük ölçüde dünya görüşünü şekillendirmek üzere belirgin girişimlerden kaçınır. Analitik felsefenin kökleri 19. yüzyıla uzanır. Matematikçi Gottlob Frege, aritmetik için bir temel oluşturma denemesi sırasında herhangi bir ifadenin yapısı ve mümkün kombinasyonlarının yardımıyla resmi olarak tarif edilebilecek bir mantık biçimi çizmiştir. Mantıksal analizi, sonrasında doğal dile uygulayan isim, İngiliz felsefeci ve matematikçi Bertrand Russell'dır. Kendini barışa adamışlığıyla cesur bir biçimde Birinci Dünya Savaşı ve Vietnam Savaşı'nı protesto etmesiyle toplumda genel anlamda tanınır hale gelmiştir.

Ortaya çıkmakta olan dilbilim felsefesinin böylelikle sahip olduğu kesinlik ideali birbirinden tamamen farklı iki araştırma programında ifade bulmuştur. Söz konusu iki program kararlı bir biçimde, Russell'ın öğrencisi olan Ludwig Wittgenstein tarafından şekillendirilmiştir: mantıksal pozitivizm ve "sıradan dil felsefesi". Mantıksal pozitivizm, doğal dilin belirsizliği ve zıtlığının olmadığı kesin olarak bilimsel bir dil oluşturmayı hedeflemiştir. Manifestosu, Wittgenstein'ın erken dönem dehasının eseri *Tractatus Logico-Philosophicus* 1921'de yayımlanmıştır ve zorunlu iddiaların sürekli numaralandırılmış dizisidir. *Tractatus*'un merkezinde dil ve gerçeklik arasındaki ilişkiye dair soru yatar. *Tractatus*'un ünlü giriş cümlesine göre "asıl konu" dünyadır, yani birleşik bir olgudur. Bu olgu sırasıyla diğer basit şeylerden, yani obje ve nesnelerden oluşacak şekilde en basit olgulara açık bir biçimde ayrıştırılabilir. Hakikati layıkıyla tarif etmemize imkân tanıyan bir dil, Wittgenstein'a göre, hakikatin tam bir "resmi" olmalıdır – hakikatle aynı yapıyı göstermelidir. Doğal diller bu gereksinimi çok az oranda karşılayabildiği için Wittgenstein *Tractatus*'ta basit isimlerin basit şeyleri ifade ettiği ve cümlelerin sözdizimsel yapılarının olguların yapısını kopyaladığı ideal dili inşa etmiştir.

Burada epistemolojik olarak belirleyici olan, Wittgenstein'a göre, nesnelerin ve onların niteliklerinin hakikatte dilden bağımsız olarak verilmesi ve yalnızca dil tarafından "resmedilmiş" olmalarıdır. Wittgenstein'ın *Tractatus*'taki derin kaygısı dilde neyin söylenebileceğini, yani dünyanın olduğu şekli ve kendini dilde ortaya çıkaranı göstermektir. Çünkü dil ve hakikat ilişkisi kendini bir dilin cümlelerinde açığa çıkarır. Bunu takiben Wittgenstein *Tractatus*'un önermelerinin –dilin hakikatle olan ilişkisi hakkında bir şey söyleme yönündeki tüm felsefi denemeler gibi– temel olarak anlamsız olduğunu kabul etmiştir. Çünkü Wittgenstein'a göre, felsefenin görevi teorinin büyük

Gottlob Frege, Fotoğraf, yaklaşık 1920

Matematikçi ve felsefeci Gottlob Frege analitik felsefenin babası olarak bilinir. Aritmetik için bir temel sağlama denemesi sırasında herhangi bir ifadenin yapısı ve mümkün kombinasyonlarının yardımıyla resmi olarak tarif edilebilecek bir mantık biçimi çizmiştir. Resmi mantık İngilizce ya da Almanca gibi doğal bir dilin cümle yapısının düzenlenmesini, yani hangi cümlelerin iyi şekillendiğini hangilerinin şekillenmediğini saptayan kuralları ifade eder. Ancak resmi mantığın önermeleri bize gerçek dünya hakkında hiçbir şey söylemez, çünkü doğru olup olmadıkları içerdikleri ifadelerin ampirik doğruluğuna ya da yanlışlığına bağlıdır. Bu nedenle mantıksal bir önerme olan "A VE B" eğer –ve yalnızca– "A" ifadesi ve "B" ifadesinin her ikisi de doğruysa, "A" ve "B"nin dünya hakkında ne ifade ettiğine bakmaksızın, doğru olarak kabul edilir. Frege aynı zamanda anlambilime, yani dilbilimsel ifadelerin anlamının teorisine, de belirleyici görüler kazandırmıştır. Böylelikle örneğin, "sabah yıldızı" ve "akşam yıldızı" terimlerinin her ikisi de aynı nesneyi işaret eder, yani Venüs'ü, ancak anlamları farklıdır, çünkü sabah yıldızı ve akşam yıldızının birebir aynı olduğunun saptanması bilgisel bir keşifti.

Ludwig Wittgenstein, 1889-1951,
Fotoğraf, yaklaşık 1930

Wittgenstein 1921'de yayımlanan, erken dönem eseri *Tractatus Logico-Philosphicus*'ta ideal bilimsel dilin temelini saptar. Bu bilimsel dilin yardımıyla gerçekliğin tam olarak "resmedilmesi" mümkün olacaktır. Wittgenstein 1930'larda dil ve gerçeklik ilişkisi üzerine fikirlerini gözden geçirerek düzenledi. Sonuç, *Felsefi Soruşturmalar*'dır. Burada pozitivizmin dünyanın tek bir doğru bilimsel tarifini yapma amacını reddeder. Artık dili yaşam biçimiyle bütünleşmiş olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla dünyanın yapısını önceden oluşturan dil ve onunla birlikte yaşam biçimidir; aksi artık geçerli değildir.

bir yapısını ortadan kaldırmak olamazdı. Aksine felsefeyi bizi "zihnimizin büyüsünü dilimizle" iyileştiren terapi benzeri bir aktivite olarak değerlendirir. *Tractatus*'un özellikle meditasyona yönelik son önermeleri, neredeyse mistik auralarıyla, Wittgenstein'ın açıklık arzusu varoluşsal somutluk kazanır.

1924'ten itibaren Viyana'da, fizikçi ve felsefeci Moritz Schlick'in etrafında en üst düzey matematikçiler, biliminsanları ve felsefecilerden oluşan bir grup oluşmaya başladı, bu grup daha sonraları "Viyana Çevresi" olarak bilinmeye başladı. Hedefleri, ifadeleri mantık dilinde yatan, yalnızca ampirik gözlemlerden üretebilen birleşik bir bilim yaratmaktı. Bu şekilde kesin olarak cevaplanamayan herhangi bir soru –geleneksel felsefenin neredeyse tamamı dahil olmak üzere– anlamsız önermelerin kullanımından doğan "sözde problemler" olarak reddediliyordu. Viyana Çevresi için önermeler yalnızca içinde oldukları doğru koşullar belirtilebilirse anlamlı oluyorlardı. Eğer bu koşullar biliniyorsa, önermenin anlamı da biliniyordur. Dolayısıyla kişi anlamın "doğrulanma prensibinden" konuşmaya başlamıştır. Bu noktadan "fizikalist" düşünceyi geliştiren kişi özellikle Rudolf Carnap'tır. Bu programa göre, teorik bilimsel dilin tüm önermeleri gözlem diline tercüme edilebilir olmalıdır.

Analitik Felsefe

Üyeleri nasyonal sosyalizmden kaçıp Birleşik Devletler'e gittiğinde, Viyana Çevresi geleneği değişik bir biçimde orada da devam ettirildi; özellikle Willard van Orman Quine'in eseri ve Donald Davidson'la yeni boyutlar kazandı. Wittgenstein'ın sonrasındaki dönemin ruhuyla anlam teorisinin kullanımını hedeflemeksizin, Carnap'ın öğrencisi olan Quine mantıksal pozitivizmin temellerini radikal bir eleştiriye tabi tuttu. Düşüncesinin temelinde tüm dilbilimsel anlamın, dolayısıyla tüm bilginin bağlama olan temel bağımlılığı vardı. Dünyanın, pozitivizmin sağlamayı hedeflediği gibi, tek bir doğru tarifi olamazdı, çünkü bilginin biri diğerine tercüme edilemeyen farklı sistemlerinin bir arada var olması son derece muhtemeldi. Donald Davidson, aksine, önermelerin anlamını gerçek koşullarının yardımıyla açıklamaya devam etmiştir. Ancak artık bu koşulları anlayıştan ve kişiler arası iletişimde yorumlanmasından bağımsız düşünmüyordu. Yorumlamanın temel konseptini eylemlerin kavranışına dek genişletince, teorik ve pratik felsefeyi dilbilimsel analiz temelinde bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu analiz daha sonra bağlam anlamında Kıta Avrupası'nın hermeneutike geleneğinden fazla uzaklaşmamış ancak çok daha farklı metodolojik temellere dayandırılmıştır.

Tractatus'un girişinde Wittgenstein felsefenin problemlerine temelde çözüm bulduğunu söylemiştir. Ancak bunlar özellikle Viyana Çevresi'nin, Wittgenstein'ı önceki duruşunu radikal bir biçimde değiştirmeye zorlayan anlamın doğrulanması prensibi üzerinde çalışırken karşılaştıkları problemlerdi. 20. yüzyıl felsefesinin yeni yönelimini belirleyen eserse *Felsefi Soruşturmalar*'dı (1953). Bu eser onun ölümüne kadar yayımlanmamıştı. Eserde, gerçeğin dilden bağımsız olarak verili olduğu ve yalnızca onunla "resmedilebileceği" görüşünü terk etti. Aksine dünya ken-

Wittgenstein'ın kız kardeşinin Viyana'daki evi, Margherita Spiluttini imzalı fotoğraf

İmparatorluk Viyanası'nın seçkin toplumunda, Yahudi sanayici ve müzikle bir hayli ilgili bir ailede büyüyen Ludwig Wittgenstein Berlin ve Manchester'da mühendislik okudu. Çalışmaları süresince matematiğin temeline ilişkin sorularla yoğun bir biçimde ilgilendi. Ancak felsefeye ve bilim teorisine giderek daha fazla heyecan duymaya başladı. Frege'in tavsiyesiyle öğrencisi ve arkadaşı olduğu Bertrand Russell'a katılmak üzere Cambridge'e gitti. Servetinin büyük bir bölümünü Rainer Maria Rilke ve Georg Trakl da dahil olmak üzere bir dizi şaire verdi ve ön saflarda askeri hizmetini gerçekleştirirken, felsefenin tüm problemlerini çözdüğünü düşündüğü *Tractatus*'u yazdı. Sonrasında Avusturya'da bir köy okulunun müdürü oldu ve bir manastırda bahçıvanlık yaptı. 1926'da Viyana'ya geri döndü, kız kardeşi için bir ev inşa etti; yeniden Viyana Çevresi'yle irtibat kurmaya başladıysa da onların rasyonalizmine son derece uzak kaldı. 1929 yılında, Cambridge'e geri döndü ve ölümüne kadar aralıklarla burada ders verdi.

dini yalnızca dilde tarif edildiğinde ortaya çıkarıyordu. Bu nedenle tek bir doğru dünya tarifi yoktu; hangi tarifin doğru olduğu, hangi dilin kullanıldığına bağlıydı. Bu nedenle Wittgenstein aynı zamanda, günlük dilin belirsizliğine ihtiyaç duymayan, ideal kesin bir dil inşa etme isteğinden de vazgeçti. Çünkü günlük dil olduğu haliyle iyiydi. Problemi yaratan, daha ziyade dilin felsefi (ve bilimsel) kullanımındaki bozulmalardı. Yine de bu problemler günlük dilin kesin analiziyle bağlamdan yoksun bırakılabilirdi. Yani aslında önceki felsefesine dair değişmeden kalan şey felsefeyi dil terapisi olarak algılamasıydı.

Wittgenstein *Soruşturmalar*'a konuşmanın, tıpkı oyunlar gibi, kurallarla yönetilen bir aktivite olduğunu söyleyerek başlar. Wittgenstein'ın deyimiyle, böyle bir dil oyunu yaşamın pratik içeriklerinde ya da biçimlerinde yer alır ve bilimsel tarifi, çok sayıdaki tarifinden yalnızca biri ile mümkün olur. Bir sözcüğün anlamı, dil oyunu içinde yerine getirdiği fonksiyona bağlıdır, yani bir kelimenin anlamı, o kelimenin kullanılma şeklidir. Bu gösterişsiz üslup anlamın tümüyle yeni teorisini gizler. Artık kelimeye anlam veren, dünyadaki belirli şeylerle olan ilişki –nesne ya da nitelikler– değil, doğru kullanımın saf ve basit bir biçimde sosyal uzlaşmasıdır. Eğer kullanımına ilişkin genel olarak kabul edilmiş kurala uyulduysa, sözcük doğru kullanılmıştır. Peki, ya bu? Kişi dil öğrenirken bir kelimeyi nasıl kullanacağını örnekler vasıtasıyla öğrenir ve bunu doğru bir şekilde kullanıldığını garanti edecek herhangi bir kritere dayandırmadan yeni durumlara uygular. Kişi, kesin olarak yeni durumun söz konusu terimi kullanmayı öğrendiği örneklere yeteri kadar benzediği olgusuyla yetinmelidir. Bu bir taraftan terimlerin önüne geçilemez belirsizliğine yol açar. Diğer taraftansa Wittgenstein bir dilbilim topluluğunun yalnızca ta-

***Frankenstein'ın Oğlu* filminden bir sahne**, ABD, 1939, Yönetmen: Rowland V. Lee; Bela Lugosi, Boris Karloff, Basil Rathbone ve Paul Muni'nin olduğu sahne

Analitik felsefede 1950'lerden itibaren zihnin felsefesinin alt disiplini ortaya çıkmıştır. Bu, bir kez daha farklı metodolojik yaklaşımları kullanarak beden ve ruh arasındaki gizemli ilişkiye yönelik klasik soruyu ele alır. Aklın analitik felsefesi genellikle, akla görünürde bağımsız alan rolü atfeden monistik duruşu benimser. Akla atfedilen bu bağımsız alan, gerçekte yalnızca beynin bir fonksiyonudur. Bilgisayar ve bilgi teknolojilerinin gelişimiyle kavramsal olduğu iddia edilen bilimlerin –aklın felsefesi de buna dahildir– temsilcileri, yapay zekâ üzerine çalışmaktadırlar. Ancak Dr. Frankenstein'ın durumunda farklı olarak, (henüz) yaşamın yaratılışı durumu değil, bilgisayar programlarının yardımıyla, onun algı ya da öğrenme gibi entelektüel fonksiyonlarını taklit etme girişimidir.

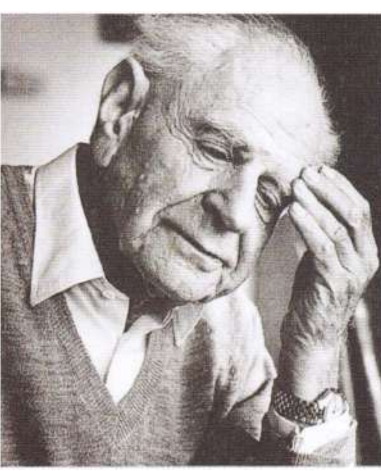
nımlar anlamında değil, büyük ölçüde dünyaya ilişkin hükümleri konusunda da hemfikir olması gerektiği yönündeki şüphecilik karşıtı, epistemolojik çıkarımdan hareketle bu sonuca varır.

Aynı zamanda entelektüel merkezi nedeniyle "Oxford Felsefesi" olarak da bilinen "sıradan dil felsefesi" Wittgenstein'ın önermelerini alıp titizlikle ve detaylı bir biçimde yapılan çalışmalarda, onlarla ilişkili kavramların günlük sıradan dilde kullanımını analiz ederek felsefi problemleri çözmeyi amaçlamışlardır. Özellikle John Austin'in konuşma hızı teorisi verimli olduğunu kanıtlamıştır. Wittgenstein'ın insanların konuştukları sırada aynı zamanda başka bir şey daha yaptıkları yönündeki gözleminden hareketle tüm konuşma eylemlerinin kendi ifade bağlamına ve onların ifadesel rollerine, yani bir şey söylediği sırada kişinin ne yaptığına (örneğin söz verirken, teşekkür ederken vs.), ayrılabileceğini göstermiştir.

Bilim Teorisi

Viyana Çevresi'nin üyelerinden biri olan Karl Popper, nasyonal sosyalizmden kaçmak için Avusturya'dan ayrıldıktan sonra özellikle Londra'da aktifti. Bilim teorisi üzerine en önemli çalışması olan *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*'nda (1934) ideal bilimsel dilin mantıksal yapısıyla, gözlem vasıtasıyla bilimsel bilginin nasıl elde edileceği problemiyle ilgilendiği kadar ilgilenmemiştir. Çünkü bilim kanunlar koymayı, yani söz konusu kanunların uygulanabileceği tüm durumlarda kullanılabilecek genel ifadeler oluşturmayı amaç edinmiştir. Ancak sonsuz sayıdaki gözlemden sonsuz sayıdaki durumda kullanılabilen genel bir kanun üretmek nasıl mümkün olur? Söz konusu tümevarım problemi budur. Popper'ın buna cevabı şudur: Hiçbir şekilde mümkün değildir. Çünkü herhangi bir sayıdaki gözlem, ne kadar fazla da olsa, karşıt gözlemin bir gün ortaya çıkmayacağını garanti edemez. Bilimin yaratıcı görevi daha ziyade genel hipotezler öne sürmek ve onları bilimsel olarak test etmektir; çünkü hipotezler doğrulanamazlar fakat yanlışlanabilirler, diğer bir deyişle hipotezlerin aksi kanıtlanabilir. Giderek daha fazla teori elenerek araştırma teorisinin "gerçeğe benzerliği" artırılır.

Quine gözlemlerden üretilen ve ampirik olarak test edilebilir olan önermelerin bireysel hipotezlerden üretilemeyeceği, yalnızca hipotezlerin bileşiminden elde edilebileceği görüşüne karşı çıkmıştır. Bir hipoteze karşıt bir gözlem söz konusu olduğunda, Quine'e göre karar, hipotezin düşürülüp düşürülmeyeceği veya kişinin bilinmeyen bozulmaları hesaba katıp katmadığına göre verilir. Bilimsel bilginin bütünsel

kavrayışı, Amerikalı Thomas Kuhn tarafından, 1962'de yayımlanan kitabı *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda vurgulanmıştır. Ona göre bilim, bilginin olgu birikimleri vasıtasıyla gerçekleşen sabit bir ilerleme değildi. Bu yalnızca normal bilim süreçlerine uygulanabilir. O halde kişi, kabul edilmiş teorik arka plan varsayımlarıyla şekillenmiş ve içinde geçerli teorinin bir bütün olarak sorgulanmadığı, ancak anomali denen sıra dışı problemlerin çözümünde kullanılan paradigmanın varoluşundan bahseder. Eğer bu tür anomilerin inatçı olduğu kanıtlanırsa, bilimsel devrim ve paradigmada değişim gerçekleşir. Yine de bunun olup olmayacağı bilim dışındaki, örneğin güç yapıları gibi faktörlere bağlıdır. Eski ve yeni paradigma ölçülemez, yani birbiriyle kıyaslanamaz olduğu için Kuhn'un görüşüne göre bilimsel ilerlemeden de söz edilemez.

TOPLUM

Batı Marksizmi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Almanya'da, tartışma ve belki de Batı Marksizmi olarak tanımlanabilecek sosyoloji biliminin ortaya çıkışındaki çelişki vasıtasıyla modern toplum hakkında düşünme yöntemi geliştirildi. Ancak bu, düşünce sisteminin yetersiz bir tarifiydi. Bu düşünce sistemi modern öznenin bir bütün olarak durumunun kapsamlı yorumlamasını sağlama girişiminden, yani kişisel ve kültürel boyutları da dahil olmak üzere, modernizasyonun toplumsal süreçleri anlamında ve bu yorumu politik pratik bağlamında iletmekten daha azı değildi. Bu girişim için temel referans noktası her şeyden önce Karl Marx'tı. Buna karşın Batı Marksizmi, Marksist düşünceyi ekonomik bağlamından ayırmıştı. Bu nedenle yalnızca yarım yüzyıl boyunca tüm dünyadaki komünist partilerin ve bu partilerin yönetimi altındaki devletlerin resmi doktrini olan geleneksel Marksizmden ayrılır. Hem teorik, üstyapı fenomenine atfedilen büyük önemle, yani sosyal farkındalıktaki gelişmelerden, hem de pratik anlamda, Sovyet modeli toplum anlamın-

Karl Popper, 1902-1994, Ingrid von Kruse imzalı fotoğraf

Karl Popper eleştirel akılsalcılığın kurucusuydu. Eleştirel akılsalcılık; yol gösterici ilkesi gerçekliğin herhangi bir kapsayıcı yorumuna karşı şüphecilik olan bir düşünce okuluydu. Karl Popper *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* (1932) isimli kitabıyla genç yaşta ün kazanmıştır. Kitapta bilimin gelişmesinin bilginin istikrarlı büyümesi olarak anlaşılabileceği yönündeki görüşü eleştirir. Ancak önemli uyarısını Popper'a borçlu olan yalnızca bilim teorisi değildir. *Açık Toplum ve Düşmanları* (1945) isimli kitabında, Platon, Hegel ve Marx'ın felesefe tarihi üzerine doktrinlerine karşıt olarak açık, çoğulcu toplum görüşünü ortaya koyar. Onun görüşüne göre, onlar potansiyel olarak totaliter çıkarımlara sahiptiler çünkü tarihin hedefi olarak tek bir belirli toplum formunu ortaya koymuşlardı, bu da açık çoğulcu toplumla uyuşmuyordu.

St. James's Parkı'ndaki Kuğu, Jon Player imzalı fotoğraf

Karl Popper kuğu örneğini, bilimsel ifadelerin kanıtlanamayacağı, yalnızca aksinin kanıtlanabileceği ("yanlışlanabileceği") yönündeki tezini görselleştirmek için kullanır. Kuğular klasik antik dönemden beri İngiltere'de bilinirler ve hepsi beyazdır. "Tüm kuğular beyazdır" önermesi bu nedenle iyi kanıtlanmış bir önerme olarak kabul edilebilir. Ancak bu olgunun herhangi bir sayıdaki gözlemi, ne kadar fazla olursa olsun, bir gün karşıt gözleminin ortaya konarak "tüm kuğular beyazdır" önermesini yanlışlayabilme olasılığını ortadan kaldırmaz. Keza bu Avustralya'nın keşfini takiben, çeşitli siyah kuğuların, *cygnus atratus*, yaşadığı keşfedildiğinde tam olarak yaşanandır. "Tüm kuğular beyazdır" hipotezi bu böylelikle kesin bir biçimde yanlışlanmış, farklı bir ifadeyle çürütülmüştür. Popper buradan hareketle bilimdeki ilerlemenin yalnızca bir hipotez onaylandığında değil, çöktüğünde gerçekleşeceği yönündeki tartışmalı sonuca ulaşır.

Theodor W. Adorno, 1903-1969, Fotoğraf detayı, 1968

Felsefeci, sosyolog, besteci ve müzikolog Theodor W. Adorno, eleştirel teorinin kamusal etkisinde kararlı bir biçimde yer almıştır. Düşüncesi, öncelikle bir kavram altında "tanımlanamayan" "kimliksizlik" kavramına yoğunlaşmıştı. Pozitivist epistemolojiyi eleştiriyor, gerçekte kapitalist ekonominin zorunlu suiistimaline bağımlı olmasına rağmen değerlerden yoksun bilim izlenimi yaratmakla suçluyordu. Avangard sanat ve yeni müziğin, bizim, kimliksiz olanı görmemizi sağlayacağını, ancak onların bize ilerlemenin lanetinden çıkış yolunu gösteremeyeceklerini, çünkü kaçınılmaz sonucun insanın gerçek dürtülerinin köleleştirilmesi olduğunu söylüyordu.

da sonuçları çok fazla olan şüphecilik özelliğiyle farklılaşır.

Batı Marksizmi 1922'de, Macar György Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ni yazdığı yılda doğmuştur. Lukács da sosyolojinin kurucularından Max Weber'in modern toplumun ayırt edici özelliklerinden birinin ilerici ussallaştırma süreci, yani insanların artık komünal değerlerle değil, kendi çıkarlarına göre yönetildiği yaşam alanlarının genişlemesi süreci olduğu düşüncesini benimsemiştir. Lukács bu cisimleştirme sürecini, yani modern insanın gitgide kendini ve diğer insanları, akılsal ilişkileri şekillendirdiği "şeyler" olarak görmesi şeklinde tarif etmiştir. Bu sürecin temelleri, Lukács'a göre, işçinin kendi emeğini kendinden ayırıp satması gereken bir şey olarak gördüğü ücretli işçilikte yatıyordu. Bunun sonucunda işçiler, diğer sosyal sınıflardan farklı olarak, kapitalist ekonomik sistemin bu cisimleştirmenin nedeni olduğu olgusunu görme şansına sahiptirler. Lukács'ın tarih felsefesi, onu, devrimde proleteryanın hem kapitalizmi hem de cisimleştirmeyi sonlandırmasını umut etmeye itmiştir.

Batı Marksizmi geleneği üzerinde benzer şekilde etki yaratan ancak kendileri Yahudi mistisizminin entelektüel mirasından etkilendikleri kadar Weber'den etkilenmeyen iki isim Ernst Bloch ve Walter Benjamin'di. Uzun bir süre Lukács'ın arkadaşı olan Bloch, Marksist düşüncenin ütopyacı tarafıyla Alman idealizminin kuramsal felsefesini "henüz gerçekleşmemiş olanın ontolojisinde" bir araya getirmeye çalışmıştır. Bloch'a göre, mesele henüz gerçekleşmemiş rüyayı, henüz karşılanmamış umudu, varlığın olasılıklarını canlandırmaktı. Önemli eseri *Umut İlkesi*'nde (1954-1959) insan hayatının en uzak köşelerinin, tamamlanma anına ilişkin hissedilen umudun izlerini sürmüştür. Walter Benjamin'in eserine, Bloch'un "umudunun" yerine "kurtarıcı eleştiri" gelmiştir. Dünya içinde bir ütopya yaklaşımına olan inancı terk etmiş, bu inancın yerine, adaletin yalnızca tarihteki felaketlerin isimsiz kurbanlarının anısında bulunabileceğini öne süren kurtarıcı için paradoksal umudu yerleştirmiştir. O, çağın ruhunun vaatlerine ve keşiflerine duyduğu hassasiyete bir edebiyat eleştirmeni olmasının yanı sıra, günlük yaşamın uyanık bir gözlemcisi olarak da ifade kazandırmıştır.

Hegelci Marksizm ile ampirik sosyal araştırmaları bir araya getirme denemesi Frankfurt Okulu'nun "eleştirel teorisinin" ayırt edici özelliğiydi. *Institut für Sozialforschung* [Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü] 1924'te Frankfurt'ta kurulmuştu. 1930'dan itibaren başında, Enstitü'yle birlikte, bireysel disiplinlerde yapılan en son araştırmaları içeren disiplinlerarası toplumsal teori projesi üzerinde çalışan Max Horkheimer bulunuyordu. Horkheimer modern toplumların özgürleşme potansiyelini inceliyordu. Ekonomiyle, özellikle de psikanalizle birlikte, toplumun gelişme yolundaki eğilimlerin keşfedilmesini destekleyen hukuk bilimi ve edebi âlimlik –felsefe tarihi üzerine kurulu olan– devrimin yaklaşmakta olduğu beklentisini –ve ona karşıt olanı– destekliyordu. Batılı ensdüstriyel toplumların kitle toplumunu ürettiği devrimsel eğilimlerin yorgunluğunun arka planına karşı, Enstitü dikkatini özellikle işçi sınıfının devrim

Odysseus ve Sirenler, Francesco Primaticcio imzalı tablo

Aydınlanmanın Diyalektiği'ndeki (1947) en önemli pasajda Adorno ve Horkheimer, mit ve Aydınlanma arasındaki ilişkiyi açıklama üzere Odysseus efsanesini kullandılar. Akılsal bir öznenin kendini ortaya koymasının doğa üzerinde kontrolünde düzenli bir gelişmeyi gerektirdiğini göstermek istemişlerdi. Bunun bedeli, yine de insan aklının, insanın içgüdüsel dürtülerini bastırmasıydı. O zamana kadar tüm denizcileri aldatıcı şarkılarıyla tehlikeli kayalara çeken sirenleri gören Odysseus yoldaşlarından kendisini direğe bağlamalarını istedi, onlara da kulaklarını kapayarak geçit boyunca ilerlemelerini emretti. Böylelikle Odysseus kendini yalnızca sirenlerin tatlı sözlerini reddederek ortaya koyabilecekti. Yoldaşları baştan çıkarılmanın belirsiz zevkinin dahi tadını çıkarmazken, o özerk bir özne olarak yaşamak için arzusunun yerine getirilmesinden vazgeçmek zorundadır: yoldaşları –modern işçinin görevinde olanlar– ustalarının kendini koruması için maddi temeli sağlamalıdır.

potansiyelinin yatıştırılmasına katkıda bulunan mekanizmalara yoğunlaştırmıştı. Böylelikle sivil toplum ve kapitalist ekonominin yorumlanmasındaki artış, burjuva nükleer ailesindeki yapısal değişimler ve endüstriyel olarak üretilmiş kitle toplumunun ortaya çıkışı Enstitü'nün temel teorik kaygılarını oluşturuyordu.

Horkheimer ile yakın arkadaşı, iş arkadaşı, felsefeci ve müzikolog Theodor W. Adorno'nun felsefesi, erken bir aşamadan itibaren "araçsal aklın eleştirisi" fikrinin etrafında gelişmişti. Modern toplumdaki rasyonalizasyon sürecini teknolojiyi, dış dünyayı ve insanın iç dünyasını kendi kontrolü altına almak için kullanan araçsal rasyonalizmin gelişimi olarak görüyorlardı. Politik kararlar almada yetersiz insanların iyileştirilmesi, toplumsallaşma sürecinde dahi ahlaki tavrın aile tarafından kaybedilmiş olması ve kitle iletişim araçlarının banalleşmesi birbiriyle o kadar yakından ilişkilidir ki insanın kendi gerçek ihtiyaçlarını ifade etmesi imkânsız hale gelmiştir. Ancak bunun vasıtasıyla insanlar psikolojik olarak kapital ekonominin gizli mekanizmasının bir parçası olarak işlev görür duruma getirilmiştir. Eleştirel teori, ideolojik eleştiriyi kullanarak felsefe anlamında mantıksal pozitivizmin bilimsel benlik imgesinin örnek niteliğindeki biçiminde gören bu yanlış farkındalığı açığa çıkarma görevini üstlenmiştir.

Ancak Enstitü nasyonal sosyalistlerden kaçmak üzere New York'a taşındığında, Horkheimer ve Adorno çok daha fazla kötümser bir haldeydiler. Bir tarafta Stalinci barbarlıkla, diğer tarafta Amerikan kitle toplumuyla yüzleşmeleriyle çağı tanımlamaları bir bütün olarak yönetilen, insanın kendisini tamamen kör bir biçime sokan yapılara kapıldığı ve artık kaçamadığı dünyaya odaklanmış bir görüşe dönüşmüştür. İlerleme inancına ilişkin bu şüphecili-

Berlin'deki öğrenci yürüyüşü, Fotoğraf, 13 Nisan 1968

1960'ların ortalarından itibaren, Amerika'daki Berkeley Üniversitesi'nde başlayan öğrenci hareketleri, Batı'nın tüm endüstrileşmiş toplumlarında kurulan sosyal düzene radikal bir başkaldırı olarak ortaya çıktı. ABD'de, politik bağımlılıkları Vietnam Savaşı karşıtlığına yöneldi; Fransa'da her şeyden önce eğitim sisteminin katı yapılarına karşı bir protestoydu; Batı Almanya'da genç nesil Üçüncü Reich boyunca babalarının ne yaptığına ilişkin sorular sormaya başlamıştı. Tüm bu hareketlerin ortak noktası, Marksist retoriğin kullanımı ve cinsel özgürlük mücadelesiydi. Bu nedenle hem ABD hem de Almanya'da öğrenci hareketinin entelektüel öncülüğünü yürütmek, Frankfurt Okulu'nun daha yakın bir çevresinin üyesi olan ve Adorno ile Horkheimer gibi 1945'ten sonra ABD'de kalan Herbert Marcuse'a kalmıştı. Çünkü Marksist toplumsal teori ve psikanaliz sentezinde, cinsel özgürlük toplumsal devrimin önkoşuluydu. Mayıs 1968'de Paris'te kendini öğrencilerin sözcüsü yapan Sartre'ın yanı sıra, Horkheimer ve Adorno'ya göre, Almanya'da öğrencilerin şiddet kullanma isteği diktatörlük çağını anımsatıyordu. Bu nedenle onlar yalnızca çağı kötümser tanımlamalarının tasdikini gördüler.

ğin felsefi ifadesi *Aydınlanmanın Diyalektiği*'ydi (1947). Kitapta dış ve iç doğayı yalnızca araçsal kapitalizmin değil, tüm rasyonalizasyonun bir sonucu olarak değerlendiriyorlardı.

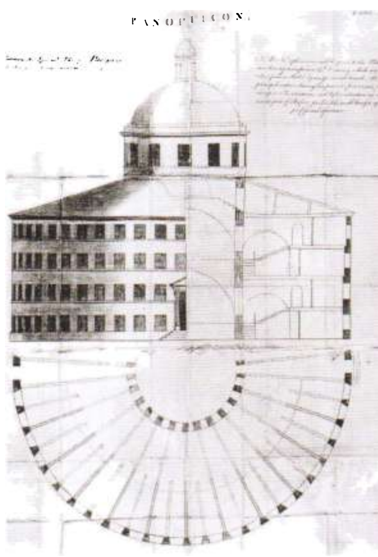
Yalnızca "estetik teorisi" –Adorno'nun son çalışmasının ismi (*Ästhetische Theorie*)– doğayla daha yakın bir ilişkiye geçmek anlamında büyük sanat eserlerinde özgürlüğün nasıl görülebileceğini gösterebilirdi. Bugün Franfurt Okulu geleneği her şeyden öte felsefeci ve sosyolog Jürgen Habermas tarafından devam ettiriliyor. Horkheimer ve Adorno dikkatlerini, son çalışmalarında, dini ve estetik tecrübeye verdikten sonra, Habermas felsefede ve sosyal bilimlerdeki güncel teori ile bağı yeniden kurmayı denemiştir. Pek çok alana yayılan, elde ettiği sonuca modern çağdaki araçsal aklın üstünlüğünün kaderle ilişkili olmadığı, ahlaki/pratik ve estetik/dışavurumcu kapsamında teknolojik/araçsal akılsalcılığın tek taraflı gelişimidir. Akılsalcılığın bu üç biçimi aklın, iletişimsel aklın birer parçasıdır, çünkü Habermas'a göre akıl, yalnızca akılsal olarak hedeflerinin peşinden gittiği zaman değil, bir konu hakkında samimi bir şekilde iletişim kurduğunda da bulunabilirdi. Habermas böyle bir iletişimsel yaklaşımın hâkim olduğu bu eylem alanlarını, ailenin mahremiyeti ve toplum politikası şeklinde belirler. Habermas en önemli eseri olan *İletişimsel Eylem Kuramı*'nda (1981) bu alanlara *Lebenswelt* ["yaşam dünyası"] ismini vermiştir. Modern toplumda bu "yaşam dünyası" ekonomi ve devlet aygıtının eylem alanlarını bağdaştırır. Bu eylem alanları iletişimle değil, dilin herhangi bir rolünün olmadığı mekanizmalarla, yani para ve güçle, bir arada tutulur – Habermas buna "sistem" adını verir. Ardından çağın eleştirel teori tarafından, sosyal problemlerin "yaşam dünyasının sistem tarafından sömürgeleştirilmesi", yani özel alanın ve toplum yaşamının, etkisi herhangi bir zarar görmeden anlamanın mümkün olmadığı para ve güç tarafından istila edilmesi biçiminde ifade eder. Do-

layısıyla eleştirel teoriyi, 20. yüzyılın sonlarındaki liberal demokrasilerin aydınlanmış benlik ilkesiyle bağdaştırır.

Politik Felsefe

Demokratik bir biçimde yapılandırılan kapitalizmin temel kurumları anlamında bu normatif kabul aynı zamanda yüzyılın ikinci yarısında poltik felsefenin keşfedilmesi biçiminde de yansımıştı. Tüm radikal nitelikleri içinde politik yaşamın önkoşullarının belirlenmesi, Heidegger ve Jaspers'ın öğrencisi olan Hannah Arendt'in özel başarısıydı. Onun siyaset algısı özgür vatandaşların bir araya geldiği ve pazaryerinin kamusal alanında ve halk meclisinde tartıştığı klasik antik dönemin şehir devletlerinin doğrudan demokrasisinin etkisindeydi. En önemli felsefi eseri *İnsanlık Durumu*'nda (1958) bu nedenle bir yandan emekle üretimi, diğer taraftan emek ve eylemi birbirinden ayrıştırır. Emek, hayatı yeniden üretmek (başlangıçta özel bir meseledir) ve üretim, ürün yaratma anlamında işlev görürken, eylemin daha dar bir anlamda hiçbir amacı yoktur. Yine de insanlar arasında toplumsal konuları beraber ele almalarını sağlayan sosyal bir bağ oluşturur. Hannah Arendt'e göre, ortak toplum konuşması tüm politik iktidarın kaynağıydı. Bunun en açık örneği, demokratik kurumların taban örgütlenmesinde düzenli olarak ifadesini bulan devrimlerde görülmüştür.

Eğer bizim zamanımızda kamusal alan emek süreciyle (yani ekonomik gereklilikle) giderek artan bir biçimde doluyorsa, totaliter hükümetin politik özgürlüğün ortadan kalkmasına neden olarak belirli bir sosyal ilişkiler devleti yaratmada başarılı olma tehlikesi artar.

Panoptikon, Jeremy Bentham

Michel Foucault güç yapılarının ürününün özgürlüksüzlük biçimlerinin bir insanın diğer insanın üzerindeki kontrolü anlamında açıklanamayacak şekilde yorumlanmasını mümkün kılan iktidar kuramını geliştirmişti. Foucault'ya göre, iktidar belirli nedenlerden dolayı uygulamasına bağlı değildir. Aksine kendini toplumsal ilişkilerle anımsatan ve üzerlerinde etki yaratan, anonim bir olgudur. Adorno için olduğu gibi Foucault'ya göre de akıl her zaman boyun eğmeye neden olur. *Disiplin ve Ceza*'da bunu Jeremy Bentham'ın Panoptikonu'na referans vererek görselleştirir. Panoptikon, ortasında bir kule bulunan, bu kuleden daire şeklinde düzenlenmiş hücrelerin içindeki mahkûmların kuledeki gözlemcileri görmeden tam bir denetim altında tutulduğu bir yapıdır. Modern kurumlarda –hapishaneler, okullar, fabrikalarda– içindeki mahkûmların üzerinde fiziksel disiplin uygulayan şey, aklın keskin gözüdür.

Tabii ki Almanya'da yaşayan bir Yahudi olarak Arendt bunu bizzat tecrübe etmiştir. John Rawls politika alanına farklı bir açıdan yaklaşır. Demokratik politikaların işlev gördüğü koşullardan ziyade kurumların ve politikanın adaleti sorusuyla ilgilenir. *Adalet Teorisi* (1971) eseri etik felsefesindeki anlam sorularından kaçınılan, on yıllardır devam eden süreci sona erdirir. Algının ayrılmazlığını garanti altına almak için Rawls eşit ve "adil" bir sosyal düzen anlamında toplumun üyeleri arasında kurmaca bir tartışma geliştirir. Tartışma "cehalet perdesinin" ardında, yani katılımcılardan hiçbirinin gerçekte sahip olduğu yetileri, sosyal statüyü ya da finansal varlıkları bilmediği bir ortamda gerçekleşir. Böyle bir tartışmada Rawls'a göre, eşit bir toplum için iki temel prensipte anlaşılması gerekir. Bir yandan her insanın mümkün olan en üst sayıda temel özgürlüğe sahip olması gerekirken, diğer yandan iddia edilen farklılık prensibi sosyal eşitsizliklerin mümkün olan en az ayrıcalıklı ihtimal-

İtalya meydanı, Charles Moore, 1978, New Orleans, Louisiana (ABD)

Mimaride 1970'lerden itibaren Bauhaus ve ardıllarının makul fonksiyonelliğini reddeden bir sanat algısı ortaya çıkmıştır. Felsefe de en büyük taraftarı Jean F. Lyotard olarak görülen postmodernizmin bahsi fazlasıyla geçmektedir. Felsefi postmodernizm başlangıç noktasını Batılı medeniyetler için büyük kurtuluş vaatlerinin artık kredisini doldurmuş olması olarak belirler. Bu yargıdan hareketle "her şey gider" şeklindeki zevk arayan tavırdan, medyadan kaynaklanan algıya total olarak hükmedilmesine ilişkin kötümser senaryolara, dünyanın ortadan kaybolmasına kadar geniş bir skalada sonuca varır.

leri sağlayacak şekilde oluşturulduğunu kesinleştirmelidir.

Yapısalcılık ve Postyapısalcılık

Entelektüel çıkış noktası 1950'ler ve 1960'lar Parisi olan yapısalcılık, temelde, örneğin Sartre'ın özneye merkezi bir önem atfettiği, "hümanist" düşünceye karşıdır. Aksine, insan düşüncesi ve eyleminin altında yatan yapıların kesin tanımı aracılığıyla modern çağda özerk özne illüzyonunun yaratıldığı anonim bir süreç olduğunu gösterme eğilimindedirler. İnsan genellikle bu süreçleri yöneten kuralların, değiştirmeyi bir kenara bırakın, içyüzünü bile göremezler. Modern öznenin kendi ustası olduğu yönündeki inancı bu nedenle yapısalcılık tarafından etnolojinin (Claude Lévi-Strauss), psikanaliz (Jacques Lacan), Marksizm (Louis Althusser) ya da edebiyat eleştirisi (Roland Barthes) araçlarından faydalanarak saf bir illüzyon olarak değerlendirilir.Yapısalcılığın kökleri Ferdinand de Saussure'ün dilbilimine uzanır. Dili (*langue*) bireyin konuşmasından (*parole*) bağımsız yapısıyla işaretlerin birey üstü sistemi olarak algılar.

Ancak New York'ta sürgündeyken tanıştığı yapısalcı yöntem, sosyal bilimlere –evliliği yöneten karmaşık kuralların ürünü olan– ilkel toplumlardaki aile ilişkilerini dile benzer bir biçimde, kelimeler yerine kadınların paylaşıldığı bir yapı şeklinde yorumlayarak uygulayan Claude Lévi-Strauss'tur. Lévi-Strauss'un düşüncesinin cazibesi, "ilkel düşüncenin" kültür-üstü yapısını doğanın bütünüyle bir olan başlangıçtaki bilgiyi saklaması –modern insan bugün bunu telafi edilemez bir biçimde kaybetmiştir– yönündeki romantik yargısıyla daha da belirgin hale gelir.

Yapısalcılık ve postyapısalcılık arasında, yapısalcılık derinlerde gizli olan yapıyı açığa çıkarmaya çalışırken postyapısalcılığın böyle derin yapının var olmadığını göstermeyi hedeflemesi bakımından bir ayrım –her zaman tümüyle açık olamayabilir– yapılabilir. Bu bağlamda, öznenin kurgusallığının keşfi özgürleştirici bir eyleme dönüşür. Yapısalcı etnolojiyi modern toplumun analizine dönüştüren Michel Foucault burada çok önemli bir role sahiptir. Foucault toplumsal rasyonalizasyon sürecini insan vücudunun boyun eğmesi olarak görür. Erken dönemde yazdığı yazılarda, deyim yerndeyse arkeolojik olarak modern öznenin 1650-1800 yılları arasındaki "klasik dönem" boyunca "insanbilimlerinin söylemlerinden" nasıl doğduğunu aktarmaya çalışır. Delilik ve akıl, sağlık ve hastalık arasındaki ayrımın yardımıyla insanbilimleri neyin akılsal bir özne, insan merkezli dünyanın efendisi olarak düşünülüp neyin düşünülemeyeceğinin sınırlarını belirler.

Foucault 1970'lerde dikkatini, söylemlerin insan vücudunu disipline etmeye nasıl yetkin olduklarını daha kesin bir biçimde belirlemek için iktidar olgusuna yöneltmiştir. Pratiklerle ilişkili olan söylemler tarafından ortaya çıkarılır. Bilim tarafından yön verilen akıl hastaneleri ve hastanelerde, hapishane ve kışla, okul ve fabrika gibi kurumlarda iktidarın az çok daha üstü kapalı bir biçimi kendi içgüdüsel dürtülerinden tamamen kopmuş bir özneyi şekillendirmek amacıyla insan vücudu üzerinde çalışır. Foucault'nun iktidar teorisinde, diğerleri üzerinde iktidar kurabilecek büyük bir güç yoktur. İktidar kimliği bi-

linmez bir biçimdedir ki politik bağlılık artık hükümet politikasını değiştirmeye değil, belirli durumlarda karşı çıkışların bastırılmasına karşıdır.

Felsefi postyapısalcılık daha dar bir anlamda Jacques Derrida'nın, pek çok açıdan Heidegger'in geç dönem fikirlerini benimseyen, Batı'nın logosentrizminin yapısökümcülüğü projesiyle kurulmuştur. Husserl'in işaretler teorisine ilişkin eleştirisinde Derrida "duyu"nun varoluşunu değişmez bir "d*ifférence*"a, ifade ve anlam arasındaki farklılığa borçlu olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu kavrayışın her zaman Batı'nın metafizik geleneğinde saklı kaldığını, çünkü dili anlayışında kendisinin her zaman söylenen söz (*parole*) tarafından yönlendirilmesine olanak tanıdığını tartışır. Buna rağmen konuşmanın geçiciliği söylenen sözle belirtilen sabit anlamların varsayılmasını gerekli kılar. Derrida bu varsayımı Batı logosentrizminin sapkınlığı olarak kabul etmiş, bunun karşısında yazıların birincil önemini konumlandırmıştır. Yahudi mistisizminden dünyanın kaybolmuş birincil bir metinde ortaya çıktığı fikrini almıştır. Bu metne göre var olan tüm yazılar yalnızca yorumlamalardır. Kelimenin gerçek anlamı saklı kalır. Dünyanın bu şekilde şifreli bir metin olarak kavranışı ve özellikle Amerika'daki edebi bilimler üzerindeki etkisi Derrida sayesinde gerçekleşmiştir.

Bu Bir Pipo Değildir, René Magritte imzalı tablo, 1929, County Museum of Art, Los Angeles

Yapısalcı işaretler teorisinin, ya da göstergebilimin, kurucusu Ferdinand de Saussure'e göre, bir işaret iki unsurdan oluşur: "belirten" ve "belirtilen". "Belirtilen" işaretin yardımıyla işaret edilen dünyada olan bir nesne değil –"göndergedir"– daha ziyade bir soyutlama, kavram türü bir şeydir. Bu kavrama rastgele bir belirten genel bir anlaşma ile atfedilir. Bu da bizim soyut, bu nedenle de duyularla algılanamaz olan kavramı iletişimde kullanmamıza olanak tanır. Belirten, belirtilen ve gösterge arasındaki bu farklılık Magritte'in resminde en açık haliyle ifade edilir. Bir piponun yer aldığı resmin üst kısmındaki yazıda "Bu bir pipo değildir" denmektedir. Piponun temsili açısında, resmedilmiş olan pipo, pipo değildir, en fazla gerçek pipoları işaret eder. Ancak resmedilmiş pipo da Saussure'ün nazarında dilbilimsel bir işaret değildir, çünkü belirteni yoktur. "Pipo" kelimesinden farklı olarak bir kavramı belirtmez. Bu nedenle resmin bir göstergesi olsa da herhangi anlamı yoktur. Bu açıdan Magritte'in piposu, pipo değildir.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

Kalın yazılmış sözcükler sözlük içinde kendi başlıkları altında bulunabilir.

A priori, a posteriori [Latince, önce (gelen); sonra (gelen)]: Aristotelesçi ayrıma referansla (*hysteron*'a karşı *proteron*), **skolastikler** tarafından ortaya atılmış epistemolojik terim çiftidir. Kant "a priori" durumları başlangıçta bilgiyi mümkün kılan, yani mantıksal olarak gerekli ve katı bir biçimde mekân ve zaman gibi genel bilgi, **analitik kararlar**, **kategoriler** ve aklın kavramları olarak özetler. A posteriori bilgi, tersine, kalan her şeyi, örneğin duyusal algılar, genel geçerlilik iddia etmeksizin kapsar.

Nominalizm (Latince *nomen* = isim): Prensipte **skolastisizmle** ilişkilendirilen felsefi doktrin. Genel terimlerin (tümellerin) kendi gerçeklikleri olmaksızın, gerçekte yalnızca şeylere verilen isimler olduğunu ifade eder. Nominalistler bu nedenle tümeller üzerine olan ortaçağ tartışmasının bir tarafını oluştururlar.

Agnostisizm: (Yunanca-gnoéin = bilinmeyen): T. Huxley tarafından türetilen **epistemolojik** bir kavram. Var olanın gerçek varlığının değil, yalnızca dış görünümünün bilinebileceği anlamına gelir. Agnostisizm gerçeğin **metafiziksel** probleminin çözülebilirliğini tartışır. Antik dönem sofistleri ve şüphecileri agnostiklerdir. Bunların dışında J. Locke, D. Hume ve H. Spencer sonraki dönem agnostiklerdir. Nietzsche agnostisizmi, gerçeği "bilememek" tutumuyla, gerçek olanın bilgisi ön şartına dayandırması nedeniyle eleştirmiştir. Yani **Aşkın** olanın sınırı çizilmiştir.

Agora: Atina'da hem vatandaş meclisine hem de toplandıkları mekâna (pazaryeri) verilen isimdir. Politik tartışma (*agorein*), Atina toplum yaşamının en önemli sivil görevlerinden biriydi. Her erkek vatandaşın hem yetkili olması hem de gerçekten katılımı gerekmekteydi. Bu nedenle agora polisin temel ideasının bir ifadesiydi; yani devlet vatandaşlarının politik yaşama doğrudan katılımı üzerine kuruluydu.

Akademi (Yunanca akademeia): Atina dışındaki bir tapınağın adı olan, kahraman Akademos'tan gelir. MÖ 385'te Platon felsefi okulunu burada aynı isimle kurmuştur. Okul MS 529'da Kral Justiniaus tarafından kapatılmıştır. Antik dönemde bile Platon Akademiası diğer okullar için bir model teşkil ediyordu (**peripatetikler**, **stoacılar**); ortaçağdaki eğitim sistemi de yine bu okuldan etkilenmişti. 1440 yılında Cosimo de' Medici, Floransa'da "Academice Platonica"yı kurmuştur. O zamandan beri akademi üniversite, kolej ya da eğitimli toplum anlamında kullanılan genel bir terim haline gelmiştir.

Ampirizm (Yunanca *empeiria* = tecrübe): **Tecrübeyi** bilginin tek kaynağı olarak gören epistemolojik ve felsefi bakış açısı. Klasik ampirizmin temsilcileri (Hobbes, Locke, Hume) için doğuştan gelen idealar yoktu; bilinçliliğin tüm bağlamı benzerlik ve **nedensellik** prensipleriyle ampirik bilgiye göre düzenlenebilecek olan duyusal tecrübelere bağlıydı. Buna bağlı olarak müsaade edilebilir bilimsel yöntemler ampiristler için gözlem ve deneydir. (Bkz. **duyumculuk**)

Analitik ve sentetik yargılar: *Arı Usun Eleştirisi*'ne girişte Kant "yargıları" (yani ifadeleri) özne ve özne dışındaki tüm unsurların (özne hakkında söylenilenin) arasındaki ilişkiye göre birbirinden ayırır. Analitik yargılar özne dışındaki unsurların halihazırda öznenin tanımında bulunduğu yargılardır Örneğin "Tüm maddelerin kapsamı vardır" ya da "Bekâr, evli olmayan kişidir". Sentetik yargılarsa aksine özne hakkında tecrübeden kazanılmış ek bilgi verirler. Örneğin, "Tüm maddelerin ağırlığı vardır" ya da "Amazon'un uzunluğu 6.400 kilometreden fazladır".

Ansiklopedi (Greek *enkyklios* = döngüsel, *paideia* = öğreti): **Sofistlerin** gramer, retorik, **diyalektik**, aritmetik, müzik, geometri ve astronomiden oluşan evrensel öğrenimidir. Modern ansiklopedi güncel bilginin yazılı bir özetini sunmayı hedefler. 1751'de Diderot ve d'Alembert, 142 yazarla (ansiklopedist) birlikte tüm insan bilgisinin sistematik derlemesini ortaya koymuştur. Proje, 1772'de *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* şeklinde tamamlanmıştır.

Arkhimedesçi dayanak noktası: Dünya'nın (ya da herhangi bir sistemin) sınırları dışındaki hareket ettirilemez hayali bir dayanak noktası ve dolayısıyla diğer tüm bilgilerin desteklendiği ya da zayıflatıldığı muhtemel tüm şüphelerin ötesindeki bilgi temelidir. Terim Yunan matematikçi ve mühendis Arkhimedes'in (MÖ 287-212) bir sözünden gelir: "Bana bir dayanak noktası verin, dünyayı yerinden oynatayım."

Aşkın (Latince *transcendere* = ötesine geçmek): **Epistemolojide** bir şey bilinç ve tecrübenin sınırlarının ötesine geçtiğinde aşkın hale gelir. Kant farklı anlamlarda iki sözcük kullanır: Ona göre, aşkın olan şey, duyuların ötesinde olandır; yani duyusal **tecrübenin** ötesindedir ve yalnızca akıl vasıtasıyla bilinebilir. Örneğin, özgür irade, Tanrı'nın varoluşu ve ruhun ölümsüzlüğü kavramları bu bağlamda ele alınabilir. "Aşkın" olanı saf a priori bilgiyi, duyusal tecrübemizin dışındaki şeyleri bilme ve tanımlamayabilme şeklindeki temel koşulu ifade etmek için kullanır.

Aydınlanma: 18. yüzyılda gerçekleşen ve kendini ortaçağ ve din otoritelerinden devralınan fikirlerden özgürleştirmenin yollarını arayan entelektüel harekettir. Descartes için aklın gerçeği kavramasını sağlayan hâlâ Tanrı'nın kutsal gücüyken, Aydınlanma için aklıyla dünyadaki akılsal ve politik düzeni belirleyen insanın kendisiydi. Aydınlanma'nın İngiltere ve İrlanda'daki öncü felsefecileri Locke, Berkeley ve Hume; Fransa'dakiler ansiklopedist Diderot ve d'Alembert, Montesquieu, Rousseau; Almanya'dakiler Wolff, Lessing ve Kant'tı. Kant Aydınlanma'yı "insan'ın kendini tabi tuttuğu gelişmemişlikten uyanışı" olarak tanımlıyor ve buna bağlı olarak şöyle diyordu: "*Sapere aude*!" (Beyninizi kullanın!). **Ampirizme**, **akla** ve toplumun evrimsel ilerleyişine duyduğu güvenle Aydınlanma yine de yeni bir gelişmemişlik -yani bilimin evrensel otoritesine körü körüne bağlılığı- doğurma riski taşıyordu.

Aydınlatma: Bilginin ışığı olarak aydınlatma Batı geleneğinin ışık imgesinin bir parçasıdır. Bu imgeye göre gerçeğin bilgisi parlak, net ışıkla ilişkilendirilir. Aziz Augustinus'un **epistemolojisi** kutsal gerçeğin anlaşılmasını aydınlatmayla, ışığın akışıyla özdeşleştirir.

Belit (Yunanca *axioma* = talep, *axioein* = doğru kabul edilen): Kendisi kanıtlanamayan ancak diğer ifadelerin kanıtları için temel oluşturan genel ifadelerdir. Örneğin Eukleides'in geometrisi belitler üzerine kuruludur; mantık belitleri de vardır (mesela bir ifade aynı zamanda hem doğrulanıp hem de yanlışlanamaz). Doğabilimlerinde belit, tecrübeyle onaylanan ancak kanıtlanamayan bir ifadedir.

Bilim Teorisi: Felsefe ve **epistemolojinin** bir dalı, bir üst teoriydi, çünkü konusu bilimin kendisi ve metotlarıydı. Görevlerinin arasında bilimin genel kavramlarının geliştirilmesi ve sağlamlığı, güvenilirliği ve sürekliliği anlamında kullandığı yöntemlerin incelenmesi yer alıyordu.

Bilinçlilik: Kişinin kendi (ruhsal ya da zihinsel) varoluşunun farkındalığıdır. Terim felsefecilerce çok farklı biçimlerde algılanır, ancak genel olarak nesneleri hayal etme kapasitesi olarak yorumlanır. Duyusal algının toplam bağlamını duyumlama, duygu, irade ve düşünceyle bağdaştırır. Terim modern anlamını Descartes'a borçludur; **Metodik Şüphede** bilinçlilik şüphe edenin, şüphesinin, şüphenin ötesinde olduğunu bilmesidir. Descartes varoluş kavramlarının temelini ve bilgiyi bu benlik kesinliğiyle algılamıştır. Kant özfarkındalık ile tecrübe nesnelerinin birliği arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmıştır: Özne kimliğinin ve değişken zihinsel durumlarının farkında olmasının yanı sıra, pek çok farklı şekilde görülebilecek olan nesnenin birliğinin de bilincindedir. Kant'a göre "aşkın bilinçlilik" bilgi olasılığının temel koşuludur. Husserl'in **fenomenolojisi** bilinçliliği, her zaman bir şeye yönelik ve bu anlamda maksatlı bir bilinçlilik olarak tanımlamıştır. Tüm gerçeklik yalnızca belli bir seviyeye kadar olduğu ve bilinçliliği hatırlama şeklindedir. Husserl'e göre, dünya bilinçlilik eylemlerinin ilişkilendirilmesidir.

Deizm (Latince *deus* = tanrı): **Aydınlanma**'da mevcut olan doğal din sistemi. Tanrı'yı dünyanın başlangıcının yaratıcısı olarak algılarken, Tanrı'nın dünyadaki olaylara mucizeler ya da vahiyler yoluyla müdahale etmediğini ifade eder.

Dilbilimsel felsefe: Doğayı, doğal dilin fonksiyonunu ve köklerini araştırır. Bunu yaparken dilin yaptığı katkının ardından dünyanın ve **bilinçliliğin** gerçeğinin tesisinin inşasını gerektirir. Çünkü dilbilimsel felsefeye göre, konuşma yalnızca dilden bağımsız düşünce ve algı bağlamlarını ifade etmekten oluşmuyordu. Aksine, bu tür bağlamlar her zaman dilbilimsel olarak önceden tasarlanırlar. Humbolt ve Herder'in dilbilimsel felsefe araştırmaları **analitik felsefenin** (Russell, Carnap, Wittgenstein, Quine) alanıdır.

Diyalektik (Yunanca *dialégein* = iletişim sanatı): Çelişki mantığıdır; felsefileştirme yöntemidir. Eleacılar (Ksenophanes, Parmenides, Zenon) kadar erken döneme dayanan, aynı zamanda sonra Sokrates'te de karşımıza çıkan diyalektik diyaloglar kanalıyla doğruyu araştırma sanatı olarak kabul edilir. Platon'a göre diyalektik birbiriyle çelişen düşüncelerden doğan bilgidir. Kant diyalektiği "görünüşün mantığı", sahte olana gerçeğin görüntüsünü verme sanatı olarak ifade eder. O diyalektiği sofistliği yayma aracı olarak kullanmıştır. Fichte (bilim teorisi) ve Hegel'e (mantık bilimi) göre diyalektik bir düşüncenin ya da kendinde **ideanın** çelişkisini (olmsuzlanmasını) içeren bir düşünce biçimidir. Onların diyalektik metotları, herhangi bir kavramın (tez) nasıl karşıtına dönüştüğünü (antitez) ve bu ikisi arasındaki çelişkiden nasıl daha yüksek bir kavramın (**sentez**) çıktığını gösterir. Sentez de benzer bir süreçten geçecektir.

Duygusallık: Fikir tarihinde duygulara, özellikle ötekilerin duygularına karşılık verme kapasitesidir. 18. yüzyılda hislerin ve duyguların artmış şekilde terk edilmesi yoluyla duyusal izlenimlere özel bir önem verme arayışındaki temelde edebi hareketin temel fikridir. **Estetik**, sanatı duygusallığın birincil aracı kılar. Antropolojide Kant duygusallığı (*Empfindsamkeit*), salt aşırı duygusallıktan (*Empfindelei*) ayırır: Birincisi güç, yani bir eğilim ya da isteksizlik hali veya güçlü duygudan kaçınmadır.

Duyusalcılık: Felsefi anlamda duyusalcılık tüm bilgi ve düşüncenin duyusal veriye ya da duyumsamalara dayandığını kabul eder. Locke'un duyusalcı tezi şöyledir: "Algıda olan hiçbir şey ilk olarak duyularda değildir."

Dünya merkezli, Güneş merkezli (Yunanca *ge* = dünya, *helios* = güneş): Ortaçağın sonuna kadar yaygın olan görüş, Dünya'nın galaksinin merkezinde olduğuydu. Bu görüş dünya merkezli olarak adlandırılır. Kopernik'in ortaya çıkarttığı Güneş merkezli görüşte ise Güneş gezegenler sisteminin merkezindedir.

Enerji (Yunanca *energeia* = aktivite, gerçeklik, idrak): Aristoteles'e göre enerji, potansiyeli idrak eden prensiptir. Öğretmen ve öğrenci prensibini *dynamis* [hareket, yetenek] ve enerji ilişkisiyle ifade eder. Öğretmen bilgiyi aktararak öğrencinin yeteneğini -eğer öğrencinin öğrenme kapasitesi varsa- değiştirir. Eğer öğrenci elde ettiği bilgiyi uygulayamıyorsa, o yalnızca potansiyel bir "bilici"dir. Yalnızca bu bilgiyi uygulandığında aktivite enerji haline dönüşür. Bu *dynamis*, kapasite, etkili olma ve olasılık durumlarının idrakı olarak tanımlanır.

Entelekheia (Yunanca *entelecheia* = kendini bir hedef olarak görmek): Var olan herhangi bir şeyin kendi gelişim hedefine kendi içinde sahip olduğunu, örneğin tohumun tümüyle büyümüş bir bitki olma hedefi, ifade eden Aristoteles'e kadar uzanan bir açıklamadır. Yaşayabilir bir organizmanın ilk *entelekheia*'sı, Aristoteles'e göre ruhtur. Leibniz monadları, kavrayışlarının amacı kendi içlerinde olduğu için *entelekheia* olarak tarif eder.

Epikurosçuluk: Epikuros'un (MÖ 341-270) öğretisi ve onun tarafından ileri sürülen yaşam biçimi. Buna göre mutluluk ve zevk dolu bir yaşam en iyi olarak görülür. Bu iyiyi elde etmek için Epikuros kabuğuna çekilmiş ve siyasetten uzak bir hayat sürdürülmesini önerir.

Epistemoloji (Yunanca *episteme*: bilgi, anlayış): Bilgi teorisidir. Epistemoloji temel felsefi prensiplerden biridir; anlamların, prensiplerin ve bilginin sınırlarının temellerine ilişkin sorularla ilgilenir. Felsefi epistemoloji (bilim felsefesinin aksine) mutlaka varoluşun, bilimsel bilginin geçerliliğini sorgular. Descartes geleneğini takip ettiği için algılayan özne ve algılanan nesne arasına bir sınır çizilmiştir; algılamanın bir araç olduğunda hemfikir olmak zorunludur. Kant epistemolojide tüm **tecrübeden** bağımsız olması gereken metafiziksel bilgiyi araştırırken, Fichte bilimin mümkün olup olmadığını sorgular. Bu önkoşulların nasıl oluşturulduğuna göre, epistemoloji bugün mantıksal, psikolojik ve aşkın fenomenolojik okullar olarak kollara ayrılmıştır.

Estetik (Yunanca *aisthetikós* = kavranabilir olana dair): Başlangıçta duyusal algı prensibi olan şey daha sonra en önemli felsefi disiplinlerden biri olarak sanat ve güzellik teorisine indirgenmiştir. Felsefi estetik zevk yargılarının hangi koşullar altında ortaya çıktığını, izleyici üzerinde güzelliğin etkisini ve sanat ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi inceler. Estetik duyumsal olanla duyuyu biçimlendiren arasındaki bağ arayışında herhangi bir çağla sınırlandırılma-

mıştır: Platon ve Plotinus güzelliği Platoncu idealarn parlaklığının dünyaya yansıması olarak kabul ederken, Aristoteles düzeni, düzenliliği ve ayrımı güzelliğin kaynakları olarak görmüştür. A.E. Baumgarten *Aesthetica*'sıyla duyusal tecrübenin temel bilimini yaratmayı deneyen ilk kişidir. *Yargının Eleştirisi*'nde Kant güzelliği duyusal olandaki duyusal üstü olanın sembolik görselleştirilmesi olarak açıklamıştır. Schelling'e göre sonsuz olanın sonlu gösterimiydi. Hegel ve Schopenheaur sanatı, görünür kılınmış gerçeklik olarak algılamışlardı; Adorno'ya göreyse sanat Öteki'nin, Özdeşi olmayanın kurtarılması anlamında gerçekliği hedefliyordu.

Etik (Yunanca *éthos* = gelenek): Ahlak felsefesi. Etik insan eylemlerinin önkoşullarını ve etkilerini araştırır. Özerk etiğin aksine otorite merkezli etik, bireylerin kendi davranışlarının belitlerini yaratma kapasitesinden yoksun olduklarını iddia eder (Hıristiyan buyrukları tarafından temsil edilen dini etik buna örnek verilebilir). Normatif etik evrensel olarak bağlayıcı değer ve standartları formüle etmeyi hedefler. **Faydacılık** için fayda ve mutluluğun maksimizasyonu dışında ahlaki prensip yoktur. Stoacılar etiğin doğa kanunundan türediğini ortaya atmışlardır. Kant **kategorik imperatifinde** bu fikri geliştirmiştir. İnsanın doğa tarafından belirlenmesinin yerine, kendi için kanunlar yapan iradenin özerkliğini koymuştur. Bu bireyin eylemleri için nedenleri meşrulaştırmasını sağlamıştır. Pratik etik (P. Singer) problem durumları, özellikle tıpta teknolojinin ilerlemesinden kaynaklananlar, için eylem seçenekleri geliştirmiştir.

Faydacılık (Latince *utilis* = kullanışlı): Kullanışlılık felsefesi. Faydacılık, bir eylem diğer bir eylemden fayda ve mutluluk anlamında iyi ya da daha iyi bir artış sağlıyorsa o eylemi doğru, eğer bunları gerçekleştirmiyorsa kötü olarak kabul eder. Böylelikle 1789'da Bentham "en çok sayıda kişinin en yüksek düzeyde mutluluk" talebinde bulunmuştur. Benzer şekilde Mill de insan eylemlerinin hedefini zevk almak olarak tanımlarken entelektüel zevkleri fiziksel zevklerin uyandırdığı duygulardan daha üstte konumlandırmıştır.

Fenomenoloji: Görüngü teorisi. Fenomenoloji bilinçlilik kavramlarını sorgular; yani bilgi nesnelerinin kendilerini nasıl temsil ettiklerini. Hegel fenomenolojiyi ruhun saf bilgiye giden yolundaki göstergelerin çeşitli aşamaların izini süren teori olarak tarif eder: duyusal tecrübesizlikten ahlaka, sanata, dine, bilime, felsefeye ve mutlak ruha. Husserl için fenomenoloji, metodolojik bir kavramdır. Mottosu şudur: "Kendinde şeylere!" Amacı felsefi bilgiyi bilinçlilik eylemlerin maksatlı analizinden, yansıtıcı-düşünceli bakışa (**bilinçlilik**) bakarak elde eder.

Frankfurt Okulu: İsmini 1923'te Frankfurt'ta kurulan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nden alan, toplum ve bilim eleştirisini temel alan bir düşünce okuludur. Üyeleri arasında yer alan yazar Horkheimer ve Adorno "eleştirel teorileriyle" toplumsal iktidar yapılarının analizinin programıyla ilişkilendirilir. *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde Horkheimer ve Adorno Aydınlanma'nın üstü kapalı iktidar arayıcılığını ve onun mite dönüşmesini ifade ederken, yine de teorilerinin kendisini Aydınlanma'nın körlüğünün bir parçası olarak yansıtırlar. Marcuse ve Habermas da Frankfurt Okulu geleneğine bağlıydı.

Gerçekçilik (Latince *res* = şey): Felsefedeki gerçekçilik Platon'un idealar teorisini temel alır ve genel terimlerin (tümeller) şeylerden önce geldiğini ve bilinçliliğin dışında Tanrı'daki sonsuz idealar ve insan zihninde yaratılıştan mevcut olduğunu ileri sürer. Skolastisizmin öncelikli felsefi tavırlarından biri olarak gerçekçilik nominalizmi reddeder. Modern felsefede gerçekçilik bizden bağımsız gerçeklik olduğu yönündeki ve bizim duyusal algı vasıtasıyla farkına varabileceğimiz bilimsel bakış açısını savunur.

Gerçeklik: Düşünceden bağımsız olan gerçek varoluştur. **Metafizikte** temsilin arkasında nesnel bir biçimde yatan budur. Kant'a göre, gerçeklik nitelik kategorilerinden biridir.

Hazcı (Yunanca *hedon* = zevk): Keyif almayı ve duyuların tatminini insan hareketinin amacı olarak gören hayat görüşü (bkz. Epikurosçuluk).

Helenizm (Yunanca *hellen* = Yunan): MÖ 4. yüzyıl ve Roma İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı arasındaki dönemdir. Bu dönemde Yunan medeniyeti Arap, Pers ve Roma ilaveleriyle birlikte doğu Akdeniz'e yayılmıştır.

Hermeneutike (Yunanca *hermeneuo* = yorumlamak, *techne* = sanat, kabiliyet): Yorumlama ve anlama sanatıdır. Başlangıçta teoloji ve hukuk biliminin yardımcı bilimi olan hermeneutike, Kilise hukukuna ait metinlerin yorumlarına ilişkin kuralları araştırır. Sonrasında Schleiermacher anlayışın kapsamlı teorisini oluşturmuştur. Onun hermeneutike yönteminin amacı kendini anladığından daha fazla yazarı anlamaktı. Okuyucu eğer metnin tüm filolojik ve biyografik arka planına sahipse bu amacına ulaşır. "Doğru" yorumlama sorusu, dile aktarılan tüm eserleri ele alan tüm insani bilimleri ilgilendirir. Evrensel felsefi hermeneutike (**Gerçek** ve **Yöntem**) öncül bilgi olmadan anlama olmayacağını gösteren kişi Gadamer'di. O anlayışı, anlamın çeşitli görüşlerinin ortaya çıkması olarak tarif etmiştir.

Hümanizm: Edebi âlimliğe duyulan ilgiyle belirlenen, İtalyan Rönesansı'nın bir hareketi. Erken dönem öncüleri Petrarca ve Boccaccio'dur. Avrupa seviyesinde skolastiszmin dogmalarına sırtını dönmüştür. Hümanistler Greko-Romen antik dönemin dilbilimsel kültürünü canlandırmak ve muhafaza etmek istemişlerdir. Kapsamlı entelektüel düşünce sanatsal eğitimle insanlar için zengin ve değerli bir varoluş yaratmayı amaçlamışlardır. Rotterdamlı Erasmus, Michel de Montaigne ve Ulrich von Hutten diğer önemli hümanistlerdir.

İdealar (Yunanca *idein* = görmek): Platon tarafından ortaya çıkarılan özel anlama göre, idealar sonsuzdur, şeylerin değişmez ilk örnekleridir ve yalnızca akla kaydedilebilirler. İdealar gerçek varoluşu gösterirler; bu nedenle Platon'a göre üstün İyi İdeası, gerçek iyiliği kapsar, ki bu bizim eylemlerimizde gayret ettiğimiz şeydir. Yalnızca ideaların imgesi oldukları için şeylerin idealarda yalnızca belli bir payı (*mehexis*) vardır. Kant ve Alman **idealistlerine** göre idealar; aklın, nesnesi **tecrübede** bulunamayan kavramlarıdır. Bu aynı zamanda tecrübe ve hafıza temelinde kendinde şeyin yokluğunu da meydana getirir.

İdealizm: Daha geniş felsefi anlamda, idealizm şeyleri ideaların karmaşıklığı olarak gören herhangi bir epistemolojik bakış açısı ya da insan algısı dünyasını olaylar dünyası olarak gören felseyi, ki bunun arkasında bilinmeyen "kendinde dünya" vardır, ifade eder. Platon'un ideaların doğru gerçeklik olarak görüldüğü **idealar** teorisi üzerine kurulu idealizm, ortaçağda hüküm süren felsefe olmuştur. Descartes alıcı "Ben"i felsefenin aşırı prensibine uygulayan ilk kişiydi. Berkeley idealizmi şu şekilde formüle eder: Olmak algılanmaktır ("*Esse est percipi*"). Kant ise bizim algımızın erişebilir olmadığı **kendinde şeyin** varlığını kabul etmiştir; aksine, şeyleri yalnızca göründükleri haliyle görürüz, oldukları haliyle değil. Fichte idealizmi mutlak ego teorisiyle radikal bir hale getirmiştir. Hegel'in mutlak egosu

ise düşünce vie idealları biricik doğru ve gerçek olarak kabul eder.

İrade: İrade genel olarak belirli durumlarda eyleme geçip geçmemeye karar verme yeteneğidir. Tam anlamıyla bir irade eylemi şunlardan oluşur: 1. öyle ya da böyle eyleme geçme güdüsü; 2. kişinin kendi arzusu ve 3. iradenin gerçek eylemi. Kant iradeyi aklın **nedenselliği**, prensiplerle uyumlu bir şekilde hareket etme yeteneği olarak tanımlamıştır. "Özgür irade" kavramını, öznel nedensizikten meydana gelen arzu kavramına uygulamıştır. İstençcilik fikrini savunan Schopenhauer iradeyi varlığın temel prensibi olarak görmüştür; irade düşünce ve hissin üzerinde, bilinçten bağımsız bir itici güç olarak olarak konumlandırılmıştır.

Kategorik imperatif (koşulsuz buyruk): Genel davranış prensibidir. Kant, *Arı Usun Eleştirisi*'nde şu şekilde formüle etmiştir: "Öyle bir şekilde hareket edin ki iradenizin belitleri her zaman için genel kuralın prensiplerini oluştursun."

Kategoriler (Yunanca *kategorein* = ifade etmek): Varoluş kavramlarıdır. Aristoteles tarafından bir nesneyi kanıtlayan çeşitli ifadeler için kullanılmış bir terimdir. Aristoteles on farklı kategori (töz, nicelik, nitelik, ilişki, yer, zaman, konum, durum, eylem ve etkilenim) oluştururken, Platon yalnızca dört (kimlik, farklılık, dayanıklılık ve değişim) kategori oluşturmuştur. Kant'a göre kategoriler hem nesnelerin tanımı hem de bilginin *a priori* biçimiydi, diğer bir deyişle yargının muhtemel türlerinden türetilmiş zihinsel kavramlardı. Buradan hareketle dört gruba ayırdığı on iki farklı kategori elde etmiştir.

Kendinde şey (Almanca: *Ding an sich*): **Bilinçlilikten** bağımsız bir şeydir. Epistemolojideki temel kavramdır. Kant öncesi felsefede, duyusal algıdan yoksun, yalnızca saf düşünceyle erişilebilir olana işaret ediliyordu. Kant'ın *Arı Usun Eleştirisi*'nde **kendinde şey** prensipte insan bilgisiyle erişilemezdir; bu yalnızca "düşünce" olabilir. Bu nedenle kavram Kant için de metodolojik bir problem halini almıştır. Sonuç olarak şu felsefi sorular ortaya çıkmıştı: Bilinemeyen bir şey hipotetik olarak nasıl bilinebilir? Kendinde şeye bilinçlilikle erişilemiyorsa, herhangi bir akla yatkın anlamda kabul edilmesi nasıl mümkün olur?

Kıyascılar (Yunanca *syllogizesthai* = bir araya getirmek, sonuç çıkarmak): Aristoteles tarafından formal mantıksal sonuçlar için oluşturulan ve **skolastikler** tarafından geliştirilen kurallar sistemi. Kıyascılar ne tür bir geçerli sonuç olduğunu araştırırlar. Kıyas en az iki önerme ve bir sonuçtan oluşur. Nicelik ve nitelik arasındaki fark dört mümkün olaslığı ortaya çıkarır: genel doğrulayan (tüm x'ler y'dir), genel olumsuz (hiçbir x y değildir), bireysel doğrulayan (bazı x'ler y'dir) ve bireysel olumsuz (bazı x'ler y değildir).

Kopernik devrimi: Dar anlamıyla, Kopernik'in **Dünya merkezli sistemi** Güneş merkezli sistemle değiştirmesinden doğan kozmolojideki devrimdir. Dolayısıyla herhangi bir radikal entelektüel değişimdir. Bu nedenle Kant "bilen"in zihinsel yapılarını bilgi nesnelerine aktarması yönündeki teorisini, felsefede gerçekleşmiş Kopernik devrimi olarak kabul etmiştir.

Kyinikler: Antisthenes (MÖ 444-368) tarafından kurulan felsefe okulu. Kyinikler tam anlamıyla kısıtlanmamış varoluş ideallerine göre yaşar, tüm kültürel değerlerden ve varlık kavramlarından nefret ederler. Sözcüğün modern kullanımı onların tüm sosyal gelenekleri aşağılamalarına ve provokatif açıklamalarına uzanır.

Leviathan: Aslında Eski Ahit'te bahsi geçen bir deniz canavarıdır. Thomas Hobbes aynı isimli eserinde (1651) bu ismi güçlü devlet otoritesini ifade etmek için tercih etmiştir. İnsanların bireysel haklarını düzenleyici bir varlığa, yani her şeye gücü yeten devlete aktardıkları teorisini ileri sürmüştür. Böylelikle insanların güç arayışı çabaları sınırlanmıştır.

Logos (Yunanca kelime anlamı: dil, akıl): Konuşmada ifade edildiği haliyle akıl melekesi, Yunan felsefesindeki merkezi değer kavramı. Logos bir taraftan düzenli bir biçimde doğrunun temsili olarak değerlendirilirken, diğer taraftan (Herakleitos ve stoacılar) evrenin "tözü" olarak tüm kendinde **idealları** birleştirir. Son olarak Hıristiyanlıkta Logos, Tanrı'nın Sözü ve yaratıcı gücü olarak görülür.

Madde: Latince *materia* nedeniyle (bu nedenle malzemedir de) Yunanca *hylë* kelimesinin önceden biçimlenmemiş orijinal töz olarak tercüme edilir, ki Aristoteles katı bir biçimde alabileceği biçim olasılıklarından ayrıştırır. Descartes maddeyi genişletilmiş töz (***res extensa***), düşünen tözün karşıtı (***res cogitas***) olarak düşünür. **Epistemolojiye** göre, madde şeylerin, maddesel olarak belirgin, algılanabilir cisimlere dönüşmesini sağlayan durumudur.

Mantık: Düşünme ve akıl yürütme teorisidir. Düşüncenin formal doğruluğunun ve düzenliliğinin koşullarının bilimi olarak mantık, ifadelerden sonuç çıkarma kurallarını belirler. Felsefede dört mantıksal sistem ortaya çıkmıştır: (1) Aristoteles tarafından ortaya çıkarılan, stoacılar tarafından geliştirilen ve ortaçağda daha da fazla ilerletilen formal mantık kıyasa odaklanır. Dört temel prensibe dayanır: (I) kimlik kuralı; (II) çelişki kuralı; (III) üçüncünün olmazlığı; (IV) yeterli sebep. (2) Kant'ın nesne kavramlarını mümkün bilgi koşulu olarak belirlemeyi amaçlayan aşkın mantığı. (3) Hegel'in insan doğa ve tarihinin diyalektik evriminden zihnin mantığını geliştiren mantık. (4) Büyük oranda Leibniz'e bağlı olarak matematik sembollerinin şemasındaki belirsiz sembollerle kavramsal ilişkileri araştıran ve bunlarla cebirsel yöntemle işlem gerçekleştiren matematiksel mantıktır.

Marksizm: Karl Marx (1818-1883) tarafından geliştirilen toplumsal teori Hegel'in **diyalektiği** ve Feuerbach'ın **materyalizmi** üzerinden oluşturulmuştur. Yönetici sınıf (kapitalistler) ile giderek artan biçimde fakirleşen işçi sınıfının (proleterya) arasındaki çatışma nedeniyle Marx, diyalektik gereklilikle sınıfsız bir toplumun ortaya çıkacağı sınıf mücadelesi tahmininde bulunmuştur.

Materyalizm: Maddeyi (ya da maddesel süreçleri) tüm varoluşun temeli ve bilinçliliğin tüm fenomenleri olarak değerlendiren felsefi yaklaşımdır. Materyalistlere göre, madde tek evrensel tözdür. Tüm açıklamalar maddeyle ilişkili bilimsel kanunları işaret edebilir. Klasik antik dönemdeki atomcular (Demokritos, Epikuros, Leukippos) ilk materyalistlerdir. Materyalizme Fransız **Aydınlanması**'nda Diderot, Lamattrie ve Holbach tarafından yeni bir güç yüklenmiştir. Marx materyalizmi farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Ona göre, diyalektik ilişkideki varoluş ve blinçlilikken, insan **bilinçliliğini** öncelikle insanın maddi varoluşunun bir ürünü, yani insanların kendilerini herhangi bir zaman diliminde bulabilecekleri üretim süreçleri olarak değerlendirmiştir.

Metafizik (Yunanca *meta* = arkasında, *physis* = doğa): **Ontoloji**, kozmoloji, felsefi teoloji de dahil olmak üzere pek çok felsefi disiplin için kapsayıcı terimdir. "Metafizik" sözcüğü (*ta meta ta physika*'dan) Aristoteles'in *Fizik* kitabından sonra düzenlenen 14 kitabına uygulanmıştır. Bu editöryel düzenleme Aristoteles'in bilgiye yönelik ilerlemesiyle, duyusal olarak algılanabilenden duygu üstü olana, uyum sağlamıştır: Ancak

Aristoteles metafiziği nedenler bilimi olarak tarif eder, gerçekte felsefenin başlangıcına aittir. Doğa üzerinde hâkim olma ve onun üzerindeki bir varoluş, varolan şeylerin varoluşuyla ilgili sorular sorar. Varoluş nedenlerine ilişkin gerçek anlamda metafiziksel sorular aracılığıyla metafizik, var olan en yüksek şey olarak Tanrı sorusuna ulaşır.

Metodolojik şüphe: Şüpheye açık olmayan gerçeğin geçerli merkezine doğrudan ulaşmak amacıyla test edilmemiş varsayımların sistematik olarak sorgulanmasıdır. Descartes metodolojik şüpheyi kendi varoluşunun kesinliğine ulaşmada kullanmıştır (bkz. bilinçlilik)

Mit: Mit terimi tanrı ve kahramanları ya da (çoğunlukla) doğanın insan biçimi almış süreçlerine ilişkin öykü ve masallarda olduğu gibi kültürel toplum geleneğinin tümünü kapsar. **Logos** gerçeği olduğu gibi yansıtma fonksiyonuna sahipken, mit gerçek doğruya ilişkin bir iddiada bulunmaz. Platon mitleri kesin olmayan, erken yaşlardaki çocuğunkine benzer bir bilgi, felsefenin bir tür öncülü olarak görmüştür.

Monadlar (Yunanca *monas* = birim): Felsefede monad basit, bölünemez için kullanılan bir terimdir. Platon'a göre, monadlar değişmez **idealardır**. Epikuros ve Demokritos monadları atomlar olarak algılar. Monadlar Leibniz'in felsefesinin temelidir. *Monadoloji* isimli eserinde monadları gücün kendilerine bağlanmış maddesel olmayan merkezleri olarak ifade eder. Bunlar dünyanın tözünü oluştururlar.

Monizm (Tekçilik) (Yunanca *monos* = yalnız): Çoğulculuktan farklı olarak gerçeği ve dünyanın başlangıcını tek bir prensip, tek bir gerçek tözle açıklayan felsefi sistemdir.

Nedensellik: Farklı zamanlarda meydana gelen iki olay arasındaki neden sonuç ilişkisidir. Nedensellik prensibi her bir olayın bir nedeni ve her bir nedenin bir sonucu olduğunu ifade eder.

Neo-Platonculuk: Geç antik dönemde (MS 3-5. yüzyıl) Plotinus tarafından kurulan felsefi okul. Platon'un öğretisini yenileyip geliştirdi. Neo-Platonculuğa göre, varlığın tüm "daha alt" seviyeleri hiyerarşik bir dizilişle daha yüksek seviyelerden ve doğrudan Bir'den, Bir herhangi bir **töz** kaybına uğramaksızın, ortaya çıkarlar.

Nihilizm (Latince *nihil* = hiçbir şey): Olumsuzlama durumu. Nihilizm tüm bilginin ve herhangi bir doğrunun ya da ahlaki değerlerin geçerliliği olasılığını reddeder. Aziz Augustinus hiçbir şeye inanmayan insanlara "nihilist" demişti. Sonrasında hiçbir şeye inanmayan ya da yanlış şeylere inanan heretiklere "*Nihilianista*" denmişti. Nietzsche nihilizmi bir anlamsızlık hali, aşırı güçlerin değer kaybetmesi olarak algılamıştır.

***Nous* (ruh)** (Yunanca, "ruh" ya da "töz" olarak çevrilir): Anaksagoras (MÖ 500-428) *nous*'u dünyanın yol gösteren, düzenleyen prensipi olarak sunar. Platon'un *nous*'tan anladığı "düşünen ruhtur"; Aristoteles için duyusal algıların insan kapasitesi ve zekâdır.

Olumsuzlama (Latince kelime anlamı, reddetme, karşı çıkma): İfadenin reddedilmesidir. Hegel'in **diyalektiğinde** antitez, tezin olumsuzlanmasıdır. Sentez antitezin olmsuzlanmasından ortaya çıkar, yani "olumsuzlanmanın olumsuzlanmasından".

Ontoloji (Yunanca *on* = varlık, *logos* = öğreti): Varoluş teorisi ya da varoluşun tüm genel kavramlarının teorisi. Felsefi ontolojiler metafiziğin parçasıdır; **Sokrates-öncesi düşünürlerle** başlayıp Kant ve Hegel'e uzanan **ontoloji**, şeylerin tüm şemaları içinde var olan şeyin konumu sorusunu yöneltir. Husserl'in fenomenolojik ontolojisinde, olduğu gibi Varlık ilk kez "kendini gösteren şey" olarak anlaşılır. Heidegger'in varoluş analizinde Varlık (*Dasein*), diğer olduğu gibi şeylerden bu Varlık'ın ta kendisiyle düşünülen kendinde Varlık olarak ayrılmıştır (*das Seinde*). Heidegger temel ontolojiyi, Varlık'ın anlamını araştıran varoluş hermeneutikesi olarak algılamıştır.

Organon (Yunanca kelime anlamı araç): Aristoteles zekâdan, ruhun organonu olarak bahseder; sonrasında mantık üzerine eserlerinin toplandığı kitabına da *Organon* başlığı verilmişti. Francis Bacon, *Novum Organon*'unda (1620) bilimsel keşfin analitik, tümevarımsal yöntemini geliştirmiştir; burada kavramlarını ve belitlerini kendinde şeylerden üretiyordu.

Panteizm (Yunanca *pan* = tüm, *theos* = tanrı): Tanrı'nın her şeyi kapsadığı doktrinidir. Kelime J. Toland tarafından (1705) bulunmuştu; Tanrı ve yaratılış arasındaki ayrımı ortadan kaldırıyor, her şeyde Tanrı'yı görüyordu.

Paradoks (Yunanca *para* = -e karşı, *doxa* = fikir, beklenti): Antik dönemde paradoks şeylerin genel anlaşılışıyla çelişen ve bu nedenle (bariz bir biçimde) anlam ifade etmeyen ifadelerdir. Zenon'un ünlü Akhilleus ve kaplumbağa paradoksu, sonsuz hareket serilerinin asla sona ermeyeceği olgusuna dayanır. Stoacıların bir paradoksu ise şöyledir: "Yalnızca bilge adamlar zengindir"; "zengini" "çok fazla şeye sahip olan" yerine, "hiçbir şeye ihtiyacı olmayan" şeklinde tanımlayınca çözümlenir. **Mantıkta** paradokslar çözülemeyen, çelişkili ifadelerdir. Bu nedenle "Tüm Giritliler yalancıdır" ifadesi bir Giritli tarafından söylendiğinde ya da Sokrates'in ünlü ifadesi: "Bildiğim tek şey, hiçbir şey bilmediğimdir", bu cümlelerdeki problem kendine başvurmanın söz konusu olmasıdır.

Peripatetik: Aristoteles tarafından kurulan ve adını Lykeion'daki gezinti yerinden alan (Peripatos) felsefe okuldur. Theophrastos, Eudemos and Aristoksenos peripatetik filozoflardır.

Postmodernizm: Bu kavram günümüz felsefesindeki en son teorik duruşları belirtir. Jean F. Lyotard tarafından kullanılmıştır. Postmodernist felsefeciler nesnel **epistemoloji** düşüncesini reddeder, insan bilgisini tarihsel olarak koşullanmış ve rastgele görürler. Postmodernizmin örneklerine Lyotard, Derrida and Foucault'nun eserleri dahildir.

Potentia (Latince kelime anlamı yetenek): Skolastikler potentia ile var olan şeyin özünü kastederler. Dynamis ve **energeia** arasındaki Aristotelesçi ayrıma referansla potentia **tözün** içindeki içkin kendine uygun varoluş olasılığını başarmasıdır.

Pozitivizm: Bilgiyi temellendiren bilimsel ve felsefi konum yalnızca duyusal olgulara, duyusal algı ve tecrübeye dayanır; **metafizik** tümüyle reddedilir. Comte *Discours sur l'esprit positif*'te (1844) pozitivizmin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Bu düşünceye göre, yalnızca olgular pozitif bilimin nesneleri olarak kabul edilebilir. Pozitivizme göre varlık ve bilinçlilik özdeş değildir; daha ziyade insan bilgisi göreceli ve tamamlanmamıştır.

Pragmatizm (Faydacılık) (Yunanca *pragma* = eylem): Temel olarak Peirce, James ve Dewey tarafından geliştirilen ve teorileri, insan eylemlerine uygunluğu anlamında test edilen ve değerlendirilen felsefedir. Pragmatizme göre kavramların önemi, çeşitli koşullar altında ondan kaynaklanan muhtemel davranışın bütünlüğüne dayanır. Pragmatizme göre şey, eğer doğrulanabi-

lir, uygulanabilir ve araştırma toplumu tarafından kabul edilirse, "doğru" olarak kabul edilir.

Rasyonalizm (Latince *ratio* = akıl): Rasyonalizm bilgiyi rasyonalist düşünceden üreten herhangi bir felsefi tavırdır. **Ampirizm** ve **duyusalcılıkla** çelişir, çünkü kavramların, yargıların ve sonuçların matematik şemaları üzerindeki tüm **tecrübesinden** bağımsız sistemini oluşturmak ister.

Res cogitans, res extensa (Latince: düşünen töz, kapsamlı töz): Fiziksel ve zihinsel olan Descartes'a göre iki farklı **tözdür**; materyali, kapsamlı tözü (res extensa) maddi olmayan, kapsamsız tözle (res cogitans) karşılaştırır. Bu, ruhun bedeni "makinedeki hayalet" gibi yönlendirdiği şeklindeki akıl-beden ikiliğine yol açar.

Retorik: Konuşma sanatı teorisidir. **Sofistlerden** biri olan Gorgias, Sokrates'e karşı retoriği tartışma sanatı olarak ifade ederken, Platon övmenin felsefi olmayan sanatı diye değerlendirerek yok saymıştır. Aristoteles retoriği kesin bilimlerin ikna edici argümanlarının teorisi olarak değerlendirmiştir. Quintilian ise konuşmacının eğitimini ahlaki bir görev olarak görerek retoriği sistematize eder. Aziz Augustinus retorikle yazının yorumlanmasını ve açıklamasını teşvik etmeyi ummuştur. Ortaçağda retorik yedi sosyal bilimden (örneğin gramer ve mantıkla birlikte) biriydi.

Semiyoloji (Göstergebilim) (Yunanca *sema* = işaret): İşaret teorisidir. Semiyoloji işaretlerin dilbilimsel sistemleri/süreçlerini inceler. Peirce, Saussure'le birlikte işaretler için temel referans olasılıklarını formüle etmiştir: 1. sentetik: işaretlerin bir diğeriyle olan ilişkileri. 2. semantik: belirten ile belirtilen arasındaki ilişki. 3. hermeneutike/faydacı: işaret ve yorumlayıcı arasındaki ilişki.

Skolastisizm (Latince *schola* = okul): Ortaçağ (9-13. yüzyıl) okullarının felsefesidir. Skolastisizm felsefeyi teolojinin hizmetçisi olarak görür; görevi Hıristiyan inancının Aristotelesçi ve neo-Platoncu öğretilerle tasdik edilmesiydi. Skolastik yöntemlere bir metnin okunması ve yorumlanması, tartışılması da dahildir. Bu tartışmada sunulan tezlerin doğruluğu kıyasla test edilir. Skolastiklere (aynı zamanda üniversite eğitmeni) göre gerçek, yalnızca kilise otoriteleri vasıtasıyla bulunabilir.

Sofistler (Yunanca *sophistai* = bilgelik öğretmenleri): Başlangıçta sofist terimi bilgelik çabasında olan herhangi biri anlamına geliyordu. MÖ 5. yüzyılda terim Yunan felsefecilerden oluşan (Protagoras, Gorgias, Hippias da dahil olmak üzere) ve para kazanma yöntemi olarak gezerek pratik felsefe ve **retorik** eğitimi veren öğretmenlerdir.

Sokrates-öncesi düşünürler: Düşünceleri **mitten logosa** geçişi işaret eden, Sokrates'ten önceki düşünürlerdir. (I) Tüm mevcut varlıkların altında yatan birincil tözü araştıran İyonyalı doğa felsefecileri (örneğin Thales, Anaksimandros, Anaksimenes); (2) Varlığı sürekli bir olma olarak gören Herakleitos; (3) ontolojisi mevcut varlıkların değişmezlikle şekillendirildiğini düşünen Parmenides ve Eleacı okul; (4) sayıyı üst prensip olarak gören Pitogoras; (5) atomcular; Empedokles ve Anaksagoras'ın başlıca teorileri; (7) sofistler bu gruptadır.

Soybilim (Yunanca: *genealogia*): Köklerin ve soyun araştırılması. Daha dar anlamıyla soybilim insan soyunun teorisini ifade eder; geniş anlamda tarihi gelişimlerinde birbiriyle ilişkili olan fikirler arasındaki temel bağlantıları gösterir. Örneğin Nietzsche, *Ahlakın Soykütüğü Üstüne* isimli kitabında tam da bunu yapar.

Stoacılar: MÖ 300'de Zenon tarafından kurulan felsefi okul. İsmini eskiden buluşma noktası olan, Atina'daki yaya yolundaki sıra sütunlardan (Yunanca: *stoa*) alır. Stoacılara göre dünyanın olması ve ortadan kaybolması kutsal logosun planında önceden belirlenmiştir. İdealleri doğayla uyumlu, arzu ve duygulardan bağımsız, rasyonalist bir hayat sürmektir.

Şüphecilik (Yunanca *skepsis* = test, inceleme): Felsefi şüphecilik gerçek bilginin olasılığına tamamen ya da kısmen şüphe düşürür. Protagoras ve Gorgias gibi **sofistlerin** yanı sıra yukarıda bahsedilen tanınmış şüphecilere Phyrrhon da dahildir. Onun etik şüpheciliği tüm değer yargılarını reddeder, çünkü gerçekte hiçbir şey adil ya da adaletsiz diye tanımlanamaz.

Tecrübe (Yunanca: *empeiria*, Latince: *experientia*): Özel olanın bilgisidir. Aristoteles tecrübeyi idrak etme ve şeyleri doğru yargılama yeteneği olarak tanımlamıştır. Tecrübenin önkoşulu hafızadır. Bireysel tecrübeler temelinde genel kavramları şekillendirme melekesini yaratmak için pek çok anıyı alır. Modern zamanlarda (**ampirizm**) tecrübe bilimsel bilginin temeli olarak kabul edilmiştir. Francis Bacon "*experientia*" sözcüğünü araştırma anlamında, öğrenme aşamasını, genel ifadeleri elde etme yöntemini ifade etmek için kullanmıştır. Ampiristler (örneğin Locke) tecrübeyi, algıyla özdeşleştirmiştir. Locke dışsal tecrübeyi (duyumlama), dış dünyanın duyu organlarıyla tescili, insanın içsel tecrübesinden (yansıma), "içsel yaşamından" zihinsel kapasitesine erişebilir olan olarak ayrıştırmıştır. Kant tecrübeyi genellikle ampirik bilgiyle özdeşleştirmiştir. **Fenomenolojiye** göre önemli olan tecrübenin pratik yaşam dünyasıyla ilişkisiydi, çünkü bu tüm bilimsel ifade ve bilginin temelini oluşturuyordu.

Temsil (Latince *representatio*): Nesnenin bilinçlilikteki imgesidir. Nesnenin yokluğunda dahi üretilebilir; duyusal **tecrübe** ve hafızaya dayalıdır. Husserl temsil aktivitesini temsil imgelerinden alır ve bunları temsilin işaret ettiği temsil nesnelerinden ayırır.

Teodise (Tanrıbilim) (Yunanca *theós* = tanrı, *dike* = adalet): Leibniz Teodise'de (1710) her şeye gücü yeten, sevgi dolu yaratıcı Tanrı'nın nasıl olup da dünyada kötülüğe ve acı çekmeye izin verdiği sorusunu cevaplar. Leibniz'e göre, dünyanın mükemmel olmayışı gerekli bir kötülüktü. Bu, kötülüğün bir kusur olarak değil, mükemmelliği sağlamak üzere bir şans olarak değerlendirilmesi gereken, "mümkün dünyaların en iyisiydi".

Teoloji (Yunanca *telos* = hedef): Tüm olayların, insan eylemlerinin, tarihi süreçlerin ve doğan olayların bir amacı olduğu teorisidir. Herakleitos için logos ve Platon için idealar en üst amacı ya da hedefi (telos) belirtirken, Aristoteles ve stoacılar şeylerin amaç ya da hedeflerinin kendi içlerinde olduğu düşüncesindeydi.

Töz (Latince *substantia*, *substare*'den = sabit durmak): Descartes tözü varoluşunda hiçbir şeye bağımlı olmayan şey olarak ifade eder. Kriter, yalnızca Tanrı'dan bahsederek ya da nitelikleriyle ***res cogitan*** ve ***res extensa***da yerine getirilir. Spinoza Tanrı'nın tek ve her şeyi kapsayan töz olduğunu varsayar. Kant'a göre, töz kalıcı olarak a priori nesnede bulunan (bkz. kategoriler) ve şeyin süresinin öngörülemesinin gerekli olduğu kavramdır.

Tümdengelim (Latince *deducere* = indirgemek): Genel olandan özel olanın türetilmesi; mantıksal çıkarımlarla diğer ifadelerden yeni bir ifade elde etmek. Bkz. **kıyas.** (bkz. **tümevarım**)

Tümeller problemi: Tümeller problemi, uzun süreli felsefi bir tartışmanın merkezindedir. Bu, Platon ve Aristoteles'in arasındaki genel terimlerin (tümellerin) herhangi bir gerçekliği olup olmaması yönündeki tartışmadan da anlaşılabilir. **Skolastikler**, bu konu nedeniyle gerçekçiler ve nominalistler olarak ikiye ayrılmışlardır. Gulielmus de Campellis'in de dahil olduğu **gerçekçiler** tümellerin var olmalarının yanı sıra şeylerden önce geldiklerini iddia etmişlerdir. Roscellinus'un dahil olduğu **nominalistlerse** gerçekliğin yalnızca bireysel şeylerde varolduğunu, genel terimlerinde yalnızca sonradan atfedilmiş isimler olduğunu (*universalia post res*) öne sürmüşlerdir. Tümelleri kendinde şeylere (*universalia in rebus*) dönüştüren Petrus Abaelardus, tüm insanların içindeki evrensel olan gerçekliği "insan" terimine özdeş olarak sunan koşullu tezini ortaya koymuştu.

Tümevarım (Latin *inducere* = yukarıya çıkarmak): **Tümdengelimin** aksine, belirli bireysel örneklerden genel düzenlemelere ilişkin sonuçlar üreten bilimsel yöntemdir.

Varlık, olmak (Yunanca *on*, *ousia*; Latince *esse*, *ens*): Felsefenin bu temel tartışmalı kavramlarının anlamları üçe ayrılabilir: (1) varoluş, (2) kimlik ve (3) iki ifade arasındaki ilişki, bağlantı tarafından "olmak". Parmenides varlığı görünüşün aksine olmak ve ortadan kaybolmanın karşıtı olarak kalıcılık, geçici olmama hali olarak tanımlayan ilk kişidir. Herakleitos'a görekalıcı bir varlık yoktu, tüm varlık oluştan ibaretti. Aristoteles'in varlık düşüncesi ise var olan şeyin varoluşu şeklindeydi. **Ontoloji** genellikle varlığı bu tür şeylerin varoluşu olarak algılar. Heidegger'in varoluşçu ontolojisi, diğer taraftan, Varlık'ı olan bir şey değil, olduğu şeyin "açığa çıkarılması" (*Entbergungsgeschehen*) olarak değerlendirir.

Varoluşçuluk: Varoluş ve varlığın felsefesidir. Varoluşçuluk soyut düşünce ile bireyin somut benlik ve dünya tecrübesi arasında bir bağ kurmayı arzular. Kişinin kendi benlik farkındalığı korku, suç ve ölüm gibi aşırı durumlarda yaratılır. Varoluşçuluğun ana destekleyicileri Kierkegaard, Jaspers ve Heidegger'dir (**ontoloji**). Fransa'da "*existentialisme*" terimi, özcülüğün aksine, varoluşun, varlığın özü üzerindeki önceliğini kabul eden felsefi hareketleri belirtir. Sartre *Varlık ve Hiçlik*'te bu önceliği; önce insan var olur, kendiyle karşılaşır, dünyada görünür ve buna bağlı olarak kendini tanımlar şeklinde ifade eder.

Yapısalcılık (Latince *structura* = bütün olarak oluşum): (Dilblimde, edebi ilimlerde, antropolojide, psikanalizde) sistemin total yapısından unsurların kapsayıcı bir bütün olarak fonksiyonunu kurmayı deneyen bilimsel yöntemdir. Yapısalcılık uzlaşmacı insan varoluşu olarak gördüğü sembolik ve dilbilimsel düzenleri analiz eder.

KİŞİLER SÖZLÜĞÜ

Abaelardus, Petrus (1079 Le Pallet-21 Nisan 1142 Chalon-sur-Saône): Epistemoloji ve metafizik alanındaki çalışmalarıyla skolastisizmin önemli temsilcilerinden biri olan teolog ve filozof. Tümellerle ilgili bir tartışmada nominalistler ve realistler arasında arabulucu bir pozisyonda konumlandırmıştır kendisini.

Adorno, Theodor W. (11 Eylül 1903 Frankfurt am Main-6 Ağustos 1969 Visp, İsviçre): Filozof, sosyolog, müzikolog ve besteci. Modern kitle kültürünü insanların dış dünya ve içsel doğası üzerindeki kontrollerini flulaştıran bir aldatma olarak gören eleştirel teorinin Frankfurt okulunun kurucularından biri.

Alembert, Jean Le Rond d' (16 Kasım 1717 Paris-29 Ekim 1783 Paris): Matematikçi, filozof ve yazar. Diderot'la birlikte Fransız Aydınlanmasındaki bilgilerin özeti niteliğindeki *Encyclopédie*'yi [Ansiklopedi] yayımlamıştır.

Anaksagoras (yaklaşık MÖ 500 Klazomenai-MÖ 428 Lampsakos): *Nous*'u bütün şeylerin ilkesi olarak gören İyonyalı doğa filozofu. Onun için maddi evrenin yapıtaşları, dünyayı oluşturmak için kutsal akıl tarafından bir araya getiren küçük parçacıklardı.

Anaksimandros (yaklaşık MÖ 610 Miletos-yaklaşık MÖ 546 Miletos): İyonyalı doğa filozofu. Öğretmeni Thales gibi dünyanın temel prensibinin su olduğunu düşünmüyordu. Ona göre bu ilke ebedi sonsuzdu.

Anaksimes (yaklaşık 585 Miletos-yaklaşık 546 Miletos): İyonyalı doğa filozofu. Ona göre şeylerin temel prensibi rüzgâr, bulutlar, su, toprak veya taş gibi çeşitli şekillerde görünebilecek havaydı.

Arendt, Hannah (14 Ekim 1906 Hannovar-4 Aralık 1975 New York): Alman asıllı Amerikalı filozof ve siyaset bilimcisi. Siyaseti, vatandaşlar arasındaki işbirliğini mümkün kılan bir kamusal alan olarak ele alırdı. Modern dünyadaki bu kamusal alanı da ticari ilgiler tarafından gitgide daha fazla risk altında görür.

Aristoteles (MÖ 384 Stagiros-MÖ 322 Khalkis): Klasik antik dönemdeki filozof ve evrensel bilgin. Bugün bile düşüncemizi şekillendiren ayrımları ve kavramları yarattığı çeşitli alanlardaki eserleri Batı felsefesinin temellerini oluşturmuştur.

Aziz Augustinus (13 Kasım 354 Tagaste, Numidya-28 Ağustos 430 Hippo Regius, Numidya): Kilise rahibi ve piskoposu. Düşüncesinin temeli, kilise cemaatinin insan için önemidir. Bir tarih filozofu olarak antik dönemdeki döngüsel tarih anlayışından vazgeçmiş, onun yerine kıyamet günü son bulacak altı kurtuluş aşamasını içeren lineer bir yaklaşımı benimsemiştir.

Bacon, Francis (22 Ocak 1561 Londra-9 Nisan 1626 Highgate): Devlet adamı ve modern bilim anlayışının kurucusu. Bacon'a göre bilimdeki bilgi tümdengelimle değil gözlemlerle elde edilirdi. Bu, herkesin ihtiyacını karşılayabilecek barışçıl bir toplum ve doğanın kontrolünü mümkün kılardı.

Benjamin, Walter (15 Temmuz 1892 Berlin-26 Eylül 1940 Port-Bou, İspanya): Marksist filozof ve kültür eleştirmeni. Yaduhi mistisizmini estetik deneyimin doğru bir analiziyle süreçteki etkili kuşkuculuğu bir araya getirmek için kullanmıştır. Nazilerden kaçarken intihar etmiştir.

Bentham, Jeremy (15 Şubat 1748 Londra-6 Haziran 1832 Londra): Faydacılığın kurucusu. Kanun koyucu kanunları öyle bir çerçeveye oturtmalı ki her vatandaş kendi mutluluğunu ararken –hazzı arayıp acıdan kaçarken- yasaların yegâne nesnesine yani "en çok sayıda kişinin en yüksek düzeyde mutluluğuna" katkıda bulunmalı.

Bergson, Henri (18 Ekim 1859 Paris-4 Ocak 1941 Paris): Fransa'daki felsefi yaşamın önemli temsilcilerinden; kalıplaşmış ve hayatı inkâr eder olarak gördüğü bilimsel akıl prensibini reddetmiş, onun yerine zamanın doğal akışını ve "élan vital"i –yaşanan zaman- önermiştir.

Berkeley, George (12 Mart 1685 Kilkenny, İrlanda-14 Ocak 1753 Oxford): Anglikan piskopos ve İngiliz ampirisizminin temsilcisi. Tüm deneyimin kökenini duyusal etkilere dayandırır. Berkeley için algılanmayan hiçbir şey var olamaz.

Bloch, Ernst (8 Temmuz 1885 Ludwigshafen-4 Ağustos 1977 Tübingen): "Umut ilkesi"ni düşüncesinin merkezine yerleştirmiş olan Marksist filozof. Henüz var olmayanlar kategorisi insanlar ve şeylerdeki var olan potansiyelin geliştirildiği ütopik dünya durumunu tanımlar.

Bruno, Giordano (1584, Nola, Napoli-17 Şubat 1600 Roma): Evrenin sonsuzluğunun Tanrı'nın sonsuzluğunu takip edip etmediğini değerlendirirken yakarak öldürülmüş doğa filozofu.

Camus, Albert (7 Kasım 1913 Mondovi, Cezayir-4 Ocak 1960, Sens yakınları, Fransa): Fransız filozof, romancı ve oyun yazarı. Varoluşçuluğun bir temsilcisi olarak, amaçtan yoksun bir dünyada başarısızlığa mahkûm olduğunu bilse de insanın hayattaki bir amaç için mücadele uğruna sürekli yenilenen varoluşunun absürdlüğünü vurgulamıştır.

Carnap, Rudolf (18 Mayıs 1891 Ronsdorf-14 Eylül 1970 Santa Monica, California): Alman asıllı Amerikalı dilbilim felsefecisi ve bilim filozofu. Mantıksal pozitivizmin önemli bir temsilcisi olarak tüm deneyimlerin kökenini saf gözlemde –bunlardan bölünmez bir bilim oluşturulabilirdi- aramaya çalıştı. Tüm diğer felsefi sorunların sözde sorunlar olduğunu iddia etti.

Davidson, Donald (6 Mart 1917 Springfield-30 Ağustos 2003 Berkeley, California): Dilbilimsel anlamın açıklanmasına özel bir önem atfeden dilbilimsel analiz filozofu.

Demokritos (MÖ 470 Abdera-yaklaşık MÖ 380): Antik Yunan'da atomizmin önemli bir temsilcisi. Bu felsefe var olan her şeyin sonsuza kadar düşmekte olan çok küçük tıpatıp aynı parçalardan oluştuğunu iddia eder. Düşerken düz giden saparak algılanabilir objeleri doğuran türbülanslar yaratırlar.

Derrida, Jacques (15 Temmuz 1930 el-Biar, Cezayir-8 Ekim 2004 Paris): Felsefi yapısökümcülüğün öncülerindendir. Ona göre, Batı felsefesi fonosentrizm, yani sözün yazıdan üstün olduğu düşüncesiyle şekillenmiştir. Bu, akla odaklanmak anlamına gelen "sözmerkezcilikte" ifadesini bulur; ki Derrida bunu içeriden yapıbozuma uğratılması içeriden yapıbozuma uğratılmasını bir düşünce hatası olarak değerlendirir.

Descartes, René (31 Mart 1596 La Haye-11 Şubat 1650 Stockholm): Modern rasyonalizmin kurucusudur. Dışsal dünyanın varoluşundaki metodolojik şüphe Descartes'ı kendi varoluşundan emin olmaya yönlendirmiştir: "Düşünüyorum, öyleyse varım." Ayrıca maddesel kapsam şeyler vardır. Tanrı üçüncü *töz* olarak dış dünyanın bilinebilirliğini garanti eder.

Dewey, John (20 Ekim 1859 Burlington Vermont-1 Haziran 1952 New York): Amerikan faydacılığının öncülerindendir. Bilgi edinirken gerçekliğe aktif müdahalenin önemini vurgular. Aynı zamanda ABD'de demokrasi teorisyeni ve eğitimsel reformcu olarak da etkili olmuştur.

Dilthey, Wilhelm (19 Kasım 1833 Biebrich, Nassau-1 Kasım 1911 Seis, Tirol): Almanya'daki yaşam felsefesinin önemli bir temsilcisi. Dilthey her şeyden önce "anlayışlı" insan topluluğu ("Geisteswissenschaften" bunu ifade etmek için tercih ettiği sözdür) için bir temel sağlamayı savunur. Bunu "açıklayıcı" doğabilimlerinin, âlimlerinin bir kez daha tecrübe edebilmek adına kendilerini çalışma nesnesi yerine koymak zorunda olmasıyla, yani yaşamın ifadelerinden, farklılaştığını düşünür.

Duns Scotus, John (yaklaşık 1265 Lothian, İskoçya-8 Kasım 1308 Köln): Aristotelesçi ve Augustinusçu düşünceleri bir araya getirmeye çalışan skolastik felsefecidir. İradenin zekâdan, özellikle etikten daha önemli olduğunu anlatmıştır.

Empedokles (yaklaşık MÖ 483 Akragas, Sicilya-yaklaşık MÖ 430/20): Tüm şeylerin prensibini, birbirini sevgi ve nefret ile etkileyen ve birbirine karşı koyan dört element olarak gören gezici vaiz ve felsefeci.

Epikuros (MÖ 341 Samos-MÖ 270 Atina): Epikurosçuluk olarak bilinen hazcılığın kurucusudur. Acıdan kaçınmayı ve zevk almayı, öğretisinin ya da doğru yaşamanın merkezine koyar.

Feuerbach, Ludwig (28 Temmuz 1804 Landshut-13 Eylül 1872 Rechenberg): Sol Hegelciliği savunur. Hegel'in mutlak ruh felsefesi üzerine yaptığı incelemede Feuerbach bireysel şeyin tek hakikat olduğunu anlamıştır. Din eleştrisinde Tanrı'yı, insanın istekli düşüncesinin bir yansıması olarak tarif etmiştir.

Fichte, Johann Gottlieb (19 Mayıs 1762 Rammenau-29 Ocak 1814 Berlin): Alman idealizminin kurucusudur. Kant'ın felsefesini başlangıç noktası alarak tüm gerçekliği kendini, kendini bilerek kendinden ayrıştırma yoluyla kendi kendini işaret eden bilinçliliğin yapısı olarak yorumlamıştır.

Foucault, Michel (15 Ekim 1926 Poitiers-25 Haziran 1984 Paris): Felsefi yapısalcılığın öncülerindendir. Foucault modern özneyi, -18. yüzyıldan itibaren gelişen- beşeri bilimlerin insan aklını ve bedenini akıl hastanesi, hapishane, fabrika ve okullar gibi modern kurumların gücüyle gözlem nesnesi haline getiren belirsiz bir sürecin ürünü olarak algılamıştır.

Frege, Gottlob (8 Kasım 1848 Wismar-26 Temmuz 1925 Bad Kleinen): Formal mantığı geliştiren matematikçi ve felsefeci. Formal mantık aracılığıyla birleşik bir ifadenin gerçekliğinin kendi parçalarının gerçekliğine nasıl bağlı olduğu belirlenir. Ayrıca terimlerin nesnelerin matematiksel sınıfları olarak sunulabileceğini göstermiştir.

Gadamer, Hans-Georg (11 Şubat 1900 Marburg-17 Mart 2002 Heidelberg): Felsefi hermeneutikenin destekleyicilerindendir. Güncel beşeri bilimlerde söz konusu anlayış kavramının insan varoluşunun temel yaratılışındaki merkezi unsur olduğunu düşünmüştür.

Gehlen, Arnold (29 Ocak 1904 Leipzig-30 Ocak 1976 Hamburg): Felsefi antropolojinin öncülerindendir. Gehlen insanı, fiziksel güçten, içgüdüden ve algıdan yoksunluğunu düşünülmüş eylem melekesini geliştirerek telafi etmesi gereken eksik bir varlık olarak değerlendirmiştir.

Gulielmus de Campellis (yaklaşık 1070 Champeaux-1121/22 Châlons-sur-Marne): Erken dönem Skolastik teolog. Evrenseller üzerine tartışmayı yalnızca genel kavramların varolduğunu varsayarak aşırı gerçekçi bir tavrı benimsemiştir. Bu görüş bireysel şey diye bir şey olmadığını ve insanın tek gerçek tarafının, örneğin, insanlığı olduğunu, onu belirli bir insan haline getiren şeylerin hiçbirinin olmadığını işaret eder.

Habermas, Jürgen (d. 18 Haziran 1929 Düsseldorf): Frankfurt Okulu geleneğini devam ettiren felsefeci ve sosyolog. Marksist toplumsal teorinin eleştirel etkileriyle Kanun düzeniyle yönetilen demokratik devlerin benlik imgesini bir araya getirmek ve bunu devlet bürokrasisi ile bir tarafta iş, diğer yanda iletişimin canlı dünyası arasındaki makul sınırı çizerek yapmaya çalışmıştır.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (27 Ağustos 1770 Stuttgart-14 Kasım 1831 Berlin): Alman idealizminin öncülerindendir. Hegel sisteminde evreni ruhun evrimi olarak göstrmiştir. Evrim diyalektik olarak ilerler, yani ruhun her bir dışavurumu kendi zıttını, yani dışavurumun olumsuzlanmasını üretir. Çelişki kendini olumsuzlumanın yeni, daha yüksek dışavurum olmasıyla, böylelikle de daha somut bir hal almasıyla çözümlenir.

Heidegger, Martin (26 Eylül 1889 Messkirch-26 Mayıs 1976 Freiburg): Alman varoluşçuluğunun öncülerindendir. İnsan varoluşunu dünyaya fırlatılmış bir tasarım, kendini amaçlamadığı, belirzil bir geleceğe geçmesi gereken bir şey olarak şekillendirir. Sonraki dönemdeki eserinde Batı rasyonalizmini varlığın esksikliğinin sorumlusu olarak görmüştür.

Heracleitos (yaklaşık MÖ 550 Ephesus [Bugün Efes]-yaklaşık MÖ 480 Ephesus): Tüm şeylerin prensibini ateş olarak gören İyonyalı doğa felfesecisi. Özellikle Eleacıların varlığın hareketsiz olduğu düşüncesine, gerçekliğin sürekli bir akış halinde olduğunu varsayarak karşı çıkmıştır.

Hobbes, Thomas (5 Nisan 1588 Bristol-4 Aralık 1679 Chesterfield): Felsefeci ve anayasa teorisyeni. Materyalist epistemoloji ve antropoloji temelinde toplum sözlemişini, fonksiyonu herkese karşı savaşı engellemek olan modern devletin meşruluğunun üstü kapalı temeli yapmıştır.

Horkheimer, Max (14 Şubat 1895 Stuttgart-7 Temmuz 1973 Nürnberg): Frankfurt Toplumsal Araştırmala Enstitüsü'nün başkanı olan felsefeci ve sosyolog. Marksizmden esinlendiği eleştirel sosyal teoriyi ampirik sosyal araştırmayla bir araya getirmiştir.

Hume, David (7 Mayıs 1711 Edinburgh-25 Ağustos 1776): Aşırı epistemolojik ampirisizmi savunmuş-

tur. Tümbilgiyi anlık suyu izlenimlerine ve zihin tarafından biçimlendirilmiş idealarına indirgemiştir.

Husserl, Edmund (8 Nisan 1859 Prossnitz-26 Nisan 1938 Freiburg): Fenomenolojini kurucusudur. Felsefeyi bu nedenle niyetlilik ve amaçlılığı vurgulayarak saf bilincin kesin bilimi oalrak felsefeyi yeniden temellendirmeyi amaçlamıştır.

Jaspers, Karl (23 Şubat 1883 Oldenburg-26 Şubat 1969 Basel): Varoluşçuluk düşüncesini destekleyen psikaytrist ve felsefeci. Ona göre, insan varoluşu "çevresindekilerle", özellikle başarısızlık, suçluluk, ölüm gibi önemli durumlarla tecrübe edilebilirdi. Aksine, insanın özgürlüğü diğerleriyle iletişim kurarak en mükemmel haliyle anlaşılabilirdi.

Kant, Immanuel (22 Nisan 1724 Königsberg [sonradan Kaliningrad]-12 Şubat 1804 Königsberg): Modern eleştirel felsefenin kurucusu ve Alman idealizminin öncüsüdür. Tecrübe ve eylemin olasılık koşullarını inceleyerek metafiziğin ve etiğin sınırları ile olasılıklarından emin olmuştur.

Kierkegaard, Søren (5 Mayıs 1813 Kopenhag-11 Kasım 1855 Kopenhag): Felsefeci, teolog ve varoluşçuluğun kurucusu. Kendisi saklı olan Tanrı'nın karşısında insanın çaresizlik ve korkusunu radikal bir biçimde kabul etmiştir.

Ksenophanes (yaklaşık MÖ 565 Kolophon-yaklaşık MÖ 470 Elea): Elea felsefe okulunun kurucusudur ve antik Yunan'daki mitolojik tanrı imgelerini eleştirmiştir. Tanrıları zayıflık ve hataları varmış gibi tasvir ettiği popüler görüşü, yani tanrıları küçümseyen, antropomorfik (insana benzeten) görüşü ortaya koymuştur. Ksenophanes, aksine yalnızca tek bir Tanrı'ya inanmıştır.

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1 Temmuz 1646 Leipzig-14 Kasım 1716 Hannover): Monad teorisinin modern felsefe için onotolojik bir temel sağlayacağını ve onun bu önceden kararlaştırılmış armoni teorinin beden-ruh problemini çözeceğini düşünen felsefeci ve evrensel âlim.

Levinas, Emmanuel (30 Aralık 1905 Kaunas-1995 Paris): İlk olarak etiğin temelleriyle ilgilenen fenomenolog. Birinin aynı düzeydeki rakibinin kişiye sonsuz sorumluluk yüklediğini düşünmüştür.

Lévi-Strauss, Claude (28 Kasım 1908 Brüksel-30 Ekim 2009 Paris): Dilbilimsel yapısalcılığı ilkel toplumların akrabalık ilişkilerini dile paralel görerek sosyal bilimlere uygulayan etnolog.

Locke, John (29 Ağustos 1632 Wrington-28 Ekim 1704 Oates): İngiliz ampirizminin kurucusudur: Duyular vasıtasıyla akla girmeyen hiçbir şey, akılda olamaz. Politik felsefeci olarak, özgürlük, eşitilik arzulanan (desiderata) üst insanın kaçınılmazlığını ifade etmiştir. Liberal ekonomik düzeni de bu temellere dayandırmıştır.

Lucretius (yaklaşık MÖ 97-MÖ 10 Ekim 55): Materyalist Epükurculuk felsefesini "De rerum natura" başlıklı şiirinde ortaya koyan şair ve felsefeci. Bu görüşe göre, her şey atomların etkileşimindeki doğal kanunlarla açıklanabilir. Bu aynı zamanda tanrılar ve kader korkusundan muaf bir yaşam biçimini de mümkün kılar.

Lukács, György (13 Nisan 1885 Budapeşte-4 Haziran 1971 Budapeşte): Modern toplumun rasyonalizasyonunu inasanlar arasındaki sosyal ilişkilerin giderek artan biçimde şeylerle olan ilişki terimlerinde görüldüğü kişiliksizleştirme süreci olarak gören Marksist felsefeci. Bu düşüncenin kökeni kapitalist ekonomik sistemdeki emeğin, işçinin ücret karşılığı sattığı bir meta olarak görülmesi ve böylelikle yaşayan varlık olarak işçiden ayrılması olgusunda yatar.

Machiavelli, Niccolò (3 Mayıs 1469 Floransa-22 Haziran 1527 Floransa): Modern politik felsefenin kurucusudur. Eserlerinde iktidarı elde etme ve muhafaza etme tekniklerini tarif eder. Bu tekniklerin, yönetimin meşru olup olmamasına bakmaksızın toplum düzeninin korunması için gerekli olduğunu söyler.

Marcus Aurelius (26 Nisan 121 Roma-17 Mart 180 Vindobona [şimdi Viyana]): Roma iparatoru ve önde gelen stoacılardan. Dışsal ilişkilerden tamamen bağımsız olarak stoacıları psikolojik sükûnet sahibi olduğu söylenirdi.

Marcuse, Herbert (19 Temmuz 1898 Berlin-29 Temmuz 1979 Starnberg): Toplum felsefecisi ve Frankfurt Okulu'nun üyelerinden. İlk olarak kapitalizmin insanlar üzerindeki etkilerini araştırmış ve devrim umudunu cinsel ahlakı üstün görerek doğal ihtiyaçların bastırılmasına karşı başkaldırı beklentisine dayandırmıştır.

Marx, Karl (5 Mayıs 1818 Trier-14 Mart 1883 Londra):

Merleau-Ponty, Maurice (14 Mart 1908 Rochefort-3 Mayıs 1961 Paris): Aklın kökeninin bedende olduğu düşüncesinden hareketle kişilerin kendilerini hayatta gerçekleştirdikleri fikrini üreten Fransız fenomenolog. Özellikle algı fenomenolojisinde algının insanın dünyaya pratik müdahale olasılığının yapısı olduğunu göstermiştir.

Mill, John Stuart (20 Mayıs 1806 Londra-8 Mayıs 1873 Avignon): Ekonomi politikçi. Bentham'ın faydacılığını daha insani ve daha az mekanik hale getirerek savunmuş ve geliştirmiştir. Toplumsal bilimleri onlar için genel bir metodoloji üreterek Newtoncu kadar kesin bir hale getirmeye çalışmıştır.

Nicolaus Cusanus (1401 Kues-11 Ağustos 1464 Todi): Matematikçi, kardinal ve felsefeci. Sisteminde Tanrı, melekler, dünya ve insan çelişkilerini halihazırda Tanrı ve insan arasındaki ilişkinin modern idealarını formüle ederek özetlemiştir. Çünkü ona göre, Tanrı'ya ilişkin hiçbir açık bilgi yoktu, sadece öğrenilmiş cehalet vardı.

Nietzsche, Friedrich (15 Ekim 1844 Röcken-25 Ağustos 1900 Weimar): Nietzsche, Aydınlanma'nın felsefi eleştirisiyle büyük bir etki yaratmıştır. Aydınlanmış apistemoloji ve etik normlarının bağlı olduğu nedenlerin özgür yaşam mücadelesini kabul ettmeye yeterince güçlü ya da cesaretli olmayanların kırgınlığında yattığını belirterek aydınlanma düşüncesine şüphe düşürmüştür.

Parmenides (yaklaşık MÖ 515 Elea-MÖ 445 Elea): Eleacı varoluş teorisinin kurucusudur. Gerçeklikte kesinlikle hiçbir değişimin olmadığı düşüncesini korumuştur; bizim değişim olarak düşündüğümüz her şey yalnızca yanılsamadan ibarettir. Gerçek varoluş, aksine, hiçbir değişimi bilmeyen, kendi içinde hareketsiz bir alandır.

Peirce, Charles Sanders (10 Ekim 1839 Cambridge, Massachusetts-19 Nisan 1914 Milford, Pennsylvania): Fizikçi ve felsefeci. Amerikan pragmatizminin kurucusudur. Anlamın yalnızca eylem bağlamında dilbilimsel işaretlere atfedilebileceğini göstermeye çalışmıştır. Perice gerçeğin konsensüs teorisinin kurucusudur. Bu teoriye göre gerçeklik yalnızca diğer tüm dahil olanlarla birlikte, ideal koşullar altında belirlenebilir.

Platon (MÖ 428/27 Atina-MÖ 348/47 Atina): Felsefedeki idealizmin kurucusudur. Platon'a

göre, bizim bildiğimiz dünya yalnızca ideaların imgesidir. Bu nedenle at ideası, bir taraftan hepsinden fazla parlarken, dünyadaki tüm atların modeli niteliğindedir. Ancak yalnızca duyularımızı kullanarak ideaları görmemiz mümkün değildir. Bunun için ideası olarak somut bir görüden ortaya çıkan entelektüel görüye ihtiyaç vardır.

Plotinos (yaklaşık MÖ 205-270 Lykopolis, Mısır?): Neoplatonculuğun temsilcilerindendir. Plotinus varoluşların hiyerarşisini oluşturmuştur. Bu hiyerarşinin en tepesinde saf ruh ya da Platoncu iyinin ideası olan Tanrı yer alır. Bir nesne hiyerarşik olarak ne kadar aşağıdayasa içinde o kadar maddesellik barındırıyor demektir. Varoluşların hiyerarşisi saf ruhun tek iyi, saf maddenin de tek kötü olduğu değer yargısıyla da ilişkilidir.

Popper, Karl (28 Temmuz 1902 Viyana-17 Eylül 1994 Londra): Eleştirel rasyonalizmin kurucusudur. Bilim teorisinde Popper bilimsel ilerlemenin giderek daha fazla hipotezin doğrulanması değil, daha ziyade hipotezlerin yanlışlanması olduğunu göstermiştir. Politik teorisinde herhangi bir belirli hedefin değil, yalnızca vatandaşlarının özgürlüğünün istendiği bir toplum istemiştir.

Pythagoras (yaklaşık MÖ 570 Samos-yaklaşık MÖ 480 Metapontion): Çevresindeki, onun gibi, sayıları her şeyin prensibi olarak gören taraftarlarıyla birlikte gizli bir topluluk oluşturan matematikçi ve felsefeci.

Quine, Willard Van Orman (25 Haziran 1908 Akron, Ohio-25 Aralık 2000 Boston, Massachusetts): Dilbilimsel analiz felsefesinin temsilcilerindendir. Dilbilimsel araçların ve ampirik bilginin bağlamdan bağımsızlığını göstererek mantıksal pozitivizmin temel prensiplerini radikal bir eleştiriye tabi tutmuştur.

Rawls, John (1921 Baltimore-2002 Lexington): Siyasal teorisyen. Herkesi için aynı özgürlük aracını temel prensip olarak görür. Siyasal kurumlar da buna göre yargılanacak ve eşitsizlik yalnızca herkesin yararına olduğunda kabul edilebilir olacaktır.

Roscellinus Compendiensis (yaklaşık 1045 Compiègne-yaklaşık 1120 Saint-Martin-de-Tours): Evrenseller, yani varolan bireysel şeylere ve bu evrensellerin, genel anlamda, yalnızca ses ve gaz olduğuna ilişkin tartışmayı benimseye felsefeci ve teologtur.

Rousseau, Jean-Jacques (28 Haziran 1712 Cenevre-2 Temmuz 1778 Ermenonville): Siyasal iradenin şekillenme sürecinin bireyler özel istekleriin genel bir iradeye dönüşeceğini garanti etmek üzere tasarlanmış toplumsal sözleşmeye bağımlı yönetimlerin meşruiyetini sağlayan siyaset ve toplum felsefecisidir.

Russell, Bertrand (18 Mayıs 1872 Trelleck-2 Şubat 1970 Penrhyndeudraeth, Galler): Matematikçi ve felsefeci, dilbilim felsefesinin temsilcilerindendir. Dilbilim felsefesi vasıtasıyla sıradan dildeki ifadeleri mantıksal analize tabi tutmuştur. Toplumun geniş bir kesimi tarafından barışçı kişiliği be felsefe üzerine yazdıklarıyla bilinir.

Sartre, Jean-Paul (21 Haziran 1905 Paris-15 Nisan 1980 Paris): Varoluşçuluğun Fransa'daki öncülerindendir. İnsan özgürlüğünün radikal özgürlüğüyle şekillendiğini düşünür. Her an bir insan bir eylemin gidişatına olumlu ya da olmsuz yönde karar vermeli ve bu kararın sorumluluğunu taşımalıdır.

Scheler, Max (22 Ağustos 1874 Münih-19 Mayıs 1928 Frankfurt am Main): Fenomenoloji felsefecisi ve sosyolog. Kant etiğinin biçimciliğinin yerine maddi değer ettiğini yerleştirmek istemiştir. Felsefi antropolojiyi insanın evrendeki yerini ruh ile hayat arasında konumlandırarak felsefi antropolojiyi kurmuştur.

Schelling, Friedrich Wilhelm (27 Ocak 1775 Leonberg-20 Ağustos 1854 Bad Ragaz, İsviçre): Alman idealizminin temsilcilerindendir. Ortak bir başlangıcın ardından Hegel'den görüş olarak ayrılır. Sistemi, söylemle gösterilemeyen, yalnızca entelektüel düşünce vasıtasıyla farkına varılabilen mutlak egonun varsayımı üzerine kuruludur. Eğer mutlak egonun başlangıçtaki birliği parçalanırsa, bunu onarmak tarih ve felsefenin görevidir.

Schopenhauer, Arthur (22 Şubat 1788 Danzig [bugün Gdańsk]-21 Eylül 1860 Frankfurt am Main): Schopenhauer'un düşüncesi aşırı kötümserlik tavrıyla şekillenmişti. İnsan dünyayı yalnızca iradenin, her şeye nüfuz etmiş doğa gücünün altında yatan fikirleriyle algılayabilir.

Sokrates (yaklaşık MÖ 470 Atina-MÖ 399 Atina): Klasik Yunan felsefesinin kurucusudur. Sokrates'e ait, kaybolmamış ya da kaydedilmiş olan hiçbir yazı yoktur; onun felsefesi, diğerlerinin yanı sıra, öğrencisi Platon vasıtasıyla ulaştırılan diyaloglarda yaşar. Sokrates, sofistler gibi, bir aydınlanmacıydı, çünkü bugüne kadar basit bir biçimde kabul edilmiş şeylerin akla dayalı açıklamalarını aramıştır.

Sol Hegelcilerden biri olarak dünya tarihini diyalektik mantığı takip eden bir ilerleme süreci olarak düşünmüştür. Yine de bu yalnızca ruhun özfarkındalığından değil, üretici güçlerin açığa çıkarılmasından da meydana geliyordu. Modern çağ üretim ilişkileri anlamında kapitalizmin ortaya çıkışına ve yarattığı kriz eğilimlerine tanık olmuştur. Bu karşılık olarak yeni bir toplumsal düzenin oluşmasına neden olacaktır.

Spinoza, Benedictus (24 Kasım 1632 Amsterdam-21 Şubat 1677 Lahey): Rasyonalist felsefenin temsilcilerindendir. Spinoza'nın sisteminde Tanrı'yla özdeş olan tek şey tözdür. Varolan her şey, benzer şekilde maddi ve manevi şeyler, bu tözden meydana gelmişti.

Thales, Miletoslu (yaklaşık MÖ 625 Miletos-yaklaşık MÖ 547 Miletos): Thales İyonya doğa felsefesinin kurucusudur ve Batı felsefesinin kurucusu olarak kabul edilir. Dünyaya ilişkin önceki mitsel görüşün aksine Thales her şeyin altında yatan prensibi sorgulamıştır.

Tommaso, Aquino'lu Aziz (1225/26 Aquino-7 Mart 1274 Fossanova): Skolastik felsefeci ve Kilise öğretmeni. Zamanındaki tüm felsefi bilgiyi Aristoteles felsefesiyle Hıristiyan vahiylerini en ince detayına kadar düşünülmüş dünya görüşünde bir araya getirmiştir.

Voltaire (21 Kasım 1694 Paris-30 Mayıs 1778 Paris): Fransız Aydınlanması felsefecilerindendir. Dar anlamda hiçbir felsefi eser ortaya koymamıştır, ancak muhafazakârlık ve dogmatizme karşı mücadelesi, zamanının en önemli felsefecilerinden biri olarak düşünülmesini sağlamıştır.

William, Ockham'lı (yaklaşık 1285 Ockham-1347'den sonra Münih): Geç dönem skolatiklerdendir. Evrenseller konusunda radikal nominalist bir tavrı benimsemiştir. Genel trimlerin ruhta varolan ancak gerçeklikte varolmayan salt işaretler olduğunu savunmuştur. Kutsal gerçeği aklı kullanarak bulma olasılığını reddetmiştir.

Wittgenstein, Ludwig (26 Nisan 1889 Viyana-29 Nisan 1951 Cambridge, İngiltere): Modern

dilbilim felsefesinin öncülerindendir. İlk olarak dünyanın yapısını tam olarak yansıtacak ideal bir dil geliştirmek istemiştir, ancak sonraki eserinde kendini sıradan dilin felsefi incelemesine adamıştır. Felsefi problemleri dilin yanlış kullanımından doğduklarını göstererek ortadan kaldırmak istemiştir.

Zenon, Elealı (yaklaşık MÖ 490 Elea-yaklaşık MÖ 430 Elea): Eleacı felsefenin temsilcilerindendir. Paradoksları (örneğin Aşil ve kaplumbağa) tüm hareketin gerçek olmayışını kanıtlamak için kullanmış ve bu nedenle Eleacılığın varoluşun değişmezliği ilkesini savunmuştur.

Zenon, Kıbrıslı (yaklaşık MÖ 335 Kition, Kıbrıs-MÖ 263Atina): Zeno'nun Epikurculuğa karşı konumlandırdığı Stoacılığın kurucusudur. Zeno, iyi bir yaşamın dış etkilerden tamamen bağımsız olması gerektiğini savunmuştur. Duygular ve dışsal amaçlar için çabalamak ruhun durağanlığını istikrarsızlaştırır ve bu nedenle bunlardan uzak durulmalıdır.

GÖRSELLERİN KÜNYE BİLGİLERİ

Yayıncı görsellerin kullanılmasına izin vermeleri ve kitabın hazırlık sürecindeki yardımlarından dolayı kurumlar, arişveler ve fotoğrafçılara teşekkür eder.

© Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

© Archivio Fotografico Electa, Milano

© Bibliothèque nationale de France, Paris

© Bildarchiv Steffens: Mainz

© Bildarchiv Preußischer Kultur-besitz, Berlin 1999

© Bridgeman Art Library, Londra

© Christoph Delius, Aachen

© Descharnes & Descharnes, Paris

© Fotomas Index, West Wickham

© Graphische Sammlung Albertina, Viyana

© Getty Images, Londra

© Kepler-Kommission der Bayrischen Akademie der Wissenschaften, Münih

© Kunsthistorisches Museum, Viyana

© Kunstmuseum St. Gallen

© Digne M. Marcovicz, Berlin

© Norman McGrath, New York

© Niedersächsische Landesbibliothek, Hanover

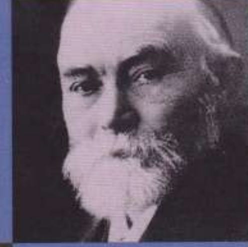
© Photothèque des Musées de la Ville de Paris

© Photo SCALA, Floransa

© Margherita Spiluttini, Viyana

Platon, Aristoteles, Descartes, Locke, Bentham, Foucault ve niceleri... Sayısız teori, sayısız yöntem, cevapsız sorular, kazananı olmayan tartışmalar. Kimine göre erdemlerin en yücesi, kimine göre aklın matematiği, kimine göre içinden çıkılmaz bir labirent. Neresinden bakarsanız bakın büyüleyici bir evren.

Platon'un mağarasından girip Bentham'ın panoptikonundan çıkmak isteyenler için eşi bulunmaz bir kaynak: *Felsefenin Öyküsü!*

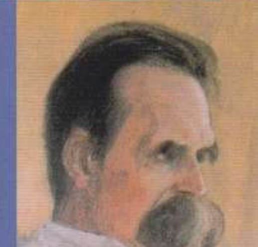

ISBN 978-605-192-161-7

TAVSİYE EDİLEN PERAKENDE SATIŞ FİYATI 45 TL

hep kitap